

2017

TARİH ANA BİLİM DALI

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH BAYINDIR

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SELÇUKLULARDA SALTANAT MÜCADELELERİ

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH BAYINDIR

GAZİANTEP
Mart 2017

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**SELÇUKLULARDA
SALTANAT MÜCADELELERİ**

DOKTORA TEZİ

Abdullah BAYINDIR

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

GAZİANTEP
Mart 2017

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**SELÇUKLULARDA
SALTANAT MÜCADELELERİ**

Abdullah BAYINDIR

Tez Savunma Tarihi: 02.03.2017

Doç.Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Doktora Tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Prof.Dr. Hilmi BAYRAKTAR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd.Doç.Dr. Yunus Emre TANSÜ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN

Yrd. Doç. Dr Yunus Emre TANSÜ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ

İmza

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Abdullah BAYINDIR

Mart 2017

ÖZ
SELÇUKLULARDA
SALTANAT MÜCADELELERİ

BAYINDIR, Abdullah
Doktora Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Yunus Emre TANSÜ
Mart 2017, 292 Sayfa

Bu çalışmanın konusu Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri olarak belirlenmiştir. Öncelikle eski Türklerdeki hâkimiyet anlayışı ve devlet yönetim şekilleri üzerinde durularak konunun etraflıca anlaşılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasından gelişme ve yıkılış evrelerine kadar geçen dönemler verilerek tezin konusunu oluşturan Saltanat Mücadelelerinin temelinde yatan sebepler irdelenmeye çalışılmıştır. Tez çalışması Selçuklular döneminde yaşanan bütün saltanat mücadelelerini kapsamaktadır. Bu mücadeleler Selçuklu Sultanlarının hüküm sürmüş oldukları dönemler anlatılarak desteklenmiştir. Yine Selçuklu Sultanlarının yürütmüş oldukları faaliyetler etraflıca ele alınarak diğer devletlerle olan münasebetlerine değinilmiştir. Çalışmada bütün olaylar kronolojik sıraya uygun olarak her Saltanat Mücadelesi kendi dönemi içerisinde değerlendirilmiştir. Ele alınan Saltanat Mücadeleleri farklı coğrafyalarda vuku bulmakla beraber, genel itibari ile mücadelenin temelinde yatan sebep hepsinde aynı noktaya dayanmaktadır. Çalışmada bu noktaların üzerinde özellikle durarak mücadelenin çıkış noktası vurgulanmış ve neticesi belirtilmiştir. Yer yer tablolara ayrılan sayfalarda Selçuklu Devleti'nin hükümdar listeleri ile şecereleri verilmiş ve yine ekler kısmında da Selçukluların hüküm sürdüğü yerlere ait haritalar verilerek işlenen konunun görsel manada anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmanın son bölümü içerisinde açılan değerlendirme başlığı ile de çalışmanın omurgasını oluşturan Selçuklularda Saltanat mücadelelerinin tamamı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Hâkimiyet Anlayışı, Kut, Saltanat Mücadeleleri.

ABSTRACT
THE THRONE
STRUGGLES IN THE SELJUKS

BAYINDIR, Abdullah

PhD Thesis, History

Thesis Advisor: Assistant Professor Yunus Emre TANSU

March 2017, 292 Pages

The subject of this study is determined as the throne struggles in the Seljuks. Primarily, the study intended to understanding the details of the subject by focusing on the understanding of dominance in ancient Turks and the forms of state administration. Besides, the periods from the establishment phase of the Seljuk State to the stages of development and destruction were given and tried to examine the underlying causes of the throne struggles that constitute the subject of the thesis. Thesis study covers all the struggle in the Seljuks period. These struggles were supported by telling the periods during which the Seljuk Sultans were ruled. Meanwhile the activities carried out by the Seljuk Sultans are studied extensively relevant to the relations with other states. In the study, all events prepared in chronological order and every throne struggles arranging in different geographies as well as in general the underlying cause of the struggles based on the same point. In our work, the exit point of struggle is highlighted and the result is indicated with particular emphasis on these points. The rulers of the Seljuk Empire were given lists seperated by table on the pages and it's aimed to understand the visual meaning of the processed study which is given the maps of the places ruled by the Seljuk on attachments. Evaluation title opened in the last part of the work with the whole of the throne struggles in the Seljuks were evaluated which constitute the backbone of the study.

Keywords: Seljuk State, Understanding of Dominance, Kut, The Throne Struggles.

ÖN SÖZ

Tarihçiler devlet örgütünü çeşitli yönleriyle aileye benzetmektedirler. Bu yapı tıpkı ailelerde olduğu gibi ne kadar az sorunla karşılaşırsa o kadar büyük ve uzun ömürlü olmaktadır. Bu noktada aile fertlerinin birbiriyle yaşadığı problemler o ailenin atide nasıl bir hal alacağı konusunda son derece önemli bir rol oynamaktadır. İşte devleti yönetenlerin de (hükümdar ailesi ve devlet adamları) birbiriyle olan uyumu, sorunları minimuma indirmeleri ve iç huzuru sağlamaları devletin ömrünü uzatmaktadır. Bunun tersi durumlarda bir devletin ayakta kalma şansı son derece düşmektedir. Nitekim Türk tarihi de bunun örnekleriyle doludur.

Selçuklu Devleti, hükmettiği geniş sınırlara kısa zamanda hâkim olmasına rağmen, çok kısa sayılabilecek bir ömre sahiptir. Bunun en büyük sebeplerinden biri hiç şüphesiz hanedan mensupları arasında yaşanan saltanat mücadeleleridir.

Eski Türk devlet töresi ve geleneğine göre ülke devleti kuran hanedan üyelerinin ortak malıdır anlayışı, hükümdarın ölümüyle beraber ortaya çıkan taht mücadelelerinin de temel sebebini teşkil etmektedir. Yine bu anlayış çerçevesinde bakıldığında hanedan üyelerinin yer yer taht için mücadeleye girişmesi, devletin sürekliliğini ve güçlü bir otorite oluşturmalarını da engellemiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan siyasi olayların anlaşılabilmesi için merkezi otoriteye karşı çıkan mücadele hareketlerinin sebeplerini ve neticelerini iyi analiz etmek gerekir. Bu bağlamda çalışmada ele alınan konu Selçuklularda Saltanat mücadeleleridir. Bu eksen etrafında hareket ederek Selçuklu Devleti'nin kısa bir süre içerisinde yıkılışına etki eden sebepler araştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu mücadelelerin, geliştikleri ortam ve devletin gidişatına ne derece etki ettikleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Selçuklular üzerine pekçok çalışma bulunmasına rağmen incelenen konuya dair kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Tuğrul ve Çağrı beyler döneminden başlayarak son Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Mesud dönemine kadar yaşanan tüm taht kavgaları gerekçeleri ve sonuçları açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma dört ana bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde özellikle çalışmanın amaç kapsam ve problematiği üzerinde durularak konuyla ilgili ön bilgiler verilmiş ve çalışmanın genel gidişatı üzerinde fikir oluşturulması amaçlanmıştır. Yine bu bölümde konu ile ilgili önceki çalışmalardan örnekler verilerek literatür taraması yapılmıştır.

Tüm bunların yanı sıra konuyla doğrudan veya dolaylı olarak alakalı, doktora ve yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan akademik çalışmalardan da faydalanılmıştır. Ayrıca konu hakkında Tahran Üniversitesinde yapılmış bazı lisansüstü çalışmaların da listesi verilerek araştırmacılara bir bibliyografya sunulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Selçuklu Devleti'nin menşinden, kuruluşuna; oradan gelişimine ve parçalanarak devamına kadar özet bilgiler verilerek asıl konuya ön bilgi mahiyeti oluşturacak meseleler üzerinde durulmuştur. Yine Selçuklu Sultanları, dönemleri ve Selçuklu Devleti'nin parçalandıktan sonraki durumu ele alınarak bunların sebep ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise asıl konu olan Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri ele alınmıştır. Buradaki olaylar tamamen kronolojik sıra takip edilerek verilmeye çalışılmıştır. Mümkün olduğu kadar olay örüntüsünü dağıtmadan, yaşanan mücadeleler en sade şekliyle verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise Selçuklu Devletinde yaşanan taht mücadelelerine etki eden faktörler incelenmiştir. Selçuklu Devletinde taht mücadelelerine etki eden faktörler alt başlıklar altında, devlete vermiş olduğu zararları ile birlikte detaylı olarak anlatılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise tüm bu mücadelelerin analizi yapılarak, Selçuklu Devleti'nin çöküşü üzerine bu mücadelelerin etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmanın ekler kısmına koyduğumuz Selçuklu Soy Kütüğü şeması ve Selçuklu Devleti genel haritası ile de çalışma zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma genel yapı itibarı ile Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tez yazım kılavuzuna uygun olarak oluşturulmuş olup bu çalışmada bütün hata ve eksikliklerin tarafıma ait olduğunu bildiririm. Çalışma boyunca emeğini esirgemeyen ve hayat boyu bana destek olan Aileme sonsuz teşekkür ederim. Yine çalışmanın başından sonuna kadar bana destek veren bilgilerinden tecrübe ettiğim tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ'ye, Sayın Yrd. Doç. Dr.

Mehmed BİÇİCİ'ye ve saygıdeğer Hocalarım Prof. Dr. Selehattin GÖĞÜŞ, Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN ve Prof. Dr. Orhan DOĞAN'a saygılarımı ve şükranlarımı sunarım.

Gaziantep 2017
Abdullah BAYINDIR

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
1.3. Araştırmanın Kapsamı	5
1.4. Araştırmanın Yöntemi	6
1.5. Araştırmanın Problematiği.....	6
1.6. Konu ile İlgili Önceki Araştırmalar	7

İKİNCİ BÖLÜM SELÇUKLU DEVLETİ

2.1. Selçukluların Menşei ve Tarih Sahnesine Çıkışları.....	11
2.2. Horasan'da Türkmenler Arası Mücadeleler.....	20
2.2.1. Selçuklu-Karahanlı Hakimiyet Mücadelesi.....	20
2.2.2. Selçuklu-Gazneli Hâkimiyet Mücadelesi	26
2.3. Dandanakan Zaferi ile Gelen Bağımsızlık (1040)	29
2.3.1. İdari Teşkilatın Kurulması, Gelişmesi ve Şekillenmesi	39
2.4. Devletin Genişleme Evresi	42
2.4.1. Sultan Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063).....	44
2.4.2. Sultan Alparslan Dönemi (1063-1072).....	50
2.4.3. Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092)	64
2.4.4. Sultan Berkıyaruk Dönemi (1092-1104)	76
2.4.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (1105-1118)	85
2.4.6. Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1118-1157).....	91
2.5. Devletin Parçalanma Evresi	104
2.5.1. Irak ve Horasan Selçukluları (1119-1194)	104
2.5.2. Kirman Selçukluları (1070-1187).....	115
2.5.3. Suriye Selçukluları (1040-1117)	126
2.5.4. Türkiye Selçukluları (1075-1308)	134
2.5.4.1. Kuruluş Devri Süleyman-Şah Dönemi (1075-1086).....	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SELÇUKLULARDA SALTANAT MÜCADELELERİ

3.1. Hâkimiyet Anlayışı "Kut".....	145
3.2. Türk Devlet Geleneğinde Hükümdarlık.....	148
3.3. İkili Yönetim Şekli.....	152

3.4. Cihan Hâkimiyeti Anlayışı	156
3.4.1. Hâkimiyet Anlayışının Destanlara Yansıması.....	159
3.4.2. Hâkimiyet Anlayışının İlahi Menşei.....	160
3.5. Selçuklu Devleti Hâkimiyet Anlayışı	165
3.6. Saltanat Mücadeleleri.....	168
3.6.1. Tuğrul Bey Devri Saltanat Mücadeleleri.....	168
3.6.1.1. Tuğrul Bey-İbrahim Yınal Mücadelesi (Birinci Safha 1049-1050).....	169
3.6.1.2. Tuğrul Bey-Resul Tekin Mücadelesi (1057-1058).....	172
3.6.1.3. Tuğrul Bey-İbrahim Yınal Mücadelesi ve İbrahim Yınal'ın Sonu (İkinci Safha 1059)	174
3.6.1.4. Tuğrul Bey-Kutalmış Mücadelesi (1061-1063).....	178
3.6.2. Sultan Alparslan Devri Saltanat Mücadeleleri	181
3.6.2.1. Sultan Alparslan- Kavurd Mücadelesi (1067-1069-1073).....	184
3.7. Melikşah Devri Saltanat Mücadeleleri.....	188
3.7.1. Melikşah-Kavurd Mücadelesi ve Kavurd'un Sonu (1073).....	188
3.7.2. Melikşah-Melik Tekiş Mücadelesi 1081-1085.....	191
3.8. Berkyaruk Devri Saltanat Mücadeleleri.....	196
3.8.1. Berkyaruk-Mahmud Mücadelesi (1092-1094).....	197
3.8.2. Berkyaruk-Tutuş Mücadelesi (1092-1095)	201
3.8.2.1. Tutuş'un Sonu-Rey Savaşı (26 Şubat 1095).....	206
3.8.3. Berkyaruk-Arslan Argun'un Mücadelesi (1095-1097)	209
3.8.4. Berkyaruk-Muhammed bin Süleyman'ın Mücadelesi (1096-1097).....	212
3.8.4.1. Berkyaruk-Emir Kovdan (Kodan), Yaruktaş ve Üner'in Mücadelesi (1097-1098).....	212
3.8.5. Berkyaruk-Muhammed Tapar Mücadelesi (1099-1104).....	213
3.8.5.1. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında İlk Karşılaşma (15 Mayıs 1100).....	216
3.8.5.1.1. Berkyaruk-Sencer (Sancar) Arasında Savaş.....	217
3.8.5.2. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında İkinci Karşılaşma (5-7 Nisan 1101).....	219
3.8.5.3. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında Üçüncü Karşılaşma (27 Aralık 1101).....	221
3.8.5.4. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında Dördüncü Karşılaşma (Şubat-Mart 1102).....	223
3.8.5.5. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında Beşinci ve Son Karşılaşma (17 Şubat 1103)	225
3.9. Türkiye Selçuklu Devletindeki Saltanat Mücadeleleri	226
3.9.1. Süleyman-Şah- Ağabeyi Mansur Mücadelesi (1080).....	226
3.9.2. Süleyman-Şah-Şerefüddeve Müslim Mücadelesi (1085).....	228
3.9.3. Süleyman-Şah-Tutuş Mücadelesi ve Tutuş'un Sonu (4 Haziran 1086)	229
3.10. I. Kılıçarslan Devri Saltanat Mücadeleleri (1092-1107).....	230
3.11. Şahinşah (II. Melikşah) Devri Saltanat Mücadeleleri (1110-1116).....	232
3.11.1. Şahinşah-Mesud Mücadelesi (1117)	233
3.12. I. İzzeddin Mesud Devri Saltanat Mücadeleleri (1116-1155)	234
3.12.1. I. İzzeddin Mesud-Melik Arap Mücadelesi (1125-1127).....	234
3.12.2. Mesud ve Emir Gazi'nin Çocukları Arasındaki Çekişmeler	235
3.13. II. İzzeddin Kılıçarslan Devri Saltanat Mücadeleleri (1155-1192).....	238
3.13.1. II. İzzeddin Kılıçarslan-Şahinşah ve Yağbasan İle Mücadelesi (1155)	238
3.14. I. Gıyâseddin Keyhüsrev Devri Saltanat Mücadeleleri (1192-1196) (İlk Saltanatı)	241

3.15. II. Rükneddin Süleyman-Şah Devri Saltanat Mücadeleleri (1196-1204)	241
3.15.1. II. Rükneddin Süleyman-Şah-Muhyiddin Mesud Mücadelesi.....	242
3.16. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanat Devri (1205-1211)	242
3.16.1. I. Gıyâseddin Keyhüsrev-Iı. İzzeddin Kılıçarslan Mücadelesi.....	243
3.17. I. İzzeddin Keykâvus Devri Saltanat Mücadeleleri (1211-1220)	244
3.17.1. I. İzzeddin Keykâvus-I. Alâeddin Keykubad Mücadelesi.....	244
3.18. I. Alâeddin Keykubad Devri Saltanat Mücadeleleri (1220-1237)	246
3.19. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Devri Saltanat Mücadeleleri (1237-1246)	247
3.20. II. İzzeddin Keykavus Devri Saltanat Mücadeleleri (1246-1249)	248
3.20.1. II. İzzeddin Keykavus-Kılıçarslan Mücadelesi-Ortak Saltanat	248
3.21. IV. Rükneddin Kılıçarslan Devri Saltanat Mücadeleleri (1262-1266).....	249

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA TAHT MÜCADELELERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

4.1. Tahta Kimin Gececeğinin Kesin Bir Kural Veya Hükme Bağlanmamış Olması.253	
4.2. Kut İnanışından Kaynaklı Ortaya Çıkan Taht Sorunları.....	254
4.3. Devlet Rical'inin Tavrı	255
4.4. Çevre Devletlerin Etkileri	256
4.5. Sultan Eşlerinin Etkileri	256
SONUÇ	258
KAYNAKLAR	267
Kaynak ve Araştırma Eserler	267
Doktora Tezleri	279
Yüksek Lisans Tezleri.....	280
Tahran Üniversitesinde Yapılmış Bazı Lisansüstü Çalışmalar.....	281
DİZİN.....	284
EKLER.....	292
Ek 1: Selçuklu Soy Kütüğü.....	293
Ek 2: Selçuklu Devleti Haritası.....	294
ÖZ GEÇMİŞ	xi
VİTAE.....	xi

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Selçuk'un Oğulları ve Torunları Şeceresi	19
Tablo 2: Büyük Selçuklu Sultanları Listesi	103
Tablo 3: Irak Selçuklu Sultanları	112
Tablo 4: Irak Selçukluları Soy Ağacı.....	114
Tablo 5: Kirman Selçuklu Hükümdarları.....	124
Tablo 6: Kirman Selçukluları Soy Ağacı.....	125
Tablo 7: Suriye Selçuklu Hükümdarları	132
Tablo 8: Suriye Selçukluları Soy Ağacı.....	133
Tablo 9: Türkiye Selçuklu Hükümdarları	143
Tablo 10: Türkiye Selçukluları Soy Ağacı	144
Tablo 11: Selçuklu Devleti'nde Hanedan Mensuplarının Çıkardığı İsyanlar	250

KISALTMALAR

BKMK.	: Başkanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.E. F	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İA	: Millî Eğitim İslam Ansiklopedisi
İSAM.	: İslâm Araştırmaları Merkezi
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayınları
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜFEF	: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
SÜTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
SBF	: Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi
ss.	: Sayfa Sayısı
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TATAV	: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
THİTM	: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TM	: Türkiyat Mecmuası
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
yay.	: yayını

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmada sıkça bahsedilecek hükümdar, devlet kavramlarının başlangıçta açıklanması konunun daha iyi kavranması için önem arz etmektedir. Devlet toplum üzerinde hâkimiyet kuran, hukuki bağlamda emretme hak ve yetkisine sahip olan yüksek bir sosyal ve siyasal düzen bütünüdür¹. İbn-i Haldun' göre de "Ortaçağ devletleri, asabiyet yönü kuvvetli olan kavimlerce şiddet, kuvvet ve saldırganlıkla elde edilerek kurulurdu. Devletin ömrü, devleti kuran kavmin nüfus bakımından azlık, çokluk ve niteliklerini muhafaza etmeleriyle doğru orantılıydı."² olarak tanımlanmıştır. Selçukluların kuruluş devrinde tanıtımda bahsedilen unsurlar açıkça görülmektedir.

Hükümdar kavramı ise taht sahibi, bir ülkeyi tek başına yöneten, gücü elinde bulunduran devlet başkanı anlamına gelmektedir. Türklerde devlet ve hükümdarlık anlayışı oldukça eskiye dayanır ve birbiriyle sıkı bir bağ içerisinde. Devlet ve hükümdarlık kurumu gelenek olarak çeşitli iç ve dış mücadeleler ile günümüze kadar gelmiştir.

Bu bağlamda eski Türk Devletleri'nin tarihi incelendiğinde egemenlik kaynağının Tanrı olduğu görülmektedir. Buna göre Tanrı, egemenliği doğrudan doğruya değil bir vasıta aracılığı ile kullanmıştır. Bu vasıtanın ise Türk Kağanı olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda 'devleti idare etme gücü ve yetkisi', Tanrı tarafından Türk Kağanına verilmektedir. Türk Kağanı ise kendisini Tanrı tarafından özellikle seçilmiş, doğuştan bazı olağanüstü güç ve yetkilerle ödüllendirilmiş bir kişi olarak görmekte ve kabul etmektedir.

---

¹ KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Yay., 2000, s. 248; VERGİN, Nur, *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s. 30-32; KÖYMEN, Mehmet Altay, "Selçuklu Devri Hukuku", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ankara, Haziran 1992, S. 66, s. 10-11.

² KIZILÇELİK, Sezgin, *Sosyoloji Tarihi I-İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*, Ankara, Anı Yay., 2006, s. 47-49.

Tanrı'nın Türk Kağanına bahsettiği bu üstün güç nitelik ve yetkiler, Göktürk yazıtlarında, “kut” (siyasi iktidar), “ülüg veya ülüş” (kısmet, nasip, pay) ve “küç” (güç) gibi kavramlar olarak belirtilmiştir. Böylece, Türk Kağanına “kut” niteliği ile hükmetme ve hükümdarlık güç ve yetkisi Tanrı tarafından bahsedilmekte ve kendisi siyasi iktidara sahip kişi olarak devletin başına geçmekteydi. Türk Kağanı “Ülüg veya ülüş” niteliğiyle ise Türk ülkesinde bolluk ve bereket yaratılmasına vesile olmaktadır. Böylece Tanrı, Türk Kağanına “iktisadi güç” kazandırmaktaydı. Tanrı'nın Türk Kağanına bahsetmiş olduğu son nitelik “küç” ise Türk Kağanının savaş yeteneğini arttırmakta ve ona zaferler kazandırmasını sağlamaktaydı. Bu bilgilere dayanarak söylenebilir ki, Eski Türk devletlerinde, Türk hükümdarları, Tanrı'nın seçtiği ve üstün niteliklere sahip kişiler olarak bilinmektedirler. Hükümdarlık ise hanedan üyeleri arasında birinden diğerine kan yoluyla geçmektedir. Buna göre bütün hanedan üyeleri iktidar üzerinde eşit haklara sahip olmaktadır. Ancak Tanrı iradesini, hükümdarlığa en çok layık ve yetenekli olan hanedan üyesi üzerinde kullanmaktadır. Buna göre iktidar için yapılan mücadeleler sonucunda tahtı ele geçiren hanedan üyesi, Tanrı'nın iradesi tarafından hükümdarlığa seçilmiş kişi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla eski Türk devletlerinde hanedan üyeleri arasında hükümdarlık için yapılan taht mücadeleleri kaçınılmaz ve meşru bir olay olarak görülmekteydi. Mevcut hükümdarın henüz tahtta iken şehzadelerinden birini veliaht olarak ilan etmesi ve bu şehzadenin tahtta çıkması dahi hanedan üyeleri arasında oluşabilecek taht kavgalarına engel olamamıştır. Çünkü diğer şehzadeler veliaht olarak ilan edilen şehzadenin kendilerinin hakkını gasp ettiği duygusuna kapılmakta ve isyan faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Bu nedenle tahta gecen yeni hükümdarın diğer hanedan üyeleri üzerinde otorite kurması ve düzeni sağlaması çoğu zaman uzun ve zorlu bir mücadeleyi gerektirmiştir. Tahtta hakkı olduğunu düşünen diğer hanedan üyelerinin ve onları destekleyen kitlelerin susturulması ise sadece devletin başına dirayetli ve yetenekli bir hanedan üyesinin geçmesi ile mümkün olabilmektedir.

Bu bağlamda, Türk egemenlik anlayışının doğal sonucu olarak ortaya çıkan taht mücadeleleri incelendiğinde hem olumlu hem de olumsuz taraflarının olduğu görülmektedir. Yaşanan bu taht mücadeleleri uzun ve yıpratıcı bir süreç olsa dahi, devletin idaresinin hanedan üyeleri arasından en dirayetli ve yetenekli olana geçmesi, devletin ve toplumun lehine olan bir durumdur. Bu mücadelelerden dolayı devletin güçten düşüp zayıflaması ise yaşanan bu taht mücadelelerinin olumsuz tarafı

olmuştur. Zaten genel anlamda bakıldığında eski Türk devletlerinin dışarıdan gelen darbelerle değil iç müdahaleler sonucunda yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Buna göre eski Türk devletlerinde tahta geçecek hükümdarın belirlenmesinde birçok yöntem uygulanmış fakat bu durum kesin ve belirli bir kurala bağlanamamıştır. Eski Türk devletlerinin en önemlisi olarak kabul edilen Selçuklu Devletinin tarihine bakıldığında ise, dönemin şartlarına göre tahta geçişlerde yine çeşitli usuller uygulanmıştır. Selçuklu dönemi esas alınmak suretiyle bahsi geçen bu yöntemleri şöyle belirlemek mümkündür:

- ❖ Devlet kurucusu olarak tahta çıkmak.
- ❖ Veliht tayin edilmek suretiyle tahta çıkmak.
- ❖ Kuvvet ve mücadele yöntemiyle tahta çıkmak.
- ❖ Devlet adamlarının ve komutanların seçim ve tercihi ile tahta çıkmak.
- ❖ Metbu hükümdarın menşuru ve onayı ile tahta çıkmak.

Tahta geçmede başvurulan bu yöntemler birbiriyle kıyaslandığında Selçuklu Devletinde tahta geçmede uygulanan en önemli yöntem diğer eski Türk egemenlik anlayışlarında olduğu gibi “kuvvet ve mücadele” ile tahta çıkmaktır. Bu mücadele en çok hanedan üyeleri arasında yaşanmakta ve birbirlerine karşı isyan faaliyetleri başlatmalarına sebebiyet vermektedir.

Bu nedenle bu çalışma Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda hanedan mensuplarının devlet yönetimini ele geçirmek için giriştikleri taht mücadelelerini incelemeyi amaçlamaktadır.

İlk olarak İslamiyet öncesi eski Türk devletlerinde hâkimiyet anlayışı ortaya konulmaya çalışılmış, bunun için de konuyla alakalı bulunan belli başlı çalışmalar tespit edilerek incelenmiştir. Burada en çok dikkat çeken hadise, eski Türk devletlerindeki kut inanişinin oldukça etkili ve yaygın bir şekilde kullanılmış olmasıdır. Nitekim bu anlayışın, devlet yapısının oluşmasında oldukça etkili olduğu görülmektedir. Öyle ki, bu inanişin destanlara kadar yansması, yönetim anlayışına derinlemesine nüfuz ettiğini göstermektedir. Uygulamalarının somut bir biçimde görüldüğü bu inaniş tarzının, İslamiyet öncesi Türk devletlerinden Osmanlı dönemine doğru yavaş yavaş terk edildiğini görmekteyiz. Nitekim Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girdiği yıllardan itibaren bu inanişin daha da zayıflayarak farklı bir döneme geçildiği de belirgin bir şekilde fark edilmektedir.

Bu çalışma, Selçuklularda Saltanat Mücadelelerini konu edinmekle birlikte, Selçuklu Devletinin kuruluş aşamasında geçirmiş olduğu evreleri de ele almıştır.

Aynı zamanda gerek diğer devletlerle yaşanan ilişkileri, gerekse devlete bağlı diğer coğrafyalardaki uzantılarının durumları incelenmiştir. Günümüz Anadolu coğrafyasının, Türklerin ebedi yurdu haline gelmesinde baş aktör olarak rol alan önemli şahsiyetlerin bu devlet içerisinde çıktığını ayrıca belirtmek gerekmektedir. Öyle ki tarihin seyrinde değişiklik yapmış bu şahsiyetlerin faaliyetleri yine çalışmanın önemli konularını oluşturmaktadır.

Yine bu çalışma, Selçuklu Sultanlarının, hükümdarlık sürelerini dönem dönem ele alarak incelemiştir. Aynı zamanda bu Sultanların hükümdarlık süreleri boyunca ne gibi faaliyetlerde bulduklarını ve yine çalışmanın ana konusunu oluşturan saltanat mücadelelerine yönelik, hanedan mensupları tarafından çıkarılan isyanları da derinlemesine incelemiştir. Bu incelemeler yapılırken tarihi kronolojik sıraya azami derecede dikkat edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışma, Türklerin tarih boyunca kurmuş olduğu, şüphesiz en önemli devletlerden biri olan Selçuklu Devleti dönemindeki hanedan mensupları arasındaki taht mücadelelerini derinlemesine incelemeyi amaçlayıp, yaşanan bu taht kavgalarının asıl sebeplerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmada, taht kavgalarının temelinde yatan amillerin derinlemesine irdelenmesi amaçlanmıştır.

Yine çalışmada, Selçuklu Devleti'nin kısa bir süre içerisinde gelişip sınırlarını genişletmesine rağmen, bu kısa süreli yükselişe orantılı olarak tekrar çöküşündeki nedenlerden biri olan saltanat mücadelelerini araştırarak konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Bilindiği üzere Selçuklular kısa bir süre içerisinde sınırlarını Çin'den Marmara Denizi'ne, Kafkasya'dan, Mısır sınırlarına kadar uzanan; Türkistan, Harezm, Afganistan, İran, Azerbaycan, Irak, Arap Yarımadası, Suriye ve Anadolu topraklarını da içine alan çok geniş bir devlet kurmayı başarmışlardır. Nitekim 120 yıl kadar hayatta kalan, bu kadar geniş topraklarda hüküm süren devlet, kısa sayılabilecek bir tarihe sahiptir. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri olarak saltanat mücadelelerini göstermek doğru olacaktır. Zira Türk devlet geleneğine göre yönetilen Selçuklu Devleti, hanedan üyeleri arasında kuruluşundan yıkılışına kadar birçok kez saltanat mücadelesi yaşamıştır.

Tarih boyunca toplumsal yapı içerisinde yöneten ve yönetilen sınıfların oluşumu siyasal ve sosyal alanlarda yapılan çalışmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Nitekim devlet yönetiminde erk sahibi olan yönetici sınıf ile buna tabi olan halkı

anlayabilmek için, devlet içerisindeki iktidar mücadelesini de anlamak gerekmektedir. Bu nedenle Selçuklu Devleti'ndeki iktidar mücadelelerini anlamak için dönemin şartları göz önünde tutularak halkın yaşam tarzı ve sosyo-kültürel yapısını da anlamak gerekir. Buradan hareketle taht kavgalarını anlatmadan evvel eski Türklerdeki hâkimiyet anlayışı ve Selçuklu Devleti'nin yönetim anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada Selçuklu Devleti üzerinden hareketle, eski Türklerde devlet yapısı, devlet anlayışı ve bu yapının oluşumuna etki eden süreçte ortaya çıkan taht kavgalarının sebepleri gibi konular hakkında bilgi alınacağı düşünülmektedir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Selçuklu hanedan üyelerinin sık sık kendi aralarında çatışmaya girmesi devleti yıpratmakta ve ilerlemesine, kökleşmesine engel olmaktadır. Bir devletin sürekliliğinin ve güçlü bir otorite oluşturmasının önündeki engellerin en büyüklerinden birisi, iktidara karşı yapılan isyan girişimleridir. Devlet yapısında ortaya çıkan siyasî dalgalanmaları açıklayabilmek için merkezi hükümete karşı girişilen isyan hareketlerinin nedenlerini, geliştikleri sosyal ve siyasî ortamı, devletin gidişatına etkileri ve doğurdukları sonuçları iyi bilmek gerekmektedir.

Araştırma, Selçuklu Devleti'nin 1040 ile 1308 yılları arasındaki dönemi ve bu dönemde meydana gelmiş taht mücadelelerini kapsamaktadır. Bahsi geçen yıllar arasında, devlet içerisinde meydana gelen taht mücadelelerinden bazıları kısa vadede sonuçlanırken, bazılarıysa uzun sürmüş ve devlete ciddi zararlar vermiştir. Genellikle hükümdarın ölümünden sonra ortaya çıkan bu mücadeleler, kardeşler arasında yaşanmakla kalmayıp, tahtın diğer varislerinin de dâhil olmasıyla devlet otoritesine ciddi zararlar vermiştir. Gerek siyasi tahrikler gerekse dini etkenlerin fitilini ateşlediği bu mücadeleler, Selçuklu Devleti'nin kısa zamanda çökmesine ve dağılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda çalışma, bu mücadelelerde etkili olan faktörleri de araştırma konusu içerisinde tutmuştur.

Buna binaen Anadolu coğrafyasında netice bulan ve yerini başka bir Türk Devletine bırakan Selçuklu Devleti'nin, kuruluş yıllarından, son devirlerine kadar yaşadığı önemli gelişmelerin arka planındaki sebeplerini anlamak oldukça önemlidir.

Bu çalışma, 1040-1308 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan taht kavgalarının incelenmesi çerçevesiyle sınırlandırılmıştır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, konuyla ilgili olan ve ulaşılabilir konumdaki temel başvuru kaynakları derlenerek fişlemeleri yapılmış, ilgili dönemle alakalı bütün kaynaklar incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Tahran Üniversitesinde yapılmış olan akademik çalışmalar gözden geçirilecek, Lisansüstü çalışmalardan bazılarına ulaşıp konu desteklenmiştir. Bu temel kaynakların yanı sıra çalışma konumuz ile ilgili geniş bir literatür taraması yapılmış ve ikinci el kaynaklara; kitap ve makalelere ulaşılarak önemli ölçüde materyal toplanmıştır.

1.5. Araştırmanın Problematığı

Bilinmesi gerekir ki: tarih araştırmaları, tarih bilinciyle beraber sürdürülmeli ve tarihin konusunun ne olduğu bilinmelidir. Yine tarih biliminin geçmişi inceleyen bir bilim dalı olduğunun unutulmaması gerekir. Buradan hareketle geçmişin bütün olay ve olguları tarihin ana konusunu oluşturmaktadır. Tarih araştırmalarında bilinmesi gereken önemli sorunlardan bir diğeri de tarih bilimine yaklaşımdır. Burada göz önünde bulundurulması gereken temel kriterin nesnellik olması gerekmektedir. Bunun aksine öznelğin ön plana alındığı araştırmalarda, olayların esaslı bir biçimde kavranması zorlaşacaktır. Bu sebeple tarihi olayların her birinin genel ve özel koşullar etrafında geliştiğinin bilinmesi önemlidir. Diğer taraftan çalışmanın konusu itibarı ile Tarih Bilimi, Sosyoloji, Siyaset Bilimi gibi alanları da ilgilendirmesi açısından disiplinler arası bir çalışmada karşılaşılan sorunlar aşılmaya çalışılmıştır.

1040-1308 yılları arasında Selçuklularda yaşanan saltanat mücadelelerini konu edinen bu çalışma, verilen tarihlerden önce eski Türklerde devlet geleneği ve hükümdarlık anlayışlarına da değinmiştir. Bu sayede çalışmanın ana konusunu oluşturan olayların bir araya getirilerek bir bütün halinde sunulması hedeflenmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Selçuklularda saltanat mücadelelerini bir arada toplayan bir çalışma bulunmamaktadır. Genellikle dönemsel olaylara değinen çalışmalardan ayrı, böyle bir çalışma yaparak Selçuklular döneminde meydana gelmiş saltanat mücadeleleri bir araya toplanmıştır. Bu bağlamda, Selçuklu Sultanları döneminde yaşanan saltanat mücadeleleri tek tek ele alınarak olayın ayrıntıları belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma esas itibarıyla Türk devlet geleneğine yön veren etkenlerin araştırılması ve bu etkenlerin sebep olduğu siyasi sonuçlar üzerine odaklanmıştır. Yine Türkiye’de tarih alanında yapılan çalışmaların ortaya koymuş olduğu metodolojik yaklaşımlardan hareketle, Selçuklular dönemi saltanat mücadeleleri ele

alınarak, bu mücadelenin özel ve genel faydası veya zararları tezin ana temasını oluşturmuştur. Buradan hareketle 1040-1308 yılları arasında yaşamış olan ve tarihe silinmez izler bırakan Selçukluların sosyo-kültürel yanlarından başka siyasi manada etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü Selçuklu Devlet teşkilatının anlaşılması, günümüz Anadolu Türk devlet kültürünün de anlaşılması demektir.

1.6. Konu İle İlgili Önceki Araştırmalar

Selçuklularla ilgili birçok kaynak olmakla beraber, ne yazık ki mevcut olan bu kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Çalışmada yer yer faydalanmaya çalıştığımız ana kaynakların içerisinde birçok yerli ve yabancı kaynak bulunmaktadır³. Birçok çağdaş çalışmanın varlığını belirtmekle beraber yapılmış Lisansüstü akademik çalışmalar da Selçuklularla ilgili araştırmalar yapıldığının somut kanıtlarıdır. Yapılan bu Lisansüstü akademik çalışmalar ayrıca kaynaklar bölümünde verilmiş olup, bundan başka Selçuklu Devleti'nin merkezi konumunda olan İran coğrafyasıyla alakalı Tahran Üniversitesinde yapılmış bazı Lisansüstü çalışmaları da kaynaklar kısmındaki yerini almıştır.

Bu bağlamda Selçuklular ve Eski Türk tarihi hakkında bulunan Arapça, Farsça kaynaklarının yanı sıra Bizans kaynakları ve Ermeni, Gürcü ve Süryani asıllı kaynaklar da yine Selçuklu tarihini incelememiz açısından yardımcı olmaktadır.

Türk-İslam tarihi açısından önemli olan ve günümüze ulaşmış başvuru eserlerinden Arapça ve Farsça kaynaklar arasında bulunan bazı eserler şunlardır:

Tanınmış İslam tarihçisi ve yazarlarından olan Ali İbnü-ül Esir 1160 tarihinde Cizre'de doğmuştur. Eğitimini ve yetişme ortamını Musul ve Bağdat'ta geçiren İbnü'l Esir yaşamı boyunca birçok eser vermiştir. Özellikle Anadolu Selçukluları hakkında birçok bilginin toplandığı el Kâmil fi't-Tarih adlı eserinde Selçuklularla ilgili birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. 1160-1230-31 tarihleri arasında yaşamış olan tarihçinin bu önemli eseri, Anadolu'ya Türklerin girişinden, yayılıp genişlemelerine oradan Suriye bölgesi faaliyetlerine ve siyasi olaylarına kadar birçok bilgiye yer vermiştir⁴.

Bundan başka, yine Selçuklular ile ilgili olarak daha çok diğer kaynakları teyit etme mahiyetinde de olan İbn Kesir'in kaleme almış olduğu el-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi adlı eser dikkat çekmektedir. Birçok eseri bulunan Müellifin aynı zamanda fıkıh ve hadis uzmanı olduğunu da söylemek gerekir. 1300 yıllarından 1357

³ GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, İstanbul, Endülüs Yay., 1991, s. 155-160.

⁴ İBNU'L ESİR, *el Kâmil fi't -Tarih*, C. IX-XII, Haz., Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1966; Çev., Abdülkerim Özeydin, C. IX-XII, İstanbul, 1987, s. 124-130.

tarihine kadar yaşamış olan bu önemli yazar, Şam (Dımaşk) dolaylarında hayatını sürdürmüştür⁵.

Yine Selçuklu tarihi açısından önemli bir eser olan Reşidü'd-dîn Fazlullah'ın, Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk), adlı eseri, bizler için önemli bir başvuru kaynağı olmaktadır. 1240 tarihinde Hamedan da doğan ve yaşayan Müellifin bu eseri, özellikle Moğollar ile Selçuklular arasındaki ilişkiler için incelenmesi gerekli bir eserdir⁶.

Bunun yanı sıra 13. yüzyılda yaşamış diğer bir Müverrih İbn Bibi de Selçuklular ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Türkiye Selçuklularının hizmetinde bulunan yazar, el-Evamirü'l Ala'ie fi'l-umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme), eseri ile özellikle 1192-1281 yılları arasında yaşanmış olayların tarihine ve bilgisine ulaşmak mümkündür⁷.

Öte yandan anonim bir eser olarak karşımıza çıkan Selçuknâme'nin 1363 tarihinde Selçuklu şehzadelerinden birisi için kaleme alındığı bilinmektedir. Birçok yönden önemli bilgiler sunan bu eser, genel bir Selçuklu tarihini içermektedir. İçeriğinde özellikle diğer eserlerden farklı olan bilgileri barındırması eserin önemini ayrıca arttırmaktadır⁸.

Selçukluları anlatan bir başka kaynak ise Siyasetnâme'dir. Özellikle devletin yapısı hakkında bilgiler veren eser, Sultan Melikşah döneminde Selçuklulara yaklaşık 30 yıl vezirlik yapmış olan Nizamülmülk tarafından kaleme alınmıştır. 1018 yılında doğduğu bilinen Nizamülmülk'ün Selçuklu tarihinde önemli bir yerinin de olduğunu söylemek gerekir⁹.

Önemli diğer bir eser de Azimi tarafından kaleme alınan Tarih-i Azîmî adlı eserdir. Yine İslam tarihi ve Selçuklularla ilgili önemli bilgiler vermiş olan eserde birçok ayrıntı bulmak mümkündür. 1090 tarihinde Halep'te doğan Azimi, hayatı boyunca üç eser vücuda getirmiştir. Bunların içerisinde günümüze ulaşan ve Türk-

⁵ İBN KESİR, *el-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, Çev., Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yay., 1995, s. 48-51.

⁶ Reşidü'd-din Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, Çev., Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2014, s. 208.

⁷ İBN BİBİ, *el-Evamirü'l Ala'ie fi'l-Umûri'l-Alâ'ie*, *Selçuknâme II*, Çev., Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2014, s. 1-5.

⁸ ANONİM, *Selçuknâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Çev., Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, TTK, 1952, s. 276.

⁹ KONUŞ, Fazlı, *Selçuklular Bibliyografyası*, Konya, Çizgi Kitapevi Yay., 2006, s. 65-71.

İslam tarihi açısından oldukça önemli olan Tarih-i Azîmî Selçukluların 1144 tarihine kadar olan dönemlerinden bahsetmektedir¹⁰.

Bir başka eser olan Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye adlı eser de yine Eski Türk Tarihi açısından önemlidir. Yazarının kim olduğu konusunda net bir bilgi bulunmamakla beraber eser, Sadreddin Ebü'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn el-Hüseynî'ye atıf edilmiştir. Eser üç benzer kaynağın bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur ve özellikle Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarıyla ilgili bilgileri muhteva etmektedir¹¹.

Yine birçok eser vermiş olan ve 1192 yılında Halep'te doğan İbnü'l Adim, Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Halep adlı eserinde özellikle Suriye-Irak Selçukluları Anadolu ve Büyük Selçuklular hakkında birçok önemli bilgi sunmaktadır. Yaşadığı yıllar içerisinde Kadılık, Müderrislik işlerini de yürütmüş olan İbnü'l Adim, zeki ve başarılı olmasından ötürü vezirlik makamına kadar yükselmiştir¹².

Bu bağlamda, tahmini 1203-1206 yılları arasında, Muhammed bin Ali bin Süleyman er-Râvendî tarafından kaleme alınmış olan Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti), adlı eser de Selçuklular ile ilgili başvuru kaynakları arasındadır. I. Gıyaeseddin Keyhusrev'e ithaf olarak yazıldığı bilinen eser, Selçukluların kuruluşundan Anadolu'ya gelişlerine kadar olan dönemlerle ilgili bilgiler içermektedir¹³.

Bu kaynakların yanı sıra Ermeni, Gürcü ve Süryani kaynakları olarak bildiğimiz ve Türk tarihi açısından başvuru eserleri arasında görünen birçok kaynak bulunmaktadır. Bunların başında Urfalı Mateos'un Vekayinâmesi gelmektedir. 12. Yüzyıl'ın ilk yarısında Urfa bölgesinde yaşayan Mateos 952-1136 yıllarında yaşanan olayları aktarmaktadır. Onun ölümünden sonra bir papaz tarafından 1163 yılına kadar yaşanan olayların da eklendiği eser, Türklerin Anadolu'ya gelişi, Haçlılar ve İslam dünyası mücadeleleri gibi birçok önemli bilgiyi barındırmaktadır¹⁴. Yine buna benzer eserlerden olan Süryanî Mihail, Vekayinâmesi Göktürklerden, Anadolu Selçuklularına kadar birçok önemli bilgi vermektedir¹⁵.

¹⁰ AZİMÎ TARİHİ (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler; H.430-538), Çev., Ali Sevim, Ankara, TTK, 1988, s. 24-26; KONUS, *Selçuklular Bibliyografyası*, s. 22-28.

¹¹ el-HÜSEYNÎ, *Sadreddin Ebü'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn' Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Muhammed İkbâl, Lahor, 1933, s. 3.) Çev., Necati Lugal, Ankara, TTK, 1999, s. 150.

¹² İBNÜ'L ADİM, *Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Halep (Seçmeler)*, Çev., Ali Sevim, , Ankara, TTK, 1989, s. 88-90; KONUS, *Selçuklular Bibliyografyası*, s. 45-49.

¹³ er-RÂVENDÎ, Muhammed bin Ali bin Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, Çev., Ahmed Ateş, Ankara, TTK, 1999, C.1, s. 238.

¹⁴ MATEOS, *Vekayinâme*, Çev., Hrand D. Andreasyan, MATEOS Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Drigor'un Zeyli, Ankara, TTK, 1136-1162, S. 33-34.

¹⁵ KONUS, *Selçuklular Bibliyografyası*, s. 123-127.

Öte yandan Bizans kaynaklarından olan Alexiad adlı eser de Türk tarihi açısından oldukça ehemmiyet teşkil etmektedir. Dönemin imparatoru Aleksios Komnenos'un kızı Anna Komnena tarafından kaleme alınan eserde özellikle Türklerin Anadolu'ya gelişi Malazgirt savaşı, I. Süleyman Şah, Çaka Bey ve Şahinşah-I. Mesud mücadelesi hakkında bilgiler bulmak mümkündür¹⁶. Bu eserlerden başka yine Bizans kaynaklarından olan Mikhail Psellos, Chronographia (Khronographia), Georgios Akropolites, Historia, Niketas Khoniates, Historia ve Ioannes Kinnamos, Historia adlı eserler de Türk tarihi hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır¹⁷

Bunlardan başka Anadolu Selçuklu tarihi kaynakları konusunda son dönem yapılmış en kapsamlı literatür çalışmasından biri de Muhammet Kemaloğluna aittir. Bu makale de Anadolu Selçuklularıyla ilgili olan birincil kaynakların pek çoğu hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Selçuklu araştırmalarında başlangıç için başvurulması gereken bir çalışma olduğu kanaati taşınmaktadır¹⁸.

¹⁶ ANNA KOMNENA, *Alexiad-Malazgirt'in Sonrası-İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi*, Çev., Bilge Umar, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2012, s. 401-403.

¹⁷ NİKETAS KHONİATES. *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev., Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 1995, s. 53-56; Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, Çev. Işın Demirkent, Ankara, TTK, 2001, s. 19-33; KONUS, *Selçuklular Bibliyografyası*, s. 109-114.

¹⁸ KEMALOĞLU, Muhammed, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt. 2, No. 3, ss.1-38.

İKİNCİ BÖLÜM SELÇUKLU DEVLETİ

Türkler tarih boyunca birçok coğrafyaya yayılmış ve bu coğrafyalarda muhtelif devletler kurmuşlardır. Her ne kadar birbirinden farklı isimler ile kurulmuş olsalar da bu devletler birbirinin devamı niteliğindedir. Nitekim bu devamlılık günümüze kadar uzanmış ve eski Türklerden bugüne uzanan bir devlet geleneği sistemi varlığını devam ettirmiştir. Diğer bir deyişle Selçuklular Türklerin kurmuş oldukları yaklaşık yüze yakın teşekkül arasında bulunan dört büyük devlet içerisinde yer almaktadırlar¹⁹. Yine Selçuklu Devleti'nin temelleri, tamamıyla İslamı kabul etmiş bir muhitte atılmış olmasından ötürü, eski Türk kültür değerleri ile İslami değerlerin birbiriyle kaynaştığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bu devletler içerisinde Selçukluların yeri şüphesiz farklıdır.

Bu bölümde Selçukluların ortaya çıkışına dair bilinmesi gereken önemli noktalara değinilecektir.

2.1. Selçukluların Menşei ve Tarih Sahnesine Çıkışları

Söylenişi ya da anlamı tam olarak bilinmeyen Selçuk sözcüğü, ilk başlarda bir kavim ya da aşiret ismi olarak değil, bir kişi adı olarak kullanılmıştır. Bu Türk devletine hükümdar ailesinin atası olan Selçuk'a nispetle Selçuklular denilmiştir²⁰.

¹⁹ YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2014, s. 205.

²⁰ Hanedanın atası olan Selçuk'un adı birçok tartışmaya sebep olmuştur. Selçuk'un adının telaffuzuna ve anlamına dair Arapça ve Farsça kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. *Selçük*, *Salçuk*, *Salçuğ*, *Selçiğ*, ve *Selçuk*, şeklinde telaffuzları bulunan ismin manası itibari ile de *Salçuğ* olunca *Mücadeleci* ve *Selçük* olunca da *Küçük sel* anlamları üzerinde durulmuştur. Selçuk isminin menşei için Bkz. RASONYI, Laszlo, "Selçuk Adının Menşesine Dair", *Belleten*, Ankara, TTK, Nisan 1939, C. III, S. 10, s. 377-385; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 206; KAFESOĞLU İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Ötüken Yay., 2014, s. 11-13; BARTHOLD, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz., K. Y. Koprman-İsmail Aka, Ankara, TTK, 2013, s. 83; TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yay., 2014, s. 54-55; KÖPRÜLÜ, M. Fuat, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, Ankara, TTK, Temmuz 1943, C. VII, S. 27 s. 474; ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Selçuklular", *DİA*, C. 36, s. 364-365; YALTKAYA, Şerefeddin, "İbn Hassül'ün Türkler Hakkında Bir Eseri", *Belleten*, Ankara, TTK, 1940, C. IV., S. 14-15, s. 265; KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, ARABACI, Caner, *Selçuklular ve Konya*, Konya, Mikro Yay., 1999, s. 10; PEACOCK, A.C.S., *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2016, s. 22; DAYANDI, Ahmet, *Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devleti'nin Dini Siyaseti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Konya, 2013, s. 8-10.

Selçuklular, Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Oğuzların Üç-Ok kolundan gelen Kınık boyuna mensupturlar²¹. Selçukluların, menşeleri konusunda birçok kaynağın aynı cephede durduğunu söylemek mümkündür²². Bu konuda Osman Turan; 24 Oğuz kabilesinden bahsederken, Üç-Ok koluna mensup Kınık boyundan olan Selçukluların, hiçbir tereddüte yer kalmayacak derecede bu koldan geldiğini ve bu savın artık su götürmeyecek derecede doğru olduğunu dile getirmektedir²³. Ayrıca Osman Turan; Alparslan döneminde Suriye'yi fetheden Atsız'ın da yine Kınık boyuna mensup olduğunu söylemektedir²⁴. Yine bu konuda önemli tarihçilerden İbrahim Kafesoğlu da Selçukluların, Kınık boyuna mensup olduklarını, tarihi kaynaklardan anlaşılmalı beraber sikke ve damgalardan da anlaşılır olduğunun altını çizmektedir²⁵. Diğer bir yaklaşımla önemli tarihçilerden Faruk Sümer, Ali Sevim,

²¹ TURAN, Ahmet Nezihi, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, Ankara, Grafiker Yay., 2006, s. 9-10; ÖNGÜL, Ali, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, İstanbul, Çamlıca Yay., 2014, s. 1; ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK, 1992, s. 141-149; SÜMER, Faruk, "Selçuklular", DİA, C.36, İstanbul, İSAM, 2009, ss. 365-371; ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul, İSAM, 2017, C. I s. 29-30; BİRBİÇER, Ali, *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2014, s. 2-4.

²² SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul, TDAV, 1992, s. 68; KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, TTK, 1989, s. 13; ÖZGÜDENLİ, *Selçuklular- Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 19-21.

²³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 54-55; BOSWORTH, C.E., (2011) "The Origins Of The Seljuqs", *The Seljuqs: Politics. Society and Culture*, Ed. Christian Lange, Mecit Songul, Edinburgh University Press. pp. 13-21.

²⁴ Yabgulu (Yavgyyya) Türkmenleri reisi Atsız'ın Kınık boyundan olduğuyla ilgili olarak Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 54; PİYADEOĞLU Cihan, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan 1040-1157*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2008, s. 14-18.

²⁵ Selçuklularla ilgili olarak, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın kendi döneminde ve kendisi tarafından kaleme alınan *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)* adlı eserinde Selçuklular ile ilgili olarak; ...*Arslan Oğlu Serenk'in Han olduğunun Zikri: Kükem Bakuy öldükten sonra küçük kardeşi Serenk'i padişah yaptılar. O da on yıl padişahlık kılıp babasının arkasından gitti. Ondan sonra Oğuz ilinden padişah olan Kınık uruğundan Selçuk Bay başlı çok halk, göçüp Sir yakasında Hocend şehrine geldiler. Orada çok yıllar oturup Nur vilayetine gittiler. Orada yüz yıl oturup, göç edip Ürgenç'e vardılar. Ürgenç'te oturmadan göçüp Horasan'a gittiler ve Merv'den Ebulhan'a kadar oturdular. O zamanda Horasan, Sultan Mahmud Gaznevi'nin torunlarının ellerinde idi. Onların devletlerinin, kâseleri dolup döktü denilen vakit idi. Selçukiler Merv-i Şâhıcan şehrini alıp, Tuğrul Bey'i padişah yaptılar. Alp Arslan ve Sultan Melikşah ve Sancar Mazi, bunlar o cemaattendirler. O padişahların hikâyelerini bizim söylememize lüzum yoktur. Bizden önce geçenler o padişahların neseplerini beyan kılmak için ne kadar kitap yazmışlardır, onun hesabını Tanrı Taâla iyi bilir. Selçukiler Türkmen olup, kardeşiz diyip, il'e ve halka faydası dokunmadı. Padişah olunca, Türkmen'in Kınık uruğundanız dediler. Ve padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhusrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp orda büyüyüp kalmıştır, biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz, diyip, atalarını sayıp, otuz beş göbekte Efrasiyab'a eritirdiler. Oğuz ili Kükem Bakuy ile Serenk'ten sonra, kendi başına, padişah çıkarıp oturamadılar. Oğuz kavminin Mangıslak ve Ebulhan'da oturanları Urizenç'te kim padişah olsa ona tabi oldular. Ve Horasan'da oturanları Horasan'da kim padişah olsa ona tabi oldular. Ve Maverâünnehir'de ve her yurtta oturanları söyle oldular... ifadelerinin yer aldığını burada belirtmekte fayda vardır. Bkz. EBU'L GAZİ BAHADIR HAN, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*, Haz., Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel eser, Kervan Kitapçılık, s. 81-82; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 12.*

İbrahim Kafesoğlu, Zeki Velidi Togan, Osman Turan, S.G. Agacanov ve Erdoğan Merçil gibi yazarlar Selçukluların Kınık boyundan geldikleri konusunda hemfikirdirler²⁶. Ayrıca yaşadıkları yeri belirtecek olursak X. yüzyılda Oğuzlar Seyhun (Sır-Derya) nehri ile Hazar Denizi'nin doğusu ve Aral Gölü arasındaki topraklarda yaşamışlardır. Kınık boyu da Oğuzlar arasında Seyhun nehrinin ağzına yakın bir yerde yaşamıştır²⁷.

Yine bunlara bağlı olarak X. yüzyılın başlarında Yabgu unvanıyla anılan bir hükümdar Oğuz Devleti'ni yönetmektedir. Bu Yabgunun yanında önemli bir siyasi ve askeri mevkie sahip olan ve Oğuzların atası olarak bilinen ve kendisine Oğuzlar arasında güçlü kuvvetli manasında Temür Yalığ (Demir Yaylı) lakabı verilen Dukak (Tukak) bulunmaktadır²⁸. Yabgunun önemli bir mevki verdiği Kınıkların Beyi olan Dukak'a devletin iç ve dış meselelerini danıştığı bilinmektedir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Yabgunun yanında kıymetli bir yeri olan Dukak hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Yine edinilen bilgilere göre Selçuk'un babası olan Dukak'ın ölüm tarihi de tam olarak bilinmemektedir²⁹.

Zaten bir süre sonra da dikkatleri üzerine çekmiş ve hükümdar tarafından ordunun başına getirilmiştir. Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk, Oğuzların Yabgusu tarafından ordu kumandanı (Subaşı) olarak görevlendirilmiştir. 900 yıllarında doğduğu tahmin edilen Selçuk, babası öldüğünde 17-18 yaşlarındadır³⁰. Sarayda büyümüş olan Selçuk üstün meziyetlere sahip birisidir. Ayrıca babasından

²⁶ TOGAN, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, Enderun Yay., 1981, s. 182; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 54; SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanlar*, s. 90; KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, BKMK Yay., 1972, s. 4; AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, Çev: Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul, Selenge Yay., 2002, s. 246; SEVİM, Ali, MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara, TTK, 2014, s. 15.

²⁷ Günümüzde aynı bölgede birden çok devlet mevcudiyetini sürdürmekle beraber o dönemde Selçukluların sınırları; Doğuda Orta Asya'dan, Batıda Ege ve Akdeniz sahillerine kadar, Kuzeyde Aral gölü ve Hazar denizi, Kafkasya ve Karadeniz'e, Güneyde Arabistan yarımadası dâhil Umman denizine kadar uzanmaktadır. Bkz. DAYANDI, Ahmet, *Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devletinin Dini Siyaseti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ortaçağ Bilim Dalı, Konya, 2010, s. 21; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 1; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 1; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 53.

²⁸ Selçuk'un babası Dukak olarak bilinen bu şahıs üzerinde tam bir ihtilaf olmadığı bilinmektedir. Yukak şeklinde de gözüken bu isim ile kaynaklarda *دقاق/تقاق/يقاق* gibi farklı kayıtlar görülmektedir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 55; TURAN, A. N. *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 9-11; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 1.

²⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 2.

³⁰ ŞADRÜDDİN Ebu'l-Hasan Ali İbn, Naşır İbn Ali el-HÜSEYNİ, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev., Necati Lügal, Ankara, TTK, s. 1; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 24; el-HÜSEYNİ, s. 3.

sonra Kınıkların yeni reisi olmuştur³¹. Selçuk da babası gibi yetenekli ve güçlü bir karaktere sahip olduğu için Oğuz Yabgusu tarafından sevilmiş kısa sürede şöhret sahibi olmuştur. Selçuk kısa sürede siyasi ve askeri becerileri ile ön plana çıkınca devlet erkânı tarafından kıskanılmış ve Yabguya onun için tehlike oluşturduğu gerekçesiyle öldürülmesi gerektiği söylenmiştir³². Bunun üzerine Oğuz Yabgusu Selçuk'a karşı olumlu düşüncelerini değiştirip ondan kurtulması gerektiği fikrine bürünmüştür. Bu sebeple Oğuz Yabgusunun Selçuk'a karşı sert bir tutum içerisine girdiği görülmektedir. Yabgunun düşmanca tavırlar içerisine girmesinden çekinen ve öldürülme korkusuna kapılan Selçuk, Kınık boyuna mensup Oğuz kitesiyile birlikte aile bireylerini de yanına alarak yurdu gizlice terk etmiştir. Yenikent (Yengi-kent) bölgesinden ayrılıp (961/962) İslam ve Türk ülkelerinin birleşim noktasında olan ve bir uç şehri niteliği taşıyan Cend³³ havalisine gelmiştir³⁴. Yine bu göçe dair kaynaklar, Selçuk'un kuvvet bakımından Yabgu'dan zayıf olması sebebiyle Selçukluların çok miktarda at, deve koyun ve sığır sürüleriyle gizlice Türkistan padişahından ve yurdundan uzaklaşarak Cend bölgesine geldiklerini dile getirmektedir³⁵. Bu olayın tahmini olarak X. yüzyılın ikinci yarısının başlarında vuku

³¹ KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara, 2016, s. 2-7-16-17.

³² *Selçuk'a* gösterilen teveccüh ve onun Oğuz devletinin *Subaşılığı'na* getirilmesi yaşına ve kıdemine bakılmaksızın böyle bir yetkinin verilmesi Yabgunun etrafında bulunan diğer devlet erkânı tarafından hasetle karşılanmaktadır. Bu bağlamda Selçuk'un başarılarını ve devlet yönetimindeki etkisini kıskanarak Yabgu'nun hanımını da tahrikleriyle etkileyerek Selçuk'u Yabgu'nun gözünden düşürmeyi başarmışlardır. Konuyla ilgili kaynaklarda; Selçuk'un bir gün adet üzere saraya geldikten sonra Yabgu'nun hemen yanına oturduğunu bunu gören Hatun'un bu davranışın Yabgu'ya karşı yapılan bir saygısızlık olduğunu ve Selçuk'un kendisi için tehlike olacağını Yabgu'ya söylediğini ve bu olay üzerine Oğuz Yabgu'su ile Selçuk arasında zıtlama ve birbirine karşı düşmanca tavırlar sergileyerek aralarının açıldığı rivayet edilmektedir. Selçuk'un Oğuz Yabgusu ile arasında geçen münasebetle ilgili olarak bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 2; KÖYMEN, (1989). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 24-25; YAZICIZADE Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Ankara, TTK, 2014, s. 38; el-HÜSEYNİ, s. 2.

³³ Cend şehri günümüze mevcut değildir ama zamanının ticaret şehirlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bkz. ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Cend, DİA, C.VII.*, İstanbul, İSAM, (1993). ss.359-360; BARTHOLD,W, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: H. Dursun Yıldız, Ankara, TTK, 1990, s. 346-347.

³⁴ Ayrıca Selçuk'un bu göç olayı kaynaklarda Türkistan veya Turan'dan İran'a ve Daru'l Harb'den İslam diyarına şeklinde belirtilmektedir. Bu olay için kaynaklar 925-940-960-985-986 gibi farklı tarihler vermektedir. Bkz. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 24; Kafesoğlu, (1988). *Selçuklular*, İA, İstanbul, C. X, s. 355; SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanlar*, s. 87; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 2; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 68; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı, Kuruluş Devri*, s. 17-18; el-HÜSEYNİ, s. 2; ÇAĞATAY, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 141; PEACOCK, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, s. 44-45.

³⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 66-67; el-HÜSEYNİ, s. 1.

bulduğu kaynaklarda belirtilmektedir³⁶. Bundan başka, Selçuk'un göç etmesiyle ilgili olarak kaynaklarda, Selçuk ve ona tabi akrabalarının yaşadığı coğrafyada yer darlığından ötürü sıkıntılar yaşandığı, aynı zamanda otlak kıtlığının baş göstermesi ile mecburi göç etmek durumunda kaldıkları yazmaktadır³⁷.

Oğuz Yabgusu tehdidinden veya doğal şartlar yüzünden Yenikent'ten ayrılmak zorunda kalan Selçuk, Cend bölgesine gelerek çadırını buraya kurmuştur³⁸. Kısa sürede içerisinde bu bölgeye hâkim olan Selçuk kendi soydaşları ile küçük bir beylik halinde yaşamaya başlamıştır³⁹. Selçuk'un yeni yurttaki içtimai şartlar ve teşebbüsleri kadar bölgenin siyasi durumu bakımından da mühim bir yerleşkede çadır kurduğu açıktır. Aynı zamanda Oğuz Yabgusunun idari bakımdan zayıf durumda olduğu bu yen yurdun İslamiyet'in yayılması bakımından da önemli bir muhit olduğu görülmektedir⁴⁰. Buna bağlı olarak İslam ülkelerine yakın olması hasebiyle gerek ticari, gerek sosyal ilişkiler içerisine girilen yeni yerleşim yerinin jeopolitiği dolayısıyla İslam dini de Selçuk'un küçük beyliği içerisinde yavaş yavaş yayılmaya başladığı görülmektedir⁴¹. Bu konuda Selçuk, Kınık boyu ileri gelenlerini bir araya getirerek bir toplantı tertiplemiş ve içinde buldukları durumu değerlendirerek hâkim dinin İslam dini olduğunu ve bu dine geçmenin uygun olacağını dile getirmiştir. Ancak Selçukluların İslamı benimsemeden önce dini üzerine oldukları konusu da kaynaklarda zikredilen bir başka konudur⁴². Uzun süren müzakereler⁴³

³⁶ BİRBIÇER, Ali, *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2014, s. 13.

³⁷ KAFESOĞLU, "Selçuklular", *İA*, C.X, ss. 353-416.

³⁸ İçinde Müslümanlar ile Türklerin de yaşadığı bir şehir olan Cend, bölge bakımından Türk ve İslam memleketlerinin birleştiği bir noktada bulunmaktadır. Bkz. KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk-İslâm Sentezi*, İstanbul, Ötüken Yay, 1999, s. 97.

³⁹ Cend Oğuzların hâkimiyetinde bulun İslam ülkeleri ile ahalisi Müslüman olmayan Türk ülkelerinin birleştiği yer olan uç (suğur) şehridir. Bkz. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 24-25.

⁴⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 67; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 9-11.

⁴¹ MÜNECCİBAŞI Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi 1 (Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, Der. Ali Öngül, Akademi Kitbevi yay İzmir, 2000, s. 3.

⁴² RİCE, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, Thames and Hudson, London, 1961, s.27; ZAPOROZHETS, V.M, *The Seljuks*, (İngilizceye çev.) K.A. Nazarévskaa, European Academy of Natural Science Printed, 2012, s.114-115.

⁴³ Selçuk bu müzakereler esnasında; İslam dinine geçme fikrini, Yaşamak arzusunda bulunduğumuz bu ülkede halkın dinine girmezsek kimse bize katılmaz ve yalnız bir cemaat halinde kalmaya mahkûm oluruz. sözleriyle dile getirmiştir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 67; TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1994, C.I, s. 157-159; KAFESOĞLU, "Selçuklular", *İA*, C.X, s. 355; KARA, Seyfullah, *Selçukluların Dini Serüveni*, İstanbul, 2006, s. 70-71; OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul, 2002, s. 41-45; PEACOCK, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, s. 46-49.

sonrasında Selçuk ve beraberindeki Oğuzlar, Şaman-Kam (Gök Tanrı)⁴⁴ dinini bırakıp İslamiyet'i kabul etmişlerdir⁴⁵.

Selçuk'un Cend'de, Yabgunun zaten zayıf olan hâkimiyetini yıkararak kurmuş olduğu bu küçük beyliğin bulunduğu coğrafyada, ilk zamanlarda ikisi Türk, üç Müslüman Devleti bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bir Türk devleti olan Karahanlılar Devleti (840-1212), diğeri yine bir Türk devleti olan 963-1186 yılları arasında hüküm sürmüş Gazneliler, üçüncüsü ise Samanoğulları Devleti'dir (875-1005)⁴⁶. Bu devletlerden başka, Abbasi Halifeliğinin (750-1258) mevcudiyeti ismen var olmakla beraber siyasi manada Şii Büveyhi Devleti'nin hükmünde yaşamaktadır⁴⁷.

Bundan sonraki süreçte, giriştiği birçok gazadan muzaffer ayrılan Selçuk, önemli bir güç haline gelmiştir. Selçukluların bu denli güçlenmelerinin farkında olan ve Maverâünnehir 'de Karahanlılar'a karşı mücadele veren Samaniler, Selçuklulardan sınırlarını Karahanlılar'a karşı koruma ve mevcut Samani-Karahanlı mücadelesine destek vermelerini istemişlerdir⁴⁸. Öte yandan Samani Devletinin son zamanlarında iç olayların artması şüphesiz devletin sonunu getirmekte etkili olmuştur. Aynı zamanda önemli bir gelir kaynağı olan Zereşan ırmağı kıyısındaki gümüş madenlerinin

⁴⁴ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre ve Selçuklu ailesi içerisindeki Mikail ve İsrail isimlerinden de yola çıkarak bu ailenin daha önceleri Hıristiyan veya Musevi oldukları da ileri sürülmektedir. Lakin bu görüş kabul görmemekle beraber Selçukluların Müslüman olmadan önceki dinlerinin Şamanlık (kamlık) ile alakalı olduğu savunulmaktadır. Diğer taraftan Selçuklu ailesinden ilk Müslüman olan kişinin Selçuk olduğu bilinmekle beraber Selçuk'un babası Dukak (Dokak)'ın Müslümanlık ile alakası tartışmalıdır. Bkz. BARLHOLD, W, "Orta Asya'da Moğol Fütuhatına Kadar Hıristiyanlık", Çev. Köprülüzade Ahmed Cemal Bey, İstanbul, *Türkiyat Mecmuası*, 1925, C.I, s. 78; TOGAN, Zekî Velidî, "Oğuzların Hıristiyanlığı Meselesine Aid", *Türkiyat Mecmuası*, 1928, C. II, s. 61-68; KAFESOĞLU, "Selçuklular", *İA*, C.X, s. 355; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 60.

⁴⁵ Selçuk etrafındakilerle istişareler yaptıktan sonra İslam dinini kabul etmiş ve buna bağlı olarak Buhara'nın kuzeyindeki dört fersah mesafedeki *Zandak (Zendere)* şehrine adamlarını gönderip buranın valisinden (bu vali muhtemelen Samanilerin uç valisidir) din adamları istemiştir. Bundan başka Selçuk'un din değiştirme mevzusundaki sebeplerle ilgili olarak, siyasi bir görüş etkisinin yanında İslam dininin üstünlüğü ve Müslüman tüccarların etkisi de olmuştur. Selçuk, İslam dinine geçtikten sonra Cend bölgesinden yılda bir kez vergi toplayan Oğuz Yabgu Devleti'nin yetkililerine "Ben bir Müslüman olarak bundan sonra kâfirlere vergi vermem" diyerek yetkilileri kovmuş ve bundan sonraki süreçte Selçuk ırkdaşlarına karşı bir cihat mücadelesine girişmiştir. Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 3; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 206-207; Abu'l-Farac Tarihi, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK, 1999, s. 291-293; KAFESOĞLU, "Selçuklular", *İA*, C.X, s. 355; ARIKAN, Adem, *Büyük Selçuklular Döneminde Şia*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD, İstanbul, 2010, s. 25-26; PEACOCK, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, s. 45-46.

⁴⁶ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 27.

⁴⁷ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı, Kuruluş Devri*, s. 35; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 4.

⁴⁸ Selçuklular bu bölgeye geldiklerinde Samanilerin bölgedeki hâkimiyeti iyice zayıflamış durumdadır. Öyle ki Samani halkının ve ordusunun büyük bir kısmı Türklerden oluşmaktadır. TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 223. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 4-5.

yitirilmesi de ekonomik yönden iyice zayıflamasına sebep olmuştur⁴⁹. Zor günler geçiren Samaniler mecburen yardım istemek durumunda kalmışlardır. Selçuk, bu yardım talebine olumlu bakarak büyük oğlu Arslan'ı (İsrail) beraberinde bir kuvvetle Samanilere göndermiştir. Bu yardım karşılığında Samaniler Buhara-Semerkant arasında bulunan Karahanlı sınırına yakın olan Nur (Nur Ata) kasabasını Selçuklulara yurt olarak vermişlerdir⁵⁰.

Samaniler tarafından verilen bu yeni yerleşim yeri Selçukluların daha da genişlemesini sağlamıştır⁵¹. Bu yeni yurda Selçuk'un büyük oğlu Arslan (İsrail) idaresindeki Oğuzlar 985-986 yıllarında yerleşmiş, Selçuk ise yine Cend bölgesinde varlığını devam ettirmiştir⁵².

Gittikçe güçlenen Selçuklular hâkimiyetleri altında olan Cend ve Nur bölgelerinde faaliyetlerini sürdürmekte ve her geçen gün biraz daha siyasi ve askeri açıdan güçlenmektedirler. Selçuk uzun bir ömür yaşamış oğlu Mikail'in şehit olmasından sonra geride kalan Tuğrul ve Çağrı adında iki torununa bakmış ve bunlarla beraber Cend'de ömrünün sonuna kadar yaşamıştır. Kaynaklara göre Selçuk 100 yaşını geçmiş bir zamanda 1007 diğer bir kaynakta ise 1009-1010 tarihlerinde Cend'de ölmüş olabileceği rivayet edilmektedir⁵³.

Selçuk'un genç yaşta şehit düşen oğlu Mikail dışında, Arslan (İsrail), Yusuf Yınal ve Musa İnanç adında üç oğlu bulunmaktadır⁵⁴. Bunlardan başka, kaynaklardan

⁴⁹ PEACOCK, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, s. 42.

⁵⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 21-23.

⁵¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 66-69.

⁵² Arslan'a bağlı Oğuzlar'ın Maverannehr deki yeni yerleşim yerine göç etmeleri ile ilgili kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Müslüman Karahanlılar'ın güçlenip bölgede hâkim güç haline gelmesi, kuzey yönünden Kıpçaklar'ın Oğuzları sıkıştırması ve gayrimüslim Oğuz Yabgu devletiyle yapılan mücadeleler, gibi önemli sebeplerden ötürü Arslan Yabgu liderliğinde Maverannehr'e yönelik bir göç görülmektedir. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 21-23. KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani, Kuruluş Devri*, s. 35;

⁵³ KAFESOĞLU, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", İÜ, TM, İstanbul, XIII, 1958, ss. 117-130; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 8; el-HÜSEYNİ, s. 2.

⁵⁴ Selçuk'un oğulları hakkında net bir bilgi bulunmamakla beraber yine Selçuk'un oğulları ile ilgili İ. Kafesoğlu önemli kaynakları da referans göstererek; *Selçuklular hakkında doğrudan doğruya Selçuklu ailesinden neş'et ettiği için en mühim kaynağımız Melik-nâme'nin bize intikal eden kısımlarında Selçuk'un dört oğlu bulunduğu tasrih edilmekte, fakat üçünün adı verilmektedir: Mikâil, Musa, Arslan. Melik-nâme'den naklen Ravzatu's-safâ'da Selçuk'un oğullarından birinin genç yaşta öldüğü bildirilmiştir. İmâdü'd-din İsfahânî'nin Selçuklu tarihine ve Ahhbâru'd devleti's-Selçukiyye'ye göre de Selçuk'un dört oğlu vardır: Mikâil, Musa, İsrâil (Arslan) Yabgu, Yınal. İbn Fındık'ın Tarih-i Beyhak adlı eserinde de dördtür: Mikâil, Musa, Yabgu (Arslan) ve Yusuf. Râvendî ise şu isimleri zikreder: Mikâil, Musa Yabgu, İsrâil, Yunus. Muahhar olmakla beraber, Tuğrul Bey'in veziri İbn Hassûl'ün bugün kaybolmuş tarihinden faydalandığı anlaşılan Hamdullah Müstevfi, Tarih-i güzde'sinde: Mikâil, Musa, İsrâil ve Yunus adlarını saymıştır. Enîsü'l-kulüb'da: Mikâil, İsrâil, Musa Yabgu, Yusuf Yınal; Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk'da: Mikâil, İsrâfil, Musa, Yusuf, Yunus; Cümüâ' t-tevarih II. de: Mikâil, Musa Yabgu, İsrâil, Yusuf, Yunus; Müsâmeretü'l-ahbâr'da: Mikâil, İsrâil, Musa, Yunus. bir de Ahmed isimleri sıralanmıştır... şeklinde yorumda bulunmuştur. "Selçuk'un*

öğrendiğimiz kadarıyla Yunus adında beşinci bir oğlunun da olduğu rivayet edilmektedir⁵⁵.

Türk töresine ve geleneğine göre Selçuk'un ölümünden sonra, oğullarının en büyüğü Arslan (İsrail) babasının yerine başa geçerek yeni Başbuğ olmuştur⁵⁶. Diğer bir deyişle: Selçuk'tan sonra, Türk âdeti üzere, oğulları ve torunları, kendilerine bağlı Türkmen boylarını ve diğer kuvvetleri, aralarında taksim etmiş ve Yabgu olarak da Arslan (İsrail,)'ı seçmişlerdir⁵⁷. Selçuklu ailesinin başına geçen Arslan, Yabgu unvanıyla Kınık boyuna liderlik ederek onlara sahip çıkmış, Türk gelenek ve adetlerine uygun hareket ederek sorumluluklarından kaçmamıştır⁵⁸. Bundan başka diğer kardeşlerini ve yeğenlerini de yanına alan yeni Başbuğ Arslan, Cend'den ayrılarak kendi hâkimiyeti altında bulunan Maverâünnehir civarlarına, Buhara mevkiindeki sahalara yerleşmiştir⁵⁹. Arslan Yabgunun önderliğinde gelişen Selçuklular kendi aralarında taksim ettikleri devletlerinin yine kendilerine bağlı durumda olan Oğuz oymaklarının başına geçerek yarı müstakil şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir⁶⁰. Bu bağlamda Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlı durumda olan Oğuz toplulukları Selçuklular adıyla, Arslan (İsrail) Yabgu'ya bağlı olanlar, Yabgulular adıyla anılacakken; Yusuf Yinal'a bağlı olan Oğuz toplulukları da Yınallar adıyla anılmaya başlanacaktır⁶¹.

Oğulları ve Torunları" ile ilgili Bkz. KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 117-130; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 85-86. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 5; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 44-45; el-HÜSEYNİ, s. 2; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 8-9; GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, İstanbul, Ötüken Yay., 1993, s. 78.

⁵⁵ Selçuk'un beşinci oğlu ile ilgili olarak yine Kafesoğlu; ...Râhatu's-sudûr, Müsameretü'l-ahbâr ve Tarih-i Güzîde'de dördüncü oğul olarak, Yusuf yerine; Yunus zikredilmiştir. Selçuk'un Yusuf ile birlikte yalnız dört oğul bulunduğu ve Yunus'a dair hiçbir yerde hiçbir ma'lûmata tesadüf edilmediği düşünülürse, Yunus adının Yusuf'dan, bozulmuş olduğu kolayca kabul edilebilir. Kezâ Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk ile Câmîü't-tevarih'de Yunus'un beşinci evlâd gibi gösterilmesinin yanlışlık eseri olduğu, Müsâmeretü'l-ahbâr'da geçen Ahmed adının da aynı şekilde bir hatâdan ileri geldiği aşikârdır... şeklinde önemli kaynakları da referans vererek Selçuk'un beşinci oğlu hakkında bizi bilgilendirmektedir. KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 121.

⁵⁶ AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara, TTK, 2014, s. 7.

⁵⁷ KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 118.

⁵⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 5.

⁵⁹ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani, Kuruluş Devri*, s. 78-79; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 30-31.

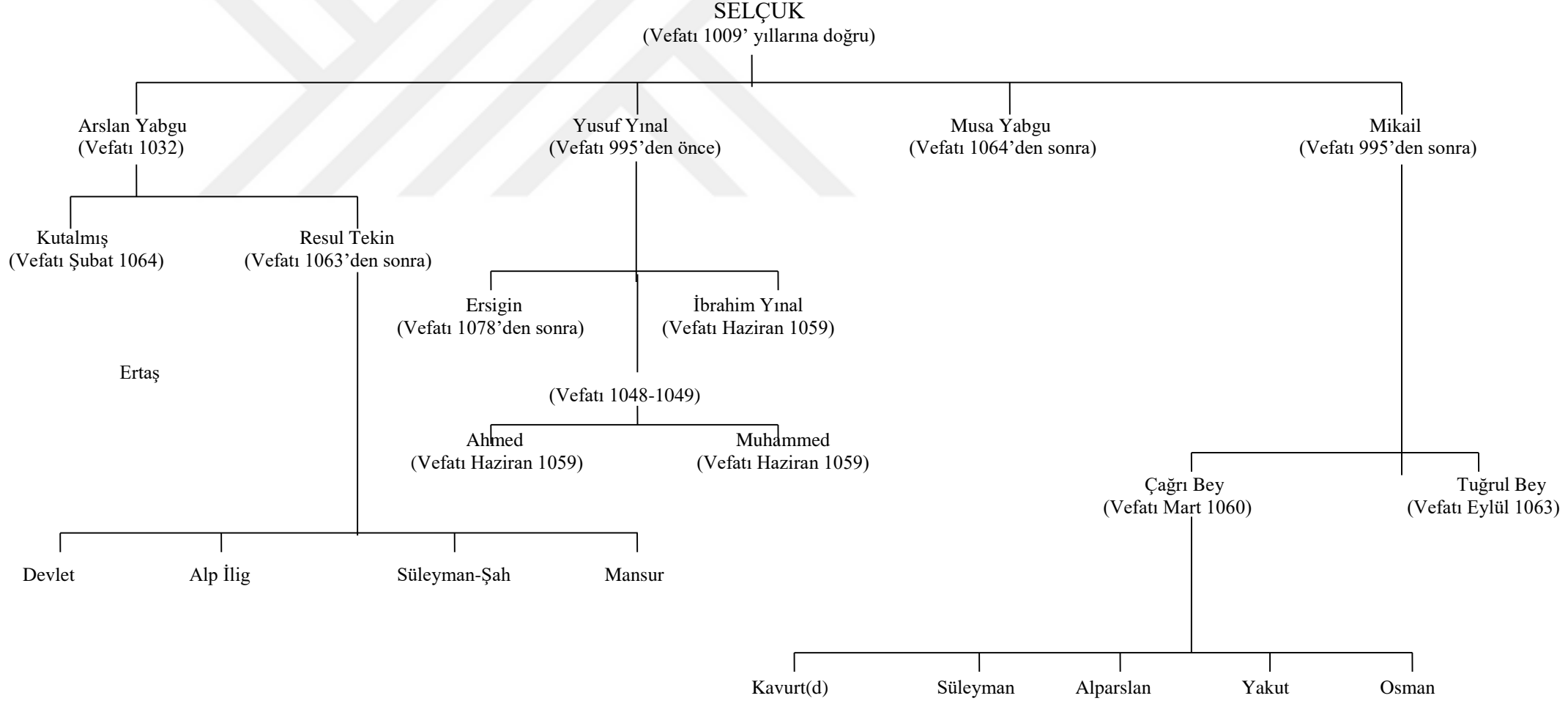
⁶⁰ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 10; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 5.

⁶¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 19-21.

Tablo 1:

SELÇUK'UN OĞULLARI ve TORUNLARI ŞECERESİ

Kaynak: KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 250.

2.2. Horasan'da Türkmenler Arası Mücadeleler

Selçukluların, Samani Devleti'yle olan ilişkileri sayesinde yeni yurt edinmeleri ve bu ilişki süresince birçok askeri ve siyasi deneyim kazanmaları, buldukları coğrafyada söz sahibi olmalarına oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Samani Devleti'nin, Karahanlılarla olan mücadelecilik ilişkileri, onları epeyce zayıflatmış görülmektedir. Birçok kez Selçuklulardan yardım istemek durumuna düşen Samani hükümdarı netice itibarı ile Karahanlılar karşısında mağlup olmaktan kurtulamamıştır⁶². Diğer taraftan Maverâünnehir bölgesindeki güç dengesi Karahanlılar ve Gazneliler lehine değiştiği görülmektedir⁶³. Nitekim bu bölge üzerinde yalnızca Karahanlı ve Gazneli Devleti'nin değil Selçukluların da ilgisi büyük oranda dikkat çekmektedir. Buna yönelik hamlelerde bulunan Selçuklular Maverâünnehir bölgesi üzerinde tek hâkim güç olma isteğiyle çabalamaktadırlar⁶⁴.

2.2.1. Selçuklu-Karahanlı Hakimiyet Mücadelesi

Samani Devleti hükümdarı İsmail Muntasır, Karahanlılara karşı girişmiş olduğu son mücadelede yenik düşerek onlara esir olmuş ve Karahanlı başkenti Özkend'e götürülürken yolda Arap kabilelerinden birinin reisi tarafından, tahmini 1004-1005 tarihlerinde öldürülmüştür⁶⁵. Bu olay sonrası Samani Devleti siyasi ve askeri birliğini tekrar kuramamış ve Karahanlılar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Samani Devleti'nin ortadan kaldırılmasının ardından Maverâünnehir üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesinde olan Selçuklularla Karahanlılar karşı karşıya kalmışlardır. Birkaç küçük çaplı çarpışmanın ardından kısa süreliğine Tuğrul Beyin Karahanlılara esir düştüğü görülmektedir⁶⁶. Bu durum karşısında Çağrı Bey karşı bir saldırı ile bazı Karahanlı kumandanlarını esir almış ve Tuğrul Beyin serbest kalmasını sağlamıştır⁶⁷.

Selçuklu Devleti'nin daha kuruluş aşamasındaki yıllarında yaşanan bu mevzular, Maverâünnehir'deki durumun anlaşılması açısından önemlidir. Karahanlı ve Gazneliler tarafından şiddetle takip edilen ve sürekli baskı altında tutulan

⁶² KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı, Kuruluş Devri*, s. 35.

⁶³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 4; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 22.

⁶⁴ SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, s. 71.

⁶⁵ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 10-11; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 5.

⁶⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 23; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 6.

⁶⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 85-86; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 6; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 23.

Selçuklular ümitsizlik içerisine girmişlerdir⁶⁸. Bu durum karşısında yeni bir yurt edinmenin zaruriyetinin farkında olan Selçuklu ailesi daha ıssız bölgelere çekilerek mücadeleden uzak durmayı ve bu süre içerisinde yeni bir yurt bulmak için arayış içerisine girmeyi tercih etmişlerdir⁶⁹.

Tuğrul ve Çağrı Beyler bu durumda iken diğer taraftan amcaları Arslan Yabgu ise Karahanlı şehzadesi Ali Tekin ile ittifakı neticesinde Ali Tekin'in Buhara'yı ele geçirmesine ve burada küçük bir Karahanlı Beyliği kurmasını sağlamıştır⁷⁰. Yine Tuğrul ve Çağrı Beylerin yeni yurt arayışı içerisine girmelerinde Arslan Yabgunun ve Ali Tekin'in aralarındaki ittifakın de rolü büyüktür. Çünkü Ali Tekin, yer yer Tuğrul ve Çağrı Beylere karşı saldırılarda bulunmakta ve onları zayıf duruma düşürerek kendine tabi olmaya zorlamaktadır⁷¹.

Ali Tekin ve Arslan Yabgunun ittifak halinde olması Selçukluların federatif bir yapıda olduklarının da göstergesidir. Çünkü Selçukluların bir kısmının (Arslan İsrail Yabgu) Karahanlılarla müttefik konumunda bulunması federatif teşkilatın tabi sonuçlarından birini göstermektedir⁷².

⁶⁸ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 33.

⁶⁹ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Çağrı Bey kardeşi Tuğrul'u kurtardıktan sonra Anadolu'ya doğru bir keşif gezisine çıkmıştır 1015-1021. Buradan birçok yere ulaşan ve kendine az veya çok asker toplayan Çağrı Bey bir müddet sonra Maverannehr'e dönerek keşif gezisinde edindiği bilgileri kardeşi Tuğrul Bey'e rapor etmiştir. Bundan sonraki süreçte Selçukluların yönünü batıya yani Anadolu'ya çevirdiği görülmektedir. Bu cümleden hareketle, Çağrı Bey'in kendisine katılan Türkmenlerle beraber yaklaşık 5-6 bin kişilik kuvvetiyle gerçekleştirmiş olduğu keşif seferi Anadolu'nun Türkleşmesi ve yine Anadolu'nun bundan sonraki tarihlerde bir Türk yurdu olmasındaki en önemli ve dikkat çekici adımlardandır. Bu yüzden Çağrı Bey'in Anadolu'nun Türkleşmesinde üstlendiği rolü ve hak ettiği değeri göz ardı etmemek gerekir. Aynı zamanda bu bilginin doğruluğu yönünden birçok tarihçi şüphe görmezken bazı tarihçiler de böyle bir keşif gezisinin hikâyeden ibaret olduğunu savunmaktadırlar. Bkz. SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 19-22; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 5-10; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani, Kuruluş Devri*, s. 35-40; SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, s. 71; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 27-30; SEVİM, *Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1983, s. 15; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 19-21. KAFESOĞLU, İbrahim, *Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti*, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı/Melanges Fuad Köprülü, Ankara, TTK, 2010, s. 259-274; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 9-11; KÜÇÜKDAĞ, ARABACI, *Selçuklular ve Konya*, s. 13; BEDİRHAN, Yaşar, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Konya, 1999, s. 41-51.

⁷⁰ MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK, 1991, s. 45.

⁷¹ Kaynaklardan Ali Tekin'in, Tuğrul ve Çağrı Bey'lere karşı saldırı girişimlerinde beraber hareket ettiği Arslan Yabgu'dan habersiz olmadığını göstermektedir. Öyle ki yine kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında Arslan Yabgu ve Tuğrul-Çağrı kardeşler arasında bir gerginliğin ve soğukluğun olduğu da anlaşılmaktadır. Bundandır ki Arslan Yabgu, Ali Tekin'e yardım ederek kendi yeğenlerini zayıf düşürme girişimleri içerisine girmiştir. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 23.

⁷² MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 45-46; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 19.

Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han'a isyan eden kardeşi Şehzade Ali Tekin, Arslan Yabgunun da kızını alarak siyasi bir akrabalık bağı kurmuş ve daha güçlü bir duruma gelmiştir⁷³. Ali Tekin'i destekleyen Arslan Yabgunun gün geçtikçe artan nüfuzu ve kudreti dikkatleri üzerine çekmiştir. Bir taraftan Gaznelilerin, diğer taraftan Karahanlıların dikkatlerini üzerine çeken Arslan Yabgu ve Türkmenler, bu devletlerce bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır⁷⁴. Bu bağlamda yeni bir ittifak alanı oluşan Maverünnehir'de Selçukluların, siyasi ve askerî açıdan daha çok önem kazanmaya başladığı söylenebilmektedir⁷⁵.

Arslan Yabgu ve Ali Tekin'in aralarındaki ittifaktan rahatsız olan bölge halkı birçok kez Karahanlı ve Gazneli hükümdarlarına şikâyet mektupları göndermişlerdir. Durumdan bir hayli rahatsız olan hükümdarlar, bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan bu ittifaktan Karahanlı ve Gazneli Devletine zarar geleceğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda Karahanlı ve Gazneli Devleti hükümdarları bu durumdan kurtulmak için bir çözüm yolu geliştirmişlerdir⁷⁶. Ali Tekin'in durumundan ziyade, Arslan Yabgu'dan ve Türkmenlerden çekinen Gazneli Devleti Sultanı Mahmud ile Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han bir araya gelerek bazı ittifak kararları almışlardır (1025)⁷⁷. Bu sırada Ali Tekin ve Arslan Yabgu bu toplantıyı haber alınca durumlarından endişe ederek daha güvenli gördükleri yer olan çöllere doğru çekilmek zorunda kalmışlardır⁷⁸.

Bütün İran ve Turan meselelerinin detaylı bir şekilde görüşüldüğü mutabakat sonucu Gazneli Mahmud ve Yusuf Kadir Han arasında varılan antlaşma gereği Sultan Mahmud faaliyete geçerek antlaşmanın kendine düşen kısmını uygulamaya koymuştur. Bundan hareketle Arslan (İsrail) Yabguya gönderdiği bir elçi ile onu

⁷³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 7; GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara, TTK, , 2002, s. 14-16.

⁷⁴ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 11; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 19.

⁷⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 23.

⁷⁶ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 19.

⁷⁷ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla iki hükümdar arasında İran ve Turan sorunları üzerinde yapılan müzakerede şu kararlar alınmıştır.

- ❖ *Ali Tekin'in Maverünnehr üzerindeki hâkimiyetine son verilecek.*
- ❖ *Arslan Yabgu'nun başında bulunduğu bütün Türkmenler Maverünnehr'den Horasan'a gönderilecek.*
- ❖ *Amuderya her iki devlet arasında sınır oluşturacak.*
- ❖ *Anlaşmanın sağlanması amacıyla iki devlet arasında karşılıklı akrabalık ilişkileri kurulacak.*
- ❖ *Birinci ve ikinci maddeler sultan Mahmut tarafından yerine getirilecek... Bkz. ÖNGÜL, Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 7; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 23.

⁷⁸ CÜZCÂNÎ Minhac Sirâc, Tabakat-ı Nasırî On İkinci Tabaka: Selçuklular, yay. Abdülhay Habîbî Tahrân 1363, Çev. Akbar A. Aghdam, Tarih Okulu Dergisi, Eylül-Aralık 2010 S. VIII, s. 111-140; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 7.

Semer kand'a davet etmiştir⁷⁹. Davete karşılık veren Arslan Yabgu, arkadaşlarıyla beraber Sultan Mahmud'un yanına gitmiştir⁸⁰. Adına tertiplenen şölende oyuna gelen Arslan Yabgu, Sultan Mahmud'un adamları tarafından kardeşi Kutalmış ve arkadaşları da dâhil olmak üzere tüm mahiyeti yakalanarak Kâlineâr kalesine hapsedilmiştir (1025)⁸¹. Bir süre sonra Arslan Yabgunun adamları onu kurtarmak için girişimlerde bulunmuşlarsa da sadece Kutalmış'ı kurtarıp Buhara civarındaki Türkmen yurduna götürebilmişlerdir⁸². Arslan Yabgu ise Türkmenlerin bütün uğraşları ve kurtarma çabalarına karşın Kâlineâr kalesinden kurtulamamış ve burada vefat etmiştir (1032)⁸³.

Arslan Yabgu'nun tevkif edilmesi ve daha sonra vefat etmesi Selçukluların geleceği açısından birçok önemli hadisenin gelişmesine mahal vermiştir. Selçuklu ailesinin başsız kalması, Türkmen birliğinin dağılmasına yani Türkmen ailelerinin şuraya buraya dağılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bu dağılma neticesinde Gazneli Mahmud'dan yardım isteyen Türkmenler, Horasan bölgesine 4 bin hane kadar Türkmenin nakledilmesine vesile olmuştur. Nakledilen bu aileler aynı zamanda Irak Selçuklularını oluşturan koldur⁸⁴.

Bundan başka Çağrı ve Tuğrul kardeşlerin liderliğinde ve Arslan Yabgunun oğullarının oluşturduğu kol ise Türkiye Selçukluları kolunu oluşturmaktadır. Arslan Yabgunun tutsak edilmesi ve sonrasında vefat etmesi, Selçuklu ailesindeki Yabgu unvanının Mikail soyuna; yani Çağrı ve Tuğrul kardeşlere intikal ettiği görülmektedir⁸⁵.

⁷⁹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 90-91.

⁸⁰ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 39.

⁸¹ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre sultan Mahmut Arslan Yabgu'ya yemek esnasında; *Biz sık sık Hind (Hindistan) üzerine seferler yaparız. Bu sefer esnasında Horasan askerden ve savunmadan yana boş kalmaktadır. Bu durum karşısında bir düşman çıkarsa sizden yardım istesek bize ne kadar atlı kuvvet gönderirsiniz* diye sormuştur. Arslan Yabgu'nun Sultan Mahmut'a verdiği cevap ürpertici bir çoğunluğun ve kuvvetin olacağı şeklinde olunca Sultan Mahmut adamlarına Arslan Yabgu'yu yakalatmış ve hapsedirmiştir. Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 7-8; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 25-26; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 92; El-HÜSEYİNİ, s. 3; GÜNGÖR, *Tarihte Türkler*, s. 78; KÜÇÜKDAĞ, ARABACI, *Selçuklular ve Konya*, s. 16.

⁸² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 8; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 226-27.

⁸³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 91; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani, Kuruluş Devri*, s. 78-79; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 8; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 26-27.

⁸⁴ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 21; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27; YÖRÜKÂN, *Yusuf Ziya, Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle, Ortaçağ'da Türkler*, Der., Çev., Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 124-130.

⁸⁵ CÜZCÂNİ, s. 111-140; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 20.

Selçukluların fiili reisliğini üstlenmiş durumda olan Çağrı ve Tuğrul kardeşler teşkilat gereğince Yabgu unvanını amcaları Musa (İnanç)⁸⁶,ya vermişlerdir⁸⁷.

Sakin tabiatlı Musa (İnanç) Beyin Yabguluk yaptığı ama asıl idarecilerin Tuğrul ve Çağrı Beyler olduğu Selçuklular'a, Sultan Mahmud daha önce Arslan Yabguya gönderdiği teklif gibi, Tuğrul ve Çağrı kardeşlere de yurt verme bahanesiyle teklif götürmüştür⁸⁸. Kurmaca bir teklif olduğunu anlayan ve bunu reddeden Tuğrul ve Çağrı kardeşler Arslan Yabgunun düşüğü hataya düşmemişlerdir⁸⁹.

Diğer taraftan Ali Tekin, Karahanlı Sultanının Buhara'dan ayrılması üzerine tekrar Buhara'ya gelip Karahanlı Beyliğinin başına geçmiştir⁹⁰. Vaktiyle Arslan Yabgu ile yaptığı ittifaka binaen Tuğrul ve Çağrı kardeşlere Gazneli ve Karahanlılara karşı birleşme, ittifak kurma teklifi götürmüştür⁹¹. Lakin amcaları zamanında yaptığı yanlışları unutmayan Tuğrul ve Çağrı kardeşler Ali Tekin'in bu teklifini reddetmişlerdir⁹². Teklifi reddedilen Ali Tekin Selçuklular arasında husumet çıkarıp onları parçalayarak kendisine tabi konuma getirmek maksadıyla farklı bir arayış içerisine girmiş, bu sefer de Tuğrul ve Çağrı Beylerin amcaları Yusuf Yınal'a⁹³ bir elçi ve birçok hediyeler göndererek onunla ittifak kurmak istemişlerdir⁹⁴.

Bu teklifine de karşılık alamayan Ali Tekin, Selçuklular üzerine bir baskın yapmıştır⁹⁵. Ali Tekin'in, Alp-Kara Baran adlı kumandanının yaptığı baskın sonucunda Yusuf Yınal başta olmak üzere birçok Selçuklu beyi öldürülmüştür⁹⁶. Kısa süre içerisinde baskının sıkıntılarını atlatan Selçuklu Beyleri, Ali Tekin üzerine

⁸⁶ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Musa Yabgu'nun ismi bazen İnanç Yabgu ve bazen de sadece Yabgu adıyla kayıtlara geçmiştir. Bunun yanı sıra çoğu kez farklı isimlerle telaffuz edilen İnanç Bey sakin tabiatlı olması hasebiyle yeğenleri Tuğrul ve Çağrı beylerle çok iyi anlaştığı ve onlarla beraber hareket ettiği için bazı eski müellifler Musa Yabgu'yu Tuğrul ve Çağrı beylerin üçüncü kardeşi olarak görmüşlerdir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 92-94. KAFESOĞLU, *Selçuk'un Oğulları ve Torunları*, ss. 117-130.

⁸⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 21; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27-28.

⁸⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27; CÜZCÂNÎ, s. 111-140.

⁸⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 8; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 20-24, TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 92.

⁹⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 92.

⁹¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27.

⁹² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 8-9; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 20-24.

⁹³ Selçuk'un dördüncü oğlu, Tuğrul ve Çağrı beylerin amcası... TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 92-93; KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 117-130.

⁹⁴ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 21; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27.

⁹⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25.

⁹⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27.

harekete geçmiş ve Buhara Karahanlı Beyliğinin ordusunu mağlup etmişlerdir. Kumandan Alp-Kara'yı ve birçok Karahanlı emirini öldüren Tuğrul-Çağrı Beyler ve Musa Yabgu komutasındaki Selçuklular, Ali Tekin'den intikamlarını almışlardır (1029-1030)⁹⁷. Bu olayların akabinde Ali Tekin, Selçuklular üzerine bütün kuvvetleri ile saldırmış ve birçok kayıp verdirmiştir.

Ali Tekin'in sürekli saldırıları ve verdikleri kayıplar neticesinde Selçuklular Harezm (Harizim) bölgesine doğru göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır⁹⁸. Gazneli Valisi Altuntaş'ın kendilerine yurt olarak gösterdiği Darhân (Dergân) ve Şurâhan yörelerine yerleşmişlerdir⁹⁹.

Sultan Mahmud'un 1030 tarihinde ölmesi üzerine yerine oğlu Mesud (Mesud) geçmiştir¹⁰⁰. Babasının uyguladığı siyasetin dışına çıkmayan Sultan Mesud'un, Buhara'da bulunan Ali Tekin ile mücadele etmesi için Vali Altuntaş'ı görevlendirmesi ve bu görev esnasında Altuntaş'ın öldürülmesi (1032)¹⁰¹ üzerine yerine geçen oğlu Harun, Harezm'in yeni valisi olmuştur¹⁰².

Meydana gelen bu değişiklikler Selçukluların hem Ali Tekin tarafından hem de Harezm Valisi Harun¹⁰³ tarafından ihtiyaç duyulan ve desteği beklenen bir güç durumuna gelmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Buhara ve Harezm arasında seyreden Selçukluların durumu tekrar düzelmiş ve onların siyasi manada önemli bir role yükselmesi neticesi doğmuştur¹⁰⁴.

⁹⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 93.

⁹⁸ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 21; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27.

⁹⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 27-28; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9.

¹⁰⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 22; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9.

¹⁰¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28.

¹⁰² Sultan Mesud Harezm valiliğine Altuntaş'ın oğlu Harun'u getirmişse de Harezmşah unvanını oğlu Said'e vermiştir. Bu durum Harezm'in karışmasına sebep olmuştur. Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 92-93.

¹⁰³ Harun babasının yerine Harezm'in yeni valisi olarak atanınca Sultan Mesud'a karşı isyan etmiştir. Bu sebepten ötürü Selçuklulara yurt konusunda yardımlarda bulunmuş ve onların desteğini istemiştir. Selçukluların desteğine karşılık Harezm'de Ribat Maşa ve Şurahan'ı onlara yurt olarak vermiştir. Diğer taraftan payitahtı tehlikeye düşen Ali Tekin'de kendi durumunu kurtarmak için Selçuklulara yakın durmaya başlamıştır. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 92-93; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 22-23; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 36-37.

¹⁰⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9-10; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 22.

2.2.2. Selçuklu-Gazneli Hâkimiyet Mücadelesi

Selçuklular, yaşanan bu olumlu gelişmeler karşısında siyasi ve askerî açıdan kendilerini toparlamış ve diğer devletlere karşı etkin bir güç olma yolunda önemli adımlar atmışlardır. Nitekim tam bu sırada Harezm bölgesinde kendilerine yeni yurt bulmuş ve gün geçtikçe güçlenen ve gelişen Selçukluların karşısına yeni bir sorun çıkmıştır.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Selçukluların çok eskiden beri düşmanları olarak bilinen son Oğuzların Baranlı (koyunlu) boyundan yine Oğuz Yabgusunun oğlu olması muhtemel olan (Ali Han olabilir)¹⁰⁵ Cend Emiri Şahmelik, Selçuklular üzerine ansızın saldırarak¹⁰⁶ 1034 yaklaşık 7-8 bin kişiyi kadın çocuk demeden kılıçtan geçirmiştir¹⁰⁷. Selçuklulara Kurban Bayramının dördüncü günü böyle bir baskın yaparak ağır kayıplar vermesine sebep olan Emir Şahmelik, bu baskının ardından birçok ganimet toplamış; kadın, çocuk ve askerleri de tutsak alarak Cend'e geri dönmüştür¹⁰⁸.

Bu saldırının şokunu yaşayan Selçuklular müttetikleri (Ali Tekin ve Harezm Valisi Harun) tarafından tertiplenen bir oyuna geldiklerini düşünerek¹⁰⁹ hemen Harezm'i terk etmişler ve Amuderya Nehri (Ceyhun Nehri) geçerek Ribat-ı Nemek'e gelmişlerdir¹¹⁰. Bu durum karşısında Harun, Selçukluların desteklerinden mahrum olmamak için bir elçi göndererek üzüntülerini bildirmiş ve birçok hediye vererek Selçukluların tekrar yurtlarına dönmelerini istemiştir¹¹¹. Selçuklular Harun'un teklif ve ısrarları üzerine tekrar yurtlarına dönmüşlerdir¹¹².

¹⁰⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28.

¹⁰⁶ Şahmelik, adamlarına (casuslarına) emir vererek Selçukluları sürekli takip ettirmiş ve onlarla ilgili bilgiler toplamıştır. Bu sebeptendir ki Selçukluların en hazırlıksız anında çöl içlerinden onlara saldırarak ağır kayıplar verdirmiştir. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 22-23.

¹⁰⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 93-94.

¹⁰⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9-10; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 93-94.

¹⁰⁹ Kaynakların bazıları olayla ilgili olarak, Selçukluların Harzemşah Harun'un suikastına kurban olduklarına dair bilgiler vermektedir. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94.

¹¹⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94.

¹¹¹ Harun aynı zamanda Selçuklularla Şahmelik'i barıştırmak için girişimlerde bulunmuştur. Öyle ki Şahmelik ile Harun 1304 yılında Ceyhun nehri üzerinde bir gemide buluşarak barış meselesini konuşmuşlardır. Lakin Şahmelik barışma teklifine sıcak bakmamıştır. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94.

¹¹² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9-10.

Bu gelişmelerden bir müddet sonra Ali Tekin vefat etmiş (1035), Harun ise Gaznelilere karşı beraber hareket ettiği çok önemli bir müttefikini kaybetmiştir¹¹³. Bu durumdan istifade eden Gazne Sultanı Mesud siyasi ve askerî açıdan zayıf duruma düşmüş olan Harun üzerine bir suikast tertipleyerek onu öldürmüştür (1035)¹¹⁴.

Bütün bu gelişmeler içerisinde yurtlarında tutunmaya çalışan Selçuklular Ali Tekin ölümüne rağmen sıkıntıdan kurtulamamışlardır. Çünkü bu seferde Ali Tekin'in oğulları, Şahmelik'in ve Gazne Sultanın tehditleri altında ezilmeye başlamışlar ve sıkıntılarla dolu yeni bir döneme girmişlerdir¹¹⁵.

Tehditlere ve düşmanca tavırlara dayanamayan Selçuklular epeyce zayıflamış ve Harun'un da desteğinden mahrum kalmışlardır¹¹⁶. Bu durum karşısında Selçuklu ailesi (Çağrı ve Tuğrul kardeşler yanlarında Musa yabgu, İbrahim Yınal ve kuvvetleri ile beraber) Gazne Sultanından izin almadan mecburi olarak Horasan'a (Ferave, Merv ve Serahs) göç etmek durumunda kalmışlardır (1035). Araştırmalara göre daha önceki yıllarda Türkmenlerin göçleri ile Horasan bir Türk yurdu haline gelmiştir. Selçuklular dışında bu bölgeye birçok Türkmen istilaları bulunmaktadır. Hatta Harezmi, Horasan, Merv, Tirmiz, Kubadiyan, Kirman ve Irak yöreleri Oğuzlar ile dolmuştur¹¹⁷.

Selçuklular yaptıkları bu zoraki göç ile sonra kuracakları devletin temellerini atmışlardır¹¹⁸. Horasan'a gelen Selçuklu ailesi yurtsuz kaldıkları için Gazneli Horasan vezirine; onların hizmetine girerek, özellikle askeri hizmette bulunmak suretiyle, Harezmi, Dihistan, Balhan ve Ceyhun yönlerinden gelebilecek muhtemel Türkmen saldırılarını durdurmaya karşılık oturdukları yerlerin onlara verilmesini ve Sultan Mesud'un bu duruma müsaade etmesini istemişler. Bunun için vezir Sûri'nin aracı olmasını istemişlerdir¹¹⁹. Kısa sürede Sultan Mesud'a ulaşan haberle telaşa kapılan ve

¹¹³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28-29.

¹¹⁴ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 46; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94.

¹¹⁵ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 22-23; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9-10; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 93-94; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 28.

¹¹⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 10-11.

¹¹⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94-95; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 82-87.

¹¹⁸ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 24.

¹¹⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 29; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 24; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9-10; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94-95.

hiddetlenen Sultan, vezirinin beklemesi gerektiği tavsiyelerine de uymayarak, Selçuklular üzerine yürümek için savaş hazırlıkları başlatmıştır¹²⁰.

Selçuklular mücadele içerisinde geçirdikleri yaklaşık yetmiş yıl içerisinde Cend'e, Maverainnehir'e Harezm'e ve en sonunda Horasan'a göç etmek sureti ile toplamda dört büyük göç yaparak yurt değişikliği yapmışlardır¹²¹. Son olarak yurt diye tuttıkları Horasan'da, şimdiyse Gazneliler ile başları derde girmiştir. Sultan Mesud, Selçuklu Türkmenlerinin daha önceleri de başlarına sorun açtıkları ve ülkelerinde huzursuzluk çıkardıkları için, onlara yeni yurt verme konusunda rıza göstermediği gibi; aksine Selçukluları bu yerlerden çıkartmak ve onlardan kurtulmak için büyük bir kuvvet toplama hazırlığı içerisinde girmiştir. Yine Sultan Mesud, divan azasının Selçukluları düşman olarak karşısına almalarının sakıncalarından bahsetmesine rağmen bu tavsiyelere kulak tıkayarak Beg-Toğdı (Hacib Beydoğdu) kumandasında 10.000 ila 17.000 kişilik bir orduyu Selçukluların üzerine göndermiştir¹²².

Haziran 1035 tarihinde Nesa'da karşı karşıya gelen Selçuklu ve Gazneli kuvvetleri, Gaznelilerin savaşta filleri de kullanmaları ile ilk etapta Gazneliler lehine sonuçlanmıştır. Birçok ganimet elde eden Gazneli ordusu, kısa bir süre sonra (1035 Temmuz'unda) askeri bir deha niteliğindeki Çağrı Bey komutasındaki Selçuklu kuvvetleri tarafından Nesa yakınlarındaki Hisar-ı Tak mevkiinde ağır bir darbe ile yenilgiye uğratılmışlardır¹²³.

Yenilgi sonrası Beydoğdu (Beg-Toğdu) ve geriye kalan kuvvetleri kendilerini Nişabur'a zor atmışlar, canlarını ancak kurtarabilmişlerdir¹²⁴. Selçuklu ordusu ise büyük bir devlete karşı aldıkları ilk zafer karşısında, şaşkınlık ve sevinç duygularını

¹²⁰ Sultan Mesud'un Selçukluların isteği üzerine isteklerini reddetmesi ve hemen savaş hazırlığında başlaması; geçmişte babası (Sultan Mahmut) döneminde Arslan (İsrail) Yabgu Oğuz kabilesini Horasan'a geçirmekle büyük bir yanlış yaptığını bilmesi ve bu kabilelerin ülkede çıkardıkları karışıklıkları hatırlayarak yine aynı hataya düşmek istememesinden ve Selçukluların şimdi 10 bin süvari ile şu anda neler yapabileceğini düşünmesinden ileri gelmektedir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94-95; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 29; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 24; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 9-10.

¹²¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 94-95; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 9-11.

¹²² TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 95; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 29.

¹²³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 10-11; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 29; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 95-96; SEVİM, Ali (1993). "Çağrı Bey", *DİA*, C. 8, İSAM, İstanbul, ss. 183-186.

¹²⁴ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 95-96.

bir arada yaşamışlardır¹²⁵. Nitekim Selçukluların bu kazanım sonucunda dahi halen Gazneli Devleti'nden çekindiklerini söylemek gerekir¹²⁶.

Savaş sonrası birçok ganimet elde eden Selçukluların kendilerine güveni gelmiş ve oldukça zenginleşmişlerdir. Nitekim yine de tedbiri elden bırakmayarak ve gurura kapılmayarak barış yolunu aramışlar, Sultandan özür dilemişler ve savaşı kendilerinin başlatmadıklarını vurgulamışlardır¹²⁷.

Yapılan müzakereler ve karşılıklı gönderilen elçiler neticesinde Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud, Selçukluların mektup yoluyla istedikleri yerleri bu yenilgi sonrasında vermeyi kabul etmiştir¹²⁸. Lakin bazı anlaşma kararları çerçevesinde Selçuklular, Horasan'daki yerlerinde kalabilmişlerdir¹²⁹. Sultan Mesud, Selçuklu ailesinden birinin daimî surette Sultanın yanında rehin olarak kalması şartıyla, Musa İnanç Yabgu hâkimiyetine Ferave (Farava-kızıl arvat)'yi, Tuğrul Bey hâkimiyetine Nasa'yi ve son olarak ta Çağrı Bey Davud'a da Dihistan'ı yurt olarak vermiştir¹³⁰.

Bu anlaşma ile Gazne Sultanı Mesud, Selçuklulara hilat, menşûr (ferman) ve sancak göndererek onları Gaznelilere bağlı bir muhtariyet olarak kabul etmek zorunda kalmıştır¹³¹.

2.3. Dandanakan Zaferi ile Gelen Bağımsızlık (1040)

Şimdiye kadar bir bakıma mülteci, bir bakıma da başka bir devletin toprak bütünlüğünü ihlal etmiş gayri meşru bir kuvvet olarak görülen Selçuklular, bu zaferle beraber üzerinde yaşadıkları toprakları kılıçlarının hakkıyla kazanmış ve meşru bir kuvvet haline gelmişlerdir¹³². Dolayısıyla her ne kadar Gaznelilere bağlı bir

¹²⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 29-30; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 13-14.

¹²⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11.

¹²⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 95-96; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 42-43.

¹²⁸ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 13-15; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11.

¹²⁹ Horasan yerleşiminin özellikleri ve coğrafik olarak tanımlanması ve anlatımı için Bkz. İbn Havkal, *Kitabü'l Mesalik Ve'l Memalik Çev. YÖRÜKÂN, Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağda Türkler*, s. 124-130.

¹³⁰ Bu müzakerelerde Selçukluları üç reis adına üç elçi temsil etmiştir. Bkz. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 43-45; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25.

¹³¹ Horasan'a mahsus olan *Dihkan* unvanını alan Selçuklular sultan Mesuda itaat etmek sureti ile büyük bir siyasi başarı elde etmişlerdir. Aynı zamanda Merv valisi tarafından onlara verilen hâkimiyet sembolleri 29 Temmuz 1035 tarihinde bir merasim alayı eşliğinde Selçuklulara teslim edilmiştir. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 96; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 29-30.

¹³² KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 44; DAYANDI, *Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devleti'nin Dini Siyaseti*, s. 11-16; İBADİ, *Mohammad Qasim, Dandanakan Savaşı ve Tarihteki*

muhtariyet durumunda olsalar da kendi hâkimiyet alanları olan ve hilat, menşur (ferman) ve sancağa sahip olmaları bir devlet olma yolunda kat ettikleri büyük bir merhalenin göstergesidir¹³³.

Bundan başka, kendilerine olan güvenleri artan Selçuklular, büyük bir devleti de yenebileceklerini anlamışlardır. En önemlisi de yaklaşık 70 yıl boyunca dört büyük göçe mecbur kalmış olmalarının ardından refaha ve huzura kavuşmuş olmaları Selçuklular için oldukça önemli bir gelişmedir¹³⁴.

Aynı zamanda kazanılan zafer neticesinde Gazneliler ile yapılan antlaşma gereği elde ettikleri servet ve nam, Selçukluların itibarını da son derece arttırmıştır. Öyle ki kendilerine birçok soydaşları intikal etmiş hatta Balhan ve Ceyhun dağ yolları açık olduğundan o cihetten Türkmenler gelerek Selçuklulara katılmışlardır¹³⁵.

Bu bağlamda, 1035 yılında Gaznelilere karşı aldıkları zafer sonrası sürekli olarak Türkistan'dan göç alıp çoğalan Selçuklular, Gazneliler için daha ciddi tehlike haline gelmeye başlamışlardır¹³⁶. Ayrıca Selçuklular, Gazneliler ile yapmış oldukları antlaşmanın kurallarına da uymamışlardır. Bunun aksine anlaşmanın üzerinden henüz birkaç ay geçmiş olmasına rağmen Irak Türkmenleri ile bir olan Selçuklular, halkı rahatsız etmeye ve karışıklıklar çıkarmaya devam etmişlerdir¹³⁷. Hatta küçük Türkmen gurupları kendilerine verilmiş olan yurtların dışına çıkararak Selçukluların sınırlarını genişletme girişimlerinde bulunmuşlardır¹³⁸. Bunun yanı sıra Gazneli sultanı Mesud'un Selçuklulara gönderdiği Hil'at'lerle alay ettikleri hatta göndermiş oldukları külahları sağa sola fırlattıkları da kaynaklardan öğrenilen bilgilerdendir. Bu durum Gaznelileri huzursuz ettiği gibi Selçuklulardan kormalarına da sebep olmuştur¹³⁹.

Gazneliler için gittikçe daha da tehlikeli hale gelmeye başlayan Selçuklular, nüfuslarının kalabalık olduğu gerekçesiyle: Baverd, Serahs, Merv ve yörelerinin de

---

Önemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Konya, 2011, s. 73-76.

¹³³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 96; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 43-44.

¹³⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 96; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11-12; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25.

¹³⁵ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 44.

¹³⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31.

¹³⁷ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 44.

¹³⁸ Selçukluların bu hareketlerinden maksat çoğalan nüfusa yeni yerler bulmak, daha fazla servet edinip mümkün mertebe hayvan sayılarını arttırmaktır. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 96-97,

¹³⁹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 96-97, KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 44.

kendilerine verilmesi gerektiğini ve hatta daha da ileri giderek Sistan bölgesine kadar akınlarda bulunarak bu bölgelerin onlara verilmesini istemişlerdir¹⁴⁰. Küçük Türkmen gurupları ile yukarıda adını zikrettiğimiz şehirlere sürekli taciz saldırısında bulunan Selçuklular, temelde devlet olma hayali ile içten içe hazırlıklarını tamamlayarak Gaznelilere düşman olan Harezmsah İsmail ile de anlaşarak müttefik bir ortak bulmuş, siyasi yalnızlıktan kurtulmuşlardır¹⁴¹. Bütün bu gelişmeler çerçevesinde Sultan Mesud anlaşmaya başından beri uygunsuz hareket eden Selçuklulardan oldukça rahatsız olmuş ve hâkimiyeti altında bulunan birçok şehirden Selçukluların yağmaları, tacizleri ve saldırıları karşısında vermiş oldukları rahatsızlıklara dair birçok şikâyet mektubu almıştır¹⁴².

Artık müdahalenin kaçınılmaz olduğu anlaşılan durumlar karşısında Sultan Mesud, Selçukluları ve onlarla beraber hareket eden Türkmenleri Horasan'dan atmak maksadı ile Subaşına bir ordu hazırlamasını emretmiştir¹⁴³. Hacib Subaşı kumandasında hazırlanan yaklaşık 10 bin ila 17 bin¹⁴⁴ civarında atlı askerlerden ve piyade sınıfı neferlerden oluşan bir ordu ile Horasan'a doğru hareket etmiş ve diğer yandan ikinci bir orduyu da Herat şehrine doğru harekete geçirmiştir¹⁴⁵. Sultan Mesud gönderdiği kuvvetlerin Selçukluları bertaraf etmeye yeteceğini düşünerek onları hafife almış ve yetmiyormuş gibi kendisi de Hindistan'a başka bir sefere çıkmıştır (6 Ekim 1037)¹⁴⁶.

¹⁴⁰ KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 19-20; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11.

¹⁴¹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 44-45; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25.

¹⁴² TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97.

¹⁴³ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25.

¹⁴⁴ Gazne ordusunun sayısı ile ilgili kaynaklarda 10 bin, 15 bin ve 17 bin sayıları verilmektedir. Aynı zamanda Sultan Mesud olayın önemini ve bölgedeki siyasi durumun önemini anlayamamış, diğer bir deyişle önemsememiş, hatta devlet erkânının tavsiyelerine de kulak asmamıştır. Bkz. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 44; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25-26.

¹⁴⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31.

¹⁴⁶ Sultan Mesud Subaşına hazırlanmış olduğu ikinci orduyu Selçuklular üzerine gönderdiği zaman Türkmenler direnç göstermeden *Nesa* ve *Ferave* taraflarına çekilmişlerdir. Bu durum karşısında Horasan'a hâkim olduğunu düşünen Sultan vezirini Gazne'ye geri çağırmıştır. Bu olaydan sonra Hindistan'ın Delhi bölgesindeki *Hansi* kalesini fethetmek amacıyla sefer tertiplemiştir. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 24-16. Ayrıca İ. Kafesoğlu Sultan Mesud ile ilgili olarak; zevkine sefasına düşkün ve siyasetten anlamayan bir devlet adamı olduğundan bahsederken aynı zamanda devletin içinde bulunduğu böyle bir durumda bile ordunun komutasını kumandanlarına bırakarak Hindistan'a gitmesinden mütevellit yaptığı yanlış vurgulamıştır. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25-26; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30. ÖNGÜL, *Selçuklular*

Sultanın Hindistan'da bulunmasından ve kış şartlarının da etkisinden faydalanan Selçuklular, karşı bir hamleye geçerek Tâlekân ve Fâryâb'ı (Pâryâb) yağmalamış ve Rey'i de muhasara (kuşatma) altına almışlardır¹⁴⁷. Durum böyle olunca, giden olumsuz haberler karşısında Sultan Mesud Hânsi kalesini zapt ettikten sonra Hindistan seferinden dönmek zorunda kalmıştır (1038)¹⁴⁸.

Hindistan seferinden dönen Sultan Mesud, ayağının tozuyla Hacib Subaşı'ya emir vererek orduyu hazırlatmış ve Selçuklular üzerine harekete geçmiştir¹⁴⁹. Bu arada Sultan Hindistan'da olduğu sürece ve dönene kadarki süreçte Selçuklular, Gaznelilere karşı vur kaç taktikleri ile Gazne ordusuna zayıflar verdimeye çalışmışlardır. Bozkır savaş tekniği uygulayan ve sıkıştıkça çöllere çekilen Selçuklu kuvvetleri, Sultan Mesud'un harekete geçtiğini haber alınca tedirgin olmuşlardır¹⁵⁰. Nitekim Sultan Mesud hazırlamış olduğu ordu ile beraber Nişabur (Nişapur)'dan Serahs'a hareket etmiştir¹⁵¹.

Sultanın hareket haberini duyan Selçuklular, korkmuş ve endişeye kapılmışlar¹⁵² ve bütün ailelerini ve mal varlıklarını alarak Merv Çölüne göndermişlerdir¹⁵³. Artık karşılıklı savaşı kabul etmekten başka çareleri kalmayan Selçuklular Serahs önlerinde (Telhâb denilen yerde) Gazne ordusu ile karşı karşıya gelmişlerdir (24. Mayıs 1038)¹⁵⁴.

Bozkır savaş taktiği ile vur kaç usulü savaşan Selçuklular, bir müddet sonra tam bir gün boyunca şiddetli bir şekilde çarpıştıkları Gazne ordusuna karşı, savaş dâhisi Çağrı Bey komutasında hareket eden savaşçılar sayesinde, Gazneli ordusu ikinci ve ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (1038¹⁵⁵ Mayıs ayının sonu)¹⁵⁶. Muharebe

---

Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, s. 11; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 45-46.

¹⁴⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97-98; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 11-12.

¹⁴⁸ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97-98; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46.

¹⁴⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 12-13.

¹⁵⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46-47.

¹⁵¹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25-26; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97-98.

¹⁵² Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Selçuklular, Gaznelilerden o kadar çok çekinmişlerdir ki Horasan'ı terk edip gitme kararı dahi alarak hazırlık yapmışlardır. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97-98; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46-47.

¹⁵³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30.

¹⁵⁴ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25-26; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 97-98; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31.

¹⁵⁵ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46-47.

¹⁵⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 12-13; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25-26; TURAN, *Selçuklular*

sonucunda ağır kayıplar veren Gazne ordusu Subaşı Hacib, 20 kadar kölesi (Gulâm) ile beraber Herat'a kaçmak zorunda kalmıştır¹⁵⁷.

Gaznelileri ikinci kez ağır bir yenilgiye uğratan Selçukluların bu zaferi sonrası sayısız esir ve birçok ganimet elde etmişlerdir¹⁵⁸. Daha önemli bir sonuç olarak bağımsızlıklarını, istiklallerini kazanan Selçuklular muhtariyet şeklinde olan konumlarını devlet statüsüne yükseltmiş ve eski Türk geleneklerine göre ele geçirdikleri yerleri önde gelen üç reis arasında bölüşmüşlerdir¹⁵⁹. Buna göre Tuğrul Bey devletin hükümdarı olarak Nişabur'u¹⁶⁰ Çağrı Bey Merv'i¹⁶¹ ve Musa İnanç Yabgu da Serahs şehrini almıştır¹⁶².

Gazneli Devleti'nin Selçuklular tarafından ağır bir yenilgiyle bertaraf edilmesinden sonra artık Horasan'da Gazneliler devri kapanmış, Selçuklular dönemi başlamıştır¹⁶³. Zaferden kısa bir süre sonra İbrahim Yınal, öncü olarak Tuğrul Bey tarafından Nişabur'a gönderilmiş, Gazneli askerleri tarafından terk edilmiş olan şehri teslim almıştır¹⁶⁴. Tuğrul Bey ise diğer beylere hâkimiyet alanları olan şehirleri teslim

---

Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti, s. 97-98; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46-47.

¹⁵⁷ Subaşı aldığı yenilgi karşısında ağlıyor ve ihanete uğradığını dile getiriyordu. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 12-13.

¹⁵⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 98-99; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46-47.

¹⁵⁹ Selçukluların Gazneliler'e karşı aldıkları bu büyük zafer ve onları bağımsızlığa taşıyan bu başarının oluşmasında Çağrı Bey'in askeri dehası, çevikliği, cesareti ve zeki oluşu göz ardı edilemez KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25-26; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 98-99; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 12-13.

¹⁶⁰ Stratejik ve ticari bakımdan oldukça önemli bir yere sahip olan bu şehrin dört büyük kapısının olduğu 389 tarihinde Gazne Sultanı Mahmut tarafından fethedilerek alındığı bilinmekle beraber, Hz Ömer döneminde Müslümanların bu şehre girip çıkmaya başladığı bilinmektedir. İBADİ, *Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi*, s. 58.

¹⁶¹ Maverannehr ve Harezmi bölgelerine giden yollar üzerinde bulunması hasebiyle önemli olan ve aynı zamanda ticaret şehri konumunda olan *Merv* önemli bir mevkide olmasından ötürü Çağrı Bey gibi bir askeri dehanın burada olması önemlidir. Bkz. BEYHAKİ, *Târih-i Beyhakî*, s. 453, 479-480; İBADİ, *Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi*, s. 59.

¹⁶² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 12; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 98; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 30-31; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 46-47.

¹⁶³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 26.

¹⁶⁴ Tuğrul Bey'in amcası Yusuf Yınal'ın oğlu ve ana bir kardeşi olan İbrahim Yınal *Nişabur* şehrine girdikten sonra halkı bir araya toplamış ve burada bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan anlaşıldığı üzere Selçuklu beylerinin devlet kurucu vasıflarının mevcudiyeti ve adil birer yönetici oldukları çıkarılmaktadır. Bunun dışında yine konuşmadan, Moğol istilası ile Selçuklu istilası arasındaki farkı da göstermektedir. Yine şehri teslim almayla ilgili olarak Tuğrul Bey'in şehre girerken kolunda, Türk hâkimiyet alameti olarak, yay takılı olduğu rivayet edilmektedir. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 98-99; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48; SEVİM, Ali, *Azîmî Tarihi-Selçuklu Tarihi* ile İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44), Ankara, TTK, 2006, s. 3; ERDEM, İlhan, *Türkiye*

ettikten sonra¹⁶⁵ Nişabur'a yaklaşık 300 zırhlı hassa süvarisi ile birlikte, büyük ve görkemli bir törenle karşılanmak suretiyle giriş yapmıştır (Haziran 1038)¹⁶⁶.

Tuğrul Bey, Gazneli Sultan Mesud'un tahtına oturduktan sonra çok adilane tavırlar sergilemiş ve şehrin ileri gelenlerini, âlimlerini saygı ile kabul etmiştir¹⁶⁷. Böylece Horasan'ın en önemli merkezi Nişabur'da hükümdar olan Tuğrul Bey derhal devletini teşkilatlandırmaya¹⁶⁸ ve yeni zapt edilecek yerlerle ilgili çalışmalara başlamıştır¹⁶⁹. Bu arada Abbasi Halifesi Kaaim Biemrillah¹⁷⁰, Tuğrul Beye bir elçi göndererek Selçukluların hâkimiyetini resmi manada tanımıştır¹⁷¹. Böylelikle Gazneli Devleti'nin iç meselesi durumda olan Selçuklu sorunu artık bir dış sorun olmuş; öyle ki Selçukluların müstakil tarihi de bu dönemden sonra başlamıştır¹⁷².

Selçukluların, Gaznelilere daha önce vermiş oldukları iki ağır mağlubiyet neticesinde, Gazneliler oldukça zayıflamış ve bölgedeki askeri ve siyasi güçleri iyice sarsılmıştır¹⁷³. Diğer taraftan Selçuklular aldıkları bu iki büyük zafer sonrasında,

---

Selçuklular-İlhanlı İlişkileri (1258-1308), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 1995, s. 23-25.

¹⁶⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 98-99.

¹⁶⁶ Tuğrul Bey şehri teslim aldığı dönemlerde şehir halkı ağırlıklı olarak, *Hanefi, Şafi ve Kerramiyye* mezheplerine mensup olduğu bilinmekle beraber az miktarda da *Yahudi, Mecusi ve Hristiyan* bulunmaktadır. Bkz. ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Nişabûr", *DİA*, C.33, TDV, İstanbul, (2007), ss.149-151; İBADİ, *Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi*, s. 58-59; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31.

¹⁶⁷ Tuğrul Bey derhal oluşturulan *Mezalim Divanında (Divanül mezalim)* halkın sorunlarını şikâyetlerin ve isteklerini dinlemiştir. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 95; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 23; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 29-30.

¹⁶⁸ Selçuklu devletinin kuruluşunda Tuğrul Bey sultan olarak, Çağrı Bey'de askeri bir dehaya ve çevik bir yapıya sahip vasıflarına uygun olarak melik ve ordu kumandanlığı (subaşı) görevlerini üstlenmişlerdir. Buradaki görev dağılımı Oğuz Yabgu'su ile Selçuk'un Subaşılığı dönemlerindeki münasebetlere benzemesiyle dikkat çekmektedir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 98-99; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31.

¹⁶⁹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 26; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 14-15.

¹⁷⁰ Abbasi halifesi Kaaim Biemrillah, Tuğrul Bey'den Türkmen istilalarına müsaade etmemesi içinde ayrıca talepte bulunmuştur. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 98-99; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 26,82-87; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-53.

¹⁷¹ *Nişabur*; daha önceleri *Ebreşehr* ve *İranşehr* adlarıyla anılmaktadır. Horasan'ın merkezi ve aynı zamanda en önemli şehirlerinden biridir. Hindistan ve Orta Asaya 'dan batıya giden ticaret yollarının kavşak noktasında bulunduğu için ticaret yönünden önemli bir şehirdir. Bundandır ki Selçuklular kurmuş oldukları devletin merkezini burası yapmışlardır. Hiç kimseye zarar vermeyen ve reayayı incitmeyen Selçuklular, bilakis şehri kendilerinin malı sayarak burada yaşayanlara karşı sevimli tavırlar içerisine girmişlerdir. Bkz. ÖZGÜDENLİ, "Nişabur", *DİA*, ss.149-151; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 47-48; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31; MERÇİL, Erdoğan, (2008). "Büyük Selçuklular Devrinde İpek Yolu Üzerinde Bir Şehir: Nişabur", *Dünden Bugüne İpekyolu*, Ötügen Yay, İstanbul, s. 130.

¹⁷² KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48.

¹⁷³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 103-104; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31-32.

kendi aralarında bir kurultay toplayarak Tuğrul Beyi hükümdar seçmişlerdir¹⁷⁴. Mutlak bir hâkimiyet sahibi olan Tuğrul Bey amcası Musa Yabguyu Serahs'a kardeşi Çağrı Beyi de Merv bölgesine tayin etmiş, Horasan ila Gazne arasındaki bütün yolları turmuş, böylelikle Sultan Mesud'un bu bölgeyle temasını kesmeyi amaçlamıştır¹⁷⁵.

Bütün bunlar yaşanırken, Karahanlı Şehzadesi Böri Tekin, Gaznelilerin boşluğundan faydalanarak topraklarına akınlar yapmıştır¹⁷⁶. Çağaniyan ve Huttelan bölgelerindeki bazı yerleri istilasına alan Böri Tekin'in bu faaliyetleri haber alınınca Sultan Mesud Böri Tekin üzerine derhal bir ordu sevk etmiştir¹⁷⁷.

Bu gelişmeler doğrultusunda Selçukluları tamamıyla ortadan kaldırmak isteyen¹⁷⁸ Sultan Mesud, savaş hazırlıklarına hız vermiş ve kendine bir de ittifak kuvvet bulmuştur¹⁷⁹. Selçukluların kadim düşmanı olan Cend Emiri Şahmelik'e Harezim vilayeti üzerinde hak vererek onun ortaklığını ve desteğini kazanmıştır¹⁸⁰.

Bundan sonra Sultan Mesud, derhal ordularını toplayarak hazırlıklarını yapmış yaklaşık 50 ila 60 bin kişilik ve içerisinde 60 savaş filinin de bulunduğu ordusunu Gazne'den Belh'e doğru hareket ettirmiştir¹⁸¹. Bir miktar kuvvetini Herat üzerine gönderen Sultan Mesud, diğer bir kuvveti de Merv üzerine göndererek gayet kararlı bir şekilde Selçuklular üzerine yürümüştür¹⁸².

Bu sırada Sultan Mesud'u çok yakından takip eden Selçuklular Gazne ordusunun üzerlerine geldiği haberi ile harekete geçerek ordunun güzergâhındaki birçok içime suyu kuyularını ya tahrip etmiş, ya kapatmış veyahut kuyular içerisine hayvan leşleri atarak içilmeyecek duruma getirmişlerdir¹⁸³.

¹⁷⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 13.

¹⁷⁵ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-53; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31-32.

¹⁷⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31.

¹⁷⁷ Sultan Mesud, vezirinin Böri Tekin'i Selçuklulara karşı kullanma teklifini reddetmiştir. Bkz. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48.

¹⁷⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 103-104; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31-32.

¹⁷⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 13-14; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31.

¹⁸⁰ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-49.

¹⁸¹ Kaynaklara göre Sultan Mesud'un bu ordusu hakkında bütün Türkistan'ın dahi karşı koyamayacağı derecede büyük ve kuvvetli olduğu yazmaktadır. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 103-104; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 13-14; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-49; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31-32.

¹⁸² TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 103-104; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-49; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31.

¹⁸³ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31-32; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklulardan Bugüne*, s. 14-15.

Sultan, Belh'e vardığı zaman karşı harekete geçmiş olan Selçuklular, Çağrı Bey öncülüğünde Faryab, Talikan ve Şupurkan yörelerini istila etmişlerdir¹⁸⁴.

Çağrı Beyin bu hareketleri ile hiddetlenen Sultan, Serahs üzerine devrin en güçlü ve donanımlı ordusu kabul edilen¹⁸⁵ 70 bin süvari, 30 bin yaya kuvvetine sahip Gazne ordusu ile harekete geçmiştir¹⁸⁶.

Selçukluların üç reisi de Serahs'ta bir araya gelerek derhal savaş hazırlığına girişmişlerdir¹⁸⁷. Gaznelilerin güçlü ordusuna karşı Selçuklu reisleri aralarında yaptıkları toplantı neticesinde geri çekilerek (Rey, Cürcan ve Cibal) kendilerini korumaya almak istemişlerdir¹⁸⁸. Lakin Çağrı Bey bu fikre karşı gelerek Horasan'ın asla terk edilmemesi gerektiğini, aksi takdirde gidilecek yeni yerlerde başarının imkânsız olduğunu vurgulamış, buna mukabil daha önce yendikleri Gaznelileri üçüncü kez de yenmemin mümkün olduğunu vurgulamıştır¹⁸⁹. Çağrı Beyin askeri dehasına ve çevikliğine güvenen reisler bu teklifi kabul etmişlerdir¹⁹⁰.

Nihayetinde 1039 Mayıs'ında Telhab yörelerinde karşı karşıya gelen 20 bin kişilik Selçuklu ordusu ile 50 bin kişilik Gazne ordusu, çetin bir karpışmaya girmişlerdir¹⁹¹. Bu çarpışma neticesinde bozguna uğrayan Selçuklular geriye çekilerek çöllere doğru kaçmışlardır.

Bu sırada Sultan Mesud, Nişabur'a geçmiş, çöllere doğru çekilen Selçuklu kuvvetleri ise sık sık buradan çıkarak Gazne ordusuna yıpratma saldırıları yapmışlardır¹⁹².

¹⁸⁴ Kaynaklarda Çağrı Bey'in adı geçen yörelerde Gaznelilere karşı büyük kayıplar verdirmekle beraber Gazne ordusundan bir fili de tutsak aldığı bilgisi mevcuttur. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 103.

¹⁸⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 103; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 13-14; AĞIRNASLI, Nilay, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2013, s. 20-21.

¹⁸⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 31.

¹⁸⁷ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-49.

¹⁸⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 104.

¹⁸⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33.

¹⁹⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 13-14; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-49; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 104; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33.

¹⁹¹ Sultan Mesud bu muharebenin Ramazan ayına denk gelmesinden ötürü savaşmak istememiş ancak ramazan bayramı ertesi ordusunu tam bir harp düzenine sokmuştur. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48-49.

¹⁹² Çöllere çekilen Selçuklu kuvvetleri, ağır hareket eden Gazne ordusuna hava şartlarından da faydalanarak kayıplar verdirmek derdindedirler. Bundandır ki sıcaklar iyice artınca küçük birlikler şeklinde sık sık çölden çıkarak Gazne kuvvetlerine baskınlar yapmışlardır. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 104.

Bu sırada iki kuvvet arasında bir nevi ateşkes içerikli bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre: Nesa, Baverd ve Ferave bölgeleri Selçuklularda, Merv, Nişabur ve Serahs'da Gazneliler de kalacaktır¹⁹³.

Kışı Nişabur'da geçiren Sultan Mesud, ordusunu dinlendirmiş ve hazırlıklarını Selçukluları kesin bir yenilgi ile kendilerine bağlamak veya tamamen ortadan kaldırmak yönünde tamamlamıştır¹⁹⁴. Selçuklular da bu süre zarfında boş durmayarak Türkistan bölgesinden yardıma çağırdıkları Türkmenler sayesinde sayılarını arttırmışlardır¹⁹⁵.

Sultan Mesud, 100 bin kişilik ordusu ile Nişabur'dan Serahs ve Tus yönlerine doğru harekete geçmiştir¹⁹⁶. Durumdan haberdar olan Selçuklu ileri gelenleri bir araya gelerek Gaznelilerin bu denli kalabalık kuvvetleri karşısında tutunamayacaklarını düşünmüş ve gerekirse Cibal ve Rey bölgelerine doğru çekilmeyi doğru bulmuşlardır¹⁹⁷. Lakin bu karara karşı gelen Çağrı Bey, Gaznelilerin devasa ordusunun çöl üzerinden geldiğini ve ağır ilerleyen bu ordunun yorgun olacağını, bu nedenle çekilmek yerine savaşmanın gerektiğini söylemiş ve ancak bu şekilde Gaznelileri yenebileceklerini belirtmiştir¹⁹⁸. Çağrı Beyin bu itirazı olumlu bulunarak derhal harekete geçmiştir.

Neticede savaş kararı alan Selçuklular, ağırlıklarını 2 bin piyade ile daha güvenli bölgelere gönderip 16 bin asil ordudan oluşan kuvvetleri ile 22 Mayıs 1040'da çarpışmaya başlamışlardır¹⁹⁹. Merv yönünde ilerlemekte olan Gazne ordusu ile çarpışmaya başlayan Selçuklular, bütün kuvvetleri ile karşı karşıya savaşmak

¹⁹³ İki taraf arasında varılan bu antlaşma göstermelik bir ateşkes niteliğinde olup iki taraf da kendilerini toparlamak ve büyük bir savaşa girmek için zaman kazanmak için antlaşmayı kabul etmişlerdir. Nitekim Selçuklular bu anlaşma şartlarına uymamış Gazne ordusunu yıpratma saldırılarına devam etmişlerdir. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 50.

¹⁹⁴ Havaalar çok sıcak olduğu için ordunun hareket kabiliyeti düşmekte ve gerginlikler çıkmaktadır. Sultan Mesud Selçuklular tarafından çöl içlerinden gelen tehlikelerden de kurtulmak için ordusunu yaz boyunca Herat'ta tutmuş ve burada toparlanmasını beklemiştir. Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 14; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33.

¹⁹⁵ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 26-27; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 104; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 49-50; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 14.

¹⁹⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 104-105.

¹⁹⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 26-27; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33;

¹⁹⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 14; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 25-26.

¹⁹⁹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 49-50; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 104;

yerine az bir kuvvetle Gaznelileri yıpratmaya çalışmışlardır²⁰⁰. Bu sırada Gazne ordusunun yolu üzerinde bulunan su kuyularını kapatıp tahrip ederek kalabalık Gazne ordusunu susuz bırakmışlardır. Bu durum karşısında Sultan Mesud, suları bol olan Dandanakan (Merv-Serahs arasında) yöresine doğru çekilmeye başlamıştır. Selçuklu öncü kuvvetlerinin artarak devam eden saldırılarından ağır zayıflar veren ordu, susuzluk ve yorgunluktan perişan hale gelmiştir²⁰¹.

Tam bir meydan savaşına girmeden perişan hale gelen Gazne ordusunu, artık kesin bir meydan savaşıyla yenmeyi kararlaştıran Selçuklular, 22-24 Mayıs 1040 tarihinde Dandanakan kalesi önlerinde üç gün sürecek çetin bir savaşa sürüklenmişlerdir²⁰². Çağrı Beyin askeri zekâsı ve Selçuklu kuvvetlerinin çevik hareketleri sayesinde ağır bir yenilgiye uğrayan Gazneliler, 24 Mayıs günü artık tamamen tükenmiş halde kendilerini Selçukluların merhametine bırakmışlardır²⁰³.

Ağır bir darbe ile Sultan Mesud'un ordusunu bozguna uğratan Selçuklular birçok silah ve değerli eşya gibi türlü ganimetler ele geçirmişlerdir²⁰⁴. Sultan Mesud ise, yaklaşık 100 atlı kuvveti ile savaş meydanını ağlayarak terk etmiştir. Aynı şekilde diğer Gazne komutanları da savaş saflarını terk ederek kaçmışlardır²⁰⁵.

Selçukluların almış oldukları büyük Dandanakan galibiyeti neticesinde, artık kendilerine ait bir topraklarının olduğu kesinleşmiş²⁰⁶ ve daha önemlisi tam bağımsız bir devlet konumuna gelmişlerdir²⁰⁷. Diğer bir deyişle Cend bölgesine geldikleri

²⁰⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33.

²⁰¹ Selçuklular Dandanakan mevkiine çekilen Gazne ordusunun güzergâhındaki su kuyularını da tahrip edip kullanılmaz hale getirince, tamamen çaresizlik içerisine düşen Sultan Mesud ve kuvvetleri, yavaş yavaş bozulmaya başlamış, disiplinden kopan komutanlar arasında fikir ayrılıkları baş göstermiştir. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 33; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 51-52.

²⁰² Dandanakan savaşına dair Bkz. SEVİM, Ali, *Makaleler III*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, s. 48-51; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 105; KÜÇÜKDAĞ, ARABACI, *Selçuklular ve Konya*, s. 20-21.

²⁰³ Ayrıca çarpışmalar sırasında Gazne ordusunda yer alan bazı Türkmen birliklerinin (Hassa ordusu 370 kişilik) saf değiştirerek Selçuklular tarafına geçmesi Gazneliler için büyük bir kayıp olmuştur. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 49-50; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 104; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 14.

²⁰⁴ Selçukluların elde ettikleri bu ganimetleri, kendilerine uzun zamandır ısrarla zafer müjdeleyen bir münecime ve zaferde Gazne ordusunu bozguna uğratan kölelere ve askerlere pay etmişlerdir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 32-33.

²⁰⁵ Bu komutanlar arsında sultanın kardeşi Abdürreşid, oğlu Mevdud, Beydoğdu, Hacıp Ebunnasr, Sipehsalar Ali ve Salar Tekin gibi komutanlar mevcuttur. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 33.

²⁰⁶ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 54; ÖZGÜDENLİ, *Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 80-90.

²⁰⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 33; DAYANDI, *Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devleti'nin Dini Siyaseti*, s. 15-17.

günlerden bu yana çok çetin mücadeleler içerisine giren Selçuklular, nihayet emellerine kavuşmuşlar ve Horasan'da müstakil bir devlet kurmaya muvaffak olmuşlardır²⁰⁸.

2.3.1. İdari Teşkilatın Kurulması, Gelişmesi ve Şekillenmesi

Bütün bu gelişmeler çerçevesinde Selçukluların, Dandanakan zaferinden sonraki durumları tam bir devlet niteliğinde olup atılan adımlar ve icraatlar bu minval üzere kurulmuştur. Yine bu bağlamda bakıldığında, Dandanakan zaferi sonrası, Gazne topraklarında resmen bir Selçuklu Devleti'nin kurulmuş olması, aynı zaman da Horasan'ın yalnızca fiili olarak değil, resmi manada da Gaznelilerin elinden çıktığını göstermektedir²⁰⁹.

Savaşın hemen ertesinde Selçuklu tahtına oturan²¹⁰ Tuğrul Bey, diğer beylerin de onayıyla, Türkistan hanlarına, Karahanlı hükümdarlarına Buhara'da ki Ali Tekin'in oğullarına, Börü Tekin (Böriteğin)'e ve İran'daki Kâkuyi Emiri Alâüddevl Muhammed'e Tuğrul Beyin imzasını taşıyan mektuplar (fetihnameler) gönderilmiş, Gazneliler karşısında galip geldiklerinden başka artık Selçukluların devlet niteliğinde tanınmasına dair durumları ibraz edilmiştir²¹¹.

Selçuklu beyleri daha sonra aynı ay içerisinde Merv'de Tuğrul Beyin konuşması ile açılan büyük bir kurultay toplamışlardır. Toplanan bu büyük kurultayda çok önemli kararlar alınmıştır²¹². Tuğrul Beyin önderliğinde yürütülen kurultayda alınan kararlardan dikkat çekici bir tanesi de; Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah'a detaylı anlatımlar içeren ve Abbasi Halifeliği tarafından tanınmalarını vurgulayan bir mektubun gönderilmiş olmasıdır²¹³.

²⁰⁸ SEVİM, *Azîmî Tarihi*, s. 4; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27.

²⁰⁹ Zafer sonrası artık bir devlet kurduklarından emin olan Selçuklunun üç reisi Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa İnanç Yabgu öğle vakitlerine doğru atlarından inerek tanrıya bu kutlu günü onlara bahşettiği için secdeye varıp dua etmişlerdir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 53.

²¹⁰ Zafer haberi Selçukluların savaş öncesi güvenli bölgeye gönderdikleri ağırlıklarına ulaşınca herkes savaş meydanına akın etmiştir. Burada kurulan bir çadıra kurulan tahta oturtulan Tuğrul Bey Horasan emir'i olarak kabul edilmiş ve bütün beyler tarafından selamlanarak saygı görmüştür. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 53; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106.

²¹¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 53; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 15; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 34.

²¹² Bu kurultaya sırasıyla Çağrı Bey, Tuğrul Bey, Yabgu (Musa İnanç), ordu kumandanları ve reşit olan bütün hanedan mensupları katılmıştır. Dikkat çeken diğer bir hususta Yabgu'nun üçüncü dereceye düşmesi Çağrı Bey'in ise birinci dereceyi almış olmasıdır. Bkz. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 54.

²¹³ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 54.

Yine bu mektup, Selçuklu elçisi Abu İshak al-Fuka'i ile Bağdat'a gönderilmiştir. Mektupta özellikle, Gazne Sultanı Mahmud ve oğlu Mesud dönemlerinde kendilerine karşı yapılan zulümlerden ve fenalıklardan bahsederken, bu durum karşısında Horasan büyüklerinin onları muhafaza ve himaye ettiklerini, kendilerini savunmak maksadı ile savaştıklarından başka, neticede olarak da zafer kazandıklarını anlatarak Abbasi Halifesini bilgilendirmişlerdir²¹⁴. Ayrıca yine mektupta, kendilerinin paşazade yani Afrasyab, Oğuz Han soyundan olduklarını; ama Gaznelilerin köle zade olduklarını, Selçukluların merhametli olduklarını, zulmü kaldırıp adaleti getirdiklerini ve Selçuk oğullarının eskiden beri halifelige bağlı, saygılı ve sadık olduklarını yazmışlar; aynı zamanda küffara karşı cihat ve gazaya devam edeceklerini belirtmişlerdir²¹⁵.

Selçuklular, bu büyük kurultayda devletin taksimine dair önemli kararlar da almışlardır. Yine kurultayda alınan önemli kararlardan birinde devlet (ülke) ve ileriki zamanlarda fethedilecek yerler ile ilgili olarak, Türk devlet ananesine göre; Selçuklu başbuğları arasında taksim edilmesi uygun görülerek bölüştürme işlemi gerçekleştirilmiştir²¹⁶. Yine bu cümleden hareketle Göktürklerde ve Karahanlılarda olduğu gibi Selçuklularda da devlet, hukuki bakımdan hanedan mensuplarının ortak malı sayılması anlayışına dayalı olarak, devletin taksim uygulaması bu anlayış çerçevesinde gerçekleştirilmiştir²¹⁷.

Buna göre; Ceyhun ile Gazne arasındaki bölge (Serahs ve Belh şehirlerinin bulunduğu yer) merkezi Merv olmak kaydıyla ve Batı yönündeki fetihleri üstlenecek

²¹⁴ TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti, s. 106-107.

²¹⁵ Gönderilen fetihnamelerin baş kısmında Türklerin hâkimiyet simgelerinden olan *ok* ve *yay* yer almaktadır. Ayrıca Selçuklu tuğrası ve *Tuğra Divanı* müessesesi buradan gelmektedir. Dikkati çeken diğer bir nokta büyük Selçukluların kullanmış oldukları resmi vesikalarda görülen bu hâkimiyet alâmetleri Türkiye Selçuklularında görülememekle beraber Osmanlı padişahlarının isimleri *ok* ve *yay* biçiminde muhteşem tuğraları teşkil etmektedir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 107; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 33; TURAN, Osman, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", Ankara, *Belleten*, 1945, C. 19. S. 35, s. 305-319; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 54; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 15.

²¹⁶ Selçuklular devlet statüsünden evvel kabile tarzı bir teşekkül halinde bulunurken Musa İnanç Yabgu hukuken devletin reisi konumunda görünmekte fakat fiiliyatta kabileyi Tuğrul Bey yönetmektedir. Burada dikkati çeken asıl nokta Selçukluların devlet teşekkülü kazandıktan sonraki devlet idare sistemlerindeki değişikliktir. Tuğrul Bey sultan ilan edilerek hem fiiliyatta hem de hukuken devletin reisi konumuna yükselmiştir. Rivayetlere göre Tuğrul Bey Oğuz han ve Cengiz han'a dayandırılan birkaç okun kolaylıkla kırıla bileceğini fakat birlik olunursa bu durumun çok daha zor olduğu misalini anlatmış ve birlik olmanın önemini vurgulamıştır. Bu durum karşısında diğer beyler Tuğrul Bey'e hak vererek ona söz vermiş ve birlik olacaklarını belirtmişlerdir. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106-109.

²¹⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 26-27; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106-109; ÖGEL, Bahattin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, TTK, 2014, s. 134-136.

olması sebebiyle Melik unvanı konumundaki ordu komutanı Çağrı Beye başkenti Herat olmak kaydıyla; Bust, İsfizar ve Sistan havalisine kadar uzanan bölgeler, fetih faaliyetlerinde bulunmak suretiyle Musa İnanç Yabguya²¹⁸ ve başkenti Nişabur olan Irak ve Garp bölgesini de devletin fiilen ve hukuken sultanı konumundaki Tuğrul Beye²¹⁹ verilmek sureti ile taksim edilmiştir²²⁰.

Ayrıca hanedanın ikinci derecesinde bulunan ve kendilerine muhtariyet verilmeyen Selçuklu şehzadelerinden olan İbrahim Yinal Kuhistan'a Arslan Yabgunun oğlu Kutalmış Gurgan (Cürcan) ve Damgan'a, Çağrı Beyin oğlu olan Kara Arslan Kavurd Bey²²¹ ise Kirman bölgesine tayin edilmişlerdir²²².

Yeni kurulmuş olan Selçuklu Devleti bu üçlü taksime göre ayrılmıştır. Çağrı Bey ve Musa İnanç Yabgu, kendi hâkimiyet bölgelerinde öncelikle Tuğrul Beyin adı olmak sureti ile adlarına hutbe okutup²²³, para bastırabilecekleri gibi kapılarında günde üç defa nevbet (bando)²²⁴ çaldırabilecekler, bunun yanı sıra başlarında hükümdarlık simgelerinden olan çetr (şemse-mizalle)²²⁵ taşıyabileceklerdir²²⁶. Nitekim her ikisi de Tuğrul Beye kati surette tabi olacaklardır. Diğer taraftan kendilerine muhtariyet yetkisi verilemeyen hanedanın ikinci dereceden şehzadeleri direkt olarak Tuğrul Bey adına bu işlemleri yapacaklardır. Netice itibari ile devletin

²¹⁸ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Musa İnanç Yabgu ile oğlu Hasan kendi hisselerini birbirine karıştırdıkları ve bazen de Musa İnanç Yabgu'nun Hasan adıyla zikredildiğini yazmaktadır. Bu durum İnanç Yabgu'nun oğlu Hasan'ın kudreti ile alakalı bir durum olarak yorumlanmıştır. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106-109.

²¹⁹ Tuğrul Bey kendisine düşen Irak tarafına geçerken yanında hanedanın ikinci derecesinde bulunan Anne bir kardeşi olan İbrahim Yinal, Çağrı Bey'in oğlu Yakuti ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış bulunmaktadır. Bu şehzadelere ayrıca muhtariyet verilmemiş hepsi yetkilendirildikleri bölgelerde sultan Tuğrul'un emri altında hareket etmişlerdir. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 54.

²²⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 15; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 34; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 53-55.

²²¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Kara Arslan Kavurd Beyin ismi; *Kavurd Bey* olarak telaffuz edilecektir.

²²² KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 106-107.

²²³ Kaynaklara göre okutulan hutbeler Çağrı ve Tuğrul kardeşler adına okutulmakta olduğunu Musa İnanç Yabgu'nun da Çağrı Bey'e bağlı olduğu bilinmektedir. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 54-55

²²⁴ Nebbet-hane tarafından beş namaz vaktinde hükümdarın saray kapısı veya saltanat çadırı, üç gündüz namaz vaktinde ise, tabi hükümdarlar ve daha küçük devlet ileri gelenlerinin ikametgâhları önünde çalınan özel bir musiki parçası. Bkz. Erdoğan Merçil, (2007). *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara, s. 116-123.

²²⁵ Şemse-mizalle; Güneşten muhafaza için baş üstünde tutulan güneşlik ve şemsiye ile çadır manasındadır. Bkz. E. Merçil, (2007). *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, s. 103-116.

²²⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 15; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 107-109.

merkezinde bulunan Tuğrul Bey'e feodal bir bağ şeklinde bağlanan devlet, bu şekilde taksim edilmiştir²²⁷.

Bundan başka, Selçuklu Devleti'nin teşkilat yapısı düzenlenirken Gazneliler ve Samani devletlerinin âlimlerinden de faydalanılmıştır²²⁸. Buna göre Selçuklu Devleti'nin sivil kadrosunu oluşturan Ebu'l Kasım Buzcani aynı zamanda devletin ilk veziri seçilmiştir²²⁹. Daha sonra ikinci vezir olarak İsfahan Emiri Feramurz bin Kakuye'nin elçisi Ebul-Feth'i ve daha sonra da Tuğrul Bey kendine Amidülmülk Muhammed Kündüri'yi vezir yapmış, aynı zamanda Türk kökenli olan Abdurrahman Alpzen'i de Hacıplığe atamıştır. Diğer taraftan Çağrı Beyin veziri Ebu Ali Şadan, Musa İnanç Yabgununki ise Ebul Fazl olarak bilinmektedir²³⁰.

2.4. Devletin Genişleme Evresi

Dandanakan Savaşı sonrası gelişmelere baktığımız zaman Selçukluların hızlı bir şekilde yayıldıklarını ve büyük devlet olma yolunda topraklarını genişlediklerini görmemiz mümkündür. Selçuklu Tarihi ve Türklerin yayılması bağlamında hayati bir dönüm noktası niteliği taşıyan Dandanakan galibiyeti, Gaznelileri bir daha toparlanmamak üzere ağır bir darbeyle iyice yıpratmış, diğer taraftan ise Selçuklular bölgedeki siyasi ve askeri güçlerini oldukça arttırmışlardır²³¹.

Dandanakan Savaşı ile ağır bir mağlubiyet alan Gazne Sultanı Mesud, sonraki günlerde durumu kurtarmak adına girişimlerde bulunmuşsa da başarı sağlayamamıştır. Bunun yanı sıra en son yapmış olduğu saldırı girişiminde de başarısız olmuş ve 100 kadar askeri ile kuvvet toplama bahanesi ile Hindistan'a giderken yolda kendi adamları tarafından öldürülmüştür²³².

Diğer taraftan askeri yetenekleri sayesinde Selçuklulara birçok toprak kazandırmış olan Çağrı Bey Davud kendine verilen görev bölgesinde fetih faaliyetlerine devam etmektedir. Belh'den sonra Cüzcan, Badgis, Huttelan ve diğer Tohoristan şehirlerini de ele geçirerek Gaznelileri buradan atmış ve Merv şehrini kendine merkez yapmıştır²³³. Bunun yanı sıra kadim düşmanları olan Şah Melik'in,

²²⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 34; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 53-55; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 26-27.

²²⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 34-35.

²²⁹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 55.

²³⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27-28; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 34-35.

²³¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 34-36; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 16-17.

²³² KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 27.

²³³ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 15-17; CÜZCÂNÎ, s. 111-297.

Harezmi valisine saldırması üzerine kardeşi Tuğrul ile büyük bir kuvvet ile Şah Melik'i buradan uzaklaştırmış, ardından Yusuf Yımal'ın oğlu Ertaş (Er-Taş)'ın takibi sonucu yakalanarak Çağrı Bey'e getirilen Şah Melik hapsedilmiş ve burada ölmüştür. Selçuklular, böylece bu eski ve acımasız düşmanlarından kurtulmuşlardır (1043)²³⁴.

Bundan sonra Çağrı Bey Davud'un yaşlanmış olması ve hastalığından ötürü eskisi gibi cenk faaliyetlerinde bulunamadığı görülmektedir. Buna rağmen tam bir savaşçı olarak yetiştirdiği oğlu Alparslan 14-15 yaşlarında olmasına rağmen babasının vazifelendirmesiyle Gaznelilere karşı ilk zaferini kazanmış ve babası Çağrı Beyi gururlandırmıştır²³⁵. Oğlu ile birlikte birçok fetih faaliyetlerinde bulunan Çağrı Bey, Karahanlı kuvvetleri ve Gaznelilerin artta kalan kuvvetleri ile yaşamının sonuna kadar mücadele etmiştir²³⁶.

Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında oldukça büyük roller üstlenen ve Anadolu Selçukluları dışındaki bütün Selçuklu hanedanının atası olan Çağrı Bey Davud hastalığı sebebiyle 1060 yılında 70 yaşındayken Serahs'ta vefat etmiştir. Önce Serahs'a defnedilen Çağrı Bey daha sonra oğlu Alparslan tarafından Merv şehrindeki türbesine taşınmıştır²³⁷.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Çağrı Bey Davud'un; Alparslan, Kavurd, Yâkûti, Süleyman, İlyas ve Arslan Argun adlarında altı oğlu ve dört tane de kızının olduğu bilinmektedir. Kızlarından Abbasî Halifesi Kaim-Biemrillâh'ın karısı Hatice Arslan ile Safiyye Hatunun adları bilinirken diğer iki kızının isimleri bilinmemektedir. Yine kaynaklardan anlaşıldığına göre Çağrı Beyin, kendi yerine küçük kardeşi Tuğrul Beyin devlet reisliğine getirilmesine izin verecek kadar fedakâr

²³⁴ Şah Melik'in ölümü ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Hapsedildikten sonra öldürülmüş olabileceği ihtimali de bulunmaktadır. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 109-110; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 29; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 35-37; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 16-17; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 16-17

²³⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 110-111.

²³⁶ Çağrı Bey, oğlu genç şehzade Alparslan ile birçok fetih hareketi yapmıştır. Valvalic (Kunduz), Kubadiyan, Tirmiz ve Vahş fethettikleri yerlerden bazılarıdır ve Çağrı Bey yeni fethedilen bu bölgeleri oğlu Alparslan'a vermiştir. Aynı zamanda kendi veziri Ebu Ali Şadan'ı da ona vezir yapmıştır. Bu gelişmeden hareketle, Çağrı Bey kendisinden sonra yerine geçecek şehzadeyi de belirlemiş demek mümkündür. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 37.

²³⁷ SEVİM, Makaleler III, s. 35-46; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 36-38; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 17; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 110-111; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 30; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 55.

ve mütevazı olduğunu, aynı zamanda cesur ve kabiliyetli bir kumandan, faziletli, merhametli, âdil ve dindar bir insan olduğu anlaşılmaktadır²³⁸.

Musa İnanç Yabgu ise bu sırada yaklaşık 5 bin kişilik süvari kuvveti ile Herat'ı zapt edip buraya yerleşmiştir. 1040 tarihinde yeğeni Ertaş'ın Sistan bölgesini almasıyla burası da Selçuklulara bağlanmış ve Musa İnanç Yabgu adına hutbe okunmuştur. Tuğrul Beyin ölümü ile (1063) Yabgu Musa saltanatta hak iddiasında bulunmuş; fakat yeğeni Alparslan tarafından mağlup edilmiştir (1064). Musa Yabgu taht iddiası ile sonraları yeniden ayaklanmışsa da başarılı olmamıştır²³⁹. Musa Yabgunun netice itibari ile siyasi manada hanedanın diğer üyeleri kadar başarılı olamadığı görülmektedir. Nitekim Alparslan'ın onu yanında alıkoymaya başlamasıyla da siyasi hayatı tamamen son bulmuştur²⁴⁰.

2.4.1. Sultan Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)

Sultan Tuğrul Bey dönemine bakıldığında Büyük Selçuklu Devleti'nin fetih politikalarının son hızla devam ettiği görülmektedir. Öyle ki; Nişabur merkezde tahta oturan Sultan Tuğrul, siyasi değişiklik yüzünden bozulan nizam ve teşkilatı yeniden kurduktan sonra genişleme ve büyüme politikasını ara vermeden sürdürmüştür²⁴¹. Gerek İran'daki fetih faaliyetleri gerek Anadolu'ya yapılan akınlar, gerekse Bizans İmparatorluğu ile yapılan mücadelelerle Selçuklu Devleti'nin genişleme politikasını sürdüren Sultan Tuğrul dönemi, Büyük Selçukluların kuruluş ve imparatorluk evreleri açısından önemle üzerinde durulması gereken dönemlerdendir. Çalışmamıza katkı sağlayacağı düşüncesi ile ana konudan çok fazla uzaklaşmadan Tuğrul Bey dönemine değinmek doğru olacaktır.

Fetih faaliyetleri içerisinde Cürcan ve Taberistan bölgelerindeki mahalli idareleri de kendine bağlayan Tuğrul Bey, ana bir kardeşi olan İbrahim Yınal'ın Rey

²³⁸ KAFESOĞLU, *Selçuk'un Oğulları ve Torunları*, ss. 117-130; SEVİM, Ali, "Çağrı Bey", *DİA*, C. 8, İSAM, İstanbul, 1993, ss. 183-186. YINANÇ, M. Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, Ankara, TTK, 1944, s. 18-21; GÜNGÖR, *Tarihte Türkler*, s. 79.

²³⁹ Alparslan amcasının taht için yapmış olduğu girişimlere karşı onu bertaraf etmiş ve yanı zamanda amcasına iyi davranarak kendi yanında alı koymuştur. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuk'un Oğulları ve Torunları*, s. 120; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 17.

²⁴⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 110-111; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 48; SEVİM, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin 'Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l Âyan' Adlı Eserindeki Selçuklular İlgili Bilgiler I Sultan Tuğrul Bey Dönemi", *Makaleler II*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss. 3-185.

²⁴¹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 48.

ve Cibal şehrini ele geçirmesi ve Hamedan'ı da Kakuye hanedanının (Alâuddevle) elinden almasının ardından devletin merkezini Nişabur'dan Rey'e taşımıştır²⁴².

Başkentini Rey'e taşınmasından sonra Tuğrul Bey, beraberindeki Selçuklu şehzadeleri Kutalmış, İbrahim Yınal, Yakûti ve Kavurd'u İran'ın diğer şehirlerini ve bölgelerini zapt etmeleri için görevlendirmiştir²⁴³. Bunun üzerine Büveyhoğulları yönetimi altında olan Hanikin, Şehrizur, Karmasin, Hulvan, Dinever, Damgan, Cürcan vs. gibi şehirleri ve kaleleri fethederek Selçuklu sınırlarına katmışlardır. Diğer taraftan Alparslan'ın fetih faaliyetleri sayesinde Tuğrul Bey döneminde İran'daki Büveyhoğulları hükümrânlığı tamamen ortadan kaldırılmıştır²⁴⁴.

İran bölgesinin hâkimiyetinden başka, Sultan Tuğrul Bey dönemi Anadolu'ya yapılan akınlar da oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Anadolu'ya ilk Türk akınları, Avrupa Hunları ile (M.S. 395-398 yılları arasında) Sabar (Sibir, Sabir) Türkleri tarafından (MS. 6. yüzyıl) gerçekleştirilmiş olup, Türkmenlerin kendilerine yurt bulmak için yaptıkları keşiflerle başlamıştır. Öyle ki Türklerin Anadolu'ya yaptıkları bu akınlar yüzünden o dönem Bizans sınırları içerisinde bulunan Doğu, Orta ve Güney Anadolu ile Suriye ve Filistin bölgeleri büyük oranda geçici bir istilaya tabi olmuşlardır²⁴⁵. Bu bağlamda 1016-1021 yılları arasında Çağrı Beyin Anadolu'ya yapmış olduğu keşif gezisi ve bunu takip eden 1028 tarihli Gazneli Mahmud'a yenilerek kaçan Arslan Yabguya bağlı Oğuzların 1029 yılında Azerbaycan üzerinden Bizans topraklarına girerek Diyarbakır'a kadar gelmeleri yine Türklerin Anadolu'ya girişleri ile ilgili olarak dikkat çekmektedir²⁴⁶.

²⁴² İbrahim Yınal Tuğrul Bey'i büyük ve görkemli bir tören ile Rey şehrinde karşılamıştır. Tuğrul Bey'in devletin merkezini Rey şehrine taşınmasındaki amaç batıya yönelik yapılan fetih hareketlerini yakından takip etmektir. Bu bağlamda Sultan, devletin yeni merkezinde hemen imar faaliyetlerine başlamış eski hükümdar sarayını (Dar ul-Emâre) yıktırıp kendine yeni bir saray yaptırmıştır. Eski bina da bulunan gömülü altın ve mücevheratlara el koymuş ve bunlarla yeni imar girişimlerinde bulunmuş şehri yapılandırmıştır. Payitaht'ın Rey'e taşınması ile ilgili Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 111-112; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 18; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 30; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 38; ÜNAL, Oğuz, *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihine Giriş*, Ankara, Töre Devlet Yayınevi, 1980, s. 3.

²⁴³ SEVİM, Ali , *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara, TTK, 1987, s. 29-30; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 49.

²⁴⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 39; YÜCEL, Yaşar – SEVİM, Ali , *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, Ankara, TTK, (?), s. 25-30.

²⁴⁵ SEVİM, Ali , *Makaleler I*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, s. 28.

²⁴⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 112-113; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 19; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 30-31; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 39-40; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 49; TAŞCI, Kemal, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum, 2013, s. 134-154.

Diğer bir deyişle Selçukluları kuruluşlarından beri uğraştıran bir mesele olan Oğuzların göçü meselesi Selçukluların kendi ırkdaşlarına yer-yurt bulmak için yardım maksatlı ve Oğuz Türkmenlerinin yağma ve talanından korunmak için Anadolu'ya doğru yönlendirilmeleri, akınların hız kazanmasını sağlamıştır²⁴⁷. Oğuzların, Tuğrul Beyin çağrısına uyarak bundan sonraki akınların hemen hemen tamamına iştirak ettikleri gözlenmektedir. Bundan başka Tuğrul Bey Selçuklu şehzadelerini bazı bölgelerin fethi ile görevlendirerek Bizans topraklarını işgal girişimlerinde bulunmuştur²⁴⁸.

Türkmenlerin ve Selçukluların planlı bir şekilde hareket ederek Bizans sınırlarını tehdit etmesi, Bizans İmparatorluğunu Selçuklular ile anlaşma yapmaya zorlamıştır²⁴⁹. Çünkü batı yönünden gelen Peçeneklerin akınları da Bizans sınırlarını tehdit etmektedir²⁵⁰.

Bundan sonra, Selçuklularda baş gösteren taht mücadelelerinden ve iç karışıklıklardan ötürü Anadolu'ya bir süre akın yapamamışlardır. Kısa süreli akınların durmasından sonra Tuğrul Beyin Anadolu'ya bizzat yaptığı akınlarını görmek mümkündür. Bu akınlar neticesinde Bargiri (Van gölünün kuzeyinde) ve Erciş

²⁴⁷ Selçuklu hükümlerini kabul etmeyen Türkmen reislerinin idaresindeki akınlar güneydoğu Anadolu yörelerine kadar ulaşmış, burada bulunan *Ukayiler*, *Mervaniler* ve Irak'daki Büveyhi hükümdarı bu akınlardan rahatsız olmuş ve Tuğrul Bey'e şikâyetinde bulunmuştur. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Türkmen reislerine Müslüman ülkelerinden çıkıp Selçuklu himayesinde Bizans yörelerine doğru akınlar yapmalarını emretmiştir. Oğuz Türkmenlerinin yağma ve talanları ile ilgili rahatsızlıktan dolayı halife ile Tuğrul Bey arasındaki yazışmayı *Selçuklu Devleti Cihan Hâkimiyeti Anlayışı* başlığı altında verdiğimizizi ayrıca belirtmekte yarar görmekteyiz. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 39-40; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 49; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 112-115.

²⁴⁸ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 49; SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara, TTK, 1987, s. 13-17.

²⁴⁹ 1049-1050 yılında Selçukluları temsilen İstanbul'a gönderilen Abbasi halifesinin de akrabası olan Şerif Ebulfazl Nasır ile Bizans imparatoru Konstantinos arasında yapılan barış müzakeresinde alınan kararlara göre;

Şii Fatimi adına okutulan hutbe, Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına okutulacak.

Emeviler devrinde yaptırılan cami ve medrese tamir edilecek.

Cami mihrabına, eski Türk hâkimiyet sembolü olan ve sultan Tuğrul'un da kullandığı ok ve yay işaretleri konulacaktır.

Nitekim bu kararlar içerisinde Bizans'ın Selçuklulara vergi vermesi meselesinde ayrılığa düşülmüş ve Bizans imparatorluğu bu isteği kabul etmemiştir. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 39-46; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 31-32; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 47; KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay., 1976, s. 54-56; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 35.

²⁵⁰ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 49; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 120-121.

kalelerini alan Tuğrul Bey, sağlam surlarla çevrili olan ve büyük bir kaleye sahip olan Malazgirt'i de kuşatmış olmasına rağmen ele geçirememiştir²⁵¹.

Sonraki zaman diliminde akınların Selçuklular tarafından sistemli ve üç koldan yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda Selçuklu emirleri tarafından devam ettirilen bu akınların sonraki fetih hareketlerine de zemin hazırladığı görülmektedir. Bu akınlar Bizans imparatorluğunun mukavemet gücünü de oldukça kırmıştır²⁵².

Doğuda ve özellikle batı cihetinde yapılan fetih hareketleri ile Selçuklu Devleti'nin sınırları genişlemiş, buna bağlı olarak devletin kudreti de artmıştır. Yine bu bağlamda güçlenen ve bütün İslam âlemine hâkim olmaya başlayan Selçuklu Devleti, Şii inançlı Büveyhoğulları tarafından bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır²⁵³. Diğer yandan Büveyhoğullarının Bağdat'ta bulunan askeri valileri Türk asıllı Arslan Basasiri'nin, Şii Mısır Fatimi halifeliği ile de ilişki halinde olması ve Bağdat'ta Abbasi halifeliğine karşı gittikçe artan tahakkümü karşısında zor duruma düşen Halife Kaim bi-Emrillah, Tuğrul Bey'den yardım istemiş ve Şiilerin oluşturduğu bu sorunu çözmesini arzu etmiştir²⁵⁴. Bu davet üzerine Tuğrul Bey 1055 tarihinde büyük bir ordu ile Bağdat üzerine yola çıkmış, bu durumu haber alan Arslan Basasiri, Bağdat'ı terk edip kaçmak zorunda kalmıştır²⁵⁵. Lakin Büveyhilere ait kuvvetler çatışmayı göze alarak Bağdat'ta Tuğrul Bey'e karşı ayaklanmışlarsa da, Selçuklu ordusu bu ayaklanmayı bastırarak elebaşlarını cezalandırmıştır. Bu faaliyet ile Büveyhilerin Irak kolu tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bağdat'ta²⁵⁶ 13 ay kalan Tuğrul Bey, bu süre zarfında şehrin imar faaliyetleri ile yakından ilgilenmiştir. Yine Tuğrul Beyin yapmış oldukları karşısında Abbasi halifesi onu, "Melik el-Maşrik ve'l Mağrib" (Doğu ve Batının Hükümdarı) olarak ilan etmiş ve yine ona "Ebu Talib"

²⁵¹ KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 58-60; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 50; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 126-127; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 26.

²⁵² MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 51; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 31-39.

²⁵³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 51.

²⁵⁴ Arslan Basasiri'nin Şii Mısır Fatimi halifeliği ile de ilişkisi olduğu için gittikçe kuvvetlenen Şii kuvveti karşısında endişeye kapılan Abbasi halifesi yine Sünni olan Tuğrul Bey'den Şiilerin baskılarına karşı yardım istemiştir. KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 36; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 132; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 29.

²⁵⁵ Sultan Tuğrul Bağdat'a hareket etmeden önce ırkdaşları olan Arslan Basasiri'ye ve yandaşları olan Bağdat'daki diğer Türkmenlere haber göndererek onlara ihsanlarda bulunacağını bildirmiştir. Kendisinden korkmamaları gerektiğini söylemiştir. Tuğrul Bey'in bu hareketi ile soruna farklı bir yaklaşımla baktığı sonucu da çıkarılmaktadır. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 52.

²⁵⁶ Bağdat İslam'ın merkezi, âlimlerin yatağı ve halifelerin payitahtı olması nedeniyle pek şerefli ve faziletli bir şehirdir. İBN-i Battuta, (1304-1369). *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâibi'l-Emsar ve'l-Acâibi'l-Efsar, Yeni Şafak Yay., İstanbul, s. 163.

künyesi ile “Kasîmu Emiri'l-Mü'minin” (Halifenin ortağı) ve “Rükn ed-Din” (Dinin temeli) lakabını vermiştir (1058)²⁵⁷.

Daha sonra Sultan Tuğrul'un bir müddet Bağdat'tan ayrıldığı görülmektedir. Çalışmamızın ana konusunu da oluşturan taht mücadeleleri meselesinden ötürü hanedan mensubu İbrahim Yınal'ın, Fatimilerin ve Arslan Basasiri'nin tahrikleri ve destekleri ile isyan ettiği ve saltanat davası güttüğü bilinmektedir (1058)²⁵⁸.

Tuğrul Beyi epeyce uğraştıran İbrahim Yınal, nihayet Rey şehri önündeki savaşta; Alparslan, Kavurd ve Yakuti'nin²⁵⁹ de yardımları ile mağlup edilmiştir (1059)²⁶⁰. İbrahim Yınal'ın isyan girişiminden ve Sultan Tuğrul'un Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilen Arslan Basasiri derhal Bağdat'a saldırmış (1058) ve şehri ele geçirerek hutbeyi Mısır Fatimi hükümdarı el-Mustansır adına okutarak hâkimiyet oluşturmaya çalışmıştır²⁶¹. Lakin Tuğrul Beyin İbrahim Yınal'ı mağlup edip tekrar Bağdat'a döndüğünü haber alınca bir yıl boyunca işgal ettiği şehri terk etmiştir (1059)²⁶².

Tuğrul Bey, Arslan Basasiri'nin yaptıklarını bu defa affetmeyerek yanındaki kuvvetlerle beraber üzerine yürümüş ve askerleri ile beraber onu ölüm ile cezalandırmıştır (1060)²⁶³. Arslan Basasiri'nin öldürülmesi ile halifelik Şii

²⁵⁷ Abbasi halifesinin Tuğrul Bey'e bu unvanları vermesi dünyevi işler ile din işlerinde bir ayrılmanın da olduğunu göstermektedir. Bu unvanlar ile İslam âleminin siyasi hâkimi Tuğrul Bey Abbasi halifesi ise sadece İslam âleminin dini lideri olarak kalmıştır. MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 51-52; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 134-135; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 25-27.

²⁵⁸ İbrahim Yınal daha önce de taht hakkı münasebeti ile küçük bir isyan girişiminde bulunmuş fakat Tuğrul Bey kısa süre içerisinde 100 bin kişilik bir orduyla onu bastırması ve canını bağışlamıştır. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 126; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 25; KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 58-60.

²⁵⁹ Tuğrul Bey İbrahim Yınal ile ilk karşılaşmasında kuvvetinin azlığı sebebi ile ve Fatimiler ile Arslan Basasiri'nin İbrahim Yınal'a gönderdiği desteklerden ötürü yenilgi alınca, derhal abisi Çağrı Bey'e mektup göndererek yardım istemiş bu talep sonucu Çağrı Bey oğullarını kardeşine yardıma göndermiştir. KAFESOĞLU, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, ss. 117-130; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32-33.

²⁶⁰ Bu isyan girişimi ile Selçuklu devletini ciddi bir sıkıntıya düşüren İbrahim Yınal bu ihanetinin bedelini yayının kirisi ile boğularak ödemiştir. Hanedan mensuplarının kanının akıtılmaması ile ilgili Bkz. Mehmet Fuat Köprülü (1944). “Türk ve Moğol Sülalelerinin Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, THİTM, I, İstanbul, ss. 1-9; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 57; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 51; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 35; N. Çağatay (1992). *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 142.

²⁶¹ KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 66.

²⁶² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 58; SEVİM, “İbnü'l-Cevzi'nin 'el-Muntazam' Adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (1038-1092) Makaleler, II, s. 487-489; MERÇİL, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 606.

²⁶³ Kaynaklara göre ölümlerle cezalandırılan Basasiri'nin kesik başı bir süre şehirde dolaştırılıp halka teşhir edildikten sonra, Başlar Hazinesine (Hizanetü'r-üus) konulmuştur. Bkz. KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 41-42; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 139; N. Çağatay (1992). *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 142; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi*

baskısından kurtulmuş ve eski düzenine geri dönmüştür. Bu başarıları sayesinde halife tarafından takdir edilen ve halk tarafından büyük şenliklerle onurlandırılan Tuğrul Bey, bir yıl boyunca Şiiler tarafından yağmalanan ve tahrip edilen şehri yeni baştan onararak imar faaliyetleri ile şehri eskisinden daha iyi konuma getirmiştir²⁶⁴.

İncelenen kaynaklara göre Tuğrul Bey, 1060 tarihinde Bağdat'tan bu kez kardeşi (abisi) Çağrı Beyin ölüm haberini alınca ayrılmış ve Rey'e dönmüştür. Aynı yıl içinde karısı Altuncan Hatunun da vefat etmesi üzerine Tuğrul Beyin halifenin kızıyla evlenmesi meselesi gündeme gelmiştir²⁶⁵. Sultan eşinin de vasiyetine uyararak halifenin kızıyla evlenmeye karar vermiştir. Nitekim Halife aile dışında birine kız vermeye karşı oldukları için bu isteği ilk etapta kabul etmeyerek ağır şartlar öne sürmüştür²⁶⁶. Lakin halife daha sonra prensip gereği evliliği onaylamıştır. Halifenin rıza göstermesinden sonra Tuğrul Bey için Tebriz'de bulunan otağında büyük bir nikâh yapılmıştır (1062)²⁶⁷. Sultan Tuğrul Bey nikâhından 6 ay sonra Tebriz, Nahcivan ve Hoy şehirleri üzerinden Bağdat'a giderek burada bir hafta süren görkemli bir düğün yaptırmış ve 1063 yılında yeni eşi Seyyide Hatun'u da yanına alarak Rey şehrine dönmüştür²⁶⁸.

Tuğrul Bey, Rey şehrine döndükten sonra, daha önceden başlamış olan, amcası Arslan (İsrail) Yabgunun oğlu Kutalmış'ın isyan sorunu hala devam etmektedir²⁶⁹. Taht mücadeleleri sonraki bölümlerde anlatacağı için Kutalmış'ın isyanına dair detayları ilgili bölümde vermek doğru olacaktır. Nitekim Payitaht'a dönüş yolunda hastalanan Sultan, Rey şehrine geldikten altı ay kadar sonra ağırlaşan

---

Üzerine Araştırmalar, s. 35; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 58.

²⁶⁴ Daha önce askeri vali konumunda bulunan Türk asıllı Arslan Basasiri'nin öldürülmesinin ardından Tuğrul Bey Bağdat'a askeri vali (Şihne) olarak Selçuklu kumandanlarından emir Porsuk'u tayin etmiştir. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 34; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 58.

²⁶⁵ Rivayete göre Altuncan Hatun ölmeden önce Tuğrul Bey'den halifenin kızıyla evlenmesi gerektiğini, mal ve parasının da ona verilmesini istemiştir. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 35; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 34-35; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 140; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 58.

²⁶⁶ Halife *Vâsıt* şehrinin kendisine teslim edilmesini ayrıca 300.000 dinar gibi yüksek rakamlı bir *mıhr* isteğinde bulunarak işi yokuşa sürmek istemiştir. Bkz. KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 43-44.

²⁶⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 140-143; KİTAPÇI, "Zekeriya Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları", Konya, *S.Ü. Yay.*, 1995. s. 60-81.

²⁶⁸ Yapılan bu görkemli ve tarihi düğün anısına Bağdat'ta bastırılan bir altın madalya ise tarihi bakımdan oldukça ehemmiyetlidir. Bu madalyanın iki yüzünde de sultan Tuğrul'a ait kabartma tasvir bulunmakla beraber Türk hâkimiyet sembollerinden olan ok ve yay'ın yanı sıra halifenin de ismi bulunmaktadır. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 142.

²⁶⁹ KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 24-25; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 60; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 31-39.

hastalığından kurtulamayarak 4 Eylül 1063 tarihinde, 70 yaşına gelmişken vefat etmiştir²⁷⁰. Cenazesi Rey şehrinde bulunan türbesine defnedilmiştir²⁷¹.

Diğer taraftan Tuğrul Bey, 23-25 yıl hükümdarlığını yaptığı Selçuklu Devleti'ni oldukça sağlam temeller üzerine inşa etmiştir²⁷². Bu bağlamda, İslam medeniyeti ve kavimlerinin kurtuluşu ve yükselmesinde Tuğrul Beyin gayretleri net bir şekilde görülmektedir. Bunun yanı sıra Anadolu'nun fethini sağlayacak göç (Oğuz Türkmenleri) dalgalarını yönlendirerek, günümüz Anadolu'nun Türkleşmesi hususunda hatırı sayılır ve asla inkâr edilemez gayretler sarf etmiştir²⁷³.

Selçuklu Devleti, hüküm sürdüğü yıllar boyunca birçok taht mücadelesine sahne olmuştur. Genellikle hanedan mensuplarının karıştığı bu mücadeleler içerisinde, halk tarafından çıkarılan bir ayaklanma ya da isyana rastlama olasılığı oldukça düşüktür²⁷⁴. Selçuklu nizamı adını verdiğimiz düzenin kurulmasının ardından hızlı bir şekilde gelişen ve büyüyen devlet, ne yazık ki bu mücadeleler yüzünden de kısa süre içerisinde dağılma evresine girmiştir.

Biz de burada konumuz gereği Selçuklu Devleti'nde yaşanmış olan taht kavgalarına elimizden geldiği kadar detaylı bir şekilde değinerek bu kavgaların asıl sebebinin anlamaya çalışacağız. İşleyeceğimiz konular tamamen kronolojik sıra takip edilerek ele alınmıştır.

2.4.2. Sultan Alparslan Dönemi (1063-1072)

Tuğrul Beyin ölümünden sonra, Selçuklu Devleti'nin yeni başbuğu ile ilgili taht varisleri arsında çekişmeler yaşanmıştır. Bilindiği üzere devlet hanedan üyelerinin ortak malıdır anlayışının hâkim olduğu Selçuklu Devleti'nde, bu anlayış

²⁷⁰ BURSLAN Kıvameddin, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1999, s. 24-25; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 63; SEVİM, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları- Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara, TTK, 1990, s. 7; KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 137-142.

²⁷¹ İncelenen kaynaklarda Tuğrul Bey'in defnedilmesine dair farklı bilgiler mevcuttur. Buna göre Sultan, Merv şehrinde kardeşi Çağrı Bey'in yanına defnedildiğine dair bilgiler mevcut iken diğer taraftan eski eşi Ferruh Hatun'un Rey şehrinde yaptırmış olduğu ve günümüzde de hala varlığını korumakta olan *Burc-i Tuğrul* denen türbeye gömülmüştür. Bunların yanı sıra sultanın ölümü sonrası çıkan siyasi karışıklıklardan ötürü bir süreliğine saraya defnedilmiş olduğu ve daha sonra yeğeni Alparslan tarafından kemiklerinin alınarak şimdiki yerine taşındığı rivayet edilmektedir. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 35; TÜTEN, Murat, *Büyük Selçuklu Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1998, s. 5-6; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 27-28; TÜTEN, *Büyük Selçuklu Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*, s. 4-5.

²⁷² Tuğrul beyin kişiliği ile ilgili Bkz. BURSLAN, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 25-26.

²⁷³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 36. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 60; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 143.

²⁷⁴ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 88-90; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 58.

dayanak gösterilerek birçok hanedan üyesi taht üzerinde hak iddiasında bulunmuşlardır.

Bu bağlamda Sultan Tuğrul Beyin hiç çocuğu olmadığı için²⁷⁵ o öldükten sonra yerine Çağrı Beyin oğullarından Ebul Kasım Süleyman'ı veliiaht olarak göstermiştir²⁷⁶. Tuğrul Bey, ölümüne yakın yıllarda, daha önce vefat etmiş olan kardeşi Çağrı Beyin hanımı Ferruh Hatun ile evlenmiştir²⁷⁷. İncelenen kaynaklardan anlaşıldığı üzere Tuğrul Bey hanımının ısrarları üzerine Süleyman'ı veliiaht olarak göstermiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir²⁷⁸.

Bu sırada Girdkuh kalesinde Kutalmış'ı kuşatmış olan Vezir Amidülmülk Muhammed el-Kündüri (Amid ül-Mülk), Sultan Tuğrul'un bu vasiyetini yerine getirmek için derhal harekete geçmiştir²⁷⁹. Amidülmülk Muhammed el-Kündüri kuşatmayı kaldırarak gerekli tedbirleri alıp, Sultanın vasiyetini yerine getirmek amacıyla Rey'e gelmiştir²⁸⁰. Süleyman'ın tahta çıkmasını sağlamak için özellikle ordu mensuplarının bu konuda rızasını almak amacıyla devlet hazinesinden onlara önemli miktarda altın gümüş ve birçok değerli kumaş dağıttırılmıştır²⁸¹.

Bu sayede ordu mensuplarının onayını alan Vezir, İsfahan'da bulunan Süleyman'ı, Rey'e getirterek onu Selçuklu tahtına oturmuş ve adına hutbe okutturmuştur²⁸².

Bu gelişmeler karşısında sessiz kalmayan Alparslan ve onun yanı sıra zaten isyan halinde olan Kutalmış ve amcası Musa İnanç Yabgu, şehzadelerden ve hatta emirlerden bir kısmı da Süleyman'ın Sultanlığını onaylamadıklarını ilan

²⁷⁵ KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 28; KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 129; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 26.

²⁷⁶ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 51.

²⁷⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36.

²⁷⁸ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 65; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 51-52; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 37; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 147.

²⁷⁹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 51-52; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 37.

²⁸⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 147; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 28.

²⁸¹ Vezir Amidülmülk'ün buradaki amacı orduyu diğer saltanat davacılarına karşı kullanmak olduğu açıktır. Kaynaklara göre vezir, hazineden 700.000 veya 300.000 bin dinar para ve 10.000 top *diba* ve *saklatun* (altın ve gümüş işlemeli kumaşlar) ve silahlar dağıtması tamamıyla bu amaca yöneliktir. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 147; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61.

²⁸² Aynı zamanda Horasan'da bulunan tahtın diğer varislerinden olan Alparslan'a da tehdit içerikli bir mektup gönderilmiştir. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61; SEVİM, Ali, "İlginç Yönleriyle Sultan Alparslan", *Makaleler, III*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, 2005, s. 282-283.

etmişlerdir²⁸³. Haberin ülke genelinde yayılmasının ardından harekete geçen Alparslan taraftarlarından Selçuk'un torunu ve Yunus'un oğlu olduğu bilinen Er-Basan (Er-basgan, el-Basan)²⁸⁴ ile Emir Yagısıyan ve Hacıp Erdem Kazvin (Gazvin)'e giderek burada Alparslan'ın Sultanlığını ilan etmiş ve adına hutbe okutmuşlardır²⁸⁵.

Yine kaynaklardan edinilen bilgilere göre, karışık siyasi durumu fırsat bilen Kutalmış, Girdkuh kalesinden inerek yanına aldığı 50,000 ila 90,000 kişilik Türkmenlerden oluşan bir orduyu alarak Rey'e doğru yürümüş ve burayı ele geçirmiştir. Kendini Sultan olarak ilan eden Kutalmış, adına hutbe okutturarak hükümdarlığını ilan etmiştir (1063). Durumdan memnun olmayan Vezir Amidülmülk bir miktar kuvvetle beraber Emir İnanç Beyi ona karşı sevk etmiş ama İnanç Bey yenilerek tutsak alınmıştır²⁸⁶.

Durum ciddileşmeye başlayınca ve Kutalmış ile mücadele edemeyeceğini anlayan Vezir Amidülmülk derhal Alparslan'a haber göndererek durumu bildirmiş ondan yardım istemiş, diğer taraftan da Süleyman'ı tahttan indirerek önce Alparslan'ın adını, sonra da Süleyman'ın adını okutarak hutbe verdirmiştir²⁸⁷.

Nitekim Alparslan yapılan bu yardım çağrısına uyarak derhal harekete geçmiş ve Rey'e doğru ilerlemeye başlamıştır²⁸⁸. Alparslan, Kutalmış ile karşılaşmadan evvel ona saltanat iddiasından vazgeçmesi için bir mektup göndermiş, fakat bu uyarı mektubunu dikkate almayan Kutalmış 1064 yılında Damgan (Damegan) civarlarında Tuz Köyü (Dih-i Nemek) Vadisinde, Alparslan'ın kuvvetleri ile karşı karşıya gelmiştir²⁸⁹. Yapılan savaşta büyük kayıplar veren Kutalmış, kaçarak Girdkuh

²⁸³ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 20; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 37.

²⁸⁴ KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 129.

²⁸⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 147; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52.

²⁸⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 148; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 37.

²⁸⁷ SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 7; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61.

²⁸⁸ Alparslan'ın bu sırada taht iddiasında bulunan Musa İnanç Yabgu'nun isyanıyla uğraşmakta olduğunu belirtmek gerekir. Bu sorunu gideren Alparslan ülkenin doğu bölgesini güvence altına almıştır. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 37.

²⁸⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61; YINANÇ, Mükrimin Halil, "Alp Arslan", *İA, C.I, MEB*, (1978), ss.384-386; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 44-46.

kalesine sığınmıştır. Yine kaynaklardan edinilen bilgilere göre esir düşmekten korkan Kutalmış kaleden kaçarken atından düşerek ölmüştür²⁹⁰.

Kutalmış'ın ölümüne çok üzülen Alparslan uzun süre yas tutup ağlamıştır²⁹¹. Çatışma sonrası askerleri tarafından bulunan Kutalmış'ın cesedi Rey şehrine götürülerek Tuğrul Beyin türbesi yanına defnedilmiştir²⁹².

Netice itibarı ile Tuğrul Beyin son yıllarında başlayan taht isyanını, Alparslan döneminde de devam ettiren aynı zamanda Türkiye Selçuklularının da atası olan Şihab üd-Devle Kutalmış Bey²⁹³ girişmiş olduğu bu teşebbüsü hayatı ile ödemek durumunda kalmıştır²⁹⁴.

Nitekim Alparslan azim ve cesaret ile taht için iddiada bulunanların²⁹⁵ hepsini bertaraf ettikten sonra payitahta (Rey) gelerek, Tuğrul Beyin zamanında inşa ettirmiş olduğu hükümdarlık sarayında (Darülmemleke) oldukça görkemli bir tören eşliğinde (1064 yılında henüz 36 yaşında iken)²⁹⁶ Selçuklu tahtına oturmuş ve derhal adına para bastırarak Selçuklu Devleti'nin yeni sultanını resmen ilan ettirmiştir²⁹⁷.

Diğer taraftan Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah Bağdat'ta büyük bir tören düzenleyerek Alparslan'ın tahta çıkışını onaylamış ve adına hutbe okutmuştur (1064)²⁹⁸. Bunun yanı sıra Abbasi halifesi Alparslan'a bir elçi heyeti göndererek ona;

²⁹⁰ Rivayetlere göre atından düşerek yaralanan Kutalmış aldığı ağır yaralar yüzünden ölmüştür ya da sığındığı bir ağılda ölü olarak bulunmuştur. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 149; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 62; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; YINANÇ, "Alp Arslan", ss. 384-386.

²⁹¹ MERÇİL, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 607; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 148-149; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 38.

²⁹² YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 57; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 64; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 62.

²⁹³ Kutalmış'ın ismi ile ilgili olarak kaynaklarda birden farklı telaffuz mevcuttur bunlardan *Kutulmuş*, *Kutlmuş*, gibi isimlerin doğru olduğuyla ilgili görüşler de mevcuttur. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 149.

²⁹⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 149; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 49.

²⁹⁵ Sultan Alparslan kardeşi Süleyman ile mücadele ederken taht üzerinde diğer Selçuklu prensleri de hak iddiasında bulunmuşlardır. Bunlar; abisi Kirman Meliki Kavurd, amcası Musa İnanç Yabgu ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'tır. KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 117-130, Alparslan Kutalmış ile mücadeleye girişmeden önce bunlarla mücadele etmiştir. TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 20.

²⁹⁶ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; MATEOS, s. 119.

²⁹⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 62; MATEOS, s. 119-120.

²⁹⁸ Alparslan, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in tamamıyla siyasi amaçlarla evlenmiş olduğu halifenin kızı Seyyide Hatun'u babasına iade etmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre daha önce de babasının yanına dönmek isteyen fakat vezir Amidülmülk Muhammed el-Kündüri tarafından izin verilmeyen halifenin kızı sultan Alparslan'a yazdığı mektup ile bu kez babasına verilme iznini alabilmiştir. Asıl itibarı ile sultan Alparslan'ın bu hamlesi halifelik makamı ile arasını iyi tutmaktır ki bu sebeplerden ötürü Abbasi halifesi Alparslan'a birçok unvan vermiştir. Bkz. KÖYMEN, (1995). *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 28.

“Seyyidü Mülûki'lümmem, Melikü'l-İslam, Melikü'l-Arap, Gıyasü'l-Müslimin, Ziyâüddin, Kehfü'l-enam, Zahirü'l-İmam, Tacülmillet'lbâhire, Ebû Şücân, AdudDevleti'l-Kâhire, Sultan u Diyari'l-Müslimin ve Burhanu Emirilmü'minin” lakap ve unvanların yanı sıra, Sultan Alparslan'ın kuşanması için kılıç, hilat ve sancak ile birçok değerli hediye göndermiştir²⁹⁹.

Sultan Alparslan, taht sorunu nedeniyle yaptıklarından ötürü kırgın olduğu Tuğrul Beyin Veziri Amidülmülk Muhammed el-Kündüri'yi de unutmayarak onu vezirlikten almış ve Horasan'a Mervürrûd (Mervu'r-Rud)'a göndererek hapse attırmış, kaynaklara göre ise Vezir bir süre sonra Alparslan'ın emri ile öldürülmüştür (29 Kasım 1064). Sultan, kendisine vezir olarak melikliği döneminden beri beraber olduğu Nizamülmülk'ü seçmiştir (7-29 Aralık 1064)³⁰⁰.

Bundan sonra Sultan Alparslan devlet yönetiminde düzeni sağlamış³⁰¹ ve yine devletin fetih planlarına uyarak Sultan Tuğrul döneminde planlanıp uygulamaya konulan Anadolu seferlerine yönelik uygulamaları sürdürmek amacıyla başkent Rey'den ayrılarak Azerbaycan'a gelmiştir (22 Şubat 1064)³⁰². Sultan buraya geldikten sonra daha önceden Anadolu'nun fethi için görevlendirilmiş olan birçok Türkmen kuvveti de kendisine katılmıştır. Aynı zamanda Anadolu'ya sürekli akınlar yapmakta olan emir Tuğtekin, Alparslan'a gelerek ona yaptığı faaliyetlerle ilgili olarak raporlar

²⁹⁹ YINANÇ, “Alp Arslan”, ss. 384-386; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 39; KÖYMEN, (1995). *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 28; KAFESOĞLU, “Selçuklular”, s.367-368; MATEOS, s.120.

³⁰⁰ Kaynakların bize aktardıklarına bakılırsa, Sultan Alparslan vezir Kündüri'yi affetmiş onun kendi yanında kalmasını istemiştir. Bir müddet böyle devam edildikten sonra gerek halifenin kızı (Seyyide Hatun) için yaptıklarının duyulması gerekse diğer vezir Nizamülmülk'ün bu durumdan rahatsız olup kendisinin ikinci planda kalmasını hazmedememesi neticesinde sultanı dolduruşa getirmesi, sultan Alparslan'ın düşüncelerinin değişmesine sebep olmuş ve netice de vezir Kündüri'yi cezalandırılmıştır. KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 27; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 149-150; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 20; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 39; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 63; İBNÜ'L ESİR, X, s. 39; Çev, X, s. 49; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 168-171; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 62-63; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 39; KAFESOĞLU, “Nizamü'l-mülk”, ss.329-330; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52; İBNÜ'L ESİR, X, s. 39; Çev, X, s. 50; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 40.

³⁰¹ KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 29; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 39; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 154.

³⁰² KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 29; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 63; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 39; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36-37; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 26; İBNÜ'L ESİR, X, s. 39; Çev, X, s. 51.

sunmuş ve Anadolu'nun giriş çıkış yolları ile ilgili önemli bilgiler sunmuştur³⁰³. Emir Tuğtekin'in yanı sıra, Sultan Tuğrul Bey döneminden bu yana Anadolu'nun fetih hareketlerini kontrol etmekle görevli olan kardeşi (Çağrı Beyin oğlu) Yakuti ve diğer Türkmen birlikleri de Alparslan'ın ordusuna katılmışlardır³⁰⁴.

Bu gelişmelerin ardından ordusunu iki kola ayıran Sultan ilerlemeye devam etmiş, Aras Irmağını geçerek ordusunu batıya doğru sürmüştür. Selçuklu saldırıları sebebiyle zayıflayan Bizans'ın bu durumundan faydalanarak Lori kentini kendine başkent yapıp prenslik kurmaya çalışan Ermeni Prensi (Kral) Davidoğlu Giorg (Kiurike)'i Selçukluların vasalı olarak yıllık vergiye bağlandığı görülmektedir³⁰⁵. Alparslan, bu şekilde fetih faaliyetlerine devam ederken, oğlu Melikşah ve Veziri Nizamülmülk'ün idaresine vermiş olduğu diğer kol ise Aras Nehri boyunca ilerleyerek birçok kale ve yeni yerleri fethetmişlerdir. Melikşah ve Nizamülmülk tarafından gerçekleştirilen bu fetih hareketleri içerisinde Hıristiyanlık için kutsal bir mekân olarak bilinen ve pek çok din adamının (rahip ve keşiş) yaşadığı sağlam surlara sahip (sur duvarları oldukça büyük taşlarla yapılmış ve araları demir ve kurşunla sağlamlaştırılmıştır). Meryem-Nişin'i (Marmaraşen-Kars'ın Kuzey Doğusu) günler süren kuşatma ve gece gündüz (ordu gece ve gündüz nöbetleşe savaşmıştır) çatışmalarının karşılığında kaleyi fethetmişlerdir. Bu başarı, Sultan Alparslan tarafından oldukça takdir toplamıştır³⁰⁶.

Bu hareketlerden sonra Sultan Alparslan, yanında oğlu Melikşah ve Nizamülmülk'te olduğu halde Bizans'ın önemli şehirlerinden olan Ani üzerine

³⁰³ AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 27; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 40; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 63.

³⁰⁴ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52; KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 30; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 154; İBNÜ'L ESİR, X, s. 38-39; Çev, X, s. 50; HONİGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 183.

³⁰⁵ Alparslan Ermeni kralı Davidoğlu Giorg (Kiurike)'nin kızını da alarak onunla dostluk anlaşması yapmıştır. Alparslan kralın kızını Nizamülmülk ile evlendirmiştir. MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52; İBNÜ'L ESİR, X, s. 39; Çev, X, s. 50; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 155; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 56-57; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 27-28.

³⁰⁶ Yanından nehir geçen Meryem-Nişin kalesini feth etmek için Nizamülmülk, gemiler ve kayıklar yaptırmıştır. Yine kaynaklara göre henüz 12 yaşında olan Melikşah yüksek duvarlarla çevrili kaleye çıkmak için duvarın üzerine attığı ipe tırmanırken düşmüş ve yaralanmıştır. Yine kalenin zaptından sonra kiliseler yakılıp, yağmalanmış Müslümanlığı kabul edenlerin canı bağışlanmıştır. Bkz. KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 32-33; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 29; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 20-21; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 64; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 37; İBNÜ'L ESİR, X, s. 39; Çev, X, s. 51; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 40-41; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 154; MATEOS, s. 121; HONİGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 184-85; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihden Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 41.

yürümüştür³⁰⁷. Kaynaklarda asla zapt edilemez³⁰⁸ diye nitelenen Ani Kalesi zorlu bir savaşın ardından, Sultan Alparslan'ın usta bir şekilde uyguladı savaş taktikleri sayesinde fethedilmiştir (16 Ağustos 1064)³⁰⁹. Sultan, buradan hareketle daha önce bağlılığını bildiren Ermeni prensi Gagik ile beraber Kars'a girmiştir. Bundan başka Ani şehrinin fethedilip Selçuklu sınırlarına dâhil olması İslam dünyası açısından oldukça büyük bir gelişme olarak görülmektedir. Aynı zamanda şehrin fethi adeta bir bayram havasını da beraber getirmiştir. Diğer taraftan bu gelişmeler Batı âleminde de korku ve endişeye yol açacaktır³¹⁰. Abbasi Halifesi de Alparslan'ın bu büyük başarısından ötürü onu takdir ve tebrik etmiş, aynı zamanda Sultana Ebul Feth (Abu'l-Fath) unvanını vermiştir³¹¹. Yirmi dört eyaletin fethedilmesi, birçok ganimetin alınması ve binlerce esirin tutsak edilmesi ile neticelenen bu büyük sefer sonunda, korkuya kapılan Bizans İmparatoru Selçuklularla anlaşma yapmak zorunda kalmıştır³¹².

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Sultan Alparslan'ın Gürcistan³¹³ ve Doğu Anadolu seferlerini tamamladıktan sonra, kardeşi Kirman Meliki Kavurd Beyin tahtı ele geçirmek için başlattığı isyan haberini aldığı görülmektedir. Bu haber

³⁰⁷ Sultan Alparslan ani kalesini kuşattığı esnada dönemin âdeti gereği veziri Nizamülmülk Bağdat'a bir fetihname göndermiş ve Selçuklu sultanının şimdiye kadar yaptığı faaliyetler hakkında bilgiler vermiştir. Bkz. KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 33-35; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 28.

³⁰⁸ Ani kalesi öyle bir yere yapılmıştı ki asla alınamayacağı düşünülmektedir. Kalenin dört bir tarafı surlarla çevrili ve Bizans imparatorluğunun uç kalelerinden biridir. Öyle ki çok güçlü surlara sahip olan kalede şehrin hazineleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kesin bir bilgi olduğunda şüpheler olmakla beraber kaynaklardan edinilen bilgilerde şehir halkı o kadar uzun zamandır düşman askeri görmemiştir ki; sultan Alparslan ve ordusunu kale kuşatmasında görünce onları tüccar zannetmişlerdir. Bkz.KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 34-35; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 40-41; YINANÇ, "Alp Arslan", ss.384-386; TURAN, Osman, *Selçukluların Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri*, Ankara, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.I, 1970, ss. 111-139.

³⁰⁹ İBNÜ'L ESİR, X, s. 40; ÇEV, X, s. 51-52; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 29; MATEOS, s. 121-122; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 40-41.

³¹⁰ KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 33-35; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 57-58; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36-37; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 41.

³¹¹ Kalenin fethinden sonra teslim olan Hıristiyan din adamları ve halkın, başvergesi (Cizye) vermek şartıyla canları bağışlanmıştır. AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 28; İBNÜ'L ESİR, X, s. 40; ÇEV, X, s. 52; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 65; MATEOS, s. 122; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 156.

³¹² MATEOS, s. 121-122; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 27-28; TURAN, (2014), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 19-37; İBNÜ'L ESİR, X, s. 40; ÇEV, X, s. 52; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 42; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52-53; HONİGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 186.

³¹³ SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 21-22.

üzerine Sultan derhal Rey'e doğru hareket etmiştir³¹⁴. Bu bağlamda, bir miktar kuvvetle Hamedan'a geçen Sultan Alparslan, Kavurd'un üzerine yürümüş fakat Kavurd kaçarak saklanmıştır. Aman dileyen melik Kavurd Alparslan tarafından affedilerek yine Kirman Meliki olarak bulunduğu konumda bırakılmıştır (1064)³¹⁵.

Kavurd Beyin çıkardığı isyanın bastırılmasının ardından, Sultan Alparslan yönünü Doğuya çevirerek bu yönde harekete geçmiştir. Horasan Melikliği döneminde oturduğu Merv'e gelen Sultan Alparslan, kış ayını burada geçirmiş, aynı zamanda oğlu Melikşah'ı, Karahanlı prenseslerinden olan Terken Hatun Celâliye (Karahanlı hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı) ile evlendirmiştir³¹⁶. Bundan başka birçok idari ve askeri düzenlemelerde bulunan Sultan, oğlunu ve yakın akrabalarını ülkenin çeşitli yerlerinde melik unvanları ile görevlendirmiştir³¹⁷. Bu bakımdan Doğu bölgelerini güvenliği altına alan Sultan Alparslan, fetih politikasında oldukça sağlam adımlarla ilerlemeler gerçekleştirmiştir.

1065 yılına gelindiğinde Sultan Alparslan'ın doğu yönünde fetih hareketlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Ceyhun nehrini aşarak Türkistan bölgesine giren Alparslan, burada yaşayan ve henüz İslamiyet'i kabul etmemiş olan ve Türk-Moğol kuvvetleri ile iş birliği halinde bulunan Türkmenleri yola getirmiş, kendi çizgilerine dâhil etmiş, bundan gayrı Mangışlak'ta bulunan Kıpçak reisini de itaati altına almıştır³¹⁸. Daha sonra bu bölgeden ayrılan Sultan Alparslan, dedesinin mezarının bulunduğu Cend, Sabran (Savran) şehirlerine uğramış ve burada dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret edip dualar okumuştur³¹⁹. Daha sonra Harezmi'nin merkezi

³¹⁴ MERÇİL, Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, Ankara, TTK, 1989, s. 23-25; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 27-28; MATEOS, s. 122; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 157. Ayrıca melik Kavurd'un isyan hareketine dair detaylı bilgiler çalışmamızın ilgili bölümünde verilmiştir.

³¹⁵ SEVİM, Ali , *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara, TTK, 1983, s. 16-17; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 30; KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 38-39; MERÇİL, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 5; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52.

³¹⁶ Sultan Alparslan, Karahanlı hükümdarından kız almakla kalmamış ayrıca diğer oğlu Arslanşah'ı da Gazne hükümdarı İbrahim'in kızıyla evlendirmiştir. Yine Sultan Alparslan kızlarından birini de Gazne sultanının oğluluyla evlendirmiştir. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36-37; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 66-67; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 158-159; KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, Ötürken Neşriyat, 2014, s. 41.

³¹⁷ Sulatan Alparslan'ın oğulları ve akrabaları arasında bölgenin taksimi için Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 36-37; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 66; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 99.

³¹⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 159; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 40-42; SEVİM, (2005), "İbnü'l-Cevzi'nin 'Mir'âtü'-Zaman fi Tarihi'l Âyan' Adlı Eserindeki Selçuklular İlgili Bilgiler II Alp Arslan Dönemi", *Makaleler, II*, s. 190-193.

³¹⁹ MERÇİL, Erdoğan , "Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1988, C.II, ss. 657-663; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 15; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 37.

konumunda bulunan Gurganç üzerinden Merv'e dönen Sultan, 1064 yılının sonlarına doğru başlatmış olduğu doğu seferini böylelikle 1066 tarihinden sonlandırmıştır³²⁰. Alparslan'ın iki yıl gibi bir zamanda gerçekleştirmiş olduğu doğu seferi, sonuçlarına bakıldığında; asayişin sağlandığını, Hazar Denizi'nden, Taşkent'e kadar olan bütün sınırların Selçukluların hâkimiyeti altına alındığını görmek mümkündür. Böylelikle başarılı bir Doğu fetih politikası güden Alparslan, Selçukluların parlak dönemler yaşamasına ve sınırlarının her gün biraz daha genişlemesine vesile olmuştur³²¹.

Yaşanan bu gelişmeler ışığında Horasan'a gelen Sultan Alparslan, oğlu Melikşah'ı büyük bir tören tertipleyerek kendisinden sonra Selçuklu tahtına oturacak veliaht olarak tayin etmiş³²², fakat bu duruma pek iyimser yaklaşmayan kardeşi Kavurd Bey, bulunduğu Kirman bölgesinde derhal başkaldırarak isyan etmiştir (1067). Bu durum karşısında Alparslan'ın sevk etmiş olduğu Selçuklu ordusuna karşı direnemeyen Kavurd, af dileyerek isyanı sonlandırmıştır³²³. İkinci defa küçük kardeşi tarafından affedilen Kavurd, Alparslan tarafından cezalandırılmamış hatta Kavurd Beyin kızlarına çeyizlik hediyeler verilerek olayın tatlıya bağlanması sağlanmıştır³²⁴. Kavurd'un en son giriştiği isyan hareketini de bastıran Sultan Alparslan Doğudaki faaliyetlerini tamamladıktan sonra yönünü Batıya çevirmiştir. Diğer taraftan Orta Asya coğrafyasından batıya doğru kitleler halinde gelen Türkmen göçleri ile ilgilenmiş, yığınlar halinde gelen bu Türkmen kabilelerini Anadolu'ya yerleştirmek için planlı ve programlı bir fetih politikasına girişmiştir³²⁵.

Bu bağlamda Orta Asya'dan gelen Türkmen kabilelerine yeni yurtlar bulma gerekçesi, Anadolu'nun da fethini zorunlu hale getirdiği görülmektedir. Bu amaca yönelik Sultan Alparslan, Ahmed Şah, Gümüş Tigin (Gümüş Tekin) ve Afşin gibi komutanları Anadolu'nun Güney ve Güneydoğu bölgelerinin fethi ile görevlendirmiş, bu emre itaat eden komutanlar da Anadolu'nun bahsi geçen yörelerinde gerek

³²⁰ TANERİ, Aydın, "Harizmşahlar", *DİA*, İSAM, İstanbul, 1997, C.16, ss. 228-231.

³²¹ KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, s. 40-41.

³²² TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 158; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 43; ADALIOĞLU, H. Hüseyin, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi),Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih ABD, İstanbul, 1996, s. 59.

³²³ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, s. 34-36.

³²⁴ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Kavurd'un 40 tane kızı vardı ve sultan Alparslan'dan bunların çeyiz ihtiyacının karşılanmasını istemiştir. Sultan Alparslan bu istek karşılığında her bir kız için ayrı ayrı hediyelerin yanı sıra 100 bin dinar da para vermiştir. Bkz. MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, s. 41-42; KAFESOĞLU, İbrahim, "Kavurd", *İA*, İstanbul, 1977, C.VI, ss. 456-459; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66.

³²⁵ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 21-22; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 160.

şehirleri, gerekse kaleleri fethedip Bizans birliklerine ağır kayıplar verdirmişlerdir³²⁶. Bu tahrip edici saldırıların ileride Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesini daha da kolaylaştıracağını ayrıca belirtmek gerekir³²⁷.

Fetih faaliyetlerine devam eden Selçuklu Sultanının, 1068 yıllarında tekrar Kafkas bölgesine doğru hareket ettiği görülmektedir. İncelenen kaynaklara göre Sultan Alparslan'ın bu seferden maksadı, Azerbaycan'ı bir daha sorun olmaktan çıkararak tamamen Selçuklu topraklarına katmak olduğu bilinmektedir. Bu amaca yönelik olarak Sultan, yanında Nizamülmülk ve komutanlarından Sav Tigin olduğu halde, Kafkasya bölgesindeki önemli şehirlerden öncelikle: Şirak, Kartli, Tiflis, Vanand, Gence ve Aran gibi şehirleri topraklarına katmıştır³²⁸.

Sultan, Kafkasya bölgesinde fetih faaliyetlerini sürdürürken, Karahanlı hükümdarı İbrahim Hanın ölüm haberini alması, Karahanlı hükümdarının çocukları arasında çıkabilecek taht kavgalarının kendi ülkesine de zarar vereceği düşüncesi ile derhal toparlanıp geri dönmeye karar vermesine sebep olmuştur. Lakin tahtın veliahdı olan Şemsülmülk'ün duruma hâkim olup Karahanlı hükümdarlığına gelmesi ile Alparslan'ın çekinceleri son bulmuş ve tekrar Kafkas bölgesine yönelmiştir³²⁹.

Burada Komutanı Sav Tigin'i Kafkasya bölgesinin fetih faaliyetleri ile ordularının başında görevlendiren Sultan Alparslan'ın, belirli bir miktar kuvveti yanına alarak; Anadolu, Suriye ve Mısır'a doğru ilerlediği görülmektedir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Sultan Alparslan'ın, özellikle Mısır üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yine kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Sultanın bu hareketinden maksadı Şii Fatımi Devleti'nin İslam dünyasında uygulamaya çalıştığı olumsuz faaliyetlerin yanı sıra, İslam âlemindeki iki başlılığa da son vermek istemesidir³³⁰.

Sultan Alparslan, aklında bu fikirler varken, Azerbaycan'dan hareket ettiği görülmektedir (1070). Anadolu içlerinden güneye doğru inmeye başlayan Sultan, Van

³²⁶ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 53-54; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 38; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 45; SUTAY, Gonca, *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği ile Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*, Atatürk Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum, 2013, s. 68-70.

³²⁷ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 33-39.

³²⁸ YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 62-63; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 41-42; SOLMAZ, Gürsoy, *Selçuklular'dan Osmanlılar'a Gence*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum, 1997, s. 45-47.

³²⁹ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 22; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 1165-1166; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 47.

³³⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 39.

Gölünün kuzey istikametine düşen Malazgirt'i aldıktan sonra güneye doğru inerek, Diyarbakır önlerine kadar gelmiş ve bu muazzam surlara sahip şehrin kısa sürede alınamayacağını farkında olarak, bir gün buranın fethedileceği düşüncesiyle önce elini surların duvarına sonra göğsüne sürmüştü ve sonra Tanrıdan buranın fethinin kendisine nasip olması için dua etmiştir.³³¹

Sultan daha sonra buradan daha güneye inerek yüksek ve güçlü surlarla çevrili Urfa şehrini kuşatmış (30 ya da 50 gün boyunca) fakat zapt edemeyince kuşatmayı yarım bırakıp Halep üzerine yola çıkmıştır³³². O dönem Mirdasiler'in elinde bulunan Halep, kısa süren bir kuşatma sonrasında teslim olmuş ve Selçuklulara bağlılıklarını bildirmiştir. Daha sonra Şam üzerine hareket hazırlığında olan Sultan Alparslan, Bizans'tan gelen bir elçinin getirdiği haber üzerine bu planından vazgeçmiştir³³³. Bu haberden kısa bir süre sonra Alparslan, Bizans İmparatorunun oldukça büyük bir ordu ile Anadolu tarafına geçtiğini ve hızlı bir şekilde doğuya doğru hareket ettiğini haber almıştır. Bu haber üzerine derhal harekete geçen Sultan, ordusunu Emir Aytekin ve Mahmud komutasına bırakarak Mısır Fatımilerine karşı sefere devam etmelerini emretmiş, kendisi de en seçkin (hassa) askerlerini yanına alarak Anadolu'ya doğru yola çıkmıştır³³⁴. Alelacele alınan bu karar neticesinde Fırat nehrinden geçen Selçuklu orduları burada birçok at, deve, yiyecek içecek vb. maddi kayıplar da vermişlerdir. Bu kayıplara aldırmadan yoluna devam eden Alparslan Bizans ordusunun Malazgirt'e vardığı haberini alınca derhal Selçuklu hareket üssü olan Ahlât'a doğru yönelmiş ve kuvvetlerini buraya kadar ilerletmiştir³³⁵.

³³¹ Türklerde ve Moğollarda adet üzere haşmetli yapılara dair tazimde bulunmak âdeti vardır. Burada Alparslan'ın yapmış olduğu hareket de tamamen bu geleneğe yöneliktir. Bkz. SÜMER, Faruk, SEVİM, Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler Ve Çevirileri)*, Ankara, TTK, 1988, s. 23-24; GRENARD, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Çev. Orhan Yüksel, Tarih Dizisi, M.E.B., İstanbul, 1992, s. 13-31; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 74; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 170; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 53.

³³² MATEOS, s. 140-141; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 169-170

³³³ Bizans elçisinin getirdiği haberde *Malazgirt, Erciş, Menbic ve Ahlât*'ın derhal Bizanslara geri verilmesi gerektiği mesajları bulunmakla beraber aksi takdirde Bizans'ın büyük bir kuvvet ile saldıracağı bilgileri mevcuttur. Bu elçiye sultan Alparslan'ın cevabı olumsuz olmuştur. TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 23; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 69-70; HONİGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 183; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 77-78.

³³⁴ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 39; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 171; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 75.

³³⁵ Sultan Alparslan Fırat nehrini geçtikten sonra kaybettiği yiyecek stoklarından ötürü ordu içerisinde yaşı ileri olan ataları zamanından kalma Irak ordusunun askerlerini terhis etmek durumunda kalmıştır. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 168-170; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 55; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 54; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 76.

Bizans İmparatorunun Selçuklular ile ilgili sorunlarını tamamen ortadan kaldırmak amacıyla kararlı bir şekilde hazırlanmış olduğu ordusu, oldukça kuvvetli olmakla beraber, birçok çeşitli savaş aletine ve malzemesine de sahiptir. Kaynakların vermiş olduğu bilgilere göre 100 bin ila 600 bin arasında olduğu tahmin edilen, oldukça kalabalık bir orduya sahip olan Bizans İmparatorluğu'na karşılık Selçukluların (Alparslan'ın) 50 ila 60 bin kişilik oldukça az bir kuvvetinin olduğu bilinmektedir³³⁶.

Öte yandan iki tarafında askeri yapısı incelenecek olduğunda Bizans İmparatorunun bir araya getirmiş olduğu bu muazzam ordu içerisinde çoğunluğunu paralı askerlerin oluşturduğu ve birbiriyle anlaşmakta güçlük çeken ve hatta kavgalı olan: Norman, Frenk, Sılav, Bulgar Uz (Oğuz), Peçenek (Kuman) Ermeni ve Gürcü kökenli askerler bulunmaktadır. Selçuklu ordusunun askeri yapısı ise, neredeyse tamamı Müslüman Türk askerlerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra Bizans kumandanları arasında çekişme ve anlaşmazlıkların Selçuklu ordusunda olmadığı da bilinmektedir. Öyle ki, kumandanlar arsında bu gibi sürtüşmelerin bulunması savaşın seyri açısından oldukça önem arz etmektedir. Yine bu bağlamda Bizans ordusunun ağır zırhlar kuşanmış ve hantal bir yapıya sahip olması savaş esnasında manevra kabiliyetini düşürürken, Selçuklu ordusu bunun tam tersine hafif teçhizatlarla donatılmış olmasına bağlı olarak; hızlı, çevik ve bir o kadar da manevra kabiliyeti yüksek bir yapıya sahiptir. Yine savaş uygulamaları bakımından orduların ellerindeki savaş aletleri, silahlar, atlar vb. bütün teçhizatın yanı sıra savaş taktiklerinin de ayrıca savaşın seyri ve kazanıp kaybetme konusunda belirleyici etkenlerin başında gelmektedir. Buna göre Türkler, yüzyıllardan bu yana uygulamış olduğu savaş taktiğini tatbik etmişlerdir. Bu bağlamda Alparslan ordusunu dört kola ayırarak birliklerden ikisini savaş meydanına yakın bulunan tepelerin arkasına gizlemiştir. Diğer kuvvetleri ise ihtiyat kuvveti ve saldırı kuvveti olarak ayırmıştır. Savaş başladığı anda Bizans ordusunun karşısına koymuş olduğu hızlı süvari birlikleri gerek ok atışları, gerekse vur kaç taktikleri ile Bizans ordusunu yıpratmaya başlamışlardır. Bir müddet daha bu şekilde savaşan Selçuklu ordusu yıpratma taktikleri ile Bizans ordusuna kayıplar verdirmiş daha sonra ise büyük Sultan Alparslan, önemli hamlesini yaparak süvari birliklerini geri çekmeye başlamıştır. Korkup kaçtıklarını zanneden

³³⁶ Bizans ordusunu oluşturan halklar ile ilgili olarak Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 168-177; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 76-79.

Bizans ordusu tüm gücüyle Türk kuvvetlerinin üzerine saldırıya geçmiştir³³⁷. Nitekim daha önceden tepe artlarına yerleştirilmiş iki kısım askeri birlikler tam zamanında yerlerinden çıkarak Bizans ordusunu ablukaya almışlardır. Bu sırada Bizans ordusu içerisinde bulunan Türk asıllı askerlerin de saf değiştirerek Selçuklu tarafına geçmesi Alparslan'ın elini daha da güçlendirmiştir. Akşam saatlerine kadar çetin bir çarpışma yaşayan iki ordu arasında oldukça fazla kan akmasına rağmen, nihayet Sultan Alparslan askeri dehasının karşılığını almış ve Bizans ordusunun artık bertaraf edildiğini görmüştür. Savaşı kaybeden Bizans İmparatoru neye uğradığını anlayamamış kumandanları ile beraber esir alınmıştır (Ağustos 1071).

Bu büyük ve tarihin yönünü değiştirecek zafer sonrası Bizans İmparatoru Alparslan'ın esiri olmuştur. Lakin Sultan Alparslan İmparatora oldukça nazik muamelelerde bulunmuş, onu bir misafir gibi ağırlamıştır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Sultan Alparslan kendi tahtının yanına koydurduğu bir taht üzerinde İmparatoru ağırlamış, tacını kafasına koymuş ve asla ona bir esir muamelesi yapmamıştır. Büyük zafer akabinde Sultan Alparslan, İmparator IV. Romanos Diogenes ile yaptığı bir anlaşmaya uyarak onu bir miktar muhafız asker eşliğinde İstanbul'a göndermiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken Bizans İmparatorluğunun merkezine ulaşan haber neticesinde yeni bir imparator seçilmesi için siyasi bir kargaşa başladığı görülmektedir. Özellikle yeni imparatorun belirlenmesinde Bizanslı generallerin arasında şiddetli münakaşalar yaşanmıştır. Bu kargaşalar neticesinde seçilen yeni İmparator VII. Mikhael, Bizans İmparatorluğunun tahtına oturmuştur. Yeni İmparator, Sultan Alparslan'ın anlaşma yaparak serbest bıraktığı IV. Romanos Diogenes'i daha İstanbul'a ulaşmadan yakalatarak tutsak ettirmiş gözlerine mil çektirip bir manastıra kapattırıştır. IV. Romanos Diogenes, burada acılar içerisinde yaşayarak ölmüştür³³⁸. IV. Romanos Diogenes'in bu şekilde öldürülmesi, Bizans'ın yeni İmparatoru VII. Mikhael'in, Sultan Alparslan'ın yapmış olduğu anlaşmayı tanımadığını da göstermektedir³³⁹.

³³⁷ SÜMER, SEVİM, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 25; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 63-64; SEVİM, MERCİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 76.

³³⁸ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 264-280; MATEOS, s. 140-144; YINANÇ, "Alp Arslan", ss.384-386; KAFESOĞLU, İbrahim, "Malazgirt", *İA*, İstanbul, C.VII, MEB, 1977, s. 242-248; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 264-280; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 70-82.

³³⁹ Malazgirt meydan savaşı ile ilgili Bkz. SÜMER, SEVİM, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, ss.78-79; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, s. 39-76; SEVİM, MERCİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 79-91;

1071 yılında kazanılan büyük ve tarihte Türkler açısından köklü değişikliklerin habercisi olan Malazgirt zaferi, Türk ve dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. İslam dünyasında büyük sevinç ve heyecan meydana getiren Malazgirt zaferi sonrasında Sultan Alparslan, başta Abbasi halifesi olmak üzere, bütün İslam ülkelerinin hükümdarlarına gönderdiği fetihname ile zaferini haber vermiştir³⁴⁰.

Malazgirt zaferi, Türk tarihinin dönüm noktalarından birisi olmakla beraber, dünya tarihinde de önemli değişimlerin habercisi olmuştur. Öyle ki, Türk tarihi açısından önemi tartışılmaz olan bu zafer neticesinde, deyim yerindeyse Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve Türkler, Anadolu'daki fetih faaliyetlerini daha kolay bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Yine bu zafer neticesinde bir millet halinde Anadolu'ya akınlar yapan Türkler, sadece akın yapmak amacıyla değil fethettikleri yerlere yerleşmek amacıyla hareket etmişlerdir. Bu bağlamda Sultan Alparslan, bu zafer sonrasında Türk beylerine emirler vererek Anadolu'yu planlı bir şekilde fethetmelerini istemiştir. Artık Anadolu'ya yapılan bu göç ve fetih hareketleri istila ve yağma hareketleri şeklinde değil; yerleşme ve yer tutma amacıyla yapılmıştır. Nihayetinde fetih hareketleri bu doğrultuda devam etmiş, kalabalık Türkmen kabileleri de fethedilen bu yeni bölgelere yerleşmeye başlamışlardır. Diğer taraftan ağır bir mağlubiyet alan Bizans İmparatorluğu, Türklerin bu amansız fetih hareketleri karşısında geri adım atmaya başlamıştır³⁴¹.

Bu büyük muzafferiyet neticesinde Sultan Alparslan, tekrar doğu istikametine dönmek durumunda kalmıştır. Çünkü Tohoristan Meliki Ayaz ile damadı Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk ebu'l Hasan I. Nasır Han ile Alparslan'ın oğlu Harezmi Meliki Emir İlyas arasında çıkan anlaşmazlıklar savaşa dönüşmüş ve bu savaş Türkistan bölgesini birbirine karıştırmıştır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Sultan Alparslan, Karahanlıları tamamen ortadan kaldırmak için büyük bir ordu ile (yaklaşık 200 bin kişilik) Şemsülmülk ebu'l Hasan I. Nasır Hana karşı hareket

---

KÖYMEN, *Alparslan ve Zamani, Tarih Dizisi*, s. 43-57; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 54-55; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 179-187; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 58-67; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 74-80; KAFESOĞLU, "Malazgirt", ss. 242-248; YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 51-62; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 210-220; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 39-56; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 30-40; SEVİM, *Makaleler I*, s. 9-25; SEVİM, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara, TTK, 2015, s. 1,18; ÜNAL, *Türkiye Tarihine Giriş Horasan'dan Anadolu'ya*, s. 108-134; ŞEKER, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara, DİB Yay., 1991, s. 28-40.

³⁴⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 67.

³⁴¹ YÜCEL, SEVİM, *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, s. 61-62; AYÖNÜ, *Selçuklular ve Bizans*, s. 39-56.

etmiştir. Bu hareket neticesinde Karahanlı topraklarında bir süre oyalanan Sultan, Ceyhun nehri kıyısında bulunan ve Karahanlılara tabi Yusuf el-Harezmî tarafından idare edilen Berzem (Barzam) Kalesini muhasara etmiştir. Kale komutanı Yusuf el-Harezmî direnmenin çaresiz olduğunu anlayarak teslim olmak bahanesi ile, asıl amacı Sultan Alparslan'ı öldürmek olduğu halde, şartlarını söylemek için Sultanın huzuruna çıkarılmıştır. Nitekim sözlü dalaşmadan sonra kavgaya dönüşen görüşme esnasında, Sultan Alparslan'a haince saldıran Yusuf el-Harezmî, çizmesine sakladığı hançeri çıkararak Sultan Alparslan'ı ağır bir şekilde yaralamıştır. Yusuf el-Harezmî muhafızlar tarafından derhal öldürülmüştür; fakat ağır yaralanan Sultan Alparslan, aldığı hançer yarası üzerine tedavi edilmişse de bu yaradan kurtulamayacağını anlayarak vasiyetini bildirmiş ve neticede hançer yarasından dört gün sonra 24 Kasım 1072 tarihinde 41 yaşındayken vefat etmiştir³⁴².

Büyük Sultan Alparslan ölümünden sonra atalarının da gömülü olduğu ve kendisinin de meliklik dönemlerini geçirdiği Merv şehrine götürülerek babası Çağrı Bey Davud'un türbesine defnedilmiştir. Ölümüyle ülkeyi büyük bir yasa boğan Sultanın, çok iyi kalpli, adaletli, fakir fukarayı gözetten ve mert oluşu, tebaası üzerinde derin yaralar bırakmış ölüm haberini alan herkes yasa boğulmuş dükkânlarını kapatmıştır. Sultan Alparslan'ın geride bıraktığı soyundan Melikşah'tan başka Tutuş, Tekiş, Ayaz, Börıbars ve Arslan Argun adında altı erkek evladı ve Sara ile Aişe adlarında iki kız çocuğu kalmıştır³⁴³.

2.4.3. Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092)

Sultan Alparslan 1072 tarihinde vefat ettikten sonra daha önceden veliaht tayin etmiş olduğu henüz 18-20 yaşlarındaki oğlu Melikşah Selçuklu tahtına geçmiştir³⁴⁴.

³⁴² İncelenen kaynaklarda Sultan Alparslan ile Yusuf el-Harezmî arasında geçen olay farklılık arz etmektedir. Öyle ki Yusuf el-Harezmî teslim olmadan bir gece evvel içkili âlem yapıp eğlenmiş ve teslim olmasınlar diye karısını ve çocuklarını da öldürmüştür. Yine kaynaklarda Sultan Alparslan'ın öldüğü zaman 41-45 veya 51 yaşında olduğu yazmaktadır. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 221-222; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 40; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 69; KÖYMEN, *Alparslan ve Zamani, Tarih Dizisi*, s. 43-59; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 190; TÜTEN, *Büyük Selçuklu Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*, s. 10-14.

³⁴³ Sultan Alparslan'ın vasiyetine dair detaylı bilgiler için Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 185-195; YINANÇ, "Alp Arslan", ss.384-386; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 69-70; KÖYMEN, *Alparslan ve Zamani, Tarih Dizisi*, s. 59; KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 117-130; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 93-95.

³⁴⁴ Melikşah'ın 6 Eylül 1055-1056 tarihlerinde doğduğu bilinmektedir. Bkz. MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 55; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 96; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 41; KÜÇÜKDAĞ, ARABACI, *Selçuklular ve Konya*, s. 50.

Melikşah daha küçük yaşlarda babası Alparslan tarafından oldukça iyi bir şekilde eğitilmiş olup aynı zamanda zeki, çevik ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Vezir Nizamülmülk ile o genç yaşlarında birçok başarılı faaliyetlerde bulunmuştur. Melikşah'ın bu meziyetlerini göz ardı etmeyen Sultan Alparslan, Melikşah'ın kendisinden büyük kardeşleri olmasına rağmen onu çok küçük yaşlardan beri veliahdı olarak göstermektedir³⁴⁵. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Sultan Alparslan, Melikşah'ı tahtın varisi göstererek ailesi içerisindeki düzeni, ahengini bozmak istememiş ve kendi ölümünden sonra Türk devletlerindeki malum hâkimiyet geleneği icabı ortaya çıkabilecek kardeş kavgasının önüne geçmek istemiştir. Bu sebeptendir ki, defalarca yinelediği veliahtlığı meselesini, Malazgirt zaferinden sonra da tekrarlamıştır³⁴⁶.

Nitekim Sultan Alparslan'ın vasiyetini yerine getirmek amacıyla Melikşah'ın Selçuklu tahtına çıkışında vezir Nizamülmülk'ün oldukça önemli katkılarının olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda bakıldığında Melikşah'ın tahta çıkış sürecinde, kendisine en büyük tehlikenin amcası Kavurd Bey'den geldiği görülmektedir. Öyle ki daha önce kardeşi Alparslan'ın, Selçuklu hükümdarlığını tanımadığını bildiren Kavurd Bey, yeğeni Melikşah'ın tahta çıkışını da tanımadığını duyurmuş, bu durum kargaşaya neden olmuştur. Kavurd Beyin, kardeşi Alparslan döneminden bu yana Selçuklu hükümdarı olmak gibi bir hayali bulunmaktadır ve bu hayalini gerçekleştirmek için gerek Alparslan döneminin ilk zamanlarında gerekse Alparslan'ın ölümünden hemen sonra isyan girişiminde bulunmuştur. Yeğenin hükümdarlığını da tanımama gerekçesi olarak, Melikşah'ın henüz çok genç yaşta olmasını, kendisinin ise deneyimli, tecrübeli ve yaşının olgun olmasını göstermektedir. Melik Kavurd'un öne sürdüğü bu gerekçenin dışında asıl güvendiği nokta ise Selçuklu ordusundaki bazı emirlerin kendisine destek verip tahta geçmesi için tahrik etmesinden kaynaklanmaktadır³⁴⁷. Nitekim Kavurd Beyin kendince geçerli sebeplerinden dolayı isyan girişiminde bulunup, ülke içerisinde kargaşa çıkarması Melikşah'ı zor durumda bıraktığı da bir gerçektir. Ortaya çıkan bu siyasi kargaşa esnasında Vezir Nizamülmülk, Melikşah tarafını tutmuş ve Selçuklu tahtına onu

³⁴⁵ Sultan Alparslan Melikşah'ın veliahtlığını Maverâünnehir seferine (1072) giderken yaralandığında da yinelemiştir. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 71; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 1150-151.

³⁴⁶ YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 223; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 224-225.

³⁴⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 72; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 69-71.

çıkarmak için elinden geleni yapmıştır³⁴⁸. Diğer taraftan Sultan Alparslan'ın ölümü ile durumdan faydalanmak isteyen Karahanlılar ve Gaznelilerin de Kavurd Beyin isyanıyla aynı tarihlerde Selçuklu sınırlarına saldırılarda bulunduğu bilinmektedir³⁴⁹.

Bu bağlamda bakıldığında Melikşah'ın saltanatının ilk iki yılı boyunca devletin iç ve dış meseleleri ile uğraştığı görülmektedir. Öyle ki, Sultan Alparslan ölmeden önce kendisinden sonra bu gibi sıkıntılar çıkabileceği konusunda Sultan Melikşah'ı uyarılmış ve tedbirli olması gerektiğini söylemiştir. Melikşah da babasının bu uyarılarını dikkate alarak çıkan sorunları halletmeden devletin genişlemesi ve Anadolu'nun fethi politikalarına yönelmemiştir³⁵⁰.

Bu minvalde öncelikle devletin iç meselelerine yönelen Sultan Melikşah, amcası Kirman Meliki Kavurd Beyin saltanat iddiaları ile ayaklanmasını, devletin parçalanmasına yönelik tehlikeli ve ciddi bir hareket olduğunun farkına varmakta gecikmemiştir. İlk iş olarak bu meseleyi çözmek olduğunu bilen Sultan, Veziri Nizamülmülk'ün de yardımları ile işe koyulmuştur³⁵¹. Sultan Melikşah, oluşturduğu ordusuyla Kavurd'un üzerine yürümüş, nitekim Nisan 1073 tarihinin kış aylarında karşı karşıya gelen amca yeğen arasında çıkan savaşı Kavurd Bey kaybetmiş ve yakalanarak Hamedan'da hapsedilmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Hamedan'da hapis bulunan Kavurd Bey, aman dileyip yalvarmasına rağmen Nizamülmülk'ün tahrikleri sonucu, Nisan -Mayıs 1073 tarihinde Melikşah'ın emri ile kendi yayının kirişiyle boğularak öldürülmüştür³⁵². Kavurd'un birden çok çocuğu (rivayete göre 40 tane) bulunmaktadır. Melikşah ile savaşan Kavurd Bey, yenilgisinin ardından cezalandırılırken geride kalan ve savaş esnasında ona yardım eden çocukları da esir alınmış ve Melikşah'ın da bizzat bulunduğu bir anda gözlerine mil çekilmiştir.

³⁴⁸ Kirman Selçukluları'nın melik'i Kavurd Bey, kardeşinin ölümünü fırsat bilerek yıllardır aklında olan Selçuklu hükümdarlığını ele geçirmek amacıyla derhal harekete geçmiş ve isyan girişiminde bulunmuştur. Kavurd'un isyan girişimi, ilgili bölümde detaylı şekilde anlatılacaktır. KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 19-20; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 197; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 223-224.

³⁴⁹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 224; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 99-101.

³⁵⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 40;

³⁵¹ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 18; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 224; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 21-22.

³⁵² Kavurd'un hangi tarihte ve ne şekilde öldürüldüğüne dair kaynaklarda net bir bilgi mevcut değildir. Rivayetlere göre zehirlenerek öldürülmüş olma ihtimaline karşı Türkler'de hükümdar ailesine mensup olanların kanı kutsal sayıldığından boğdurulma sureti ile öldürüldüğü ihtimali daha kuvvetlidir. Bkz. MERÇİL, (1980). *Kirman Selçukluları*, s. 57-58; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 69-71; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 70; KAFESOĞLU, "Kavurd", ss. 456-459; SEVİM, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l Âyan'Adlı Eserindeki Selçuklular İlgili Bilgiler III, Sultan Melikşah Dönemi", *Makaleler, II*, s. 288-294.

Bu esnada Kavurd'un bazı çocukları can verirken bazıları ise sağ kalmayı başarmıştır³⁵³.

Nitekim Kavurd Beyin ayaklanmasını bastırıp iç meseleleri tamamen çözen Melikşah, ülke içindeki durumunu güçlendirmiş ve Halifelik tarafından da Sultanlığı tasdik edilmiştir³⁵⁴. Ülke içerisindeki asayişini sağlamış olan Melikşah hiç vakit kaybetmeden yönünü doğuya çevirerek Karahanlılar ve Gaznelilerin Selçuklu hudutlarına yaptıkları saldırıları önlemek için onların üzerine yürümüştür³⁵⁵.

İlk seferini doğuda Karahanlılar üzerine yapan Melikşah, Karahanlıların ele geçirdiği bazı şehirleri tekrar almış (görevlendirdiği komutan Sav Tiğın sayesinde) ve Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Ebu'l-Hasan I. Nasır Hanın aman dileyip barış istemesi üzerine anlaşma yapmıştır. Bunun üzerine Sultan Melikşah, Belh ve Toharistan bölgelerini kardeşi Şihâbüddeve Tekiş'in kontrolüne vererek Horasan'a dönmüştür³⁵⁶.

Karahanlıları itaati altına alan Melikşah, ordusundaki eksiklikleri temin edip askerlerini dinlendirdikten hemen sonra Gazneliler üzerine hareket etmiştir³⁵⁷. Görevlendirdiği komutanları (Anuş Tigin ve Emir Gümüş Tigin) ile Gazneli Sultan İbrahim'in üzerine yürüyen Melikşah, Herat üzerinden İsfizar'a gelip burada konaklamıştır. Lakin Sultan İbrahim, Selçuklu kuvvetlerinin yaklaştığını öğrenince korkuya kapılmış ve kurnazca bir hamle yaparak casuslar aracılığı ile Selçuklu emirlerini kendi tarafındaymış gibi göstermeyi başarmıştır³⁵⁸.

Sultan Melikşah Gazne Sultanının yapmış olduğu bu kurnazlığa inanmış ve seferden vazgeçip İsfahan'a dönmüştür. Yarıda kalan bu sefer sonrası daha önce Gaznelilere tutsak düşen Melikşah'ın amcası Emru'l-Umera Osman serbest bırakılmış hatta Melikşah, Mehdü'l-Irak lakaplı kızı Gevher'i, Gazne Veliahdı Mesud

³⁵³ Melik Kavurd'un çocukları ve akıbetleri ile ilgili olarak bkz. MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, s. 59-63; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 20-24; KAFESOĞLU, "Kavurd", ss.456-459.

³⁵⁴ SEVİM, "İlginç Yönleriyle Sultan Melikşah", *Makaleler, III*, s. 308-311; DEMİR, Mustafa, *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya, Sakarya Kitabevi Yayıncılık, 2011, s. 90-95.

³⁵⁵ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 55.

³⁵⁶ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 18-19; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 27; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 199-201; BARTHOLD, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 335-336.

³⁵⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 75-77.

³⁵⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 103-105; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 29-30.

ile evlendirilmiştir. Neticede Selçukluların doğu sınırındaki Gaznelilerle olan sorunları savaş olmadan hallolmuştur³⁵⁹.

Bu gelişmelerin ardından ülkeyi ve kendi hükümdarlığını güvence altına alan Melikşah, devletin merkezini İsfahan'a taşımakla beraber vakit kaybetmeden fetih hareketlerine yönelerek özellikle Anadolu'nun fethi ile ilgilenmiştir³⁶⁰. Bu esnada Alparslan'ın Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun fethi ile görevlendirmiş olduğu Kutalmış'ın oğulları (Kutalmışoğulları); Süleyman-Şah, Mansur, Alp İlig ve Dolat (Delet) gibi beylerin emrindeki kuvvetler ile Artuk Bey ve Tutak gibi Türkmen reislerine bağlı kuvvetler, Melikşah devrinde de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde verilen görevleri yerine getirmekte ve Anadolu gaza politikasını uygulamaktadırlar³⁶¹. Oldukça yoğun ve başarılı bir fetih döneminin yaşandığı Melikşah devrinde, Türk kuvvetleri Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ilerlemişlerdir. Yukarıda adını zikrettiğimiz Türkmen Beyleri, beraberindeki kuvvetler sayesinde Anadolu'da birçok yeri fethetmekle kalmamış; hatta Bizans İmparatoru Mikhael'in Türklere karşı özel olarak oluşturduğu "Ölmezler" adındaki birlikleri de mağlup edip dağıtmışlardır³⁶².

Bu şekilde ilerleme sağlayan Türk kuvvetleri İzmit civarına kadar ilerlemiş ve çok sık olmamakla beraber karşı karşıya geldikleri Bizans kuvvetleri ile çarpışmışlardır. Bu esnada Süleyman-Şah Fırat nehri kenarında günümüz Şanlıurfa kazası olan Birecik şehrini kendine karargâh olarak seçmiş ve buradan Antakya yörelerine ve daha ilerilere doğru fetihler tertiplemiştir³⁶³. Diğer taraftan Sapanca yörelerine kadar ulaşan diğer bir Selçuklu kuvveti ise Ege Bölgesine kadar ilerleyerek Alaşehir'i zapt etmiştir³⁶⁴.

Öyle ki, Bizans'ın içinde bulunduğu taht kavgalarından faydalanan Türkmenler Anadolu'nun kıyı şeritleri hariç, her yanında fetih hareketlerinde bulunmuşlardır. Diğer taraftan Süleyman-Şah İznik ve çevresini ele geçirmiş böylelikle ileriki tarihlerde Türkiye Selçukluları adıyla anılacak olan devletin

³⁵⁹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 198-199; MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara, TTK, 2007, s. 84-85; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 104-105.

³⁶⁰ KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 41.

³⁶¹ YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 85-87; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 50-52.

³⁶² Selçuklu komutanlarının Anadolu'nun fethi için yapmış olduğu faaliyetlerle ilgili olarak bkz. SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, ss. 115; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 40-41.

³⁶³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 85-87; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 115-116.

³⁶⁴ SEVİM, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 33-36; SEVİM, "Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Devleti (1075-1086)", *Makaleler, III*, s. 335-349; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 25;

temellerini de atmıştır (1075-1080)³⁶⁵. Süleyman-Şah batıda olduğu kadar doğuda da oldukça önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Öyle ki, amcazadeleri gibi Anadolu’da bir devlet kurma gayesinde olan Kutalmışoğulları hâkimiyet alanlarını gün geçtikçe genişletmiştir. Bu durumdan rahatsız olan ve Anadolu’daki bu gelişmeyi kontrolü altına almak isteyen Melikşah, Emir Porsuk’u bu gelişmeyi engellemesi için görevlendirmiştir³⁶⁶. Emir Porsuk, Süleyman-Şah’ın abisi Mansur’u öldürmüştü; fakat Süleyman-Şah’ın ilerleyişine engel olamamıştır. Süleyman-Şah’ın bu ilerleyişi, onu daha sonraki zamanlarda Büyük Selçuklular ile karşı karşıya getirecektir³⁶⁷.

Diğer taraftan Sultan Alparslan zamanından beridir, Suriye’de faaliyetlerde bulunan Atsız Bey, emrindeki kuvvetlerle birlikte Kudüs’ü ele geçirmiş³⁶⁸, bundan sonra ise Şam (Dımaşk)’ı ele geçiren Atsız Bey, Mısır Fatımileri üzerine yaptığı seferde mağlup olmuş ve Melikşah bu durum karşısında kardeşi Tacüd-Devle Tutuş’u Suriye’ye göndermiştir (1077)³⁶⁹. Halep bölgesinde yetkilendirilen Tutuş, Atsız’ın yardım talepleri üzerine Şam’a giderek Fatimi ordusunu geri püskürtmüş ve fırsattan yararlanarak Şam’ı kendi hâkimiyetine alıp Atsız’ı etkisiz hale getirmiştir³⁷⁰.

Böylelikle hâkimiyet alanını genişleten ve Şam (Dımaşk)’ı da kendi kontrolüne alıp Suriye ve Filistin bölgesinin hâkimi olan Tutuş, Suriye Selçukluları Devleti’nin de kuruluş aşamasını gerçekleştirmiştir (1079)³⁷¹.

³⁶⁵ YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 224; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 102-106.

³⁶⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 86.

³⁶⁷ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 57; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 113-115.

³⁶⁸ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 63-64.

³⁶⁹ Emir Atsız’ın almış olduğu yenilgi sonucu sağ kalıp kalmadığına dair net bir bilgi edinemeyen Melikşah öldü düşüncesi ile emir atsızın yerine kardeşi Tutuş’u melik olarak vazifelendirmiştir. Emir atsız, Tutuş’un kendi yerine görevlendirildiğini öğrenince sultan Melikşah’a birçok hediye eşliğinde bir de mektup göndermiştir. Atsız mektubunda; “*Yaptığım hangi hareket ve davranışlar dolayısıyla Tutuş’un benim yerime Suriye’ye gönderilmesi gerekiyor. Oysa ben, sultanın itaatli bir hadimiyim ve bu ülkede onun naibi olarak bulunuyorum.*” şeklinde sitem etmiş, sultan Melikşah mektubu alınca duruma binaen melik Tutuş’u Halep’e göndermiştir. Bkz. KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 32-33; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 82; SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 33-45; KIRKIL, Emin, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Elazığ, 1999, s. 31-40.

³⁷⁰ Emir Atsız ile Melik Tutuş arasında geçen olay kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Rivayete göre Tutuş, emir Atsız’ı neden daha uzakta karşılamadığını bahane edip öldürmüştür. Oysa diğer bir rivayete göre de Tutuş’dan yardım istediğine pişman olan ve şehri teslim etmeye yanaşmayan Atsız, kardeşi ile gizli planlar yapmıştır. Bu durumu fark edip açığa çıkaran Tutuş, Atsız’ı ve kardeşini yakalatmış sonrada boğdurarak infaz ettirmiştir. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 134-135; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 81-82; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 82-83.

³⁷¹ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre; Sultan Melikşah Akdeniz kıyılarına kadar ulaşıp bazı bölgeleri itaati altına aldıktan sonra buralara ebediyen sahip olduğunun göstergesi olarak kılıcı Akdeniz’in sularında ıslatıp dalgalar arasına atmış ve fetihlerinin büyüklüğünün göstergesi olarak sahilden aldığı bir avuç kumu da sonraki bir tarihte Merv’de bulunan babasının türbesine

Hummalı bir fetih politikası güden Melikşah, kendi dönemi boyunca üç defa Kafkasya bölgelerine sefer yapmıştır. Bunlardan ilki 1076 yılında meydana gelmiş ve bu sefer akabinde bütün Kafkasya'nın idaresini Sav Tekin'e bırakmıştır. Bir müddet sonra bölgede asayişin bozulması ve hâkimiyet zayıflığının hissedilmesi ile 1078-1079 tarihlerinde ikinci bir Kafkasya seferi tertiplemek durumunda kalan Melikşah, bölgede huzuru tekrar sağlamıştır. Lakin Melikşah'ın sefer sonrası bölgeden ayrılmasını fırsat bilen Gürcüler ve Bizans kuvvetleri bazı şehirlerin hâkimiyetini tekrar ellerine alınca huzursuzluk tekrar başlamıştır. Bunun üzerine Sultan Melikşah, Ebu Yakub, Emir Ahmed ve İsa Böri gibi bazı beyleri buralarda görevlendirmiş ve bu beylerin mücadelecî faaliyetleri sonucu günümüz Kars, Erzurum, Oltu gibi şehirler Bizans'ın elinden alınmış ve Çoruh ve Trabzon'a kadar olan Karadeniz sahilleri ele geçirilmiştir (1080). Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Sultan Melikşah'ın, bu iki Kafkasya seferinden başka 1086 yılında üçüncü bir Kafkasya seferini daha görmekteyiz. Üçüncü kez tertiplenen seferin neticesi gözden geçirildiğinde bölgenin tamamen Selçuklu hâkimiyetine geçtiği görülmektedir³⁷².

Diğer taraftan Ege sahillerinde faaliyet gösteren Türk beylerinden Çaka Bey beraberindeki kuvvetlerle fetih faaliyetlerini devam ettirmektedir. İzmir'de oluşturduğu tersane ile birçok gemi inşa eden Çaka Bey, Ege ve Marmara denizinde Bizans'ın hâkimiyetini kırmaya çalışmaktadır³⁷³.

Bu gelişmeler ışığında Melikşah, Diyarbakır bölgesinde hâkimiyet süren ve Selçukluların vasalı konumundaki Mervanilerle de münasebete girmiştir. Bu bağlamda Mervaniler Devleti üzerine göndermek için hazırlanmış olduğu güçlü ve büyük bir ordu, Nizamulmülk'ün de damadı olan Fahu'd-Devle Muhammed bin Cüheyr'in de teşvikleriyle Diyarbakır'a gönderilmiş (1084) ve bir yıl kadar kısa süre içerisinde Mervaniler Devleti'nin hâkimiyetine son verilmiştir (1085)³⁷⁴.

İncelenen kaynaklarda, Melikşah döneminde de birçok iç karışıklıkların mevcut olduğunu, hanedan üyelerinin taht için Melikşah'a isyan ettikleri görülmektedir. Bu isyanlardan birisi de kardeşi Tekiş (Tökiş)'e aittir. İki kez ayaklanan Tekiş; ilkinde affedilirken, ikinci isyan girişiminde affedilememiş ve

---

koydurmuştur. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 139; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 82.

³⁷² YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 224-225; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 58; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 118-120.

³⁷³ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 96-99.

³⁷⁴ YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 25.

cezalandırılmıştır³⁷⁵. Horasan'da isyan eden Tekiş'in ortadan kaldırılması, Melikşah'ın dış fetih politikasında kendisini engelleyen bir rakibinin ortadan kaldırılması şeklinde yorumlanabilir³⁷⁶. Konumuz gereği bu tarz ayaklanmaları ilgili bölümlerde anlatacağımız için burada değinmeyeceğiz.

Devletin bekası için her türlü başkaldırı karşısında huzur ve güvenin sağlanması adına elinden geleni yapan ve bunu kendine görev addeden Melikşah'ın, hanedan mensuplarının taht için isyan etmeleri karşısındaki tutumu ve davranışı nettir.

Tekiş'in isyan girişiminden başka, Halep'i muhasara eden Süleyman-Şah, Suriye Meliki Şehzade Tutuş ile karşı karşıya gelmiştir³⁷⁷. Tutuş, yanında Süleyman-Şah'la küskün olan Artuk Bey olduğu halde, Halep civarlarında Süleyman-Şah ile savaşmıştır³⁷⁸. Neticede Artuk Beyin, Tutuş'un ordusunu mahirane bir şekilde yönetmesi ve savaşın en başından beri Süleyman-Şah'ın yanında savaşan Türkmenleri kendi saflarına çekmeye çalışması ve Tutuş'un bu konuda başarı sağlamasıyla bir miktar Türkmen kuvveti saf değiştirmiş ve neticede Süleyman-Şah mağlup edilmiştir³⁷⁹. Çok gayret etmesine rağmen ordusunu toparlamaya muvaffak olamayan Süleyman-Şah, savaş meydanından ayrılarak ıssız bir yere çekilmiş, Tutuş'un davet edip onu iyi karşılamak istediği haberinin gitmesine rağmen yenilgiyi hazmedemeyen Süleyman-Şah canına kıymıştır (4 Haziran 1086)³⁸⁰, haberi alan Melikşah bu duruma çok üzülmüş ve ordusu ile beraber İsfahan'dan ayrılarak Halep'e gelmiştir³⁸¹. Valiler tayin edip (Halep'e Aksungur'u, Antakya'ya Yağıbasan'ı ve Urfa'ya da Emir Bozan-Buzan'ı) bölgede huzuru sağlayan Melikşah, buradan Bağdat'a geçmiştir (1087)³⁸².

Yanında Nizamülmülk ve diğer Selçuklu ileri gelenleri olduğu halde Bağdat'ta görkemli törenler eşliğinde karşılanan Melikşah'a dönemin halifesi Muktedi-Billâh

³⁷⁵ Melik Tekiş'in isyanları ve ölümü ile ilgili olarak Bkz. el-HÜSEYİNİ, s. 43-44; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 107-108.

³⁷⁶ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 57-58; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 144-146.

³⁷⁷ SEVİM, Ali, "Tutuş", *İA*, C.XII/2, MEB, İstanbul, 1979, ss.134-137; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 73-76.

³⁷⁸ SEVİM, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 39.

³⁷⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 115-116; SEVİM, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 38-41.

³⁸⁰ Süleyman-şah'ın ölümü ilgili kaynaklarda birkaç farklı rivayet bulunmaktadır. Bkz. KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 90; TURAN, "Süleymanşah", *İA*, C.XI, ss.201-219; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 91-94; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 91-92; ÜNAL, *Türkiye Tarihine Giriş Horasan'dan Anadolu'ya*, s. 164-166.

³⁸¹ MATEOS, s. 171-173; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 204-206.

³⁸² KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 90-93.

tarafından hil'atlar giydirilmiş, Doğunun ve Batının hükümdarlığını simgeleyen çifte kılıç kuşatılmıştır (25 Nisan 1087)³⁸³. Diğer taraftan siyasi bir evlilik mahiyetinde kızı Mehmelek Hatunu Halife ile evlendiren Melikşah, siyasi anlamda bir kez daha güçlenmiştir³⁸⁴.

Bütün bu gelişmeler ışığında Melikşah'ın batıda gerçekleştirdiği fetih siyasetinden başka doğu bölgeleriyle de ilgilendiği görülmektedir. Öyle ki Batı Karahanlı hükümdarı Ahmed Han'ın halk ile arasının açılması üzerine ulema sınıfının Sultan Melikşah'ı davet ettiği görülmektedir³⁸⁵. Aslında Melikşah'ın amacı bütün İslam ülkelerini hâkimiyeti altına almak istemesi, bu davetin de bahane edildiğini göstermektedir. Nitekim davete icabet eden Melikşah, ordusu ile harekete geçerek önce Buhara ve Semerkand şehirlerini sınırlarına katmış daha sonra Talas, İsficab ve Balasagun hâkimlerini vergiye bağlamıştır (1088-1089)³⁸⁶. Böylelikle Batı Karahanlıları kendine bağlayan Melikşah, hükümdar Ahmed Hanı da esir ederek İsfahan'a gönderilmiştir. Diğer taraftan; Semerkand'tan, Özkend'e kadar ilerleyen Melikşah, burada Doğu Karahanlı hükümdarı el-Hasan Bin Süleyman'a³⁸⁷ da hâkimiyetini kabul ettirerek³⁸⁸ iki Karahanlı Devleti'ni de Selçuklu sınırlarına dâhil etmiştir (1090)³⁸⁹. Böylelikle başarılı bir fetih politikası gösteren Selçuklu Devleti sınırlarını Çin Seddine kadar genişlemiştir³⁹⁰.

Bundan sonra, Sultan Melikşah'ın ikinci kez Bağdat'a geçtiği bilinmektedir. Melikşah'ın 1091 yılında Bağdat'a hareket etmesindeki temel amacın Sultan Tuğrul Bey, Sultan Alparslan gibi atalarının da hayalinde ve düşüncesinde olan cihan hâkimiyeti mefkûresi olduğu aşikârdır. Bunun yanı sıra Sultan Melikşah'ın, Bağdat'a geliş amaçlarından bir başkası ise Şii Fatîmi halifeliğine son vererek, Bâtını Da'ilerin

³⁸³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 113-116.

³⁸⁴ Melikşah kızı Mehmelek Hatun'u halife Muktedi ile evlendirdikten kısa bir süre sonra karı koca arasında çıkan geçimsizlik sebebiyle evlilik son bulmuştur. Çünkü Terken Hatun kızını halifeye verirken başka cariyesi olmayacağı şartını ortaya koymuştur. Lakin Mehmelek Hatun babasına eşinin onunla ilgilenmediğini ve sözünde durmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Melikşah kızının baba evine dönmesini istemiştir. Cafer adında bir oğlu olduğu halde Mehmelek Hatun 1089 yılında İsfahan'a dönmüş ve burada bir yıl sonra ölmüştür (1090). Durum karşısında Melikşah torunu Cafer'i, halifeye vâliyet yapmak istemişse de bu istek başarısızlıkla sonuçlanmıştır. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 142-144; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 226; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 58; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 94-96.

³⁸⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 148-150.

³⁸⁶ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 58-59; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 149.

³⁸⁷ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 20-22.

³⁸⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 120.

³⁸⁹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 59.

³⁹⁰ KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 116-118; İBNÜ'L ESİR, X, s. 40; Çev, X, s. 155-157.

yuvası haline gelmiş olan Mısır'ı fethetmektir. Bütün Afrika'yı ve Bizans ülkelerini de ele geçirip dünyayı fethetmek amaçlarında olan Sultan Melikşah, bu bağlamda Mısırlılara ve Bizanslılara karşı mücadele eden bütün Türk beylerini (Aksungur, Tutuş, Bozan-Buzan ve Çubuk gibi) de Bağdat'a davet etmiştir³⁹¹. Yanına çağırdığı bu beylerle fikir alışverişinde bulunan Sultan Melikşah, bundan sonra yapılacak olan yeni fetihlerin üzerine planlar yapmıştır³⁹².

Aynı zamanda Sultan Melikşah'ın döneminde ortaya çıkan önemli bir mesele de Bâtınilerin faaliyetleridir. Bu cemaatin lideri olarak bilinen Hassan-ı Sabbâh İran-Kazvin (Gazvin) (Tahran'nın kuzey batısında bulunan bir şehir) yakınlarında bulunan Elburz dağında Alamut (Kartal Yuvası)³⁹³ adındaki kaleyi ele geçirmiş ve burayı kendine üst yapmıştır. Nizamülmülk; Selçuklu sınırları içerisinde ortaya çıkan ve ülkenin gidişatı için sıkıntı yaratmaya başlayan Hasan Sabbah önderliğindeki bu örgütle yakından ilgilenmiş ve ortadan kaldırmak için elinden gelen çabayı göstermiştir. Nitekim Sultan Melikşah 1092 yılları başlarında Alamut ve Kuhistan'da bulunan Hasan Sabbah'ın önderliğindeki bu örgütü ortadan kaldırması için Emir Arslantaş'ı, Yoruntaş ve Kızılsarıg gibi komutanları görevlendirmiştir³⁹⁴. Temmuz 1092'de kaleyi kuşatan Emir Arslantaş ve beraberindeki kuvvetler, Hasan Sabah'ın dışarıdan yardım alıp karşılık vermesi ile kuşatmayı kaldırmak durumunda kalmıştır. Sonraki günlerde Bâtınilerin kökünü kazımak için birçok çare arayan Sultan Melikşah, bu emeline ulaşmadan ölmüştür (19 Kasım 1092)³⁹⁵. Melikşah'ın vakitsiz ölümü üzerine Hasan Sabbah ve taraftarları ciddi bir direniş ile karşılaşmadıkları için faaliyetlerini arttırarak devam ettirmişlerdir³⁹⁶.

Yine Sultan Melikşah döneminde değinilecek önemli mevzulardan diğeriye Nizamülmülk ile arasındaki anlaşmazlıktır³⁹⁷. Öyle ki Nizamülmülk yıllarca vezirliğini yaptığı Selçuklu Devleti'nin, sultandan sonraki en önemli mevkideki adamıdır. Diğeri bir deyişle: Sultan Alparslan devrinin başlangıcından beri 30 seneye varan süre zarfında devlette kendisine sarsılmaz bir mevki yapan Nizamülmülk, bu

³⁹¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 211-213.

³⁹² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 157-158.

³⁹³ TOGAN, Zeki Velidi, "Alamut", *İA*, C.I, MEB, İstanbul, 1978, ss.289-290.; ADIGÜZEL, Adnan, "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", *Diyarbakır, e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi*, Kasım 2014. ss. 187-220.

³⁹⁴ KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 128-135; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 123.

³⁹⁵ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 59; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 154; TÜTEN, *Büyük Selçuklu Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*, s. 21-26.

³⁹⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 124.

³⁹⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 159-165; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 129.

avantajını kullanarak birçok yakın akrabasını devletin önemli mevkilerine yerleştirmiş ve kendi otoritesini elden kaybetmemek için 20 bin kişilik özel askerlerden (Gulâmlar)'dan³⁹⁸ oluşan askerlerini ülkenin çeşitli yerlerinde vazifelendirmiştir³⁹⁹. Nizamülmülk'ün kendi otoritesini ve yetkilerini korumak için diğer devlet adamlarına göz açtırmaması kıskançlığa ve düşman kazanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden sürekli Sultan Melikşah'a, Nizamülmülk aleyhinde şikâyetlerde bulunuyorlardı. Gitgide artan bu şikâyetler, Sultanın eşi Terken Hatun tarafından da değerlendirilmeye başlayınca Sultan, Nizamülmülk ile arasına mesafe koymuştur. Burada Terken Hatunun, Nizamülmülk'e karşı düşmanca tavırlar içerisine girmesinin sebebi, Sultan Melikşah'ın veliahdının kimin olacağı meselesidir⁴⁰⁰. Netice itibariyle, Sultan Melikşah'ın 1092'de Bağdat'a üçüncü kez gidişi esnasında Nihavend yakınlarında Sıhne denen yerde konakladıkları bir gün, Bâtını fedaisi Ebû Tahir Arrani adındaki Deylemli bir genç tarafından hançerlenerek öldürülmüştür⁴⁰¹. Nizamülmülk'ün cenazesi İsfahan'da yaptırılan Türbe-i Nizam'a defnedilmiştir (14 Ekim 1092)⁴⁰².

Devlet için birçok faydalı işler yapan ve Sultan Melikşah'ın ilk günlerinden beri yanında olan ayrıca Melikşah'ın yaptığı fetih politikaları ve devlet teşkilatlanmasında önemli fikir sahibi olan Nizamülmülk'ün öldürülmesinin ardından

³⁹⁸ Gulâm sistemi ile ilgili olarak, sistemin uygulanmasına dair Müslüman Türk devletlerinde çeşitli araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalara göre; *esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde isdihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizma*'ya verilen isimdir. İslam medeniyetine has bir kurum olarak ortaya çıkan sistem ilk olarak Hz. Ömer döneminde başlamış ve bunu takip eden Emeviler ve özellikle Abbasiler döneminde gelişip olgunlaşmış ve buradan da tüm İslam devletlerinde idari ve askeri yapının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Bkz. GÖKSU, Erkan *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara, TTK, 2010, s. 26-33.

³⁹⁹ KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 197.

⁴⁰⁰ Sultan Melikşah'ın kendisinden sonra veliaht olarak tayin ettiği *Ahmet* ve *Davut* adındaki oğulları öldüğü sultana veliaht olarak öne çıkan iki tane aday bulunmaktadır. Bunlardan birisi Melikşah'ın amcası Yakuti'nin kızı Zübeyde hatundan doğan *Berkyaruk*'tur. Ki yaşça büyük olduğu için Nizamülmülk bu adayı desteklemektedir. Karşı taraftan ise ikinci aday olarak Terken Hatun'un oğlu *Mahmut* bulunmaktadır. Haliyle Terken Hatun oğlunu desteklediği için Nizamülmülk ile araları açılmış ve birbirine düşman olmuşlardır. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 164; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 199-200.

⁴⁰¹ İBNÜ'L-ESİR, V, s. 360- VIII, s. 444; er-RÂVENDÎ, I, s. 132, REŞİDÜDDİN, s. 134, MÜNECCİMBAŞI, I, s. 61; KÜÇÜKDAĞ, ARABACI, *Selçuklular ve Konya*, s. 54.

⁴⁰² Nizamülmülk'ün Batını fedaisi tarafından hançerlenerek öldürülme sebebi; Hasan Sabbah ve taraftarlarını ortadan kaldırmak için mücadele etmesidir. Ve nitekim Hasan Sabah bu baskılardan kurtulmak için adamlarından Ebul Tahir'i görevlendirerek suikast sonucu onu öldürtmüştür. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 165-166; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 203; İBNÜ'L ESİR, X, s. 40.

büyük bir yasa giren Müslümanlar çok üzölmüşlerdir. Nitekim Nizamülmölk'ün yerine vezir olarak Tacülmölk Ebul Ganaim getirilmiştir⁴⁰³.

Bu gelişmelerden sonra, Sultan Melikşah yoluna devam ederek Bağdat'a geçmiştir (28 Ekim 1092). Burada daha önceden kızını verdiği Halife Muktedi ile anlaşmazlığa düşen Melikşah şehri terk etmesini istemiştir tam bu sırada şehirden ayrılmak için hazırlık yapan Halife, Sultanın ölüm haberini alınca Bağdat'ta kalmıştır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sultan Melikşah, Halifeye şehri terk etmesini emrettikten sonra ava gitmiştir. Av sırasında hastalanan Sultan, Bağdat'a dönmüştür. Nihayet Nizamülmölk'ün öldürölmesinden 35 gün sonra henüz 38-40 yaşında iken hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir (19 Kasım 1092)⁴⁰⁴. Terken Hatun tarafından ölümü gizlenen Sultan için Türk töresi gereği atların kuyruğu kesilmemiş, gözyaşı dökölmemiştir. Bu durum Sultan Melikşah'ın suikast sonucu öldürölümü ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Nitekim bir süre Bağdat'ta kalan cenaze daha sonra İsfahan'a nakledilerek kendisi için yaptırdığı türbeye defnedilmiştir⁴⁰⁵.

Nitekim Melikşah'ın ölümü ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakla beraber Sultanın öldürölümü olabileceği ihtimali de çok kuvvetli bir görüştür. Halife Muktedi ile anlaşmazlıkta olan Sultan, aynı zamanda Nizamülmölk taraftarlarınca da suçlu bulunduğu için zehirlenerek öldürölümü olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan kendi oğlunu sultan yapmak niyetinde olan Terken Hatun tarafından zehirlenerek öldürölümü olması da bu görüşler içerisinde en kuvvetli olanıdır⁴⁰⁶.

Sultan Melikşah gerek Müslüman gerekse Hristiyan tarihçi ve araştırmacı yazarlar tarafından daima övgölere layık görölümü bir hükümdardır. Bu tarihçilerin naklettiklerine göre; Melikşah'ın hükümdarlık yılları genel bir huzur, adalet ve güvenliği yüksek yıllar olarak geçmiştir. İyi niyetli ve hoşgörü sahibi olan Sultanın döneminde yollar güvenli hale getirilmiş, insanlar rahatlıkla ticaret yapabilmiş, halk huzur içerisinde ve bereketli yıllar geçirmiştir. Birçok önemli fetihler yaparak ülke sınırlarını Çin'den, Boğaziçi'ne, Kafkaslardan Yemen ve Aden'e kadar genişleten Sultan Melikşah, arkasında oldukça güçlü ve büyük bir devlet ile: Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmud adında dört oğul bırakmıştır. Nitekim onun

⁴⁰³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 166-167; ÖNGÖL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 136.

⁴⁰⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 168-171; KÜÇÜKDAĞ, ARABACI, *Selçuklular ve Konya*, s. 54-55.

⁴⁰⁵ ÖNGÖL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 138.

⁴⁰⁶ Kaynaklara göre zehirlenme olayı Melikşah'ın hizmetkârlarından *Hurdik* tarafından gerçekleştirilmiştir. *Hurdik* kulak karıştırıcı aletini zehirlenmiştir ve sultan da bunu kullanınca birkaç gün içerisinde hastalanarak ölmüştür. Daha fazla bilgi için Bkz. MATEOS, s. 178; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 168-172.

da babası gibi erken yaşlarda ölümü, Selçuklu Devleti'nin kaderini oldukça etkileyen bir olay olmuştur⁴⁰⁷.

2.4.4. Sultan Berkyaruk Dönemi (1092-1104)

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu Devleti'nin duraklama evresine girdiği görülmektedir. Bu durumun oluşmasındaki en büyük sebep ise, şüphesiz hanedan üyeleri arasında yaşanan uzun süreli taht mücadeleleridir⁴⁰⁸.

Sultan Melikşah'ın dört oğlu olmasına karşın, eşi Terken Hatun en küçük oğlu Mahmud'u Sultan yapmak niyetindedir. Bu amaca yönelik hareket eden Terken Hatun, Melikşah'ın ölümünden hemen sonra harekete geçmiş ve idaresindeki devlet hazinelerini büyük ölçüde kullanarak elini güçlendirmiştir. Öte yandan Selçuklu emir ve askerlerinin de kendisine bağlılıklarını bildirmesi ve Halifenin de onayını aldıktan sonra, henüz 4-5 yaşlarındaki oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına oturtmayı başarmış ve hemen akabinde Mahmud adına Bağdat'ta hutbe okutmuştur⁴⁰⁹. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre; Terken Hatun, taraftar toplamak amacıyla kendi nimeti ile yetişen pek çok Selçuklu emir ve askerlerine 20 milyon altın dinar gibi muhteşem bir para dağıtmış ve bu emirleri davasına kazandırıp, oğlunun Sultanlığına ikna etmiştir⁴¹⁰. Aynı zamanda yaşı küçük olduğu için oğlunun Sultanlığını onaylamayan ve adına hutbe okutulmasını kabul etmeyen Halife el-Muktedi Biemrullah'ı da tehdit ederek yani Melikşah'ın torunu Cafer'i yerine halife yapmakla korkutarak halifenin onayını alabilmiştir (1092)⁴¹¹.

Terken Hatunun oğlunu Sultan yapmak için gayret göstermesi ve aynı zamanda Selçuklu emirlerini de tarafına çekmesi, Terken Hatunun, Melikşah'ın sağlığından bu yana etkili bir karakterinin olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Selçuklu emir ve askerlerine yüklü miktarda para dağıtarak yanına çekmesi ve Mahmud'un ataları gibi Afrasyâb (Efrasyâb) soyundan gelmesi, Terken Hatunun mücadelesindeki en geçerli sebeplerindendir. Aynı zamanda Nizamülmülk ile öteden

⁴⁰⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 173; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 234.

⁴⁰⁸ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 46; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 141.

⁴⁰⁹ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 47-48; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 229.

⁴¹⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 173; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 226.

⁴¹¹ Devrin ünlü bilgini *Gazali* tarafından bu konuda bir fetvanın bulunması ve halifenin de bu fetvayı bahane ederek küçük yaştaki Mahmut'un sultanlığının şeraite göre caiz olmayacağını belirtmesi üzerine Terken Hatun devrin diğer âlimlerinden fetva almıştır. bkz, KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 73; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 141; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 173.

beri kavgalı olmalarının sebebi de yine Terken Hatunun oğlunu Sultan yapmak istemesi; Nizamülmülk'ün ise buna karşı gelmesinden kaynaklanmaktadır⁴¹².

Terken Hatunun bu çıkışı taht için hak iddia eden hanedan mensuplarının yatışmasından çok, ileride değişik zamanlarda ve yine değişik hanedan mensupları tarafından ardı arkası kesilmeyen bir taht mücadelesinin de fitilini ateşlemiştir. Artık bundan sonra Büyük Selçuklu hanedanına mensup birçok kişinin farklı mekânlarda şu veya bu sebepten ötürü devleti ele geçirmek için girişimlerde bulunduğu görülecektir. Haliyle ortaya çıkan bu durum, devletin gündün güne zayıflayıp güç kaybetmesine de sebep olacaktır. Öyle ki sadece devletin zayıflayıp toprak kaybetmesiyle değil; aynı zamanda parçalanmış Selçuklu topraklarında tam bir birliğin bulunamaması, batıdan gelen Hıristiyan baskıları karşısında da zaafın ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu bağlamda incelenen kaynaklara bakıldığında, sıkıntılı bir dönem içerisine giren Selçuklu Devleti'nin, Sultan Berkyaruk'un hükümdarlık döneminde enerjisinin çoğunu yukarıda bahsettiğimiz mevzular ile ilgilenecek şekilde geçirdiği görülmektedir⁴¹³.

Bu minvalde Berkyaruk dönemi incelendiğinde, Terken Hatun kendi oğlu için ilk etapta girişmiş olduğu hamleden sonra bu kadarıyla yetinmeyerek, bu sırada İsfahan'da bulunan, tahtın veliahdı ve Nizamülmülk taraftarlarınca da desteklenen Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk'u etkisiz hale getirip yakalatmak için Emir Kürboğa (Gürboğa)'yı da görevlendirdiği bilinmektedir. Yine kendisi de (Terken Hatun) bu esnada ordunun başında görevlendirdiği Emiri izleyerek işi şansa bırakmak istemediği açıkça ortadadır⁴¹⁴.

Diğer taraftan bütün bu olaylar gerçekleşirken, Nizamülmülk taraftarları boş durmayarak Berkyaruk'u İsfahan'dan kaçırıp, aynı yıl içerisinde Rey şehrine getirerek onu Sultan ilan etmiş adına hutbe okutmuşlardır⁴¹⁵. Terken Hatun ise yine hazineden kullandığı paralarla bir ordu oluşturup Berkyaruk'un üzerine göndermiştir. Neticede Selçuklu tahtını ele geçirmek isteyen taraflar arasında 17 Ocak 1093'te Bürucird (Buücerd)'de yapılan savaşta Terken Hatun tarafında yer alan bazı emirlerin

⁴¹² KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 72-73.

⁴¹³ ÖZGÜDENLİ, *Selçuklular- Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s.193-201.

⁴¹⁴ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 72.

⁴¹⁵ Kaynakların bize gösterdiğine göre; Berkyaruk sultan olmadan evvel kardeşi Mahmut taraftarları tarafından tutsak alınmış ve gözlerine mil çekilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim kardeşi Mahmut'un bu sırada çiçek hastalığına yakalanması bir yerde Berkyaruk'un sultanlığının anahtarı olarak görülmektedir. Çünkü devrin ileri gelen hekimleri Mahmut'un bu hastalıktan kurtulma oranını çok düşük görmekteydiler. Bu durumda Tutuş'un sultan olmasını asla istemeyen Mahmut taraftarlarına hekimlerin tavsiyesi, eğer Mahmut ölürse Berkyaruk'u sultan yaparsınız yok Mahmut yaşarsa o zaman Berkyaruk'un gözlerine mil çekersiniz bu konuda acele etmemelisiniz demişlerdir. Nitekim Mahmut'un hastalıktan kurtulamaması hekimleri haklı çıkarmıştır. İBNÜ'L ESİR, X, s. 185-199; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 70-74; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 430-431.

ve askerlerin saf değiştirip Berkyaruk tarafına geçmesiyle birlikte, savaş Berkyaruk'un lehine sonuçlanmıştır⁴¹⁶. Savaş neticesinde kendi kuvvetleri ile İsfahan'a çekilen Terken Hatun, Berkyaruk tarafından takip edilmiş ve İsfahan'da kuşatma altına alınmıştır⁴¹⁷. Bir müddet kuşatmayı sürdüren Berkyaruk, Terken Hatun tarafından 500 bin altın karşılığında kuşatmayı kaldırması teklifine mali sıkıntıda olmasından ötürü sıcak bakarak kabul etmiştir⁴¹⁸.

Terken Hatun, bütün bu olanlardan sonra taht iddiasından vazgeçmemiş ve Berkyaruk'un dayısı ve aynı zamanda Azerbaycan (Gence) valisi İsmail b. Yakuti'ye onunla evlenme ve saltanata iştirak etmesi vaadiyle anlaşıp yardımını istemiştir⁴¹⁹. Teklifi kabul eden İsmail, ordusunu hazırlayarak yeğeni Berkyaruk üzerine yürümüştür. Haberi alan Berkyaruk da dayısına karşı hazırlığını yapmış ve neticede iki taraf Şubat 1093 tarihinde Kerec yakınlarında karşı karşıya gelerek savaşa tutuşmuşlardır. Netice olarak İsmail yenilmiş ve Terken Hatunun yanına sığınmak durumunda kalmıştır. Ancak burada İsmail, Terken Hatunun yanında bulunan emirlerle anlaşamadığı için (Emirler İsmail'in yönetimi ele geçireceğini düşünmektedirler) oradan ayrılarak kız kardeşi ve aynı zamanda Berkyaruk'un annesi olan Zübeyde Hatunun yanına gitmiştir. İsmail'in, Berkyaruk hakkında kötü niyet taşıdığı varsayılarak, emirler tarafından burada öldürülmüştür. Bu aynı zamanda Berkyaruk'un taht için mücadele eden bir rakibinden de kurtulmuş olması demektir⁴²⁰. İsmail'in ölümünden sonra Terken Hatun, taht hırsından yine de vazgeçmemiş ve bu defa da Berkyaruk'un amcası Suriye Melik'i Tutuş ile ittifaka geçmiştir. Tutuş'u İsfahan'a çağırıp onunla İsmail'e vaat ettiği gibi evlenme teklifi ile yardımlarını istemiştir. Tutuş ise Melikşah'ın ölümünü haber aldığı zaman Rakka'yı ele geçirmiş ve Sultanlığını da ilan etmiştir. Yani taht için ayaklanan diğer bir hanedan mensubu olarak Berkyaruk'un rakibidir⁴²¹.

Tutuş, Urfa Valisi Bozan (Buzan), Halep valisi Aksungur ve Antakya Valisi Yağlıbasan'ı kendisine tabii kıldıktan sonra, Rahbe, Habur bölgesi ve Nusaybin'i ve Musul'u zapt ettikten sonra, tahtı ele geçirmek için Azerbaycan'a doğru ordusuyla

⁴¹⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 226; ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul, TİD, 2001, s. 19.

⁴¹⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 226.

⁴¹⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 144.

⁴¹⁹ MATEOS, s. 181-182.

⁴²⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 175-176.

⁴²¹ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 48; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 226-227; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 182; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 60; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 226-227.

birlikte yürümüştür. Fakat Berkyaruk'un Emirlerinden Aksungur ve Bozan'ın, Berkyaruk tarafına geçmesiyle dengeler değişmiş, bunun üzerine Tutuş, ordusunu tekrar güçlü bir hale getirmek adına Dımaşk (Şam)'a dönmeye mecbur kalmıştır⁴²².

Ocak-Şubat 1094'te Bağdat'a girerek kendi adına hutbe okutturmuştur. Tutuş, ordusunu takviye ettikten sonra tekrar harekete geçmiş ve daha önce kendisine ihanet etmiş olan Emir Aksungur'u ve Bozan'ı öldürerek cezalandırmakla işe başlamıştır (Mayıs 1094)⁴²³. Tutuş, Ahlât üzerinden Azerbaycan'a geçip buraları kontrolü altına aldıktan sonra Hamedan'a doğru ilerlemiş, bu sırada Terken Hatunun, Tutuş ile birleşme isteği hastalığı dolayısıyla gerçekleşmeden, Terken Hatun İsfahan'da ölmüştür (Eylül-Ekim 1094)⁴²⁴. Bu esnada yanında az asker bulunan Beryaruk ile Tutuş'un öncü kuvvetleri arasında bir savaş meydana gelmiş, Beryaruk burada mağlubiyete uğrayarak İsfahan'a sığınmak zorunda kalmıştır⁴²⁵.

Berkyaruk'un mağlubiyetini haber alan Abbasi Halifesi Mustazhir Billâh zaman geçirmeden Bağdat'ta Tutuş adına hutbe okutturmuştur. Beryaruk ise Mahmud'un emirleri tarafından İsfahan'da yakalanıp esir alınmıştır. Nitekim bu sırada beklenmedik bir olay yaşanmış ve Mahmud çiçek hastalığına yakalanarak ölmüştür (Ekim-Kasım 1094)⁴²⁶.

Aynı hastalığa yakalanan ve akli dengesinde de değişiklikler olan Berkyaruk kısa süre içerisinde iyileşmiştir. Bu olay üzerine orada bulunan emirler, Berkyaruk'a biat ederek onu Sultan kabul etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Berkyaruk ile Tutuş arasındaki asıl savaş 26 Şubat 1095'te Rey şehri dolaylarında yapılmıştır. Burada Tutuş'un kötü davranışlarından bıkmış olan emirlerin saf değiştirip Berkyaruk tarafına geçmesiyle birlikte savaş, Tutuş aleyhine sonlanmış ve Tutuş savaş meydanında öldürülmüştür⁴²⁷. Tutuş'un cesedi babası Sultan Alparslan'ın Merv'deki türbesine götürülerek defnedilmiştir⁴²⁸.

⁴²² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 145; SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 78.

⁴²³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 183-184; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 27.

⁴²⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 182; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 60.

⁴²⁵ YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 229-232.

⁴²⁶ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 19; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 72-77.

⁴²⁷ Melik Tutuş'un, Aksungur ile arasındaki sorunları ve öldürülmesi ile ilgili Bkz. SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 78-81-83; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 150-160.

⁴²⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 184-185; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 75-76; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 137-139; SEVİM, "Tutuş", ss.134-137.

Berkyaruk devletin batısında bu mücadeleleri verirken; diğer taraftan devletin doğusunda amcası Arslan Argun bağımsızlığını ilan etmiş; Merv, Tirmiz, Nişabur gibi şehirleri ele geçirerek egemenlik sahasını genişletmiştir⁴²⁹. Berkyaruk, devletin batı sınırlarındaki sorunları çözdükten sonra doğuda baş gösteren sorunlara yönelmiş ve ilk iş olarak, yine amcası olan Böri-Bars (Börüpars)'ı ve yanına Altuntaş ve Mesud adında iki kumandanı da katarak Arslan Argun'un üzerine göndermiştir⁴³⁰. Böri-Bars bu karşılaşmada önceleri başarı sağlamış olsa da Arslan Argun'un Türkmenlerden topladığı kuvvet sayesinde Herat dolaylarında yapılan savaşı kaybetmiştir. Bunun üzerine Arslan Argun, tutsak halde elinde tuttuğu Böri-Bars'ı savaştan bir yıl kadar sonra boğdurarak öldürmüştür⁴³¹. Bunun üzerine Berkyaruk, Arslan Argun üzerine harekete geçeceği sırada, Arslan Argun kendi kölesi tarafından öldürülmüştür (3 Şubat 1097)⁴³².

Bir diğer rakibinden de kurtulan Berkyaruk, bu gelişmelerden sonra kardeşi Sencer'i Horasan'a Melik olarak atamış ve yine aynı yıl içinde, Gazneli yardımı aldığı düşünülen, Emir-i Emiran unvanını taşıyan Muhammed bin Süleyman bin Çağrı isyana kalkışmışsa da isyan Sencer tarafından bastırılmış ve gözlerine mil çektirilmiştir⁴³³. Böylece yedi aydan beri isyan halinde olan diğer bir rakibinden de kurtulan Berkyaruk, diğer kardeşi Muhammed Tapar'a da Gence (Azerbaycan) ve çevresinin idaresini vererek şimdilik iç karışıklıkları bastırmıştır⁴³⁴.

Sultan Berkyaruk, döneminin belki de en önemli yanların bir diğeri ise haçlı seferlerine denk gelmesidir. Avrupa'dan harekete geçen Haçlı ordularının emeli, Türkleri Anadolu'dan atmak ve Kudüs'ü ele geçirmektir. Diğer bir deyişle XI. Yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da özellikle kilisenin önderliğinde esas itibarıyla

⁴²⁹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 77-78; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 227-228.

⁴³⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 48-49; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 157-159; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 47-51.

⁴³¹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 78; SÜMER, Faruk, "Arslan Argun", *DİA*, C.3, TDV, İstanbul, 1991, ss. 399-400.

⁴³² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 18188-189; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 61; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 228-229.

⁴³³ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 47; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 231.

⁴³⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 227; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 160-161.

Hız. İsa'nın doğduğu şehir olan Kudüs'ü, Müslümanların elinden almak için başlatılan sefer hareketlerine verilen isim Haçlı Seferleridir⁴³⁵.

Bu bağlamda hareket eden I Haçlı ordusu diye isimlendirilen Avrupa birlikleri Anadolu'ya hareket etmiş, İznik'i kuşatmışlardır. Bu sırada Malatya'da olan Türkiye Selçuklu Hükümdarı I. Kılıçarslan, İznik'e dönüp şehri savunmak istemişse de başarılı olamamıştır⁴³⁶. Diğer taraftan hareketine devam eden Haçlı ordusu Antakya'ya kadar ilerleyip burayı kuşatmıştır⁴³⁷. İyi bir savaşçı olan Antakya Valisi Yağısyan bu meziyetine rağmen haçlı kuvvetlerine karşı yakın çevresinde bulunan emirlerden ve Sultan Berkyaruk'dan yardım istemiştir. Yağısyan'ın yardım talebi üzerine, Musul Emiri Kürboğa, Berkyaruk'tan aldığı emir ile hazırlıklarını tamamlayıp Haçlılara karşı harekete geçmiştir⁴³⁸. Öncelikli olarak Urfa'nın kuşatılmasını savunan Kürboğa, öteki Selçuklu kuvvetleriyle de birleşerek şehri kuşatma altına almıştır (4-25 Mayıs 1098)⁴³⁹. Lakin yanlış bir hesap içine düşen Kürboğa bu hamlesi ile Haçlılara zaman kazandırmaktan başka bir şey yapmamıştır⁴⁴⁰. Haçlılar bütün gücüyle şehri kuşatmış bir şekilde beklerken, Ermeni dönmesi olan ve Yağısyan tarafından zamanında cezalandırılmasından ötürü öç almak amacıyla ihanet eden Firûz, gecenin bir vakti haçlı askerlerinin şehre girmesine sebep olmuştur. Ermeni dönmesi Firûz'un ihaneti neticesinde Antakya Haçlıların eline geçmiştir (3 Haziran 1098)⁴⁴¹. Şehir, Haçlıların eline geçince, şehirde bulunan diğer Ermeni ve Rumlar'da Haçlılara karışarak hiç acımadan Türkleri ve diğer Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Yağısyan ise Haçlıların şehri istila ettiğini görünce korkuya kapılıp kaçmıştır lakin oğlu Şemsüddavle'nin savaştığını görünce: "Ben nasıl olurda ölünceye kadar savaşmadan ailemi ve Müslümanları yalnız bırakırım?" diyerek kahreder. Bir süre sonra üzüntüsünden atından düşüp fenalaşan Yağısyan adamları tarafından terk edilir ve dağda odun kesen bir Ermeni'nin ona rastlaması ile bu Ermeni tarafından kafası kesilerek öldürülür (3 Haziran 1098)⁴⁴².

⁴³⁵ ERER, Raşid, *Türlere Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2002, s. 7-9; DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2007, s. 1-4.

⁴³⁶ DEMİRKENT, *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, s. 33.

⁴³⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 167.

⁴³⁸ KAYHAN, Hüseyin, "Haçlılar Karşısında Selçuklular", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 8(33), 2005, s. 299-302.

⁴³⁹ ÖZAYDIN, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *TD*, İstanbul, 2000, s. 410-413.

⁴⁴⁰ DEMİRKENT, *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, s. 41-44; ÖZAYDIN, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", ss. 405-421.

⁴⁴¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 227-228.

⁴⁴² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 195-197; HONİGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 121-123; DEMİRKENT, *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, s. 37-42.

Diğer taraftan şehri ele geçirdiklerine sevinen Haçlılar çok geçmeden Kürboğa'nın kuşatması altında olduklarını anlayınca hevesleri kursaklarında kalmıştır. Bir taraftan elçiler göndererek af dileyen; bir taraftan da Fatimileri Türklere karşı kıskırtan Haçlılar, sıkışmış bir halde Kürboğa'dan aman dilemişlerdir. Nitekim Emir Kürboğa'nın kendi bildiği şeklide hareket etmesi, idaresindeki Selçuklu birleşik ordusu içerisindeki emirler tarafından hoş karşılanmamakta ve bu durum ordu içerisinde kopmalara sebep olmaktadır. Bu sırada Haçlılar içerisinde düzmece bir hikâye uydurularak morali yükseltilecek askerler, Selçuklu ordusu ile savaşmak için şehirden dışarı çıkmıştır⁴⁴³. Burada yine Kürboğa'nın yanlış hesaplamaları ve Selçuklu emirlerinin bir zafer kazanırsa daha da güçleneceğini düşündükleri Kürboğa idaresinden ayrılmaları ve yine Suriye melik ve emirlerinin birbiriyle olan çekişmeleri ve birbirlerine duydukları güvensizliklerden dolayı Antakya önünde yapılan savaşta Selçuklu ordusu mağlup olmuştur (28 Haziran 1098)⁴⁴⁴. Kürboğa bu yeniliden sonra Halep'e doğru çekilmek zorunda kalmış ve oradan da Musul'a dönmüştür⁴⁴⁵. Haçlılar ise Kudüs'e kadar ilerlemiş bu ilerleyiş, Fatimiler'den, Selçuklulara geçmiş ve semai tüm dinler için kutsal kabul edilen Kudüs'ün el değiştirip Haçlıların eline geçmesine neden olmuştur⁴⁴⁶. Müslüman toplumun arasındaki bu çekişmelerden, düzensizliklerden yararlanmayı bilen Haçlılar, Anadolu, Suriye ve Filistin'de büyük küçük birçok krallık ve kontluk kurmuşlardır⁴⁴⁷. Diğer taraftan Orta Çağın en önemli kalelerinden birine sahip, stratejik önemi bulunan Antakya'nın Haçlılar tarafından alınmasıyla Suriye ve Filistin bir Haçlı istilasına karşı karşıya kalmıştır⁴⁴⁸.

Bu bağlamda Sultan Berkyaruk, uzun uğraşlar sonrası iç düzeni kurmuş olmasına rağmen çok geçmeden Gence Valisi olan kardeşi Muhammed Tapar'ın isyanıyla karşılaşmıştır. Muhammed Tapar'ın çıkardığı isyanın ardında, daha önce Berkyaruk'un vezirliğini yapmış olan Müeyyed el-Mülk de vardır⁴⁴⁹. Tapar, Azerbaycan sahasını ele geçirdikten sonra Rey şehrine doğru yönelmiş ve burayı da

⁴⁴³ Haçlıların moralini yükseltmek için Rahipler tarafından uydurulan hikâye için bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 171.

⁴⁴⁴ MATEOS, s. 196-198; DEMİRKENT, *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, s. 40-45.

⁴⁴⁵ SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 185-190; ÖZAYDIN, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", ss. 415-418.

⁴⁴⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 228-229.

⁴⁴⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 48-50.

⁴⁴⁸ SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 189-190; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, Tarih Dizisi, s. 50.

⁴⁴⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 198-202; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 175-176.

zapt etmiştir. Berkyaruk'un askerleri Tapar'ın tarafına geçmiştir, bunun üzerine daha fazla karşı koyamayacağını anlayan Berkyaruk, Huzistân'a çekilmiştir⁴⁵⁰. Bu sırada Rey şehrinde bulunan, Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun, Muhammed Tapar'ın veziri olan Müeyyed el-Mülk tarafından boğdurulmuştur⁴⁵¹.

Bu arada Irak emirlerinin Berkyaruk'un saflarına geçmesiyle yeni bir ordu kurulmuş ve Bağdat'ta adına tekrar hutbe okutulmuştur. Taraflar arasında yapılan ilk savaşta Berkyaruk yenilmiştir. Berkyaruk ittifaklar yapmak maksadıyla Horasan'a gitmiş; fakat bu bölgenin hâkimi olan Sencer'in, kardeşi Tapar'ı desteklediğini görmüştür. Bunun üzerine Berkyaruk Huzistan'a dönmüş ve burada kendisine taraftar toplama gayretine düşmüştür. Taraflar, nihayet ikinci kez 5 Nisan 1101 tarihinde Hamedan dolaylarında karşı karşıya gelmişlerdir. Berkyaruk'un 50 bin kişilik kuvvetine karşı 15 bin kişilik kuvvetle mağlup olan Tapar, geri çekilmiş ve kardeşi Sencer'in yanına gitmek zorunda kalmıştır⁴⁵². Savaş esnasında Veziri Müeyyed el-mülk, Berkyaruk'a esir düşmüş ve öldürülmüştür. Savaş sonrası Berkyaruk'un elinde büyük bir ordusu vardır; fakat mali sorunlardan dolayı bu orduyu gereğince kullanamamıştır⁴⁵³.

Daha sonra Muhammed Tapar ve kardeşi Sencer ise yeni bir ordu meydana getirerek Bağdat'a doğru harekete geçmişlerdi⁴⁵⁴. Bu esnada Berkyaruk Bağdat'tan ayrılarak Huzistan'a doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Taraflar üçüncü kez Rûdrâver'de karşı karşıya geldilerse de, araya giren Halife Mustazhir ve âlimlerin sayesinde savaş önlendi ve aralarında bir anlaşma yapıldı⁴⁵⁵. Antlaşmaya göre; Berkyaruk Sultan olarak, Muhammed Tapar ise Melik olarak tanınacaktır. Bunun dışında Muhammed Tapar'a: Erran, Azerbaycan, Diyarbakır, el-Cezire ve Musul verilirken, ülkenin geriye kalanı Berkyaruk'un idaresinde kalacaktır⁴⁵⁶. Muhammed Tapar, bu antlaşmadan pek memnun olmamıştı, bu sebeple antlaşmanın üzerinden daha iki-üç ay geçmişti ki, hükümdarlık alameti olarak üç "nevet" yerine beş "nevet" çaldırdı ve hükümdarlığını ilan etti⁴⁵⁷. Bunu duyan Sultan Berkyaruk hemen harekete geçti ve Rey'de dördüncü kez karşı karşıya geldiler. Bu karşılaşma neticesinde Muhammed Tapar yenilgiye uğramış ve İsfahan'a sığınmak zorunda

⁴⁵⁰ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 80-82.

⁴⁵¹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 62.

⁴⁵² İBNÜ'L ESİR, X, s. 251.

⁴⁵³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 178-179; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 83-84.

⁴⁵⁴ İBNÜ'L ESİR, X, s. 251-252.

⁴⁵⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 184-185.

⁴⁵⁶ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 87-90.

⁴⁵⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 229.

kalmıştır⁴⁵⁸. Bunun üzerine İsfahan'ı kuşatma altına alan Berkyaruk, dokuz ay sürecek olan kuşatma neticesinde bir sonuç alamamış üstelik Muhammed Tapar İsfahan'dan kaçmış ve Azerbaycan'da yeni bir ordu kurmuştur. Taraflar Hoy şehrinde beşinci kez karşı karşıya geldiyse de Muhammed Tapar savaşı yine kaybetmiş ve kaçmak zorunda kalmıştır⁴⁵⁹.

Bütün bunların akabinde saltanat yılları boyunca hanedan üyelerinin isyanları ile uğraşan Berkyaruk artık hastalanmış ve uzun süren savaşlardan bıkmıştır. Bunların da etkisiyle Muhammed Tapar'a bir antlaşma teklif etmiş ve bu antlaşmaya göre; Selçuklu, Azerbaycan'daki Sefidrûd hudut kabul edilmiş ve devleti buradan ikiye bölünmüştür. Böylelikle çok uzun sürmese de Türkiye Selçuklu Sultanı ile birlikte toplam üç tane Sultan ortaya çıkmış oldu⁴⁶⁰. Bu bağlamda Muhammed Tapar kendisine verilen bölgelerde Sultan olarak tanınacak, Berkyaruk'a ise: Rey, Cibal, Taberistan, Fars, Huzistan, Bağdat Mekke ve Medine gibi önemli şehirlerin yönetimi kalacaktır⁴⁶¹.

Sultan Berkyaruk hastalığının şiddetlenmesi ve ölümcül olmasını anladıktan sonra henüz 5 yaşında olan oğlu Melikşah II'ye ve Emir Ayaz'a hil'at giydirerek Melikşah'ı kendine velayet, Emir Ayaz'ı da ona Atabey tayin etmiştir. Selçuklu emirlerinden de ona sadakate bulunacaklarına dair yeminler almıştır. Bu olaylar ertesinde Sultan Berkyaruk İsfahan'a gitmek niyetinde iken 22 Aralık 1104 tarihinde vefat etmiştir. Sultan Berkyaruk 12 yıl süren hükümdarlığı sürekli olarak isyanlarla mücadele etmekle geçmişti ve 25 yaşında verem hastalığından ölmüştür. Sultanın cesedi cariyesi tarafından İsfahan'da yaptırılan türbeye defnedilmiştir⁴⁶².

Sultan Berkyaruk'un, 12 yıl süren saltanatı sürekli bir mücadele içerisinde geçirmiştir. Kendisine karşı isyan edenlere karşı hâkimiyetini kabul ettirmek için çok çabalamış ve nihayet bunda başarılı olmuştur. Nitekim kendisine karşı girişilen isyanları önlemiş olsa da, saltanat mücadelesi içerisindeki Selçuklu Devleti sarsılmış, gerek Bâtıniler, gerekse Haçlılar ile savaşlar ihmal edilmiştir. Bu isyanlar ve ihmaller neticesinde Büyük Selçuklu Devleti duraklama devresine girmekten kurtulamamıştır.

⁴⁵⁸ ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara, TTK, 1990, s. 39-40.

⁴⁵⁹ İBNÜ'L ESİR, X, s. 289-292.

⁴⁶⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 230.

⁴⁶¹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 63; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 27-29.

⁴⁶² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 193; TÜTEN, *Büyük Selçuklu Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*, s. 38.40.

Diğer taraftan birçok tarihçi Sultan Berkyaruk hakkında adaletli ve faziletli bir Sultan olduğunu dile getirmektedirler⁴⁶³.

2.4.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (1105-1118)

Sultan Beryaruk'un ölümü üzerine (22 Aralık 1104), daha önceden veliaht tayin ettiği küçük yaştaki oğlu Melikşah II, Bağdat'ta okunan hutbeyle Sultan ilan edilmiş ve Emir Ayaz'da bu genç Sultana Atabeg olarak atanmıştır⁴⁶⁴.

Bu esnada, Sultan Berkyaruk tarafından Musul emiri olarak görevlendirilen Çökürmüş (Çökermiş) ile Muhammed Tapar arasında Musul'un devri konusunda bir sıkıntı mevcuttur. Muhammed Tapar, Emir Çökürmüş'e, şehri Berkyaruk'tan başkasına teslim etmenin söz konusu dahi olamayacağını dile getirmiş ve hazırlıklarını yapıp kale içine çekilmiştir. Bu durum karşısında Muhammed Tapar kuvvetleri ile şehri kuşatmış gerek mancınık gerekse lağımcılar tarafından yapılan saldırılarla Emir Çökürmüş üzerine yürümüştür. Bir süre sonra Sultan Berkyaruk'un ölüm haberini alan emir Çökürmüş adamları ile yaptığı istişare sonucu Musul'u Muhammed Tapar'a vermenin en doğrusu olacağına karar vermiştir. Nihayet Musul'un Muhammed Tapar'a güzellikle tesliminden sonra Muhammed Tapar, hiç vakit kaybetmeden Bağdat üzerine harekete geçmiş, Melikşah II ve Emir Ayaz⁴⁶⁵ tarafından fazla mukavemet görmeden Bağdat'ı ele geçirerek hutbeyi kendi adına okutup, Selçuklu tahtına oturmuştur (1105)⁴⁶⁶.

Nitekim Bağdat'ta adına hutbe okutup Selçuklu tahtının yeni Sultanı olan Muhammed Tapar döneminin de isyanlarla başladığını söyleyebiliriz. Çünkü Sultan Berkyaruk zamanında olduğu gibi Selçuklu hanedan mensupları taht için iddiada bulunuyor, bu da devletin zayıflamasına sebep oluyordu. Yine Muhammed Tapar da saltanatının ilk yıllarında bu gibi olaylarla karşılaşmıştır. Bu isyanların ilki diye

⁴⁶³ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 64; İBNÜ'L ESİR, X, s. 309; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 193.

⁴⁶⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 219; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 232; İBNÜ'L ESİR, X, s. 309; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 64.

⁴⁶⁵ Emir Ayaz'ın Muhammed Tapar'a biatinden sonra akıbetiyle ilgili olarak Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 197-198; ÖNGÜL, Ali, Emir Ayaz, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İ.Ü.E.F., Ortaçağ A.D. Yay.. İstanbul, 1995, ss. 273-280.

⁴⁶⁶ Melikşah II'nin atabegi Emir Ayaz Muhammed Tapar'a elçi göndererek barış teklifinde bulunmuş ve akabinde şehri teslim edip Selçuklu tahtına Muhammed Tapar'ın oturmasını sağlamıştır. Nitekim Muhammed Tapar, Melikşah II'ye iyi davranacağı yönünde söz vermişken onu yakalatıp gözlerine mil çektirmiştir. Kaynaklar Melikşah II'nin akıbeti konusunda net bir bilgi vermemektedir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 230; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 219-222; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 40-41.

niteleyebileceğimiz Mengübars'ın isyanı dikkat çekicidir⁴⁶⁷. Öyle ki, Böri-Bars'ın oğlu Mengübars, Tekiş'in oğullarıyla da birleşerek yeni bir isyan hareketi başlatmış, bu durum karşısında Tapar, elini çabuk tutarak isyana hemen müdahale etmiş ve derhal bastırmıştır. Netice olarak ise Mengübars ve Tekiş'in oğullarını İsfahan kalesinde tutsak olarak kapatmıştır⁴⁶⁸. Bu hareketleri ile Sultan Muhammed Tapar bütün rakiplerinden ve saltanat davacılarından kurtulmuştur⁴⁶⁹.

Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi Selçuklu Devleti bu gibi çekişmeler yüzünden yine feodal ananelere göre parçalanmıştır. Bunun yanı sıra Haçlı taarruzlarının en şiddetli dönemlerinde böyle bir şeyin yaşanması siyasi birliği tamamen bozmuştur. Diğer taraftan Muhammed Tapar Sultan olduğunda, Fars ve Huzistan bölgesinde bağımsız bir biçimde hüküm süren Emir Çavlı Sakavu, ona biat etmiş, bu durumdan hoşnut kalan Tapar ise ona Musul bölgesinin idaresini vermiştir⁴⁷⁰. Fakat Musul Valisi Çökürmüş bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve Çavlı'ya karşı çıkmıştır. Burada Çökürmüş'ün görevini yerine getiremediği ve vergileri zamanında göndermediği için Emir Çavlı'nın Musul bölgesinde görevlendirildiğini ayrıca belirtmekte fayda vardır⁴⁷¹. Yaşlı ve hasta olan Çökürmüş'ün bu karşı çıkışı ona pahalıya mal olmuş, Emir Çavlı tarafından öldürülmüştür⁴⁷². Bu durum üzerine Musul'un ileri gelenleri Çökürmüş'ün henüz 11 yaşındaki küçük oğlu Zengi'yi onun yerine geçirerek ve adına hutbe okutmuşlardır. Tam bu sırada, Muslu'u Emir Çavlı'ya teslim etmek istemeyen Musul'un ileri gelenleri, I. Kılıçarslan'a haber göndererek şehri teslim almasını bildirmişlerdir⁴⁷³. Haberi alan I. Kılıçarslan kuvvetleri ile birlikte Musul'a gelerek şehri teslim aldı, nitekim I. Kılıçarslan'ın geldiğini öğrenen ve şehirden uzaklaşan Çavlı, bir müddet sonra Rahbe'ye yönelmiştir. Kale içinde kendi adamları tarafından şehre girmesi sağlanan emir Çavlı buranın hâkimiyetini ele geçirmiştir. I. Kılıçarslan ise oğlu Şahinşah (veya Melikşah)'ı kendi yerine vekil tayin ettikten sonra Çavlı'nın

⁴⁶⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 50.

⁴⁶⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 222-223; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 232; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 29.

⁴⁶⁹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 230; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 198.

⁴⁷⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 222-223; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 231; İBNÜ'L ESİR, X, s. 321-322.

⁴⁷¹ ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 51-52; Işın Demirkent, (1990). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, TTK, Ankara, s. 41,107.

⁴⁷² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 222-223; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 51-52.

⁴⁷³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 230-231.

bulunduğu Rahbe şehrine doğru hareket etmiştir⁴⁷⁴. Neticede iki taraf da topladıkları kuvvetlerle birlikte karşı karşıya gelmiştir⁴⁷⁵. Çok çetin bir çarpışma neticesinde yenilen I. Kılıçarslan, Muhammed Tapar'ın onu affetmeyeceği düşüncesine kapılarak olay yerinden uzaklaşmak istemiştir⁴⁷⁶. Bu minvalde Habur nehrini atı ile geçmeye çalışan I. Kılıçarslan, gerek atın zırhlı olmasından gerekse kendi zırhının ağırlıkları sebebiyle nehri geçmeden boğularak can vermiştir (1107)⁴⁷⁷. Birkaç gün sonra cesedi Habur köylerinden birinde bulunan I. Kılıçarslan Şemsaniyye adındaki bu köye de defnedilmiştir. Daha sonra Meyyafarikin (Silvan)'a nakledilen cesedi şehrin Valisi tarafından yaptırılan Kubbetü's Sultan adındaki türbeye konulmuştur⁴⁷⁸.

Emir Çavlı Sakavu, netice olarak Musul'u ele geçirmiş ve hutbeyi tekrar Muhammed tapar adına okutmuştur. Diğer taraftan I. Kılıçarslan'ın daha önceden Musul'a vekil olarak tayin ettiği oğlu Şahinşah (Melikşah)'ı yakalayıp Sultan Muhammed Tapar'a göndermiştir. Sonraki dönemlerde itaatsiz davranışlarda bulunan Emir Çavlı, Musul Valiliği görevinden alınarak yerine Emir Mevdûd getirilmiştir. Çavlı bunun üzerine kefeni ile birlikte Sultanın huzuruna çıkarak aman dilemiş, Sultan Muhammed Tapar'da ona aman vermiştir. Emir Çavlı'nın güzellikle gelip teslim olması ve af dilemesi ona mükâfat kazandırmış Sultan Çavlı'yı affettikten sonra onu, henüz iki yaşındaki oğlu Çağrı'ya Atabeg yapıp Fars şehrine göndermiştir⁴⁷⁹.

Diğer taraftan Haçlı sorunu ile de uğraşan Sultan, bunlarla mücadele etmeleri için, Emir Mevdûd'a ve Emir Sökmen'e mektuplar yazdırıp haber göndermiştir. Bu durum karşısında mektuptaki emirlere uyararak hemen harekete geçen emirler önce Artuklulardan Necm el-Dîn İlgazi ile bir ittifak kurmuş; ardından Urfa'yı kuşatma altına almışlardır⁴⁸⁰. Ne yazık ki iki ay sürecek olan kuşatmadan hiçbir netice çıkmamış diğer taraftan Haçlılar Suriye sahillerinde bulunan şehirlere acımasızca saldırılarda bulunmuşlardır⁴⁸¹. Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar, Mevdûd'a yeni bir mektup göndererek Haçlılara tekrar saldırmasını istemiştir. Mevdûd zaman

⁴⁷⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 225-226.

⁴⁷⁵ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 29; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 202.

⁴⁷⁶ ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 62-63.

⁴⁷⁷ İBNÜ'L ESİR, X, s. 321-344.

⁴⁷⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 225-226; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 232-234.

⁴⁷⁹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 64; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 208-209.

⁴⁸⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 244-245; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 214-220.

⁴⁸¹ KAYHAN, "Haçlılar Karşısında Selçuklular", s. 302-304.

kaybetmeden çevredeki emirlerle birleşerek büyük bir ordu kurmuş ve 1111 yılında Tell-Başır'ı kuşatmıştır.⁴⁸² Bir yıl sonra emir Mevdûd Urfa'yı tekrar kuşatmıştır. Diğer taraftan Haçlı Kralı 1113 yılında Şam atabeyi Tuğtekin üzerine bir sefer başlatmış, Tuğtekin bunun üzerine Emir Mevdûd ve Artuklulardan olan Ayaz ile bir ittifak kurarak büyük bir ordu meydana getirmiştir. Birleşik Türk ordusu, 28 Haziran 1113 yılında Haçlılarla Taberiyye yakınlarında karşılaşmış ve sonuç olarak Haçlılar ağır bir yenilgiye uğratılmıştır⁴⁸³.

Bu zafer sonrası Emir Mevdûd, Tuğtekin ile birlikte Şam'a dönmüş ne yazık ki bu başarılı kumandan buraya geldikten sonra 13 Ekim 1113'te Şam'da ki Ulu Cami de kıldığı Cuma namazı çıkışında bir Bâtini fedaisinin suikastına uğrayarak hayatını kaybetmiştir⁴⁸⁴. Emir'in ölümü Selçuklular adına oldukça büyük bir kayıp olmuş ve Muhammed Tapar bu duruma çok üzülmüştür. Olumsuz bu gelişmeler üzerine Muhammed Tapar, Musul'un idaresi ve Haçlılarla mücadele etmesi göreviyle Aksungur el-Borsuki'yi Mevdud'tan boşalan mevkie atamıştır⁴⁸⁵. Nitekim Aksungur bu görevinde başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Aksungur başarısızlığından ötürü Muhammed Tapar tarafından görevden alınmış ve yerine Hamedan Valisi Porsuk (Borsuk) oğlu Porsuk tayin edilmiştir⁴⁸⁶.

Bu esnada Tuğtekin ile İlgazi, Haçlılar ile bir antlaşmaya varmışlardır. Diğer taraftan 1115 yılında Porsuk idaresindeki Selçuklu ordusu ile Haçlı ordusu Tell-Danis'de bir kez daha karşı karşıya gelmişler bu karşılaşma sonucu Selçuklu kuvvetleri ağır bir yenilgi alarak mağlup olmuşlardır. Bu yenilginin neticesine bakıldığında Sultan Muhammed Tapar, artık Suriye'ye müdahale edemeyecek duruma gelmiştir. Tuğtekin tehlikenin farkına vardığı zaman, ne yazık ki iş işten geçmiş, Haçlılar artık hatırı sayılır bir güce erişmişlerdir. Bunun üzerine Tuğtekin, hatasını anlayarak Sultan Muhammed Tapar'a tekrar biat ettiğini bildirmiş. Sultan da onu affedip Suriye'nin idaresine vermiştir⁴⁸⁷.

Bu bağlamda gelişmelere bakıldığı zaman, Selçuklunun siyasi birliktelikten gittikçe uzaklaşması, sadece Haçlılara karşısında zafiyet oluşturmadığı görülmektedir. Siyasi istikrarsızlığı fırsat bilen Gürcüler de yine Türk olan Kıpçaklarla bir birleşik

⁴⁸² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 219-222.

⁴⁸³ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 290-293, SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 246-249.

⁴⁸⁴ MATEOS, s. 251-253; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 231-232.

⁴⁸⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 231-232.

⁴⁸⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 224.

⁴⁸⁷ İBNÜ'L ESİR, X, s. 405-407.

ordu oluşturarak Gence üzerine istila hareketi gerçekleştirmişlerse de Selçuklu kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüşlerdir (1110)⁴⁸⁸.

Diğer taraftan Hille Emiri Mezyediler'den I. Seyf el-Devle Sadaka, Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasında çıkan kavgalardan faydalanarak Irak'ın büyük bir bölümünde hâkimiyetini ilan etmiştir. Bunun dışında bir husus ise Sadaka, Sultan ile ters düşen muhaliflere de kol kanat gererek onları himaye ediyordu. Taraflar arasında Zafaraniye bataklıklarında bir savaş yapılmış ve savaş neticesinde Sadaka aldığı ağır yenilgi sonucu öldürülmüştür⁴⁸⁹. Savaşın bir diğer ilginç yönü ise Muhammed Tapar'ın yanında bulunan kuvvetlerin çoğunluğunu az da olsa saray Gulâmlarının oluşturmasıdır.

Haçlılarla ve emirlerle yapılan bu mücadelelerin dışında, Muhammed Tapar döneminin bir diğer özelliği ise, gittikçe büyüyen Bâtınilik tehlikesine karşı aldığı önlemlerdir. Bununla birlikte Selçuklu Devleti'ndeki fetret devrini fırsat bilen Bâtıniler, Alamut kalesini kendilerine karargâh yapmış aynı zamanda birçok dağ kalesini de ele geçirmişlerdir. Sultan Berkyaruk devrindeki siyasi istikrarsızlıklardan faydalanarak gelişmişler ve gittikçe zararlı bir hale gelmişlerdir. Bu bağlamda Sultan Muhammed Tapar, tahta çıktıktan sonra iç çekişmeler ve karışıklıkları dindirdikten sonra Bâtıniler üzerine yürüyerek, onları ortadan kaldırmayı kendine bir görev saymıştır⁴⁹⁰.

İlk iş olarak, Bâtınilerin elinde bulunan İsfahan yakınlarındaki Şahdiz (Dizkûh) ve Han-Lincan kalelerine bir sefer düzenlenerek kalelerin zaptı sağlamıştır. Alamut kalesindeki Bâtınilerden artan şikâyetler üzerine Vezir Ziya ül-Mülk Ahmed bin Nizamülmülk ve Atabey Çavlı idaresindeki ordu ile Alamut kalesine yürümüştür⁴⁹¹. Sultan Muhammed Tapar, Bâtıniler üzerine sık sık seferler düzenleyerek onları etkisizleştirip ortadan kaldırmak istemiştir. Bu bağlamda Emir Anuştekin Şirgir, Bâtıniler üzerine bir sefer düzenlemekle görevlendirilmiştir. Anuştekin, bu sefer sırasında Kazvin ve Deylem'de birçok kaleyi ele geçirmiş, Muhammed Tapar Anuştekin'in bu başarılı seferinin ardından Alamut üzerine yeni bir sefere tertiplemesi konusunda emir vermiştir. Nitekim Muhammed Tapar, bekli de azim ve kararlılıkla üzerine gittiği Bâtınileri tam da ortadan kaldıracak zamanda

⁴⁸⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 233-234.

⁴⁸⁹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 65; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 327-329.

⁴⁹⁰ ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 57-59.

⁴⁹¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 233.

hastalanmıştır. Sultanın yakalandığı amansız hastalık neticesinde beklenmedik ölümü, Selçuklu askerinin bozulmasına ve seferin yarım kalmasına neden olmuştur⁴⁹².

Sultan Muhammed Tapar, yakalandığı hastalık ağırlaşınca henüz 13-14 yaşındaki oğlu Mahmud'u kendinden sonraki veliahdı olarak ilan etmiştir⁴⁹³. Dedesi Sultan Alparslan'ı kendine örnek alan Muhammed Tapar, dindar, dini ilimlere yeterince vakıf kendini iyi yetiştirmiş, adaletli ve merhametli bir insandır. Tarihi kaynaklar onun kişiliği hakkında oldukça olumlu kayıtlar düşmüşlerdir. Nihayet Sultan Muhammed Tapar, 18 Nisan 1118 tarihinde henüz 38 yaşında iken vefat etmiş⁴⁹⁴ ve cenazesi daha önce İsfahan'da yaptırmış olduğu medreseye defnedilmiştir⁴⁹⁵.

Sultan Muhammed Tapar gerek Haçlılara karşı yaptığı mücadelelerle olsun; gerek Bâtınilere karşı düzenlemiş olduğu seferler gerekse Selçuklu Devleti içerisinde siyasi birliği sağlamaya yönelik hanedan üyeleriyle yaptığı mücadelelerle İslam dünyasında sevilen ve övülen bir hükümdar olmuştur. Diğer taraftan Selçuklu Devleti için de hiç kuşkusuz önemli bir yere sahip olan Sultan Muhammed Tapar, arkasında Mahmud, Mesud, Tuğrul, Süleymanşah ve Selçukşah adında 5 erkek çocuk bırakmıştır. Bunlardan en küçük oğlu Selçukşah'ın dışındakilerin hepsi Sultan olmuşlardır⁴⁹⁶.

⁴⁹² KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 51; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 214-211.

⁴⁹³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 233.

⁴⁹⁴ Sultan Muhammed Tapar'ın hastalanıp ölmesi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler dile getirilmektedir. Bunlardan ilki doğal yollardan hastalandığını söyleyen kaynaklar dışında karısı Gevher Hatun tarafından bilinçli olarak hastalandırıldığı bilgileri de mevcuttur. Yine kaynaklara göre sultanın karısı Gevher Hatun eşine sihir yapmış ve yavaş yavaş ölmesine sebep olmuştur. Bu durumu öğrenen sultan eşinin gözlerine mil çektirip hapse attırmıştır. Nitekim hapse atılan Gevher Hatun kendisi sevmeyenler tarafından sultanın emriymiş gibi bir karar alarak hapiste onu boğarak öldürmüşlerdir. Bu bilgilerden başka Gevher Hatun'un öldürülmesi sultanın hastalık yüzünden ölecek olmasını fark edip bütün yetkilerin eşine kalacak olması ve o öldükten sonra eşinin Sencer (Sancar) ile evlenme ihtimalidir. Bu düşünceyle sultan ölmeden eşi Gevher Hatun'u öldürüştür. Her ne kadar Muhammed taparın ölümü ile ilgili farklı bilgiler bulunsa da sultanın ölüm sebebi şüpheli olarak kalmıştır. Konu ile ilgili Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 233-234; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 231; MATEOS, s. 262.

⁴⁹⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 255; TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 31; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 234; İBNÜ'L ESİR, X, s. 184; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 234; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 65.

⁴⁹⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 232; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 256.

2.4.6. Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1118-1157)

Sultan Sencer (Sancar)⁴⁹⁷ Büyük Selçuklu Devleti'nde en uzun süre Sultanlık yapmış olan son Selçuklu hükümdarıdır⁴⁹⁸. Horasan Melikliği dönemleri hariç (1097-1118) Selçuklu Devleti'ni 39 yıl (1118-1157) gibi uzun bir süre yönetmiş, ülkenin bütünlüğü ve devamlılığı konusunda oldukça gayretli çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Fakat Sultan Sencer'in bütün gayretlerine rağmen onun ölümünden sonra ülke bölünmekten ve dağılmaktan kurtulamamıştır⁴⁹⁹.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Sultan Sencer uzun bir dönem, kardeşi Sultan Berkyaruk zamanından beri ve yine Berkyaruk tarafından görevlendirilmek suretiyle Horasan'a Melik olarak atanmış ve burada Muhammed Tapar'ın ölümüne kadar müstakil bir şekilde yaşamıştır⁵⁰⁰. Sencer burada bulunduğu meliklik süresi boyunca Karahanlılarla, Gurlularla ve Gaznelilerle mücadele ederek onları kendine bağlamayı başarmıştır. Bundan sonra Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü ile Selçukluların yeni hükümdarı kim olacak mücadelesi başlamış ve doğal olarak Sencer de bu mücadele içerisine girmiştir⁵⁰¹.

Diğer taraftan Sultan Muhammed Tapar'ın sağlığında veliaht olarak gösterdiği en büyük oğlu Mahmud, Selçuklu tahtına oturmuştur⁵⁰². Bu sırada Sencer öz kardeşininin ölümüne çok üzülmüş ve Merv şehrinde yedi gün sürecek yas ilan etmiş ve hutbeler, hatimler okutmuştur⁵⁰³. Diğer taraftan Selçuklu Devleti'nin tahtına oturan henüz 14 yaşındaki yeğeni Mahmud'un tecrübesiz olması ve yaşının da küçük olması, çevresindeki devlet adamlarının işleri ellerine almasına sebep olmuştur⁵⁰⁴. Bunun yanı sıra Mahmud'un kardeşleri Mesud ve Tuğrul'un atabegleri Cüyüş Bey ile Gündoğdu Bey de fırsattan istifade küçük yaşta şehzadeler adına saltanatı ele geçirmek için isyana girişmişlerdir⁵⁰⁵.

⁴⁹⁷ Sencer; Melikşah'ın hayatta kalan çocuklarından birisidir. 6 Kasım 1086 tarihinde *Elcezire* bölgesindeki *Sincar*'da dünyaya gelmiştir. Doğum yerinden esinlenerek ona, Türkçe'de *Saplayan* manasına gelen *Sencer* adı verilmiştir. Nitekim kaynaklar bu ismin bir yakıştırma ibaret olduğuna dikkat çekmektedirler. Öte yandan Ahmet isminin de Sencer ile aynı kişi olduğu iddia edilmektedir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 234; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 257; KÖYMEN, "Sencer", *İA*, C.X, ss. 486-489.

⁴⁹⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 234.

⁴⁹⁹ YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 234.

⁵⁰⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 233.

⁵⁰¹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 82-83; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 235.

⁵⁰² MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 66.

⁵⁰³ İBNÜ'L ESİR, X, s. 433-435; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 258.

⁵⁰⁴ Bu devlet adamlarından özellikle *Hacibü'l-Hüccab Ali Bar* ve onun kâtibi konumundaki *Ebu-l-Kasım Dergezini* yönetimi ele almışlardır. Bkz. YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 235.

⁵⁰⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 234.

Durumun farkında olan Sencer, Selçuklu tahtını ele geçirmek için hazırlıklara başlamış ve bu esnada Horasan'da kendi hükümdarlığını ilan etmiştir (14 Haziran 1118). Sencer Selçuklu Devleti'nin tek hükümdarı olmak gayretiyle, yeğeni Mahmud'u etkisiz hale getirmek için harekete geçmiştir. Haberi alan Mahmud ise amcasına barış teklifi göndermiş; fakat amcası Sencer onun küçük yaşından ötürü Hacip Ali Bar ve Kâtibi gibi devlet adamlarının baskısı altında olduğunu söyleyip teklifi reddetmiştir. Neticede 11 Ağustos 1119 tarihinde Rey yakınlarındaki Save şehrinde karşı karşıya gelen iki ordudan Melik Sencer'in 20 bin kişilik ordusuna karşın Sultan Mahmud'un 30 bin askeri birliği mevcut bulunmuştur. Yalnız kaynaklardan edinilen bilgilere göre Sencer bu savaşta filleri kullanmış ve ortalama 18 ila 45 arasında bir fil birliğine sahip olduğu bilinmektedir⁵⁰⁶. Savaş esnasında ilk sıralarda Mahmud'un kalabalık ordusu üstünlüğü ele geçirmiş olsa da Sencer'in ordusundaki fillerin savaşa dâhil edilmesiyle durum Sencer lehine dönmüştür. Neticede yenilen Mahmud beraberindeki devlet adamları ile İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Sencer buradan Hamedan'a yönelmiş, aynı zamanda Bağdat'a ulaşan galibiyet haberi Sencer adına hutbe okunmasını sağlamıştır⁵⁰⁷.

Daha sonra yeğeni Mahmud'la, annesinin de etkisiyle barış yapan Sencer, oğlu olmadığı için Mahmud'u veliahdı yapıp, kızı Mehmelek Hatunu da onunla evlendirip damadı yapmıştır. Diğer taraftan Mahmud'a saltanat törenlerini yasaklayan Sencer, bu gelişmelerden sonra Mahmud'un adına "nevbet" çaldırması için izin vermiştir⁵⁰⁸.

Böylelikle kısa zaman içerisinde Selçuklu Devleti'ne tekrar istikrar kazandıran Sencer, Sultan ü'l-a'zam (en Büyük Sultan) unvanını alarak Merv merkez olmak kaydıyla Rey, Mâzenderân ve Kumis gibi şehir ve bölgeleri egemenlik sahasına dâhil etmiş, Mahmud'a ise Sultan ü'l-mu'azzam (Büyük Sultan)⁵⁰⁹ unvanını vererek Hamedan merkez olmak üzere ülkenin batı topraklarını yani Irak-ı Acem (Cibal)'in bir kısmı ile Irak-ı Arap (Mezopotamya) ve Suriye topraklarını vermiştir⁵¹⁰. Burada Sencer'in ülkenin topraklarını yeğeni ile bölüşmesi sonucu Selçukluların yeni

⁵⁰⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 258-259; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 235.

⁵⁰⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 234-235.

⁵⁰⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 260.

⁵⁰⁹ Selçuklu hükümdarlarının *Metbu ve Tabi* sıfatında kullandıkları unvanlarla ilgili Bkz. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 97; MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara, TTK, 2007, s. 30-34; ÇAYCI, Ahmet, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2008, s. 65-74; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani III, Alp Arslan ve Zamani*, s. 74-89.

⁵¹⁰ KÖYMEN, (1991), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani V- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 4-28; KÖYMEN, "Sencer", ss.486-493.

bir kolu olarak Irak Selçuklu Devleti'nin kurulmuş olduğunu görmekteyiz⁵¹¹. Öte yandan Sencer, devletin hâkimiyet alanında bulunan bazı bölgeleri de diğer yeğenlerinin iktâsına vermiştir. Buna göre Irak-ı Acem eyaletinin yarısı ile Gîlân bölgesini Şehzade Tuğrul'a, Fars Eyaletini, İsfahan ve Huzistân'ın yarısını ise Selçukşah'a verilmiştir⁵¹².

Daha sonra Sultan Sencer'in, Bâtını hareketlerini bastırmak için girişimlerde bulunduğu görülmektedir⁵¹³. Öyle ki Sencer'in bir defasında Bâtıniler üzerine yaptığı baskında 10 bine yakın fedainin öldürüldüğü bilinmektedir⁵¹⁴.

Bu gelişmeler ışığında Abbasi Halifesi Müsterşid Billâh, Sencer'in artan otoritesi karşısında güç kaybetmiş ve bu durumdan kurtulup eski gücüne kavuşabilmek adına Mahmud ile ilişkilerini arttırmıştır. Mahmud'un burada Halife ile işbirliği içerisine girmesindeki sebep ise Sultan Sencer'in bağımlılığından kurtulmak istemesidir. Bu amaç doğrultusunda ikili Sultan Sencer'e karşı bir ittifak kurarak savaş kararı dahi almışlardır⁵¹⁵. Sultan Sencer bu durumu öğrendiği zaman, hemen yeğeni Mahmud'a bir mektup yazarak girdiği bu yoldan dönmesi çağrısında bulunmuş ve Mahmud'da bu çağrıya olumlu cevap vererek bu fikirden vazgeçmiştir⁵¹⁶. Bunun üzerine Sencer, Halifenin siyasi etkisine girmiş olan Mahmud hakkında vezirinin de söylediklerinin yalan mı, doğru mu olduğunu anlamak üzere onu Rey şehrine çağırması ve aralarında bir görüşme olmuştur. Neticede yeğeninin yanlış yapmadığını anlayan Sencer rahatlamış ve bu görüşmeden oldukça memnun olarak Hamedan'a gitmek üzere Rey'den ayrılmıştır⁵¹⁷.

Bu gelişmelerden sonra Sultan Sencer önce kızı Mehmelek Hatun'u, o ölünce de diğer kızı Gevher Nesb'i Sultanı Mahmud ile evlendirmiştir. Nitekim akrabalık bağıni kuvvetlendirmek için girişimde bulunan Sultan Sencer'in ikinci kızı da bir süre sonra ölmüştür. Nihayet daha önceden hastalanıp iyileşmiş olan Mahmud ise

⁵¹¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 260; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 236.

⁵¹² TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 234-235; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 52; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 5-6.

⁵¹³ Sultan Sencer döneminde Bâtıniler ile yapılan mücadeleler için bkz. KAYA, Pınar, "Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtıniler İle Yapılan Mücadeleler", İstanbul, *Tarih Dergisi*, 2013, S. 58 (2), ss. 43-64.

⁵¹⁴ İBNÜ'L ESİR, X, s. 498-502; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 262-263.

⁵¹⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 263-264.

⁵¹⁶ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı V- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 83-111; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 238.

⁵¹⁷ İBNÜ'L ESİR, X, s. 514-515; KÖYMEN, "Sencer", ss. 486-493.

Bağdat'tan, Hamedan'a doğru Halife Müsterşid üzerine bir sefer hareketi yaparken hastalığı tekrar nüksetmiş ve 10 Eylül 1131 tarihinde vefat etmiştir⁵¹⁸.

Böylelikle Sultan Mahmud ölünce yerine oğlu Davud geçmiştir; fakat bu olay üzerine devletin içerisinde karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Mahmud'un kardeşleri Mesud, Tuğrul ve Selçukşah arasında başlayan mücadeleyi yatıştırmak için Sultan Sencer derhal duruma el koymuştur⁵¹⁹. Sencer, Irak Selçukluları tahtı için Yeğeni Tuğrul'u düşünmektedir; fakat bu durum karşısında, Mesud, Selçukşah ve Halife Müsterşid, Sencer'e karşı aralarında anlaşarak bir ittifak meydana getirmişlerdir. Sencer bu durumu düzeltmek amacıyla, ordusuyla batıya doğru yürümüş ve Rey'e ulaşmış taht için sıkıntı çıkaran Melik Mesud ve ittifak güçleri ile karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır. Yanında Melik Tuğrul olduğu halde Mesud ve ittifak güçleri ile Dinever'de çarpışmaya giren Sultan Sencer, Mesud'u yenilgiye uğratmış ve Irak Selçuklu Devleti diye adlandırdığımız devletin başına Sultan Mahmud'tan sonra Melik Tuğrul'u oturtmuştur⁵²⁰. Fakat Tuğrul'un başa geçmesinden sonra, kardeşleri tarafından çıkarılan sorunlarla uğraşırken hastalanarak (24 Ekim 1134) ölmesiyle birlikte, uzun zamandır saltanat hayalinde olan Mesud, Sultan Sencer'in onayı olmadığı halde, Irak Selçukluları tahtına geçmiştir⁵²¹.

Mesud'un tahta geçişinde Sencer'in kararı veya onayı alınmamıştır; fakat Sencer yeni bir müdahaleyi gereksiz görmüş olmalı ki, bu duruma sessiz kalmıştır⁵²². Mesud ilk zamanlar Sultan Sencer'in emirlerine karşı gelip yerine getirmemiş olsa da girişmiş olduğu bazı savaşlarda güç kaybetmesi üzerine Sultan Sencer ile Rey şehrinde bir araya gelerek ona biat edip emrine uyacağı ile ilgili raporlar sunmuş, Sencer ise, Mesud'un verdiği izahattan tatmin olmuş vaziyette Horasan'a dönmüştür⁵²³.

Irak Selçuklularında durum böyle iken diğer taraftan Sultan Sencer'in de desteğini alarak 1118 yılında tahta geçen Gazne Sultanı Behramşah, 1134 tarihine

⁵¹⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 266; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 236; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 241; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 66-67.

⁵¹⁹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 238.

⁵²⁰ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 67; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 266-269; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 242-243.

⁵²¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 269-270; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 254-286.

⁵²² SÜMER, Faruk, "Mes'üd", *İA*, C.VIII, MEB, İstanbul, 1978, ss.134-142.; KÖYMEN, "Sencer", ss. 486-493.

⁵²³ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 283-300; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 270.

kadar sakin ve refah içerisinde bir saltanat sürmüştür bu süre içerisinde hiçbir isyan hareketine girişmeden Selçuklu Devleti'ne bağlı kalmıştır⁵²⁴. Nitekim Behramşah, 1134 yılında Selçuklu Devleti'ne yıllık 250.000 dinar vergiyi vermemeye başlaması üzerine Sencer'e itaat etmediği görülmüştür. Aynı zamanda kendi halkına da kötü davrandığı ve mallarına el koyduğu haberlerini alan Sultan Sencer, Merv'den hareketle Behramşah üzerine bir sefer düzenlemiştir (1135)⁵²⁵. Gazne'ye yapılan sefer kış aylarının zorlu şartlarına rağmen uygulanmış ve Behramşah Selçuklu ordularından korkarak affedilmeyeceği düşüncesiyle ülkeyi terk ederek Hindistan'a kaçmıştır⁵²⁶. Daha sonra Sencer'den af dileyen Behramşah, Gazneliler Devleti'nin yönetimine tekrar getirilmiştir. Bu sefer ardından Sultan Sencer, Belh'e dönmüştür⁵²⁷.

Gazne Devleti'nin yanı sıra Sencer, Karahanlı Devleti teşkilatlanmasını da düzenlemiş daha melikliği döneminde burayla ilgilenen Sencer, Sultanlığı süresinde de müdahalelerde bulunmuştur. Bu bağlamda mevcut Batı Karahanlı hükümdarı Arslan Han Muhammed bir hastalık neticesinde felç olunca yönetimi oğlu Nasr ile birlikte ele almıştır. Bu süreç içerisinde Semerkant'ın dini liderlerinin çıkardığı bir isyan neticesinde Nasr öldürülmüş, Arslan Han, bu durum üzerine diğer oğlu Ahmed'i ortak hükümdar olarak atamıştır. Ahmed ise kısa süre zarfında olayları yatıştırmış, yalnız karışıklıkların ilk çıktığı esnada Arslan Han, Sencer'den yardım istemiş Sultan Sencer de bu yardım isteğine olumlu cevap vermiştir. Nitekim olayların yatışmış olmasına karşın sefer hareketinden vazgeçmeyen Sultan Sencer, bu yardım talebini de bahane ederek yönetimde ciddi değişiklikler yapmıştır. Bu minvalde Semerkant'ın hâkimiyetini ele alan Sencer, Arslan'ın hükümdarlığına son vererek yerine sırasıyla; Hasan bin Ali, İbrahim Bin Süleyman ve II. Mahmud'u hükümdar olarak tayin etmiştir⁵²⁸.

Karahanlıların yanı sıra Sencer, Harezm bölgesine de melikliği sırasında hâkim olmuş ve 1098 yılında Beryaruk tarafından Harzem'e, Harzemşah olarak atanmış Kutb el-Din Muhammed'i görevinde bırakmıştır. Kutb el-Din Muhammed yaşamı boyunca Sencer'e sadık kalmıştır. Kutb el-Din Muhammed'in 1128 yılında ölümüyle birlikte yerine oğlu Atsız, Sencer'in izniyle buraya Harzemşah olarak

⁵²⁴ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 68.

⁵²⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 271.

⁵²⁶ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 33-38; KÖYMEN, "Sencer", ss. 486-493.

⁵²⁷ MERÇİL, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85-90; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 305-309.

⁵²⁸ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 67-68; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 237-239.

atanmıştır⁵²⁹. Atsız da ilk başlarda tıpkı babası gibi Sultana sadakatle bağlıydı; fakat daha sonra Cend ve Mangışlak gibi askeri bakımdan stratejik değeri olan yerleri ele geçirmesiyle birlikte hatırı sayılır bir kudrete erişmiştir. Atsız bu yerleri ele geçirirken Sencer'den icazet almadığı gibi, bu bölgede kâfirlere karşı savaş veren Müslüman halkı da öldürmüştür⁵³⁰. Bu durumdan hoşnut olmayan Sencer, Atsız üzerine bir sefer düzenleme kararı alarak 1138 yılında Atsız'ın üzerine yürümüş ve onu mağlup ettiği gibi Harezm'in de zaptını sağlayarak bölgeyi yeğeni Gıyaseddin Süleymanşah bin Muhammed'e bırakmış ve akabinde Merv'e dönmüştür⁵³¹. Yalnız Süleymanşah'ın hâkimiyeti uzun sürmemiş Sencer'in, Harezm'den ayrıldığı haberini alan Atsız derhal harekete geçerek Süleymanşah ile mücadeleye girişmiştir. Neticede Süleymanşah'ı mağlup eden Atsız, Harezm'e tekrar hâkim olmuştur (1141)⁵³². Ancak daha sonra Karahıtaylıların Maveraünnehir bölgesinde görülmesi Atsız'ı endişelendirmiş ve Sencer'e bağlılığını bildirerek kendini sağlama almıştır⁵³³.

Diğer taraftan Sultan Sencer'in ilgilenmek zorunda kaldığı bir mesele de Karahıtaylılar ile olan sorundur. Bu bağlamda Karahanlı hükümdarı Mahmud ile egemenliği atında bulunan ve yine bir Türk boyu olan, Karluklular arasında büyük bir anlaşmazlık çıkmıştır⁵³⁴. Bu durum ile tek başına baş edemeyen Mahmud, Sultan Sencer'den yardım isterken, Karluklularda buna karşılık Karahıtaylılardan yardım istemiştir⁵³⁵. Sencer bu yardım isteği üzerine büyük bir ordu toplayarak harekete geçmiştir. İki kuvvet, 9 Eylül 1141 tarihinde Semerkant yakınlarında bulunan, Katvan sahrasında (bozkır) karşı karşıya gelmişlerdir⁵³⁶. Nitekim Karahıtaylıların 100 bin kişilik ordusu karşısında ağır bir yenilgi alan Sultan Sencer, savaş meydanından kaçarak canını zor kurtarmıştır⁵³⁷. Sencer'in ordusu tamamen dağıldığı gibi eşi Terken Hatun ve Emir Kumaç da esir düşmüştür⁵³⁸. Yapılan bu savaşta hayatının ilk yenilgisini alan Sultan Sencer, Ceyhun nehri ötesinde kalan ve Çin hudutlarına kadar

⁵²⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 272.

⁵³⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 246-247.

⁵³¹ KAFESOĞLU, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 45-50.

⁵³² KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 310-323; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 68.

⁵³³ KAFESOĞLU, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 48-49; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani*, s. 310-321; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 247.

⁵³⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 273.

⁵³⁵ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 322-335.

⁵³⁶ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 31-33; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 247-249.

⁵³⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 241; YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 237.

⁵³⁸ KAFESOĞLU, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 52-55.

uzanan topraklardaki bütün ülkelerini kaybetmiştir⁵³⁹. Öyle ki Katvan Savaşı mağlubiyeti Selçuklu Devleti ve İslam dünyası açısından ağır bir darbe olmuş, aynı zamanda Türkistan toprakları ilk defa bir putperest kavimin hâkimiyet sahası olmuştur⁵⁴⁰. Yine bu bağlamda, Katvan mağlubiyeti aynı zamanda Türk-İslam dünyasının bundan sonra doğudan gelebilecek herhangi bir istila karşısında mukavemetinin de kalmadığını göstermektedir⁵⁴¹.

Sultan Sencer'in düştüğü bu zor durumu haber alan Harezmşah Atsız, ona olan itaat yeminini bozarak gizlice Karahıtaylılarla münasebette bulunmuş ve bu durumu fırsata çevirmeye karar kılarak zaman kaybetmeden harekete geçmiştir⁵⁴². Önce Serahs'ı (Ekim 1141) daha sonra da Selçukluların payitahtı Merv'i istila ederek ele geçirmiş, Sencer'e ait olan hazineleri yağma etmiştir. Diğer taraftan Sultanın adını hutbeden kaldırarak kendi adına hutbe okutmuş ve yine kendi adına tuğra çekmeye başlamıştır (28 Mayıs 1142)⁵⁴³. Yalnız bu durum karşısında Sultan a bağlı bulunan halk bütün bu değişiklikler karşısında seslerini yükseltmiş ve itiraz etmişlerdir. Bu karşı çıkışa bakan diğer Horasan şehirleri de Atsız'a karşı mukavemet göstermeye başlamışlardır⁵⁴⁴. Nitekim Atsız bu mukavemetin başında Sultan Sencer'in himaye edip yetiştirdiği âlimleri ve din adamlarını görünce şiddete başvurarak çoğunu öldürmüştür (20 Ekim 1141)⁵⁴⁵. Bundan başka Atsız, Sultanın toparlanıp üzerine geldiği haberini alınca bazı din adamlarını ve âlimleri de yanına alarak Harezm'e doğru çekilmiştir⁵⁴⁶. Bu gelişmelerden sonra Atsız, sonraki yıl da rahat durmamış Nişabur, Beyhak ve Horasan'ın kalan kısımlarını da kendi egemenliğine katmıştır⁵⁴⁷. Nitekim Sultan Sencer, Katvan mağlubiyetinin ardından bir yıl içerisinde tekrar toparlanmayı başarmıştır ve derhal Atsız'ın bu ilerleyişinin önünü almak adına 1143 yılında Harezm'e doğru bir sefer düzenlemiştir. Harezm'in merkezi konumundaki Gürgeç'e kadar ilerleyen Sultan, şehri kuşatmış ve Atsız'ı kısıp almıştır⁵⁴⁸. Bu

⁵³⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 274-276.

⁵⁴⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 53-54; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 249.

⁵⁴¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 241-242.

⁵⁴² MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 69.

⁵⁴³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 277.

⁵⁴⁴ KAFESOĞLU, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 56-57.

⁵⁴⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 276.

⁵⁴⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 250.

⁵⁴⁷ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 84-85; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 342-345.

⁵⁴⁸ KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Harizmşahlar", İA, C.V/1, MEB, İstanbul, 1987, ss. 265-296.

durum üzerine Atsız kurtulamayacağı düşüncesiyle tekrar bağışlanma talep etmiş ve Sultan Sencer bu sefer de onu affederek hayatını bağışlamıştır⁵⁴⁹.

Bu affa mukabil Harezmşah Atsız, Merv’de ele geçirdiği, Sencer’e ait hazineleri iade edecek ve Sultana koşulsuz biat edecektir⁵⁵⁰. Atsız bütün bu olanlardan sonra isyankâr tavrından vazgeçmemiş, hatta bu defa Sencer’i öldürmeyi tasarlayarak bu doğrultuda iki Bâtını suikastçıyı Sencer’i öldürmesi için görevlendirmiştir⁵⁵¹. Bu suikast, daha önceden Sultan tarafından Atsız’ı kontrol altında tutmak için görevlendirilen devrin ünlü şairlerinden ve Sencer’in elçisi Edip Sâbir tarafından Sultana haber verilmesi üzerine uygulanamamıştır. Atsız, planının bozulması ve suikastın gerçekleşmemesini Şair Edip yüzünden olduğunu öğrenmesi üzerine Edip Sâbir’i Ceyhun nehrine atmak suretiyle boğdurarak öldürtmüştür⁵⁵². Bu durum Sencer’i üçüncü kez Harezm’e sefer yapmak mecburiyetinde bırakmıştır. Sencer, iki aylık bir kuşatma sonrası Hezaresb kalesini almağa muvaffak oldu ve Gürgenç’e doğru ilerleyişini sürdürdü. Bu durum üzerine endişeye kapılan Atsız, tekrar af dilemiş ve Sultan Sencer’e birçok hediyeler göndererek bağışlanmasını istemiştir. Bu isteği Sultan tarafından kabul edilen Atsız, bir kez daha affedilerek hayatını kurtarmıştır⁵⁵³. Aslında Sultan Sencer’in, Atsız gibi isyancı birini yaptığı affedilemez davranışlara rağmen üç kez üst üste bağışlamasının bir nedeni vardır. Selçukluların kuzey bölgelerinde bulunan henüz İslamiyet’i kabul etmemiş Türklerin güneşe inmesini önleyecek pozisyonda hüküm süren ve bu Türklerle savaşan Atsız aynı zamanda Karahıtaylılara yıllık 30 bin dinar vergi ödeyerek onlarla iyi geçinmektedir. Yani kuzey yönünde bir tampon görevi gören Harezm, Büyük Selçuklu Devleti’nin kuzey kapısı konumundadır⁵⁵⁴.

⁵⁴⁹ MERÇİL, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, s. 69.

⁵⁵⁰ ÖNGÜL, Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, s. 251.

⁵⁵¹ SEVİM, MERÇİL, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, s. 277.

⁵⁵² Elçi Edip Sâbir, Atsız’ın suikast planını haber aldıktan sonra kiralık katillerin eşkalini bir kâğıda çizerek yaşlı bir kadının ayakkabısının içerisinde sultan Sencer’e göndermiştir. Sultan bu istihbarat bilgisi üzerine iki adamı arattırılmış ve bu iki kişi bir meyhanede bulunarak öldürülmüştür. Sultana suikast ile ilgili Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 276-277; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 251.

⁵⁵³ Atsız’ın affedilmesine aracı olan, yiyeceğini ve giyeceğini ceylan eti ve derisinden karşıladığı için namına *Ahupuş* denen derviş vesile olmuştur. Bu derviş Sultan’a giderek Atsız’ın affedilmesi ile ilgili elçilik yapmıştır. Bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 279; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 251; KÖPRÜLÜ, “Harizmşahlar”, ss.265-296.; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 335-353; KAFESOĞLU, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 56-59.

⁵⁵⁴ BARTHOLD, Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, s. 349-350; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 336-360.

Diğer yandan Selçukluların Gurlular ile de ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir hatta Sultan Sencer döneminde Selçuklu-Gurlu ilişkilerinde birde savaş mevcuttur (24 Haziran 1152). Selçukluların almış olduğu Katvan mağlubiyeti sonrası Gurlular, Herat'ı ele geçirmiş, Belh'e kadar da ilerlemişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Gurlular'ı durdurmak amacıyla, Selçuklu kumandanı Emir Kumaç harekete geçmiş nitekim bu hareketinde başarılı olamamıştır. Emir Kumaç ile yaptığı savaşı yenen Gur hükümdarı Alâeddin Hüseyin buradan güç alarak Selçuklulara ödediği yıllık vergiyi de ödememeye başlamıştır. Diğer taraftan Gaznelilerle de savaşa tutuşan Alâeddin, Gazne'yi zapt etmiş ve halkı kılıçtan geçirmiştir⁵⁵⁵. Gazne'de yedi gün yedi gece sürecektir bir yangın çıkarmış olan Alâeddin, bu davranışından ötürü Cihânsûz (Dünyayı yakan) lakabını almıştır. Lakin batıdan Sencer'in baskısı ile karşı karşıya kalan Alâeddin, Gazne'yi daha fazla elinde tutamadan Gur'a çekilmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan itaatsizliğinin yanı sıra bağımsızlığını da ilan etmiş olan Alâeddin Hüseyin, artık çizmeyi aşmış duruma gelmiştir. Bunun üzerine Sencer, Alâeddin'in üzerine bir sefer yapmaya mecbur kalmış, Herat yakınlarında Nâb denilen yerde karşılaşan iki ordu savaşa tutuşmuş ve neticede Alâeddin Hüseyin kesin bir yenilgi alarak Sencer'e mağlup olmuştur (24 Haziran 1152)⁵⁵⁶. Savaş neticesinde Alâeddin Hüseyin, Sencer'e esir düşmüş, Alâeddin bir süre Sencer'in yanında, ona hizmetlerde bulunmuştur. Kendisini Sencer'e sevdirmeye muvaffak olan ve Sencer tarafından affedilen Alâeddin Hüseyin, Gur'un idaresine tekrar yetkilendirilerek bağışlanmıştır⁵⁵⁷.

Sultan Sencer'in Gurlularla mücadelesinin akabinde döneminin en ciddi sayılabilecek olaylarından biri olan Oğuzlar ile olan münasebeti oldukça dikkat çekmektedir. Çünkü Sultan Sencer bu ilişki neticesinde esir edilmiş uzun sayılabilecek esirlik hayatı, hem onun hem de Selçuklu Devleti'nin durumunu ciddi şekilde etkilemiştir⁵⁵⁸. Bu bağlamda Selçuklu ve Oğuzlar ilişkisine baktığımızda, Karahıtay ve Karlukların baskısıyla Türkistan'dan batıya doğru göç etmiş, göçebe bir yaşam süren Oğuzlar⁵⁵⁹, Tohâristan bozkırlarında, yarı bağımsız bir biçimde

⁵⁵⁵ MERÇİL, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 88-91.

⁵⁵⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 242-243; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 378-380.

⁵⁵⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 280-281; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 252-253; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 69.

⁵⁵⁸ GÜNGÖR, *Tarihte Türkler*, s. 89.

⁵⁵⁹ Ayrıca yirmi dört Oğuz boyunun Üç-ok ve Boz-ok adı ile on ikişer boy olarak iki kola yarıldıklarına dair ilk tarihi bilgi de bunlar hakkında verildiği kaynaklarda geçmektedir. Bkz. İBNÜ'L ESİR, XI, s. 32; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 244.

yaşamaktadırlar⁵⁶⁰. Buna bağlı olarak Oğuzlar, Selçuklu hükümdarı Sencer'e yılda 24 bin koyunu vergi olarak vermekteydiler. Sencer ile Oğuzlar arasında çıkan ilk anlaşmazlık işte bu verginin tahsilâtı esnasında ortaya çıkmıştır. Vergi tahsilâtına gelen Selçuklu memurlarının güçlük çıkarması üzerine, Oğuzlar tarafından öldürülmesi, Selçuklu-Oğuz anlaşmazlığının fitilini ateşlemiştir⁵⁶¹. Bu olay üzerine Belh Valisi Emir Kumaç bu olayın peşine düşmüş ve kendisini Oğuzların üzerine şihne tayin ettirmiştir. Oğuzlardan bu memurların hesabını soran Emir Kumaç, Oğuzların, kendileriyle uğraşmamasını, otlaklarında rahat bırakılmalarını istemelerine rağmen bu konu da ikna olmamış ve 10.000 kişilik bir orduyla Oğuzların üzerine yürümüştür⁵⁶². Bunun üzerine Oğuzlar, Kumaç'a bir anlaşma teklif ettiler. Anlaşmaya göre çadır başı 200 dirhem vermek suretiyle ve buldukları yerde kalmayı diledilerse de Kumaç savaşmayı seçmiştir (1153). Savaş neticesinde Kumaç'ın birlikleri bozguna uğradığı gibi kendisi ve oğlu Alâeddin Ebu Bekir de esir alınmış ve daha sonra öldürülmüşlerdir⁵⁶³.

Bu olayı haber alan Sencer, Oğuzlar üzerine sefer yapmaya çok hevesli olmasa da etrafındaki komutanlar ve özellikle de Emir Kumaç'ın torunu Mü'eyyed Ay-Aba'nın ısrarıyla, Oğuzlar üzerine bir sefer tertiplenmiştir. Bu arada rivayete göre Oğuzlar, Sencer'i savaştan vazgeçirmek için 50 bin at ve deve, 200 bin koyun ve 200 bin altın, 1000 köle ve türlü hediyeler vermeyi teklif ettiyseler de komutanlarının etkisinde kalan Sencer bu teklifleri reddederek seferi yapmaktan vazgeçmemiştir⁵⁶⁴. Bu minvalde nihayet iki ordu Belh yakınlarında karşı karşıya gelmişlerdir (Mart-Nisan 1153). İlk önce Oğuzlar tarafından püskürtülen 100 bin kişilik Selçuklu ordusu akabinde dar bir boğazda sıkıştırılarak ağır bir yenilgiye uğratılmıştır⁵⁶⁵. Birçok emir ve komutanın öldürüldüğü bu savaşın en önemli yanı ise Sencer'in, Oğuzlara esir düşmesidir⁵⁶⁶. Bundan sonra Oğuzlar yanlarında Sencer de alarak, onun namına başta Merv olmak üzere Horasan'ın tüm şehirlerinde Çağrı Bey zamanından beri dolu olan hazineleri yağmalayıp istila etmişlerdir. Bir istila hareketi başlatan ve bu harekete

⁵⁶⁰ Oğuzlar'ın bu bölgeye gelmeleri ve ortaya çıkan sorunların ayrıntılı bilgisi için bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 243-244; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 254.

⁵⁶¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 281.

⁵⁶² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 254; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 281.

⁵⁶³ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 69-70.

⁵⁶⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 245; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 281; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 254.

⁵⁶⁵ SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 104-105.

⁵⁶⁶ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri* s. 410-412.

karşı gelenleri kıyımdan geçiren Oğuzlar daha sonra Belh ve Merv bölgesine çekilmişlerdir⁵⁶⁷.

Diğer taraftan Oğuzlarla yapılan bu savaştan kaçmayı başarmış olan Vezir Tâhir bin Fahr el-Mülk'ün gayretleriyle Bavendiler ülkesinde bulunan Sencer'in yeğeni Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah'ı Nişabur'a getirerek Selçuklu Sultanı ilan etmişlerdir (11 Eylül 1153). Fazla vakit kaybetmeden harekete geçen Süleymanşah ilk etapta Oğuzlar üzerine bir sefer tertipleyerek onlara ağır bir yenilgi verdirmiştir. Fakat daha sonra bütün emir ve kumandanları etrafında toplamayı başaramayan Süleymanşah, Merv üzerine bir sefer başlattıysa da başarılı olamayarak Nişabur'a geri dönmüştür⁵⁶⁸.

Oğuzlar ise bu gelişmelerden sonra Merv'e geçerek burasını iki ay boyunca yağmalamış ve servetini vermeyen halka işkenceler yapmışlardır. Bunun yanı sıra Sencer'i de yanlarında götüren Oğuzlar onu sıkı kontrol altında tutmakta ve hizmetçilerini her hafta düzenli şekilde değiştirmektedirler. Daha kötüsü ise Oğuzlar Sencer'i geceleri bir kafese hapsediyorlar ve ona esir muamelesi yapıyorlardı. Bu zamana kadar Sencer, Oğuzların sözlerine inanmış ve kendini hükümdar gibi görmüştür; fakat Oğuzların bu son yaptıklarından sonra durumun farkına varan Sencer, Oğuz Başbuğlarından Bahtiyar'ın, Merv'i kendisine iktâ olarak verilmesini istemesi üzerine bu işin tamamen bir oyun olduğu anlamıştır⁵⁶⁹.

Öte yandan Süleymanşah, Vezir Tahir bin Fahirülmülk'ün Aralık 1153-Ocak 1154 tarihinde ölmesi üzerine büyük bir destekten mahrum kalmış ve iyice zayıflamıştır. Süleymanşah bütün çabalarına rağmen devleti toparlamak istese de Selçuklu Devleti büsbütün dağılmıştır. Bunun üzerine Süleymanşah Horasan'dan ayrılarak Cürcan'a gitmiştir⁵⁷⁰. Oğuzlar ise daha sonra Tus şehri üzerine yürüyüp buraları istila etmişler bazı türbeleri harap etmiş ve aynı akıbetten Meşhed'de nasibini almıştır⁵⁷¹. Süleymanşah'ın, Horasandan ayrılmasından sonra çökmüş durumdaki Devleti tekrar toparlamak adına Selçuklu emirleri Sencer'in yeğeni ve Karahanlı hanedanından olan Arslan Han'ın oğlu Mahmud'a haber göndererek onu hükümdar yapma girişiminde bulunmuşlardır (Aralık 1154-Ocak 1155). Bağdat'ta halen Sencer

⁵⁶⁷ SEVİM, MERÇİL, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, s. 281-282.

⁵⁶⁸ ÖNGÜL, Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, s. 255.

⁵⁶⁹ ÖNGÜL, Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, s. 255; SEVİM, MERÇİL, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, s. 282; TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti, s. 246; GÖKSU, Erhan, Türkiye Selçuklularında Ordu, Ankara, TTK, 2010, s. 79-110.

⁵⁷⁰ İBNÜ'L ESİR, X, s. 151-152.

⁵⁷¹ SEVİM, MERÇİL, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür, s. 282-283.

adına hutbe okunmasına rağmen Mahmud adına hutbe okunup ona itaat eden Selçuklu emirleri, Oğuzlara karşı birlik olmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu bağlamda Irak Selçuklu Sultanı Muhammed bin Mahmud ve Harezmsah Atsız da bu desteğe katılarak Mahmud'un Sultanlığını kabul etmişlerdir. Selçukluların birlik olma girişimleri sırasında Oğuzlar boşdurmamış ve bu esnada Nişabur'a doğru hareket etmişlerdir. Nişabur'da da kendilerine karşı duracak kimse olmayınca burayı da yağma ve istila etmişlerdir. Mahmud Han bu durum karşısında beraberinde Selçuklu emirleri ile Herat'ı kuşatmakta olan Oğuzların üzerine saldırmış ve çoğunluğunu Oğuzların kazandığı birçok savaş meydana gelmiştir. Nitekim Mahmud Hanın çabaları fayda vermiş, Oğuzlar Herat önlerinden çekilmek durumunda kalmışlardır. Bu sırada Atsız'ın da yardımını talep eden Mahmud Han birleşme evresindeyken geçici de olsa Oğuzlarla bir anlaşma yapmıştır. Tam bu esnada Sultan Sencer tutsaklıktan kurtulmuştur⁵⁷².

Oğuzlar daha önceden Mahmud Han ile yapmış oldukları anlaşma gereği Sultanın bazı eski kumandanlarına onunla görüşmesi iznini vermişlerdir. Bu bahaneye dayanarak Sultan Sencer'in tutsaklıktan kurtulmasını sağlayan Müeyyed Ayaba önderliğinde Sultanın bazı has adamları bir gün Sencer'in yanına gelmiş ve bazı Oğuz askerlerini para vaadi ile kandırarak Sultan Sencer'i Tirmiz şehri karşısındaki Ceyhun nehrinin kıyısına getirip oradan da Tirmiz şehrine kaçırmayı başarmışlardır (1156)⁵⁷³.

Sencer, Oğuzların elinden kurtulduktan hemen sonra Tirmiz'e ardından da Merv'e gelmiş ve buradan kendisine tabi olan veya olmayan bütün çevre devletlere haber göndererek tekrar devletin başına geçtiğini bildirmiştir⁵⁷⁴. Bunun yanı sıra Horasan emir ve askerleri onun etrafında toplanmışlardır⁵⁷⁵. Nitekim Sultan Sencer, Merv'de Selçuklu Devleti'ni tekrar toparlamaya çalışmıştır; fakat bu toparlanma girişimleri pek de fayda etmemiştir. Çünkü artık yaşlanmış olan Sencer, esirlik dönemi boyunca ruhen oldukça yıpranmıştır. Bundan başka boşalan devlet hazineleri maddi anlamda güçsüz olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda dağılmış askerlerin

⁵⁷² SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, s. 102-107; TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti, s. 246-248; KÖYMEN, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamamı II- İkinci İmparatorluk Devri, s. 399-414.

⁵⁷³ Bazı kaynaklar Sultan Sencer'in esirlikten kurtulma tarihlerini farklı vermektedir. Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 256; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamamı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 454-455; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 283; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 246.

⁵⁷⁴ SÜMER, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, s. 105-107.

⁵⁷⁵ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 178-180.

toparlanamaması ve harap olmuş ülkenin bitkin hali Sencer'in son çırpınışları karşısında değişmemiştir⁵⁷⁶. Üç yıllık esaretin ardından başında bulunduğu devletini kurtarma girişimleri ve devlet düzenini tekrar tesis etme isteğine rağmen buna muvaffak olamayarak 6 Mayıs-Nisan 1157 yılında 71-72 yaşlarında hayatını kaybetmiştir⁵⁷⁷. Sultan Sencer ölümünden sonra, sağ iken Merv şehrine yaptırmış olduğu, Ahret Evi (Dar ul-ahiret) veya devlet Hane adı ile bilinen görkemli türbeye defnedilmiştir⁵⁷⁸.

Sultan Sencer ilim, edebiyat ve sanatın gelişmesine oldukça destek olan büyük bir hükümdardır. O, bilim adamlarına en çok saygı ve hürmet eden Selçuklu hükümdarlarından biridir. Akıllı, adaletli, heybetli, cömert, güzel ahlaklı ve yumuşak tabiatlı bir insan olan Sultan Sencer, affetmeyi seven, halka karşı merhametli davranan bir hükümdardır. Ve yine Sultan Sencer'in döneminde halk güven içerisinde yaşamıştır. O, kılıçla topladığını kalemle dağıtan, esir aldığı hükümdarlara iyi davranan vasıflı bir Sultandır⁵⁷⁹.

Nitekim Sultan Sencer'in ölümü ile birlikte Selçuklu Devleti de tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmış, bundan sonraki Selçuklu izleri parçalar halinde kendini göstermeye devam etmiştir. Konumuz gereği ele almış olduğumuz Selçuklular döneminde, sultanların faaliyetlerine değindikten sonra parçalanmış Selçuklu Devleti'nin bundan sonraki evrelerine de kısaca değinmek sureti ile konumuzun daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Tablo 2: Büyük Selçuklu Sultanları Listesi

1	Sultan Tuğrul Bey bin Mikhâil	1040-1063
2	Sultan Alparslan bin Çağrı Bey	1063-1072
3	Sultan Melikşah bin Alparslan	1072-1092
4	Sultan Berkyaruk bin Melikşah	1092-1104
5	Sultan Muhammed Tapar bin Melikşah	1105-1118
6	Sultan Sencer bin Melikşah	1119-1157

Kaynak: ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 519.

⁵⁷⁶ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 454-459; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 257.

⁵⁷⁷ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 186-187; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 464-465; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 283-284; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 246; TÜTEN, *Büyük Selçuklu Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*, s. 56-58.

⁵⁷⁸ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 186-187.

⁵⁷⁹ Kaynaklarda Sultan Sencer ile ilgili olarak birçok menkıbe bulmak mümkündür. Bkz. BURSLAN, Kıvameddin, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1999, s. 232-252; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 284-285; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 258.

2.5. Devletin Parçalanma Evresi

Sultan Sencer'in ölümüyle birlikte Selçuklu Devleti'nin 117 yıllık varlığı son bulmuştur. Fakat merkeze bağlı konumda bulunan diğer devletler varlığını devam ettirmiştir⁵⁸⁰.

- ❖ Irak ve Horasan Selçukluları 1119-1194
- ❖ Kirman Selçukluları 1092-1187
- ❖ Suriye Selçukluları 1092-1117
- ❖ Anadolu Selçukluları 1092-1308⁵⁸¹

Adı geçen devletler halinde varlığını devam ettirmeye çalışan Selçuklu Devleti, bu dörde bölünmenin etkisiyle merkezi yönetim şeklini tamamen kaybetmiştir. Bunun yanında birbiriyle bağlantılı ama kendi başlarına da birer ülke niteliği taşıyan bu yapı içerisinde de taht mücadelelerinin devam ettiğini söylemek gerekir⁵⁸².

2.5.1. Irak ve Horasan Selçukluları (1119-1194)

Irak Selçuklularının meydana çıkışı Sultan Mahmud'un (1117-1131) Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sencer (Sancar) tarafından tanınmasıyla başlamıştır. Babası Sultan Muhammed Tapar'dan kendisine kuvvetli ve zengin bir devlet, miras olarak kalmıştır ve Mahmud bu birikimin üzerinde Sultan olmuştur⁵⁸³.

Emirlerin ve Atabeglerin⁵⁸⁴, melikler üzerinde etkisinden dolayı Irak Selçuklularında taht için mücadele kavgası bir türlü son bulmamıştır. Bu bağlamda Sultan Sencer, Irak bölgesinde bağımsızlığını ilan eden yeğeni Mahmud'un (1119-1131) Sultanlığını kabul etmeyerek üzerine yürümüştür⁵⁸⁵. 1119 yılında, Save yakınlarında karşı karşıya gelen iki kuvvetten, Sencer tarafı galip gelmiş ve Mahmud

⁵⁸⁰ YAZICI, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, s. 239.

⁵⁸¹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 46.

⁵⁸² KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 47.

⁵⁸³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 247; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 47-48; HOUTSMA, Martijn Thedor "Mahmud bin Muhammed Tapar", *İA*, İstanbul, MEB, 1987, C.VII, ss.170-171; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 290-291; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 72.

⁵⁸⁴ "Selçuklularda ilk Atabey unvanını alan kişi vezir Nizamülmülk olmuştur. Sultan Alparslan Malazgirt zaferinde sonra oğlu Melikşah'ın devlet işlerinde tecrübe kazanması amacıyla Nizamülmülk'ü vazifelendirmiş ve ona "Ata Hoca" veya "Atabeg" unvanını vermiştir. Daha sonra Nizamülmülk'ten itibaren bu unvanla birlikte verilen vazife yüksek bir devlet memurluğuna evrilmiştir. Selçuklu sultanları özellikle uç eyaletlerini aile fertleri arasında bölüştürülen henüz yaşları küçük olan bu şehzadelere vasi ve mürebbi sıfatıyla genellikle kumandanlar arasından bir atabey tayin etmişlerdir. Atabey, yanında bulunan melikin terbiyesi ve öğretimi ile ilgilenir, onun adına eyaleti yönetme yetkisine sahipti. Sultanların yanı sıra önemli merkezlerdeki melikler de kendi çocuklarına atabey tayin ederlerdi." Bkz. ALPTEKİN, Coşkun, "Atabeg", *DİA*, İstanbul, TDV, 1991, C.4, ss.38-40.; Martijn Thedor Houtsma. "Mahmud bin Muhammed Tapar", *İA*, VII, s. 170-171.

⁵⁸⁵ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 46-47; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 290.

amcasına esir düşmüştür. Fakat Sultan Sencer onu affetmiş hatta bununla da kalmayıp, kızını Mahmud'a vererek onu damadı yapmıştır⁵⁸⁶. Savaş sonrası aralarında yapılan antlaşma ise Irak Selçuklularının da temelini oluşturmuştur⁵⁸⁷. Antlaşmaya göre: Mahmud da Sultan unvanı taşıyacaktır; fakat hükümdara bağlılığı devam edecektir. Buna göre devletin doğu bölgeleri ve Rey Sencer'de kalacak, batı kesimleri ise Mahmud'a bırakılacaktır⁵⁸⁸. Sencer, Sultan-ı Azam unvanını kullanmış ve bu onu diğerlerinden daha üstün kılmıştır⁵⁸⁹. Fakat bu bağlamda, Mahmud'a Sultan unvanını vermesiyle ilgili olarak da erkek evladının olmayışı gösterilebilir. Bu arada ilk zamanlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin batı kısmında yer alan devletler Irak Selçuklularına tâbi bırakılmıştır⁵⁹⁰.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da Irak Selçuklularında cereyan eden taht mücadelelerini hanedanın diğer bölümlerinden ayıran noktadır. Öyle ki ortaya çıkan bu olaylarda halifelerin oynadıkları olumsuz roller bu önemli noktayı oluşturmaktadır. Bilindiği üzere halifelik ile olan ilişkiler Selçuklu hâkimiyetinin halifelik tarafından onaylanması ile olumlu bir şekilde seyretmektedir. Öte yandan bu olumlu gelişmeler Büveyhoğullarının tahakkümüne karşı halifeliğin Tuğrul Beyden yardım istemesi üzerine daha da kuvvetlenmiştir⁵⁹¹. Nitekim Sultan Tuğrul'un yardım amacıyla Bağdat'a arka arkaya iki sefer düzenlemesinden sonra siyasi gücünü elden yitiren halifelik, sadece sembolik bir pozisyon almıştır⁵⁹². Bu durumdan hoşnut olmayan dönemin halifeleri durumu değiştirmek adına saltanat kavgalarında yer almaktan çekinmemişlerdir⁵⁹³.

Öte yandan Mahmud, genç yaşına rağmen kardeşleri Melik Tuğrul ve Mesud ile asıl itibarıyla de bunların Atabegleri ile mücadele etmek durumuna düşmüştür⁵⁹⁴. Melik Mesud Atabegi Çavuş Bey ve Veziri Ebu İsmail et-Tuğrai'nin kışkırtmalarıyla

⁵⁸⁶ Bkz. Sultan Sencer Dönemi)

⁵⁸⁷ TURAN, A.N, Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne, s. 34; KAFESOĞLU, Selçuklu Tarihi, s. 52.

⁵⁸⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 259.

⁵⁸⁹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 47.

⁵⁹⁰ Bkz. Sultan Sencer Dönemi.

⁵⁹¹ MÂVERDÎ, el-Ahkâmü's-Sultâniye, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1994, s. 331; Casim Avcı, (1998), Hilafet, *DİA*, C.17, TDV, İstanbul, ss. 539-546.

⁵⁹² AZİMLİ, Mehmet, *Halifelik Tarihine Giriş-Başlangıçtan IX. Asra Kadar*, İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2012, s. 2-5.

⁵⁹³ AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, Çev: Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul, Ötüken Yay., 2006, s. 261-264; SEVİM, MERCİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 290-293.

⁵⁹⁴ KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 47; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 47.

Sultan Mahmud'a isyan etmiş ve nihayetinde 1120 tarihinde yapılan savaşta yenilmiştir⁵⁹⁵.

Diğer yandan Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, bozulmuş devlet otoritesini yeniden tahsis ederek kontrolü sağlamış, Rey, Mâzenderan, Kümis gibi önemli şehirler üzerinde tekrar hâkimiyetini kurmuştur. Irâk-ı Acem'in doğusunu ve Gilan mıntikasını Tuğrul'a, Fars, İsfahan ve Huzistan'ın yarısını Selçukşah'ın yönetimine vermiştir⁵⁹⁶. Sencer, güç dengesini kurabilmek adına devletin batısında iki devlet daha kurmuştur. Böyle yaparak Mahmud'un tahtında rahat kalmasını önlemiştir⁵⁹⁷. Bu tedbirlere ve Sencer'in ona iyi davranmasına rağmen Mahmud, halife ile Sencer aleyhine ittifak yapmaktan geri kalmamıştır. Bütün bu olanlara rağmen, uzun vadede otoritesini güçlendiren Sencer, ipleri eline alarak Halife ile Mahmud'un arasını açacak ve hatta onu Halifeyle mücadeleye sevk edecektir⁵⁹⁸. Bu durum İslam dünyasında, Hıristiyan Avrupa'sında var olan Papa ile krallar arasındaki mücadele benzeri bir mücadeleyi başlatmıştır. Sultan Mahmud, Halifeyle giriştiği mücadeleden galip çıkmış, netice olarak da Halife askeri gücünü yitirmiştir; fakat Mahmud, Halife ile yaptığı anlaşma gereği Irak-ı Arap bölgesini onun hâkimiyetine bıraktığını bildirmiştir⁵⁹⁹.

Halifelerin sembolik olan pozisyonlarından kurtulup tekrar askeri ve siyasi güç kazanmak için Selçuklu hanedanlarına etki etmesinden dolayı Sultan Sencer, Halife Müsterşid ile olan ilişkilerini yürütmesi için görevlendirdiği vezir ve komutanların başarısızlığı üzerine batıya doğru bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır⁶⁰⁰. Bu sefer akabinde Sencer, Rey şehrine geldikten sonra Mahmud'u huzuruna çağırmıştır. Yapılan görüşmede Sultan, Mahmud'un tavırlarından memnun kalmış ve ona Halifenin isteklerini yerine getirmemesini bilakis onu baskı altında tutmasını istemiştir. Bu gelişmelerden sonra Halife üzerine yürüyüp onu azletmeyi

⁵⁹⁵ el-HÜSEYNÎ, s. 66-69; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 47-48; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 51-52; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 73-74.

⁵⁹⁶ HOUTSMA, ss.170-171.

⁵⁹⁷ İBNÜ'L ESİR, X, s. 443-444; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 47-48.

⁵⁹⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 296-298.

⁵⁹⁹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 48; İBNÜ'L ESİR, XI, s. 441-442.

⁶⁰⁰ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 34; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 48.

düşünen Mahmud'un 27 yaşındayken hastalanıp 10 Eylül 1131 yılında ölümüyle birlikte, Sultan Sencer ile yaptıkları bu planın da yarım kaldığı görülmektedir⁶⁰¹.

Mahmud'un ölümü ile başlayan saltanat mücadelelerinde Sencer, Mesud'a karşı Tuğrul'u hükümdarlığa geçirmişse de sürekli ilgilenemediği için atabeg ve emirlerin ihtiraslı yaklaşımları küçük Selçuklu şehzadelerini oyuncak haline getirmiştir. Gâh birinin gâh diğerinin kazandığı bir çekişme ortamında istikrarın sağlanamaması ve bunun yanı sıra Abbasi halifelerinin de duruma müdahil olması saltanat mücadelelerinin şiddetlenip kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Nitekim devlet karmakarışık bir ortam içerisine sürüklenmiştir⁶⁰².

Bu minvalde emirler ve atabegler (Bu işin başında bulunanlar vezir Ebulkasım Dergüzinî ve Aksungur Ahmedî'dir.) Sencer'in rızasını almaksızın Mahmud'un oğlu Davud'u tahta çıkarmışlardır⁶⁰³. Nitekim Davud daha çocuk yaşta olmasından ötürü bunu fırsat bilen, amcaları Mesud ve Selçukşah tahtı ele geçirmek için harekete geçmekte gecikmemişlerdir⁶⁰⁴. Yine Halife de bu durumu fırsata çevirmek isteyerek Selçukşah ile anlaşıp Mesud'a karşı bir ittifak kurmuştur⁶⁰⁵. Sencer, bu duruma daha fazla seyirci kalamamış ve batıya doğru bir sefer başlatmıştır⁶⁰⁶. Yalnız, Sultan Sencer'in Rey şehrine kadar gelmesi üzerine endişeye kapılan Mesud, Halifeyle ve Selçukşah ile bir ittifak kurmuştur⁶⁰⁷. Üçlünün kurmuş olduğu bu ittifaktaki amaç Sultan Sencer'in devletin batı kanadındaki egemenliğine son vermek olmuştur. Bu minvalde taraflar Mayıs 1132 yılında Dinever'de karşı karşıya gelmişler, neticede Sencer bu savaştan galip ayrılan taraf olmuştur. Sencer yeğeni Mesud'a bu defa da iyi davrandığı gibi Azerbaycan'ı da ona iktâ olarak vermiştir⁶⁰⁸.

Bu gelişmelerden ve seferden sonra Sultan Sencer Irak Selçuklularının tahtına Tuğrul'u atamış ve ona, kendisine sadık kalmasını nasihat ettikten sonra, halife ile

⁶⁰¹ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 144-145; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 48-49. Sultan Mahmut'un ölümü ile ilgili daha fazla bilgi, için Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 275; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 301-302.

⁶⁰² TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 248-249; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 283-286.

⁶⁰³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 303; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 75.

⁶⁰⁴ KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 52-53.

⁶⁰⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 269-271.

⁶⁰⁶ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 139-141.

⁶⁰⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 53; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 272-273.

⁶⁰⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 249; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 76.

olan sorunların çözümü için çaba sarf etmesi tavsiyesinde bulunmuş ve Horasan'a dönmüştür⁶⁰⁹.

Nitekim Sultan Sencer'in Irak topraklarından çekilmesi üzerine, Tuğrul'un hükümdarlığına dair itirazlar başlamıştır. Öyle ki bu itirazlar saldırı boyutuna gelip Tuğrul'u tahttan indirmeye teşebbüse kadar gitmiştir. Tuğrul'un yeğeni Davud ile kardeşi Mesud aralarında ittifak kurarak Tuğrul'a saldırmışlardır⁶¹⁰. Birçok önemli şehrin elinden çıkması ile güç kaybeden Tuğrul bu savaştan mağlup ayrılmıştır. Daha sonra kaybettiği yerleri tekrar kontrole alıp toparlanmaya çalışsa da 24 Ekim 1134 tarihinde Hamedan'da hastalanarak vefat etmiştir⁶¹¹.

Tuğrul'un ölümü üzerine tekrar harekete geçen Mesud, Hamedan'da bulunan tahta oturmuş; fakat bir süre sonra Halifeyle aralarında sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bunun sebebi ise daha önceden de belirttiğimiz gibi halifenin siyasi işlere meyletmesidir⁶¹². Hâlbuki Tuğrul Bey döneminden bu yana, halifeyle yapılan antlaşma uyarınca, halifenin siyasi yetkileri kısıtlanmıştır. Fakat buna rağmen Halife Müsterşid asker toplamaktan ve dünyevi işlerde imtiyaz aramaktan geri durmamış her fırsatta elini güçlendirmek için girişimlerde bulunmuştur⁶¹³. Diğer taraftan Mesud, halifenin bu tarz olumsuz davranışlarını ortadan kaldırmak için üzerine yürümeden evvelki duruma bakıldığında Halifenin, hutbelerde Sencer ve Davud'un adını da zikrettiği görülmektedir. Halifenin bu davranışla diğerlerinin kendisine karşı birleşmesini önlemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Diğer yandan Mesud ile Halife Müsterşid 1135 yılında yaptıkları savaş neticesinde, Halife büyük bir yenilgi alarak Mesud tarafından esir alınmıştır⁶¹⁴. Mesud, Halifeyle yeni bir antlaşma yapmış. Buna göre Halife eski hak ve yetkilerine razı olacaktır. Bu antlaşma neticesinde Irak-Arap'ta Selçuklu hükümdarlığı yeniden tesis olmuş, fakat antlaşmadan sonra Bağdat'a dönmeye hazırlanan Halife Müsterşid, Bâtini suikastçılar tarafından

⁶⁰⁹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 49; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 278; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 305.

⁶¹⁰ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 140-143; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 264-265; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 306-308.

⁶¹¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 249-250; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 308-309; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 75.

⁶¹² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 310-312; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 247-254.

⁶¹³ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 493-497; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 49-50; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 75-77.

⁶¹⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 250-251.

öldürülmesi üzerine yerine geçen yeni Halife Râşid Billâh, yapılan bu antlaşmayı kabul etmediği gibi bununla da yetinmeyip Sultan Sencer'in ve Mesud'un adlarını hutbeden kaldırmıştır⁶¹⁵. Durumu öğrenen Sencer, Halifenin ıslahı için, Mesud'u görevlendirmiş, bu görevlendirmeye Bağdat'a doğru harekete geçmiştir. Mesud'un harekete geçtiğini haber alan Halife korkuya kapılarak Bağdat'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Halifeden boşalan yere ise Sencer tarafından başka bir halife atanmıştır⁶¹⁶.

Geniş bir çerçeveden bakıldığı zaman Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi olan Irak Selçuklu Devleti'ne Sencer tarafından birçok defa müdahale edildiği görülmektedir. Sencer, vezir atamalarından, maliyeye kadar çeşitli konularda bu devletin işlerine karışmaya ve onu yönlendirmeye devam etmiştir. Mesud döneminde, Huzistan meliki olan kardeşi Selçukşah'ın iki isyanı olduğu görülmektedir⁶¹⁷. Bu isyanlar Mesud tarafından bastırılmış ve kardeşini affetmekle kalmayıp Ahlât bölgesini ona iktâ olarak vermiştir⁶¹⁸. Sultan Mesud dönemi isyanlar açısından oldukça zengin bir dönemdir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre bu karışıklıkların altından genellikle Musul Atabeyi İmameddin Zengi'nin çıktığı, onun kışkırtmaları ile devletin karıştığı görülmektedir⁶¹⁹. Diğer taraftan halifelerin de kendi ellerini güçlendirmek için yaptıkları olumsuz davranışların isyanların çıkışında etkili olduğunu söylememiz gerekir⁶²⁰.

Yine hükümdarlığı döneminde Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un, Haçlılarla birtakım mücadelesinin yanında Kafkas bölgesinde de Gürcülere karşı önemli başarılar elde ettiği bilinmektedir⁶²¹. Kirmanşahlarla bir evlilik neticesinde iyi ilişkiler kurmayı başarmış olan Sultan Mesud, Rey'den Halep'e ve Erzurum'a kadar hâkim olduğu bu sıralarda, 1152 yılında yakalandığı bir hastalık neticesinde hayatını

⁶¹⁵ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı II- İkinci İmparatorluk Devri*, s. 255-272.

⁶¹⁶ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 50-51; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 286-288.

⁶¹⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 259-260.

⁶¹⁸ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 52; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 75-77.

⁶¹⁹ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 141-142; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 53; ALPTEKİN, Coşkun, "Zengi İmâdeddin bin Aksungur", *İA*, C.XIII, MEB, İstanbul, 1978, ss.526-532; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 319-320.

⁶²⁰ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 146; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 52.

⁶²¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 310-327; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 76-77.

kaybetmiştir. Sultan Mesud'un ölümü ile Irak Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi de son bulmuştur⁶²².

Sultan Mesud ölünce yerine yeğeni Melikşah geçmiştir⁶²³. Kaynaklara göre Melikşah'ın kişilik bakımından iyi bir hükümdar olmaya müsait yapıda olmadığı görülmektedir; zira eğlenceye ve içkiye oldukça düşkün bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir⁶²⁴. Bu durum bir süre sonra devlet işlerinin aksamasına sebep olacak ve birçok karışıklığı da beraberinde getirecektir. Hal böyle olunca otorite boşluğundan faydalanmayı bilen Emir Hasbeg (Hasbey Belengeri) yönetimde söz sahibi olmuştur. Yine Halife Muktefi de bu durumdan faydalanarak Bağdat'ta bulunan Selçuklu askerlerini ve siyasi varlığını şehirden uzaklaştırmıştır. Bununla da yetinmeyen Halife: Kufe, Tikrit, Hille, Vasıt ve Basra'yı da ele geçirmiştir. Durum karşısında müdahale edemeyen ve devletin kontrolünü sağlayamayan Sultan Melikşah, Emir Hasbeg öncülüğünde toplanan, devletin ileri gelenleri tarafından tahtan indirilmiş ve yerine Melik Muhammed'in geçmesini uygun görmüşlerdir⁶²⁵.

Melik Muhammed tahta geçer geçmez gözdağı vermek amacıyla ilk iş olarak kendisini tahta çıkararak meliklerin başlarını kestirip, diğer emirlere göndermiştir. Bu hareket diğer emirlerin ondan soğumasına sebep olmuştur. Öte yandan isyan hareketleri Muhammed'in zamanında da hız kesmeden devam etmiştir⁶²⁶. Kardeşi Melik Süleymanşah, 1146 yılında kendisine karşı başlattığı isyan neticesinde tahtı ele geçirdiyse de tahtı elinde uzun süre tutamamış ve Muhammed kontrolü tekrar sağlamıştır⁶²⁷. Yine Melik Muhammed 1157 yılında Bağdat'a, bir sefer düzenlediyse de bu sırada isyan eden Azerbaycan Atabeği İldeniz'in başlattığı isyan neticesinde Bağdat seferinden bir netice almadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu durum Halifenin bölgeye hâkim olmasına neden olmuş ve Abbasi hâkimiyeti kabul edilmiştir⁶²⁸.

⁶²² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 266-267; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 53; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 325-327.

⁶²³ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 142-143; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 328.

⁶²⁴ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre safahata düşkün olan Melikşah için yönetimi ele geçirmiş olan Hasbey şu ifadeleri kullanmıştır. "Bu sultan hükümdarlığa uygun birisi değildir, gafil, gururlu iş bilmez, Safahata düşkün ve bununla meşgul olan birisidir. Bunun için devlet işlerine bakmaya vakti yoktur. Ben onun yerine kardeşi Muhammed'i tahta çıkarmayı doğru buluyorum" diye ifade etmiştir. Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 310.

⁶²⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 310.

⁶²⁶ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 72, 80-81, 93-94; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 52-53; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 78.

⁶²⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 330-331.

⁶²⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 250.

Melik Muhammed, 13 Aralık 1159 yılında hastalanarak hayatını kaybetmesi üzerine⁶²⁹ yerine Süleymanşah tahta çıkarılmış; fakat Süleymanşah da içkiye ve eğlenceye oldukça düşkün olmasından ötürü, devlet işleri onun döneminde de buhranlı geçmiştir⁶³⁰. Durumdan hiç memnun olmayan emirler, Süleymanşah'ı tahttan indirmek için planlar yapmış ve yine emirler tarafından önce hapse atılan Süleymanşah, daha sonra da yayının kirişi ile boğularak öldürülmüştür⁶³¹. Onun yerine tahta Arslanşah getirilmiştir⁶³².

Arslanşah'ın tahta çıkarılmasının ardındaki en büyük destek üvey babası Şemseddin İldeniz'den gelmiştir. İldeniz görüntüde Arslanşah'ı tahta çıkarmıştır; fakat yönetimin tamamını kendi kontrolünde tutmuştur. Arslanşah sembolik bir değerden ibaret olarak kalmıştır⁶³³. Devletteki bu duruma itirazlar fazla gecikmemiş, Emir İnanç önderliğinde bazı emirlerin itirazları ve başkaldırıları neticesinde 1161 yılında yapılan savaşta emirler büyük bir yenilgi almışlardır⁶³⁴. Daha sonraları halifenin teşvikiyle birlikte, Emir Arslan Aba, Aksungur Ahmedili, İnanç gibi emirler isyana kalkışmışlarsa da bu isyanlar şiddetli bir şekilde bastırılmıştır⁶³⁵.

Bu dönemin en çok uğraşılan meselelerinden birisi de Gürcüler olmuştur⁶³⁶. Gürcüler Irak'ta baş gösteren sorunlardan faydalanarak Ani'yi işgal etmişlerdir. Gürcülerle Gag ovasında karşılaşan İldeniz, onları yenerek Ani'yi tekrar ele geçirmiştir⁶³⁷. Fakat Gürcülerin düzenlediği yeni saldırılar sonucu Ani tekrar elden çıkmıştır⁶³⁸. Öte yandan Gürcüler ile yapılan mücadeleleri fırsat bilen Bâtıniler, Kazvin (Gazvin)'i işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Arslanşah, Bâtınilerin üzerine yürümüş ve yapılan savaş neticesinde Bâtınilerin varlığına son verilmiştir⁶³⁹. Daha sonra Arslanşah ise, İldeniz'in oğlu Cihan Pehlivan tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Ocak 1176)⁶⁴⁰.

⁶²⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 337-338.

⁶³⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 53; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 78-79.

⁶³¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 341.

⁶³² Yinanç, "Alp Arslan", ss. 609-616.

⁶³³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 325-338.

⁶³⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 343; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 79-81.

⁶³⁵ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 34.

⁶³⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 346-347.

⁶³⁷ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 56.

⁶³⁸ İBNÜ'L ESİR, XI, s. 103-108; el-HÜSEYNÎ, s. 157-165.

⁶³⁹ YINANÇ, "Alp Arslan", ss. 611-612; TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötügen Nşr, 2004, s. 13-18.

⁶⁴⁰ Kaynaklarda Arslanşah'ın hastalanarak ölmüş olabileceği de yazmaktadır. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 251-252; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 56; YINANÇ, "Arslanşah", *İA*, C.I, ss. 610-616; SÜMER, "Arslanşah", *DİA*, C.3, ss.405-

Arslanşah'ın ölümünden sonra Irak Selçuklularının başına Atabeg Cihan Pehlivan, oğlu Tuğrul'u geçirmiştir⁶⁴¹. Nitekim Cihan Pehlivan, oğlunun henüz 7 yaşında olmasından ötürü devletin yönetimi üzerinde oldukça etkili bir yer edinmiş, hatta yönetim tamamen onun eline geçmiştir⁶⁴². Bu durumdan rahatsızlık duyan bazı emirler olmuşsa da Cihan Pehlivan tarafından kısa süre içerisinde bertaraf edilmek suretiyle etkileri kırılmıştır. Cihan Pehlivan 1186 yılında ölmesinin ardından yerini kardeşi Kızıl Arslan Osman'a bırakmış fakat Sultan III. Tuğrul ile birlik olan bazı emirler Kızıl Arslan'a karşı isyan etmişlerdir⁶⁴³. Bu isyan neticesinde III. Tuğrul yeniden tahta oturmuş öte yandan saltanatı elinden giden Kızıl Arslan, Tuğrul'a karşı mücadeleden vazgeçmemiştir. Bu bağlamda her fırsatı değerlendiren Kızıl Arslan Abbasi Halifeliği ile kurduğu ittifakın da yardımıyla Tuğrul'u yakalatıp hapse attırarak tahtını tekrar ele geçirdiyse de bir kıskançlık neticesinde kardeşinin hanımı tarafından zehirletilerek öldürülmüştür. III. Tuğrul bunun üzerine hapisten kurtulmuş ve tahtı yeniden ele geçirmiştir⁶⁴⁴.

Ardı arkası kesilmeyen isyanlardan bir diğeri de Harezmsah Tekiş (Tökiş) tarafından gerçekleştirilmiştir. Halifenin teşvikleriyle III. Tuğrul'a karşı bir isyan başlatan Tekiş, 1 Mart 1194 yılında Rey yakınlarında Tuğrul ile karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta III. Tuğrul yenilmiş ve başı kesilerek öldürülmüştür. (24 Mart 1194)⁶⁴⁵. Tuğrul'un ölümü ile beraber artık tamamen dağılmış olan Irak Selçuklu Devleti yıkılmış ve tarih sayfasındaki yerini almıştır⁶⁴⁶.

Tablo 3: Irak Selçuklu Sultanları

1	Sultan Mahmud bin Muhammed	1118-1131
2	Sultan Davud bin Muhammed	1131-1132
3	Sultan I. Tuğrul bin Muhammed Tapar	1132-1134
4	Sultan Mesud bin Muhammed Tapar	1134-1152
5	Sultan Melikşah bin Mahmud	1152-1153

406.; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 193-194; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 353.

⁶⁴¹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 278; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 354.

⁶⁴² KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 54; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 354.

⁶⁴³ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 194-195; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 56-57; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 356-360; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 81-83.

⁶⁴⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 342-345; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57.

⁶⁴⁵ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 365.

⁶⁴⁶ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 34, el-HÜSEYNÎ, s. 165-169; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 253.

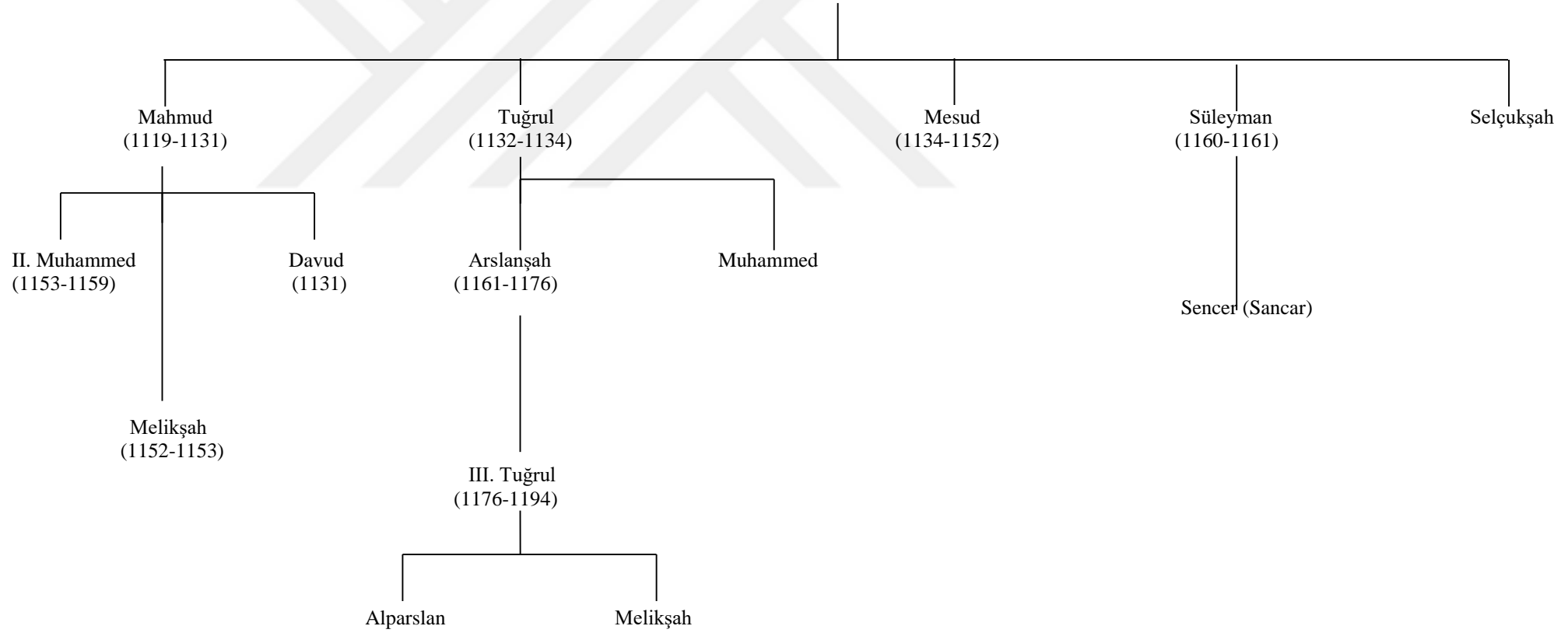
6	Sultan Muhammed bin Mahmud	1153-1159
7	Sultan Süleymanşah bin Muhammed Tapar	Ocak-Ekim 1160
8	Sultan Arslanşah bin II. Tuğrul	1160-1177
9	Sultan II. Tuğrul bin Arslanşah	1177-1194

Kaynak: ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s, 519.

Tablo 4:

IRAK SELÇUKLULARI SOY AĞACI
MUHAMMED TAPAR

Kaynak: SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s, 368; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s, 523.

2.5.2. Kirman Selçukluları (1070-1187)

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda büyük bir öneme sahip olan Dandanakan (Dendânakân) (1040) zaferinden hemen sonra, muhtemelen Merv şehrinde, büyük bir kurultay toplayarak Türklerdeki hâkimiyet telakkisine uygun olarak fetih edilmiş toprakları ve bundan sonra zapt edilecek yerleri hanedan azaları arasında bölüşmüşlerdir. Bu paylaşım neticesinde, Tabes vilayeti ile Kirman bölgesi ve Kuhistân havalisi Kavurd Beyin payına düşmüştür⁶⁴⁷.

Kavurd Bey, Çağrı Bey Davud (990-1060)'un en büyük oğludur. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunamayan Kavurd'un Alparslan'ın abisi olduğu ve Alparslan'ın 1029 tarihinde doğduğu bilindiğine göre Kavurd'un da bu tarihten önce doğmuş olduğu bilinmektedir. Kara Arslan Kavurd'un diğer bir ismi de Ahmed'tir ve Kavurd kelimesi Türkçe olup Kurt manasına gelmektedir. Aynı zamanda Kavurd Bey'in paralara bastırıp kullandığı ismi de el-Melik el Âdil İmâdüddeve Kara Arslan olarak bilinmektedir⁶⁴⁸.

Bu bağlamda kendisine düşen bölgeye hareket ederek orayı ele geçiren Kavurd Bey, kısa süre içerisinde bu bölgeyi tamamen egemenliğine almıştır⁶⁴⁹. Diğer yandan, Büveyhiler'in elinde tuttuğu Kuzey Kirman topraklarını da sınırlarına dâhil ettikten sonra buranın da ismini alan Kirman Selçukluları Devleti'ni kurmuş ve buranın Sultanı olmuştur. Nitekim kendi payına düşen bu bölgede kurduğu hükümdarlık yine Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kalacaktır⁶⁵⁰.

Kavurd Bey Kirman'a tamamen egemen olduktan sonra, gelişme politikası adı altında çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de Hürmüz Emiri Bedr İsa Caşu'nun temin ettiği gemiler vasıtasıyla, Selçukluların ilk denizaşırı seferi olacak olan Arabistan yarımadasının diğer ucundaki Umman bölgesine bir sefer düzenlemektir. Umman bu sırada Büveyhîlerin idaresindedir. Bu sefer neticesinde Umman'ı alan (1053-1062) Kavurd Bey, daha sonra komşu bölgesi olan Fars üzerine yürümüş ve orayı da Selçukluların hâkimiyet alanına dâhil etmiştir⁶⁵¹.

⁶⁴⁷ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 11; MERÇİL, Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, Ankara, Türkler, IV, 2002, s. 760-761; KÖYMEN, *Kuruluş Devri*, I, s. 355-365; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 94.

⁶⁴⁸ KAFESOĞLU, "Kavurt", ss.456-459.; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55-56; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 12-16.

⁶⁴⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 355-357; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58.

⁶⁵⁰ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 18-22; KAFESOĞLU, "Kavurt", ss. 456-459.

⁶⁵¹ İBNÜ'L ESİR, IX, s. 428-430; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 253-255; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 94-95.

Diğer taraftan Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin ölümünden sonra ülkede birçok kez taht kavgası yaşanmıştır. Devletin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kirman Selçuklularından da bu kavgalar yaşanmıştır⁶⁵². Nitekim kardeşi Alparslan ile girişmiş olduğu bu mücadelelerden Alparslan'ın galip gelmesi üzerine Kavurd Bey de ona tâbi olmak zorunda kalmıştır.

Öte yandan daha önce Fars bölgesinin hâkimi Fazlûye, kaybettiği toprakları Kavurd'dan almak için üzerine yürümüş ve aralarında bir savaş cereyan etmiştir⁶⁵³. Savaş neticesinde Kavurd'un yaptıklarından ötürü sıkıntılara düşen ve savaştan netice alamayan Fazlûye, Alparslan'dan yardım talebinde bulunmuştur. Sultan Alparslan, Kavurd'un daha fazla güçlenmesini istemediğinden olsa gerek, Fazlûye'nin talep ettiği yardımı karşılıksız bırakmamış ve Fars bölgesini Kavurd'dan alarak Fazlûye'ye geri vermiştir⁶⁵⁴. Kavurd bu durumda Sultanın kararına saygı göstererek Fars'ı terk edip Kirman'a dönmek zorunda kalmıştır⁶⁵⁵.

Nitekim Kavurd Bey, Sultanın kendisine yapmış olduğu müdahaleden sonra durumu görünüşte kabul etmiş olsa da içten içe bu duruma razı olmadığını Haziran-Temmuz 1067 yılında kardeşi Alparslan'a karşı isyan etmesinden anlıyoruz⁶⁵⁶. Kavurd'un isyanı üzerine Sultan Alparslan, kardeşinin üzerine yürümek durumunda kalmış ve yapılan savaş neticesinde Kavurd'un kuvvetleri ağır bir yenilgi alarak bertaraf edilmiştir⁶⁵⁷. Netice de savaş meydanından kaçarak hayatını kurtaran Kavurd, Sultandan af dilemiş, yanlış bir iş tuttuğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Sultan Alparslan kardeşine karşı olan sempatisinden dolayı bir cezalandırma yapmadan onu affetmiş ve yerinde bırakmıştır⁶⁵⁸. Nitekim kaynaklardan edinilen bilgilere göre Kavurd'un birinci isyanın üzerinden daha iki yıl bile geçmemişken tekrar isyana kalkıştığı görülmektedir. Bu sefer daha kapsamlı bir isyan hareketine kalkışan Kavurd Bey, elini güçlendirerek işini şansa bırakmak istememiştir. Bunun için yanına bir de ittifak güç bulmuştur. Öyle ki Kavurd, eski düşmanı Fazlûye ile bir ittifak kurarak

⁶⁵² YURDUSEVDİ, Mehtap, *Selçuklular Devrinde Hükümlerlik Anlayışı ve İmgesi*, “Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2008, s. 66; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 357-358.

⁶⁵³ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 32-34; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58.

⁶⁵⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 360.

⁶⁵⁵ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 33-34; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 253-255.

⁶⁵⁶ Kaynaklarda Kavurd'un isyan etmesindeki sebep Melikşah'ın veliaht tayin edilmesidir. Yine kaynaklarda Kavurd'un beceriksiz ve bilgisiz vezirinin dolduruşuna geldiği için isyan girişiminde bulunduğu da yazmaktadır. Bkz. KÖYMEN, “Kirman Selçukluları Tarihi”, Ankara, *DTCF Dergisi*, 1943, C.II, S. 1, s. 127-134.

⁶⁵⁷ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66-67; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 40-42.

⁶⁵⁸ İBNÜ'L ESİR, X, s. 61-63; KAFESOĞLU, “Kavurd”, s.456-459.

Alparslan'a yeniden isyana kalkışmıştır. Bunu duyan Sultan, 31 Ekim 1068 tarihinde isyan hareketini bastırmak ve iki yönlü olan bu kalkışmanın son bulması için hazırlıklarını tamamlayarak derhal harekete geçmiş, önce Fazlûye'in üzerine sonra da Kavurd'un üzerine yürümüştür. Netice de Sultanın, Fazlûye üzerine göndermiş olduğu ordusu Nizamülmülk'ün üstün gayretleri neticesinde Fazlûye'nin esir edilmesi suretiyle kuvvetlerini bertaraf etmiştir (1069). Diğer taraftan Kavurd'un üzerine yürüyen Sultan Alparslan, onu Kirman'da (Berdesir kalesinde) sıkıştırmıştır⁶⁵⁹. Kavurd, Fazlûye'nin başına gelenleri haber alınca kardeşi Alparslan'a mektup yazarak özür dilemiş ve durumu kurtarmaya çalışmıştır. Yalnız iş görüldüğü gibi değil Kavurd bu şekilde zaman kazanmak istemektedir. Durumu öğrenen Sultan, bu işe alet olanları ve kendi emrinin dışında hareket edenleri cezalandırmıştır. Nitekim bazı Türkmen askerlerin Kavurd tarafını desteklemesi, Kavurd'un bu askerleri kendi tarafına çekebilmiş olması Sultan Alparslan'ın hareketini kısıtlamakta ve Kavurd'un bir kez daha paçayı yırtmasına sebep olmaktadır. Bu durum karşısında Alparslan, onu yine affetmiş Berdesir'de oğlu Melikşah'ı bırakarak Kirman'dan ayrılmıştır⁶⁶⁰.

Sultan Alparslan döneminde iki kez taht için girişimde bulunan; fakat başarısız olan Melik Kavurd, Alparslan'ın 24 Kasım 1072 tarihinde ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturma ümidi yeniden canlanmıştır. Bu minvalde Melikşah döneminde de taht için mücadelede ettiği görülen Kavurd'un Selçuklu hükümdarlığındaki kararlılığı açıkça ortadadır.

Bu bağlamda Sultan Alparslan ölmeden evvel Kirman ve Fars bölgesini kardeşi Kavurd'a bırakmış, oğlu Melikşah'ı da yerine veliaht olarak atamıştır⁶⁶¹. Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra doğal olarak yerine Melikşah geçmiş, fakat Kavurd yeğeninden çok kendisinin tahtı hak ettiği düşüncesi ile bu durumu kabullenememiştir. Diğer bir deyişle Kavurd'un bu dönemde de eski arzusundan vazgeçmediği ve Büyük Selçuklu tahtı için isyan girişimlerine devam ettiği görülmektedir⁶⁶².

Taht için mücadelecî tavrından ödün vermeyen ve her fırsatta bunu ön plana çıkaran Kavurd'un bu isyancı yanının nedenlerine bakıldığında bazı noktaların

⁶⁵⁹ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 45-56; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55-56.

⁶⁶⁰ KÖYMEN, (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 65-69; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 361; Erdoğan Merçil, (1980). *Kirman Selçukluları*, K.B.Y. İstanbul, s. 42-43.

⁶⁶¹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55-56; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 44-45.

⁶⁶² MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 45; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58.

belirgin bir şekilde ön plana çıktığı görülecektir. Bu bağlamda henüz 18 yaşındaki yeğeni Melikşah'ın elinden Selçuklu hükümdarlığını almanın kolay olacağını düşünen Kavurd, bunun yanında bazı Selçuklu emir ve askerlerinin kendi tarafında olması ve yine onu desteklemesi de bu isyan kalkışmasının temel sebepleri olarak gösterilebilir.

Nihayet bu gerekçelere dayanarak Kavurd, giriştiği son isyanda Hamedan dolaylarında Emir Sav Tekin komutasındaki Büyük Selçuklu ordusuyla karşılaşmış ve ağır bir yenilgi almıştır (1072-1073). Kavurd, aldığı ağır yenilginin ardından savaş meydanından kaçmış olsa da bir süre sonra yakalanarak Nisan -Mayıs 1073 yılında kendi yayının kirişiyle boğdurularak öldürülmüştür⁶⁶³. Savaş neticesinde ağır bir yenilgi alan Kavurd Bey affedilmesi için Melikşah'a mektuplar aracılığı ile defalarca ricada bulunmuşsa da bu isteği yeğeni tarafından kabul edilmemiş ve hayatına son verilmiştir⁶⁶⁴.

Kavurd Beyin, Selçuklu Sultanlığı için taht mücadelesine karışması, kardeşi Alparslan döneminde kendine verilen bölgede kontrol altında tutulması ile geçerken, yeğeni Melikşah zamanında Kavurd'un isyan hareketine kalkışması onun ölümüne sebep olmuştur⁶⁶⁵. Diğer taraftan Kavurd'un ölümünden sonra Kirman Selçuklularının istikrarlı bir seyir takip edemediği görülmektedir. Öyle ki Kavurd'un yerine geçen oğlu Kirmanşah, tahtta sadece bir yıl kalmış onun ölümü üzerine yerine oğlu geçmişse de o vakte kadar hapiste tutulan Kavurd'un oğullarından olan Sultan-Şah serbest kalınca tahtı ele geçirmiştir⁶⁶⁶. Diğer taraftan kaynaklarda sebebi net olarak belli olmamakla birlikte, Melikşah, Kirman'a bir sefer düzenlemiş, karşısında daha fazla tutunamayacağını anlayan Sultan-Şah, Melikşah'a elçiler göndererek bağışlanmasını istemiştir. Melikşah bu isteği geri çevirmeyerek onu affetmiş ve İsfahan'a geri dönmüştür. Sultan-Şah 1085 yılında hayatını kaybetmiştir.

⁶⁶³ Kaynaklarda Kavurd'un ölümü ile ilgili net bir bilgi bulunmamakla beraber. Bazı kaynakların zehirlenerek öldürülmüş olabileceği ihtimaline karşı, boğdurularak öldürülmüş olma ihtimalinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Çünkü Türklerde hükümdar ailesine mensup şahısların öldürülmesi ilahi menşeli sayılmaları yüzünden mukaddes sayılan kanların dökülmemesi için boğdurma sureti ile olmuştur. Bkz. MÜNECCİMBAŞI, I, s. 47-48; KAFESOĞLU, "Melikşah", ss. 665-673.; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 21-26; KAFESOĞLU, "Kavurd", ss.456-459; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 45-56, 57-59; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66-67.

⁶⁶⁴ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 57-59; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 253-255.

⁶⁶⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 364.

⁶⁶⁶ LANE-POOLE, Stanley, *Düvel-i İslâmiye*, Çev. Halil Edhem, Devlet Matbaası, 1927, s. 212-214.

Sultan-Şah'ın ölümünden sonra tahta oğlu Turanşah oturmuştur (Ocak 1085)⁶⁶⁷. Turanşah'ın başa gelmesiyle ilgili olarak, onun iyi bir hükümdar olamayacağını düşünen devlet adamları olmuşsa da Turanşah, onların yanılğı içerisinde olduklarını ispatlamıştır. Turanşah tahta geçtiği zaman, askerler şehir içinde sivil evlerde konaklamaktadırlar. Bu durumun ona göre sakıncalı yanları olabileceği düşüncesi birtakım imar faaliyetlerinin de gerçekleşmesini sağlamıştır⁶⁶⁸.

Diğer yandan Kavurd'un ölümünden sonra, Kirman Selçukluları Fars hâkimiyetini tamamen kaybettikleri için hem ekonomik hem de siyasi manada güçsüz duruma düşmüşlerdir. Bu durumu düzeltmek adına Turanşah, Fars bölgesine iki sefer düzenlemiş, birinci seferde başarısız olsa da ikinci seferinde Fars'ı tekrar Kirman egemenliğine dâhil etmiştir⁶⁶⁹. Turanşah döneminde yaşanan diğer bir önemli olay da Umman halkının çıkardığı isyandır. Turanşah bu isyanı da bastırarak Umman'da hâkimiyeti tekrardan sağlamayı becerebilmiştir⁶⁷⁰. On üç yıl hüküm süren Turanşah Ekim-Kasım 1097 yılında hayatını kaybetmiştir⁶⁷¹.

Turanşah'tan sonra Kirman Selçuklularının tahtına, tek evladı olan İrañşah oturmuştur (5 Kasım 1097)⁶⁷². İrañşah, Selçuklu Sultanı Berkyaruk zamanına (1094-1105) denk gelen bir dönemde hüküm sürmüştür. Bu dönemde Turanşah'tan sonra Fars eyaletinde, Şebânkâr ileri gelenlerinin birer bölgede hâkimiyet kurduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu Sultanı bu durumdan kurtulmak için atamış olduğu Vali Üner'i Şebânkârelilerin üzerine salmıştır. Bu durumda Melik İrañşah'tan yardım isteyen Şebânkâreliler yardım isteklerine olumlu yanıt almışlardır⁶⁷³. İrañşah, bunun üzerine Fars'a doğru harekete geçerek Emir Üner ile karşı karşıya gelmişlerdir (198-1099). Yapılan savaşta emir Üner yenilgiye uğramış ve İsfahan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler Sultan Berkyaruk döneminde de fars bölgesinde Kirmanların etkili olduğunu göstermektedir⁶⁷⁴.

Burada İrañşah ile ilgili olarak içkiye ve eğlenceye düşkün bir adam olduğunu da söylemek gerekir. devlet işlerinde yeterince iyi bir performans sağlayamayan

⁶⁶⁷ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 200-204; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 76.

⁶⁶⁸ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 77-78.

⁶⁶⁹ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55-56; MERÇİL, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 5-8.

⁶⁷⁰ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 79-83; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 367.

⁶⁷¹ Kaynaklarda Turanşah'ın ölüm tarihine dair farklı bilgiler mevcuttur. Bkz. MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 82-83; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 96-97.

⁶⁷² İBNÜ'L ESİR, X, s. 233-234; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 84.

⁶⁷³ TURAN, A.N, *Tarih el Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, s. 38.

⁶⁷⁴ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 84; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 368.

İranşah, gününün çoğunu eğlenceye ayırarak geçirmektedir. Bundan ötürü devlet işleri aksamış yönetim ciddiyetini kaybetmiş ve diğer devlet erkânının memnuniyetsizliği günden güne artmıştır⁶⁷⁵. İranşah, tüm bu kötü gidişatın üstüne Bâtini mezhebine geçiş yapmış İslam dininden iyice uzaklaşmıştır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Bâtini mezhebine geçtikten sonra İranşah'ta büyük değişikliklerin zuhur ettiğini görülmüştür. Bu tür davranışların yansıması olarak kadı ve ulemadan bazı devlet adamlarını öldürttüğü gibi kendi halkına da zulüm etmeye başlayan İranşah, deyim yerindeyse çizginin dışına çıkmıştır⁶⁷⁶. Hal böyleyken devletin ileri gelenlerini bu gidişattan kaygı duymaya başlamışlardır. Nihayet İranşah'ın yapmış oldukları karşısında halk fazla sessiz kalamamış ve isyan başlatmışlardır. Çolak Bazdar isimli bir Türk önderliğinde, halktan ileri gelenler İranşah'ın tahttan indirilmesi için Şeyhülislama ve kadılarına başvurmuşlar ve onun hain planlarından bahsetmişlerdir. Bunun üzerine Şeyhülislam tarafından İslam dinine zarar verdiği ve başka bir dini seçtiği (İrtidâd sahibi) için öldürülmesi yönünde fetva çıkarmıştır. Böylece öldürülmesinin farz olduğu anlaşılan İranşah'ın ortadan kaldırılması için harekete geçilmiş ve nihayet Ferah Kıpçak adındaki bir Türk kumandasındaki ordu Berdesir'de İranşah'ı yakalamış ve öldürmüştür (1100-1001)⁶⁷⁷.

İranşah'ın ölümünden sonra yerine Kirmanşah'ın oğlu Arslanşah geçmiştir (16 Kasım 1101)⁶⁷⁸. Arslanşah dönemi, Kirman Selçuklularının bir nebze de olsa rahatladığı bir dönemdir diyebiliriz. Diğer sıkıntılı zamanlara göre nispeten iyi olan bu dönemde Umman halkı, İranşah döneminde yaşanan otorite boşluğundan faydalanarak isyan etmiş ve bölgenin hâkimiyeti yitmiştir. Arslanşah, ilk iş olarak bu problemi çözmüş ve bölgeyi tekrar hâkimiyetine altına almıştır⁶⁷⁹.

İranşah döneminde ihmal edilen bölgelerden birisi de Fars bölgesidir. Bu sırada Kirman toprağı olan Fars'ı zapt etmesi için, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Emir Çavlı'yı görevlendirmiş, Çavlı, Şebankarelileri hâkimiyeti altına almak adına onlara savaş açmıştır. Şebankareliler ise Arslanşah'a sığınarak

⁶⁷⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 382-383; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 253-255.

⁶⁷⁶ İBNÜ'L ESİR, X, s. 263-264; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 206.

⁶⁷⁷ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 86-90; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 97; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55-56.

⁶⁷⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 384; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 90; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 369; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58

⁶⁷⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 384; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58.

yardımını istemişlerdir. Bunun üzerine Çavlı onların iadesini istediye de merhametli ve barışçıl bir politikayı benimsemiş olan Arslanşah, onları teslim etmeyerek bağışlanmalarını talep etmiştir. Bunun üzerine hiddetlenen Çavlı, Kirman Selçuklularına saldırıya geçmiş ve Kirman-Fars sınırındaki Furg kalesini kuşatmıştır. Durum karşısında Arslanşah topladığı kuvvetlerle Çavlı'ya ani bir baskın yapıp onu bertaraf etmiş ve Emir Çavlı kaçmak zorunda kalmıştır⁶⁸⁰.

Diğer taraftan Melik Arslanşah, doğuda Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer'e bağlı olmanın yanında, batıda da komşuları olan Irak Selçukluları ile iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır⁶⁸¹.

Melik Arslanşah'ın birden çok (20-25 tane) kızılı erkekli çocuğu bulunmaktadır⁶⁸². Daha sağlığında veliaht olarak tayin ettiği oğlu Kirmanşah yeteneksiz ve devlet işlerinden anlamayan ehliyetsiz bir kişiliğe sahiptir. Diğer taraftan Arslanşah'ın oğullarından Muhammed Kirmanşah'ın bu durum karşısında babasının da yaşlanmış olduğunu düşünerek melik olmak için hazırlıklar yapmıştır. Nihayet babasının hastalığını da bahane eden Muhammed, onu Kale-i Kûh denilen yere gönderip hapsedirmiş kendisi de Kirman Selçukluları tahtına oturmuştur (Ağustos-Eylül 1042)⁶⁸³. Kaynakların bize aktardıklarına göre; zindana atılan Arslanşah, 42 yıl gibi uzun bir süre Kirman Melikliğinin ardından zindanda üç yıl yaşadktan sonra 1045 yılında vefat etmiştir⁶⁸⁴.

Daha önce de dediğimiz üzere Arslanşah'ın birçok çocuğu bulunmaktadır. Bu bağlamda Melik Muhammedşah başa geçer geçmez ileride hükümdarlığına zarar verebileceği düşüncesiyle kardeşlerini etkisiz hale getirmiştir. Kardeşlerine karşı acımasızca davranan Muhammedşah bazı kardeşlerini öldürmüş bazılarını çeşitli kalelere hapsedirmiş bazılarının ise gözlerine mil çektirmiştir. Yalnız yine kardeşlerinden Kara Arslan Bey, Muhammedşah'ın hışmından kurtulmak için itaatini kabul edip ona sığınmıştır. Nitekim yapılan kötü muamele ve hakarete varan aşağı

⁶⁸⁰ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 56; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55-56.

⁶⁸¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 253-255; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 371.

⁶⁸² Kaynaklarda Arslanşah'ın 20-25 tane çocuğunun olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 371; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 384-385; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 101-103.

⁶⁸³ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 102-103; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 55-56.

⁶⁸⁴ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 205-206; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 98.

görmeler nedeni ile Kara Arslan Bey dayanamayıp intihar etmiştir⁶⁸⁵. Diğer taraftan Muhammedşah'ın hışmından, ancak kardeşi Selçukşah kaçarak kurtulabilmiştir⁶⁸⁶.

Melik Muhammedşah dönemindeki başlıca siyasi olaylar, elinden kaçarak kurtulan kardeşi Selçukşah ile mücadelesinden oluşmaktadır⁶⁸⁷. Birbirine karşı sert tavırlar takınan iki kardeş, nihayetinde Ciruft'ta karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan bu savaşta yenilerek önce Katîf'e oradan da Umman'a kaçmak zorunda kalmıştır⁶⁸⁸.

Bütün bu gelişmeler ışığında Kirman Selçuklularının zamanında kontrolünde olan Fars bölgesindeki hâkimiyet el değiştirmiş ve bir Türk Devleti olan Salgurlular hüküm sürmeye başlamış ve Muhammedşah'ın da bu devletle iyi bir ilişkisi mevcuttur⁶⁸⁹. Diğer taraftan Melik Muhammedşah, hükümdarlığının ilk yıllarda tıpkı babası gibi Sultan Sencer'e bağlıdır; fakat Sencer'in, Oğuzlara tutsak düşmesinin ardından 1153 Irak Selçuklu Sultanı II. Muhammed'e tâbi olmuş ve onunla iyi ilişkiler kurmuştur⁶⁹⁰. Nihayet Muhammedşah 27 Haziran 1156 yılında 14 yıllık hükümdarlığının ardından vefat etmiştir. Tarihi kaynaklar Melik Muhammedşah ile ilgili olarak; Kirman bölgesi onun döneminde huzur içerisinde yaşamış, faziletli bir yönetici, disiplinli ve devlet işlerinden anlayan, yalnız çok kan döken bir insan olarak bahsetmektedir⁶⁹¹.

Muhammedşah'ın ölümünden sonra yerine oğlu Tuğrulşah geçmiştir. Tuğrulşah, tahta geçer geçmez önce kendi otoritesini kurmak adına kardeşi Mahmud Şah'ı hapse attirmiş (Kale-i Kûh), ardından da babası zamanında saltanat mücadelesine girişen amcası Selçukşah'ı Anâr hududunda yakalayıp öldürtmüştür⁶⁹². Bunları yaparak kendisine karşı muhtemel her tehlikeyi bertaraf eden Tuğrulşah, diğer yandan Kirman melikliği döneminde yine babası zamanında Salgurlular ile kurulan iyi ilişkileri de devam ettirmiştir. Melik Tuğrulşah'ın döneminde olumsuz gelişmeler de vuku bulmuştur. Özellikle atabeglerin kendi yetki sınırlarının dışına çıkıp Melik üzerinde etki sahibi olmaları burada önemli bir noktadır. Hatta Tuğrulşah'ın ölümüne yakın dönemlerinde Atabeg Reyhan'ın yetkileri tamamen eline aldığı da görülmektedir. Neticede Kirman Selçukluları'na

⁶⁸⁵ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 104.

⁶⁸⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 372; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 102-103.

⁶⁸⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 386; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 57-58.

⁶⁸⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 372; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 253-255.

⁶⁸⁹ MERÇİL, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 33-36.

⁶⁹⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 373.

⁶⁹¹ Bkz. MÜNECCİMBAŞI, I, s. 207; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 110-112.

⁶⁹² MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 99.

faydalı işler yaparak hayatını geçiren Melik Tuğrulşah 14 yıl kadar hükümdarlığının ardından Mart 1170 tarihinde Ciruft'ta hastalanarak vefat etmiştir⁶⁹³. Tuğrulşah'ın ölümü ile beraber Kirman Selçukluları'nda bir fetret dönemi yaşanmaya başlamıştır.

Tuğrulşah öldüğünde ardında dört tane erkek çocuk bırakmıştır. Bunlar yaş sırasına göre: Arslanşah, Turanşah, Behramşah ve Terkenşah'tır. Tuğrulşah'ın yerine Atabeg Reyhan'ın da yardımları ile üçüncü sıradaki oğlu Behramşah geçmiştir. Behramşah'ın Kirman tahtına oturmasından sonra birçok emir ve hizmetkârlar ona biat etmişlerdir⁶⁹⁴. Bu devir Kirman Selçuklu Devleti için sonun başlangıcı şeklindedir. Çünkü içerde kardeşler arasında yaşanan taht kavgalarının yanı sıra dışarıda Oğuz istilası ile devlet iyice karışmış ve çıkmaza doğru sürüklenmiştir.

Nihayetinde Meliklerin birbiri arasında yaşadıkları taht mücadeleleri devleti iyiden iyiye zayıflatmış ve mukavemet gücünü ortadan kaldırmıştır. Özellikle tahtı ele geçirmek isteyen meliklerin, atabeg ve gulâmların istekleri altında ezilmesi ve onların sözleri ile hareket etmeleri, Oğuz istilasından daha fazla yıpratıcı olmuştur. Dönem dönem melikliğin el değiştirmesiyle ayakta durmaya çalışan Kirman Selçukluları, nihayetinde bozulan düzenin de vermiş olduğu avantajlarla Oğuzların istilası hızlanmış ve devletin sonunu gelmiştir.

Bu bağlamda 150 yıl kadar tarih sahnesinde kalan Kirman Selçuklu Devleti 1187 tarihinde artık varlığını tamamen kaybetmiştir⁶⁹⁵. Kirman Selçuklu Devleti kurucusu Arslan Kavurd Beyden, son günlerine kadar Fars-Kirman bölgesinde hâkimiyetini sürdürmeye çalışan, merkezde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olan bir meliklikdir. Ara ara Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlığı için ayaklanan melikler, genel itibari ile kendi içlerindeki çekişmelerle meşgul olmuşlardır. Hüküm sürdükleri süre boyunca hâkim oldukları bölgenin iktisadi açıdan gelişmesine çalışmış, bazı ticaret yollarını Kirman şehri üzerinden geçirerek bu düşüncelerinde başarı sağlamışlardır. Aynı zamanda gerek imar gerekse ilmi açıdan buldukları bölgeye fayda sağlayan Kirman Selçukluları, buradaki halka refah seviyesi yüksek bir hayat yaşatmış, birçok önemli eserler bırakmışlardır.

Nitekim devletin yıkılmasında etkili olan taht mücadeleleri bu devletin ömrünü kısaltmış diğer etkenler (Oğuz İstilasası)'de bu yıkılış sürecini hızlandırmıştır.

⁶⁹³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 387.

⁶⁹⁴ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 120-123; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 100-101.

⁶⁹⁵ Kirman Selçuklu devleti ve yıkılışına dair Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 398; E MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 414; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 403-406.

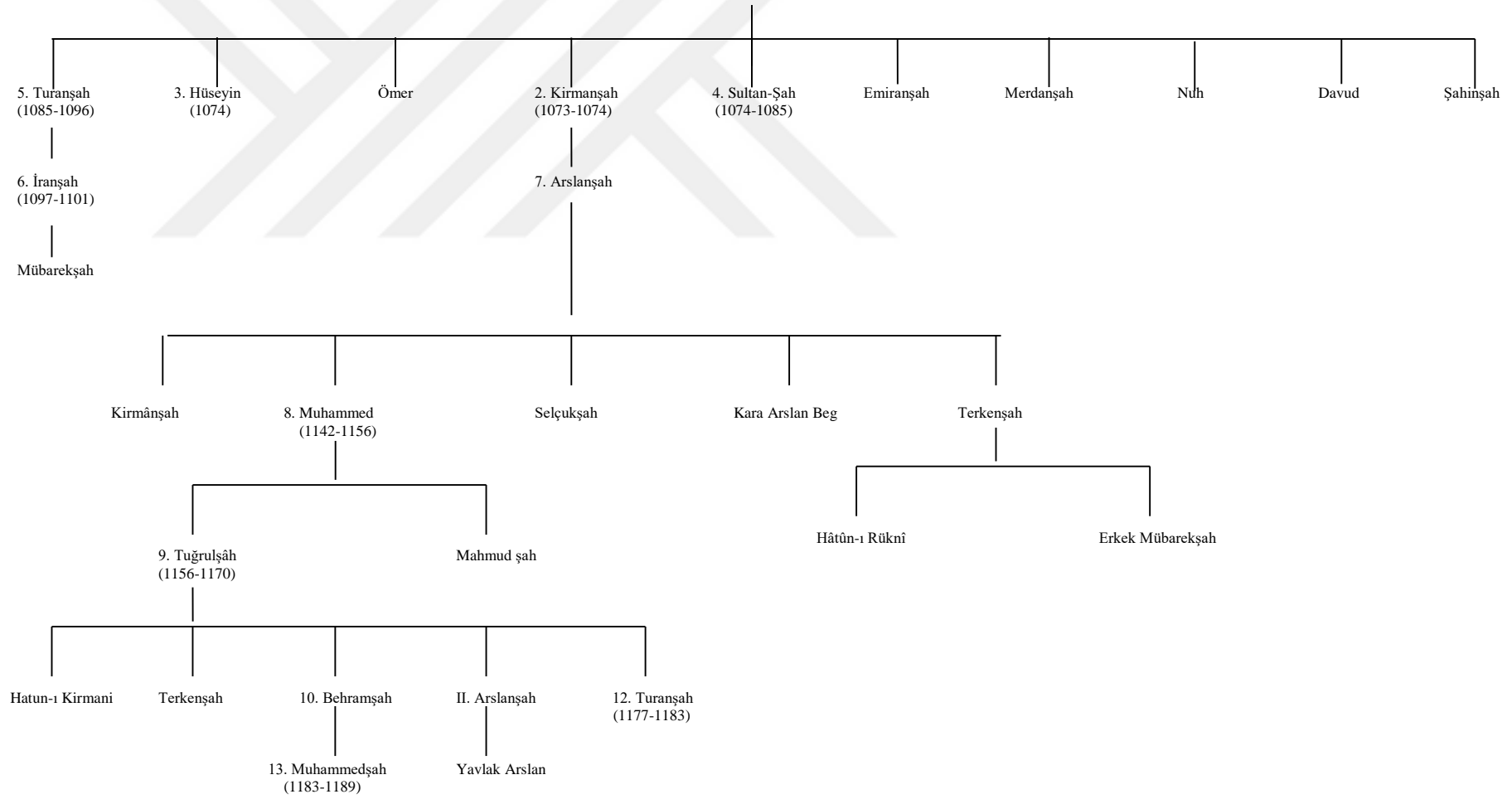
Tablo 5: Kirman Selçuklu Hükümdarları

1	Kara Arslan Kavurd bin Alparslan	1048-1073
2	Kirmanşah bin Kavurd	1073-1074
3	Hüseyin bin Kavurd	?-1074
4	Sultan-Şah bin Kavurd	1074-1085
5	Melik I. Turanşah bin Kavurd	1085-1096
6	Melik İranşah bin Turanşah	1097-1101
7	Melik I. Arslanşah bin Kirmanşah	1101-1142
8	Melik I. Muhammed bin Arslanşah	1142-1156
9	Melik Tuğrulşah bin Muhammed	1156-1170
10	Behramşah bin Tuğrulşah (İlk Melikliği)	?-1170
11	II. Arslanşah bin Tuğrulşah (İlk Melikliği)	1170-1171
	→ Behramşah (İkinci melikliği)	1171-1172
	→ II. Arslanşah-Behramşah (Ortak Meliklik)	1172-1175
	→ Behramşah (Üçüncü melikliği)	Mayıs-Ağustos 1175
	→ II. Muhammedşah bin behramşah (İlk Melikliği)	Ağustos-Aralık 1175
	→ II: Arslanşa (Üçüncü melikliği)	Aralık 1175-Mart 1177
12	Melik II. Turanşah bin Tuğrulşah	1177-1183
13	II. Muhammedşah bin Behramşah (İkinci Melikliği)	1183-1189

Kaynak: ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s, 519.

Tablo 6:

KİRMAN SELÇUKLULARI SOY AĞACI
KARA ARSLAN BEG KAVURD BİN ÇAĞRI BEY

Kaynak: SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 413; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 523.

2.5.3. Suriye Selçukluları (1040-1117)

Kaynaklarda Suriye Selçukluları adıyla karşımıza çıkan bu devlet, Büyük Selçuklu Devleti meliklerinden Sultan Alparslan'ın oğlu Tutuş tarafından kurulmuştur⁶⁹⁶. Suriye bölgesi daha önce emir Atsız'ın iktası iken; Şii Fatimilerle yapılan bir savaşta (Kahire savaşı) Atsız'ın öldüğü haberi yayılınca Sultan Melikşah, bu bölgeyi dönemin Gence Selçuklu Valisi olan kardeşi Tacüddevle Tutuş'a iktâ olarak vermiştir (1077-1078)⁶⁹⁷. Nitekim sonradan Atsız'ın hayatta olduğu anlaşılınca (Atsız, Melikşah'a mektupla durumu anlatmıştır) Melikşah tekrar bölgeyi ona iktâ olarak iade etmiş, Tutuş ise Melikşah'ın emriyle ve birazda kuzey Suriye'nin de yönetimini Türkleştirmek maksadıyla Halep'e geçmiştir⁶⁹⁸. Lakin 1079 yılında Fatimilerin artan baskısından ötürü Tutuş'dan yardım istemek zorunda kalan Atsız, bu yardım talebi ile evvelden beri Halep'te gözü olan Tutuş'a bir fırsat verdiğinin farkında değildir. Öyle ki başındaki beladan kurtulmak isteyen Atsız, Tutuş'un yardım etmesi durumunda ona şehri teslim edeceği sözünü de vermiştir⁶⁹⁹. Nitekim yardıma karşılık veren Tutuş, gerekenleri yaptıktan ve Fatimi sorununu çözdükten sonra Atsız'ın sözünde durmadığını ve hatta şehri vermemek için bazı gizli planlar yaptığını fark edince onu yayının kirişi ile boğdurmak suretiyle öldürmüştür (1079)⁷⁰⁰. Atsız'ın ölmesiyle birlikte Suriye şehrini ele geçiren Melik Tutuş, Kudüs üzerine sefer yaparak burayı da ele geçirmiş ve Dımaşk (Şam) başkent olmak kaydıyla Suriye Selçukluları Devleti'ni kurmuştur⁷⁰¹.

Melik Tutuş, Suriye hâkimiyetini elde ettikten sonra ilk siyasi sorunlarını Ukayliler ile yaşamıştır. Halep ve çevresinde hâkimiyet kurmaya çalışan ve bu minvalde gelişen olaylar neticesinde bölgeye intikal etmek durumunda kalan Tutuş, Halep kalesini ele geçirerek şehre kısmen hâkim olmuşsa da iç kaleyi alamadığı için tam bir hâkimiyet sağlayamamıştır. Bu sırada Anadolu'da hüküm süren Selçukluların diğer bir kolu olan Anadolu (Tükiye) Selçuklu Devleti'ni hükümdarı Süleyman-Şah

⁶⁹⁶ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 85; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 438-440; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 34-49.

⁶⁹⁷ SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 43; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 438; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 50-56.

⁶⁹⁸ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 50-51; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 415; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 25-39.

⁶⁹⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 432.

⁷⁰⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 432-433; SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 44-45; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 422-424.

⁷⁰¹ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 212-213; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256; Ayrıca Bkz. Sultan Melikşah dönemi, s. 65-77.

da Halep'le ilgilenmiş neticede Tutuş ile yaptığı mücadele sonucunda yenilgiyi hazmedemeyerek intihar etmiştir (1086)⁷⁰². Diğer taraftan Suriye de yaşanan bu olaylara kayıtsız kalmayan Sultan Melikşah, durumu kontrolü altına almak için Halep'e doğru hareket ettiği görülmektedir. Nitekim Halep'i kuşatmış ve şehri tam eline geçireceği sırasında, Melikşah'ın geldiği haberini alan Tutuş, daha önceden aralarında melik Atsız'ın öldürülmesinden dolayı çıkan kırgınlıktan ötürü korkarak şehri terk etmiştir⁷⁰³.

Bundan başka Tutuş, Melikşah'ın Kuzey Suriye'den ayrılmasından sonra Filistin ve bazı Suriye şehirlerini fetheden Fatımilerle mücadeleye girişmiştir⁷⁰⁴. Nitekim Melikşah'ın da vermiş olduğu desteklerle 1090 tarihinde Humus'u işgal eden Tutuş, Trablus-Şam kuşatmasında ise başarısızlığa uğramıştır. Neticede Fatımilerin işgal etmiş olduğu yerler onlarda kalmıştır. Aynı minvalde faaliyetlere devam eden Tutuş, kardeşi Melikşah'ın ölüm haberini alınca Selçuklu hükümdarı olmak için harekete geçmiş ve Suriye Selçuklularının kaderi de bundan sonra değişikliklere sahne olmuştur⁷⁰⁵.

19 Kasım 1092 tarihinde Melikşah'ın ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti tahtına Berkyaruk'un geçtiği görülmektedir⁷⁰⁶. Nitekim yeğenin Sultanlığını tanımayan Tutuş, ona karşı taht mücadelesine girişmiş ve yeğeni Berkyaruk ile giriştiği şiddetli çarpışma sonrası hayatını kaybetmiştir (26 Şubat 1095)⁷⁰⁷.

Melik Tutuş'un ölümünden sonra geride kalan oğulları Suriye Selçuklularını bir arada tutmayı becerememişlerdir. Bu minvalde Suriye Selçuklularının kaderi bir kez daha değişmiştir. Buna göre; babasının yerine geçen Rıdvan, tahta geçtikten sonra devleti, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamış ve burada Halep Selçuklu Melikliğini

⁷⁰² Süleyman-şah-Tutuş mücadelesi ve Süleyman-şah'ın ölümü ile ilgili bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 446-447; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 60-63.

⁷⁰³ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 85; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256; SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara, TTK, 2014s. 110-111; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 527; ÖNGÜL, Ali, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İstanbul, Çamlıca Yay., 2014, s. 13-14.

⁷⁰⁴ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 65-67; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256.

⁷⁰⁵ SEVİM, Ali, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, 2005, s. 415-418; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 447-450; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 85-86; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256.

⁷⁰⁶ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 68-82; Ayrıca bkz. Sultan Berkyaruk dönemi, s. 77-86.

⁷⁰⁷ İBNÜ'L ESİR, X, s. 207-208; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 73-77; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 86; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 429-432.

kurmuştur (1095)⁷⁰⁸. Diğer taraftan babasının ölümü üzerine Tutuş'un diğer oğlu Dukak'da Halep'e gelerek kardeşi Rıdvan'ın yanında bulunmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra Tutuş'un adına Dımaşk (Şam)'da yönetimi elinde bulunduran nâib Sav-Tekin (Savtegin)'in Dukak'ı, Dımaşk'a davet etmesi, Dukak'ın da davete karşılık vererek Dımaşk'a gitmesi ile burada da Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı ikinci bir meliklik olan Dımaşk Melikliği kurulmuştur⁷⁰⁹. Böylece Suriye Selçuklu Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra iki ayrı melikliğe bölünmüştür⁷¹⁰.

Suriye Selçukluları Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, babasından kalan bu toprakları eski günlerdeki gibi tek bir merkezden yönetmek düşüncesi ile kardeşi Dukak'ı ikna etme yollarını aramıştır⁷¹¹. Bu sebeptendir ki Rıdvan, Dukak üzerine birkaç kez sefer yapmış; fakat amacına ulaşamamıştır. Diğer taraftan kardeşi Dukak'da aynı düşünceyle hareket ederek Rıdvan'a saldırmış; fakat o da başarı sağlayamamıştır⁷¹². İki kardeş arasında çıkan bu anlaşmazlıklar ne yazık ki Kuzey Suriye'de Selçuklu hâkimiyetinin sağlanmasına engel olmuştur. Nihayet Rıdvan'ın Kinnesrîn mevkiinde Dukak'ı yenmesi ile bir nebze üstün konuma gelmesi, az da olsa bir istikrar sağlamıştır. Bu zafer sonrası yapılan antlaşma uyarınca hem Dımaşk'da hem de Antakya'da hutbelerde önce Rıdvan'ın adı okunacaktır. Bu durumda Rıdvan'ın, hâkimiyet bağlamında Dukak'tan bir adım öne çıktığı görülmektedir⁷¹³.

Diğer taraftan ortaya çıkan bu istikrarsızlık durumu Fatımi Halifesinin de ilgisini çekmiş, bölgesinde Şii hutbesinin okutulması ve hutbelerde kendi adının önce okunması şartıyla Rıdvan'a askeri ve mali yardımlar yapabileceği vaatleri ile tekliflerde bulunmuştur⁷¹⁴. Teklifler karşısında zor zamanlar yaşayan Rıdvan, bu durumundan kurtulup kardeşine ve eski Vezirine karşı güçlü bir duruma geçmek adına ne yazık ki teklifleri kabul etmek durumunda kalmıştır. Buna göre bölgedeki

⁷⁰⁸ SEVİM, *Makaleler*, I, s. 245-248; AZİMÎ TARİHİ, s. 26-29; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 73-80; YURDUSEVDİ, *Selçuklular Devrinde Hükümranlık Anlayışı ve İmgesi*, s. 68.

⁷⁰⁹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 208-219; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 83; AZİMÎ TARİHİ, s. 26-29; ALPTEKİN, Coşkun, *Dımaşk Atabekliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, MÜFEF, Yay., 1985, s. 7-9.

⁷¹⁰ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 86; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 434; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 458; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 83.

⁷¹¹ İBNÜ'L ADİM, *Tarihi Halep*, s. 87-89.

⁷¹² SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 84; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256; AZİMÎ TARİHİ, s. 29-30.

⁷¹³ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 220-224; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 56-59; İBNÜ'L ADİM, *Tarihi Halep*, s. 89-90; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 147-154.

⁷¹⁴ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 222-224; YURDUSEVDİ, *Selçuklular Devrinde Hükümranlık Anlayışı ve İmgesi*, s. 69-70.

Sünni kadı ve hatiplerin yerine Şii olanlarını atamış, başta Halep olmak üzere hâkimiyeti altındaki bütün memleketlerde Sünni hutbeyi kaldırıp Şii hutbesi okutmuştur (1097)⁷¹⁵. Diğer taraftan Rıdvan'ın bu hareketleri emirlerin hoşlarına gitmemiş ve en yakın arkadaşları Yağsayan ile Sökmen dahi Halep'e gelerek tepkilerini göstermişlerdir. Rıdvan bu tepkiler üzerine bölgede dört hafta kadar okuttuğu Şii hutbeyi kaldırarak tekrar Abbasi Halifeliği ve Büyük Selçuklu Devleti adına okutmak üzere değiştirmiştir (Eylül 1097)⁷¹⁶.

Öte yandan Dımaşk Meliki Şemsülmülük Ebû Nasr Dukak'ın dokuz yıl (1095-1104) sürmüş olan melikliği, henüz genç yaşlarda yakalandığı hastalığın vereme hastalığına dönüşmesi ile 8 Haziran 1104 yılında ölmesiyle noktalanmıştır⁷¹⁷. Ölmeden evvel annesi Safvetülmülk Hatunun tavsiyesi ile vasiyetini açıklayan Dukak, Tuğtekin'e devlet yönetimini ele almasını, devlet işlerini yürütmesini, aynı zamanda ondan, henüz bir (1) yaşındaki oğlu Tutuş'un da tahta çıkarılmasını ve himayesi altında kalmasını istemiştir⁷¹⁸. Melik Dukak bu vasiyetini açıkladıktan kısa süre sonra 8 Haziran 1104 tarihinde vefat etmiştir⁷¹⁹.

Tutuş'un 5 oğlu bulunmaktadır. Kendisi ölünce yerine büyük oğlu Rıdvan Halep'te, onun küçüğü Dukak ise Dımaşk'a giderek burada müstakil meliklikler kurmuşlardır. Diğer üç oğlundan ikisini (Ebû Talib ve Behram) Rıdvan kendisine rakip olurlar diye öldürmüş, son kardeşi Muhyiddin Ertaş ise Dukak'ın yanında hayatını sürdürmüştür⁷²⁰. Nitekim Dukak'ın yanında kalan küçük kardeşi (12 yaşında) Ertaş'ın ileride kendisine karşı bir isyan hareketine girişmesi ihtimaline karşı onu Baalbek Valisi Gümüştekin Tâcî'ye göndermiş ve Baalbek kalesinde tutuklu kalmasını istemiştir⁷²¹.

Dukak'ın ölümünden sonra Tutuş, Dımaşk Selçuklu tahtına geçirilmişse de bütün yetkiler Tuğtekin'in elindedir. Tuğtekin devlet üzerindeki hâkimiyetini daha

⁷¹⁵ Melik Rıdvan'ın böyle bir harekete girişmesi ile Türk tarihinde ilk kez, bir Selçuklu hükümdarı Şii Fatimi halifeliğinin vasalı durumuna düşmüştür. Bkz. SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 90-91; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 439-440; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256;

⁷¹⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 224-225; ALPTEKİN, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, s. 9-12; İBNÜ'L-ADİM, *Tarihi Halep*, s. 91-93; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 90-92; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 439-440.

⁷¹⁷ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 303-304; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 513; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 485.

⁷¹⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 485; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 162; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 513.

⁷¹⁹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 303-304; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 162-163.

⁷²⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 514.

⁷²¹ ALPTEKİN, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, s. 20-24.

sağlam temellere oturtmak amacıyla şehir halkına, askeri ve mülki erkâna gayet iyi davranıp onlara ihsanlarda bulunmuş bunun karşılığında onların saygı ve sadakatini kazanmıştır⁷²². Aynı zamanda Tuğtekin, Dukak zamanında Baalbek kalesine kapatılan Ertaş'ı da ileride bazı emirlerle işbirliği yaparak kendisini Bertaraf eder ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla Gümüştekin'e bir mektup göndererek hapisten çıkardı ve henüz bir yaşında olan Tutuş'un yerine, emir ve kumandanların da onayını aldıktan sonra Dımaşk Selçuklu tahtına oturttu (Eylül 1104)⁷²³. Nitekim Ertaş, annesinin bazı sebeplerden ötürü onu kışkırtması neticesinde, Tuğtekin'in iradesinden kurtularak yönetimi tekeline alması gerektiğini düşünmüş ve haçlılardan ve bazı emirlerden yardım isteyerek kuvvet toplamaya çalışmıştır. Bu yardım taleplerine karşılık bulamayan Ertaş, Şubat-Mart 1105 yılında destek sağlamak için çıktığı yolda ölmüştür. Ertaş'ın ölmesiyle birlikte Dukak'ın soyundan Dımaşk tahtına geçecek başka bir şehzadenin olmamasından dolayı Dımaşk Selçuklu Melikliği'nin varlığı fiilen son bulmuştur (1105)⁷²⁴. Çünkü Ertaş, Dımaşk'tan ayrıldıktan sonra Tuğtekin, Tutuş'u tekrar tahta çıkarmış fakat kısa süre sonra o da ölmüştür.

Bundan sonra bölgede Tuğtekin'in atabeyliği kurulmuş, Tuğtekin'in ölümünden (11 Şubat 1128) sonra ise yönetime oğlu Tacülmülk Böri geçmiş ve Tacülmülk Böri'nin adıyla anılacak olan Böriler Hanedanı devri başlamıştır⁷²⁵.

Dımaşk Melikliği bu şekilde gelişmeleri yaşayıp, fiilen son bulduğu zamanlarda Halep Selçuklu Melikliği'nde de ciddi değişiklikler yaşanmaktadır. Bu bağlamda Fahrülmülük Rıdvan'ın uzun süren bir hastalığın pençesinden kurtulamayarak 10 Aralık 1113 tarihinde ölmesi ile 18 yıllık Halep Selçuklu Melikliği döneminden sonra taht'a 16 yaşındaki büyük oğlu Alparslan oturmuştur⁷²⁶.

Alparslan Halep Selçuklu Melikliği tahtına oturduğu zaman, hiçbir muhalefet ile karşılaşmamıştır. Nitekim bu sıralarda Halep Melikliği iç ve dış olmak üzere (Bâtıniler ve Haçlılar) çeşitli meseleler ile karşı karşıya bulunmaktadır. Diğer yandan Alparslan'ın tahta geçmesiyle birlikte, ilk icraat olarak, babası tarafından konulmuş

⁷²² SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 164.

⁷²³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 487.

⁷²⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 515; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 486-487; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 166.

⁷²⁵ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 166; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 514-516; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 486-487; ALPTEKİN, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, s. 20-24.

⁷²⁶ Kaynaklara göre Melik Rıdvan öldüğünde arkasında çok büyük (1 milyon altın değerinde) bir hazine bırakmıştır. Bkz. SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 125-127; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 229-230; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 460-461.

bazı vergileri kaldırmasıyla halkı bir nebze olsun rahatlatmıştır. Daha sonra bir cariyeden olan üvey kardeşi Mubarekşah ile öz kardeşi Melikşah'ı öldürtmüştür. Burada Alparslan'ın kardeşlerini öldürtmesi klasik bir bakış açısı ile hareket ettiğini de göstermektedir. Bütün devlet işlerini tekeline almak istemesi ve mevcut kardeşlerinin ileride kendisine karşı isyan hareketi ihtimalinin güdülmesi böyle bir girişimde bulunduğu en önde sebeplerindendir. Diğer bir yaklaşımla ve kaynaklardan edinilen bilgilere göre Alparslan'ın tecrübesiz olması ve Atabeği Lülü'nün kışkırtmaları ile kardeşlerini öldürdüğü de zikredilmektedir⁷²⁷. Nitekim buna benzer bir olayın babası Rıdvan'ın, vaktiyle iki kardeşini öldürmesi ile de benzerlik gösterdiğini söylemek gerekir.

Genç yaşta melik olan Alparslan, babasının halletmekte direndiği hatta onlarla iyi ilişkiler kurduğu Batınileri, dönemin Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan aldığı bir mektup ile Halep ileri gelenleri ve devlet erkânından da aldığı desteklerle, derhal harekete geçerek, kısa süre içerisinde bertaraf etmiştir⁷²⁸. Diğer yandan devletin dış işlerinde sorun çıkararak Haçlılar meselesine de eğilen Alparslan, bu sorunu çözmek için öncelikle devlet yönetim kadrosunda ciddi değişikliklere gitmiştir. Bunun yanı sıra devlet erkânından bazı kişilerin tavsiyesi ile Atabeğ Tuğtekin'den yardım istemesi talebini de değerlendiren, fakat Tuğtekin ile temasa geçtikten sonra sözünde durmayıp devlet işlerini tamamen elinde bulunduran Atabeği Lülü'nün tahrikleri ile bazı devlet adamlarını öldürtmüştür. Böylelikle başlamadan biten devlet düzenlemesi gerçekleşmemiş ve Tuğtekin Dımaşk'a dönmüştür⁷²⁹.

Atabeğ Tuğtekin'in Dımaşk'a dönmesinden sonra zaten devlet işlerini elinde tutan Lülü daha da kuvvetlenerek artık Alparslan'a danışmadan her türlü kararı almakta ve uygulamaktadır. Diğer yandan zevk ve sefaya düşmüş olan melik Alparslan ise pekte yakışık olmayan davranışlar sergilemekte ve devletin herhangi bir işi ile meşgul olmamaktadır. Bir yıla yakın bir süre Halep Selçuklu melikliğini

⁷²⁷ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 128-129; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 462.

⁷²⁸ Sultan Muhammed Tapar, mektubunda; Baban, Batıniler konusunda bana muhalefet edip emirlerimi dikkate almıyordu. Fakat şimdi senden benim bir evladım olarak onları ortadan kaldırmanı istiyorum. Şeklinde ifadelere yer vermiştir. Bkz. ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 464-465.

⁷²⁹ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 132-133; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 464-465; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 86-91.

yürüten melik Alparslan atabeği Lülü'nün kontrolüne girmiş ve bir süre sonra da yine Lülü'nün planları ile öldürülmüştür (Eylül 1114)⁷³⁰.

Melik Alparslan, genç yaşına rağmen devlet ileri gelenlerinin de desteği ile Halep'teki Batıniler sorunu çözmeyi başarmıştır. Nitekim devletin dış sorunu niteliğindeki Haçlılar ile mücadele safhasında başarı sağlayamayan melik Alparslan, kısa süren melikliği boyunca atabeği Lülü'nü kanlı zorbalıklarına sahne olan bir dönem yaşamıştır⁷³¹.

Melik Alparslan'ın ölümünden sonra yerine henüz altı yaşında olan Sultan-Şah Lülü tarafından tahta oturtulmuştur. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Lülü devletin bütün işlerini elinde bulundurmakta ve Melik Sultan-Şah'ın devlet yönetiminde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Nitekim bir süre sonra melikliğin yönetimini tamamen eline geçirmiş olan Lülü, iç ve dış sorunlarla başa çıkamaz hale gelince paniğe kapılmış ve tüm mal varlığını da yanına alarak Caber kalesine kaçmak için yola koyulmuştur. Nitekim yolda Emir Sungur tarafından askerlere “Melik Alparslan'ı öldürüp malvarlığına el koyan bu adamı sağ mı bırakacaksınız” sözleri üzerine askerler tarafından öldürülmüştür (1116). Lülü'nün ölümünden sonra Halep buhranlı günlerini katmer katmer yaşamaya devam etmiştir, nihayet Sultan-Şah'ın naibleri haçlılardan duydukları endişeyle Artuklu Emiri İlgazi'yi Halep'e davet edip yönetimi ele almasını istemişlerdir. Halep'e gelen İlgazi, derhal yönetimi ele almış, Sultan-Şah ve ailesini de kaledeki meliklik sarayından çıkararak başka bir eve nakledip onları adeta göz hapsine almıştır. Böylece Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti'nin Halep kolu fiilen sona ermiştir (1117-1118)⁷³².

Tablo 7: Suriye Selçuklu Hükümdarları

1	Tacüddevele Tutuş bin Alparslan	1079-1095
2	Fahrülmülük Melik Rıdvan bin Tutuş (Halep)	1095-1113
3	Şemsülmülük Melik Dukak bin Tutuş (Dımaşk-Şam)	1095-1104
4	Melik Alparslan bin Rıdvan (Halep)	1113-1114
5	Melik Sultan-Şah bin Rıdvan (Halep)	1114-1118

Kaynak: ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 519.

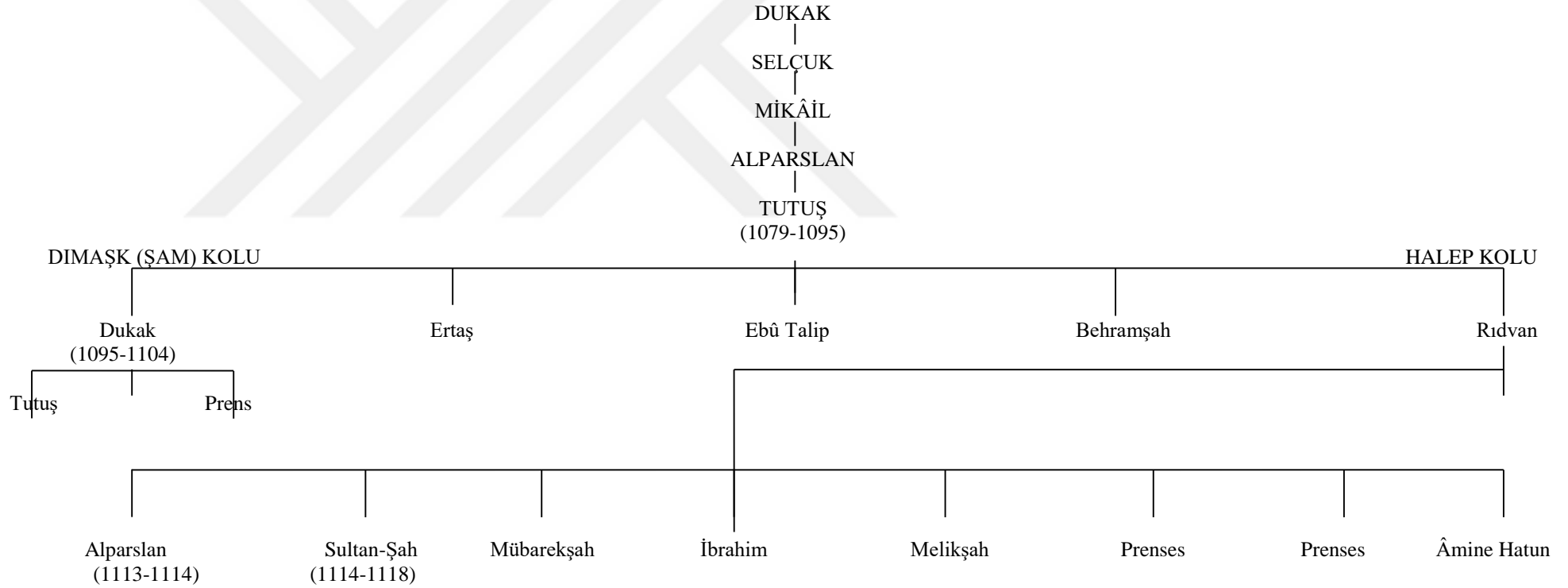
⁷³⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 133; Sevim-E. Merçil, (2014), *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 487-491.

⁷³¹ AZİMİ TARİHİ, s. 37-40; . Öngül, (2014), *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 465; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 134.

⁷³² İBNÜ'L-ESİR, X, s. 423-424; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 134-146; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 255-256; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 467-474.

Tablo 8:

SURIYE SELÇUKLULARI SOY AĞACI

Kaynak: SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s, 517; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s, 524.

2.5.4. Türkiye Selçukluları (1075-1308)

2.5.4.1. Kuruluş Devri Süleyman-Şah Dönemi (1075-1086)

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda hayati öneme sahip olan 1040 Dananadakan Savaşı sonrasında, Selçuklular hızlı bir şekilde Anadolu'ya doğru akın etmişlerdir. İran'ı geçerek Doğu Anadolu'ya doğru yapılan bu Türk akınları, burada hüküm süren Bizans direncini kırmak konusunda oldukça etkili olmuştur. Öte yandan Sultan Alparslan zamanında meydana gelen ve büyük bir zafer niteliği taşıyan 1071 Malazgirt Savaşını kazanan Selçuklu Türklerinin, Anadolu'ya daha rahat bir şekilde yerleşme imkânı bulduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Klasik bir söylemle Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve yüzyıllar boyunca hüküm sürecekleri yeni Anayurtlarını bu zafer sonrasında daha hızlı bir şekilde feth etme imkânı bulmuşlardır⁷³³.

Yine Malazgirt Zaferine binaen Anadolu'ya akın eden Türkler, Azerbaycan'ı geçiş noktası tutarak, Anadolu'ya yüzyıllar boyunca süren bir göç hareketini de başlatmışlardır. İşte bu yoğun Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya yaptıkları göç hareketi neticesinde de Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bu devletin kurucusu ise hiç şüphesiz Selçuk'un torunu Kutalmış'ın oğlu Süleyman-Şah'tır (1075-1086)⁷³⁴.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Şüleyman-şah'ın, Anadolu'nun fethinde görevlendirilmesi ve yine burada etkin bir isim olarak öne çıkması, Malazgirt savaşında kardeşi Mansûr ile gayretlerinin neticesine bağlanmaktadır⁷³⁵. Öyle ki kaynakların bize aktardığı bilgilere göre; bu zafer uğruna kardeşi(leri) ile üstün bir gayret gösteren Süleyman-Şah, Sultan Alparslan tarafından saltanatın devamlılığını sağlamak adına Anadolu'da görevlendirilmiş olduğu bilgileri yer almaktadır⁷³⁶. Yine

⁷³³ PEACOCK, "The Seljuk Sultanate of Rûm and the Turkmen of the Byzantine frontier, 1206–1279", *Al-Masâq Journal of the Medieval Mediterranean*, Vol. 26, Issue 3, pp.267-287; TANSÜ, Yunus Emre, "Menâkibü'l- Arifin'e Göre XIII. Yüzyıl Anadolu'sunun Siyasî, Sosyal, İktisadî, Dinî ve Kültürel Hayatı" Ankara, *Tarih Çevresi iki Aylık Tarih ve Kültür Dergisi*, 1994, S. 11, ss. 47-54.

⁷³⁴ Süleyman-şah Selçuk Bey'in büyük oğlu Arslan (İsrail) Yabgu'nun (ö. 1032) torunudur. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 280; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 75; TURAN, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 95-99; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 1-2; KAYA, Selim, *I. Gyâsedin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara, TTK, 2006, s. 1-2; MERCİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 103; ATİLA, Marina, *XI.- XII. yüzyıllarda (1040-1171) Selçuklu-Fatimi İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, 1996, s. 36-37; GÜNLER, Mevlüt, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Konya, 2011, s. 10-19.

⁷³⁵ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 103-104; KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara, TTK, 2011, s. 9-26.

⁷³⁶ BAYKARA, Tuncer, *Selçuklar ve Beylikler Çağında Denizli*, Ankara, IQ Kültür ve Sanat Yay., 2007, s.36.

kaynaklarda geçen başka bir rivayete göre ise; Selçuk'un torunu Kutalmış'ın, Alparslan'a isyan edip, onu öldürülmesinin ardından (1064) Sultan tarafından onun oğullarının öldürülmek istendiği; fakat Vezir Nizamülmülk'ün bu emre karşı gelerek onların, Anadolu'nun fethi ile görevlendirilmesini, fetih yaparlarsa devletin faydasına; yok ölürlerse gaza uğruna şehit olacakalarını, böylelikle yeniden bir isyan girişiminden kurtulmuş olacaklarını dile getirmesi ile bu karardan vazgeçilmiştir⁷³⁷. Aksi takdirde hanedan üyelerinin öldürülmesinin uğursuzluk getireceğini dile getiren Nizamülmülk, Sultan Alparslan'ı ikna etmiş, netice itibariyle Şüleyman-şah ve kardeşlerinin Anadolu'ya gönderilmesi kararında etkili olmuştur⁷³⁸.

Bu bağlamda bakıldığında Süleyman-Şah'ın, ağabeyi Mansur ve diğer kardeşleri Alpiliğ (Yülük) ve Devlet (Dolat) ile birlikte (1073) Sultan Melikşah devrinde diğer Selçuklu emir ve kumandanlarının fetihlere devam ettikleri Anadolu'ya gelip Fırat nehri kenarındaki Bircik'e ve Urfa dolaylarına sürülmüş veya kaçmış oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür⁷³⁹.

Süleyman-Şah ve beraberindekilerin geldikleri bu yeni yerleşim yerinde kendilerinden önce Selçuklu topraklarında tutunamayarak Anadolu hudutlarına doğru çekilmek durumunda kalan Türkmen gruplarıyla temas kurdukları anlaşılmaktadır. Öyle ki, araştırmalarda bu Türkmen gruplarının, asil soya mensup Süleyman-şah ve diğerlerini kendilerine Başbuğ kabul ettikleri anlaşılmaktadır⁷⁴⁰. Bu süreç ertesinde Anadolu içlerine doğru yapılan fetih hareketlerinin yoğun olduğu görülmektedir. Diğer yandan Süleyman-Şah'ın kardeşleri Alpilig ve Devlet (Dolat)'ın Suriye'de Büyük Selçuklu Devleti adına faaliyet yürüten Atsız ile temas halinde oldukları görülmektedir. Bu temas hali, Atsız'ı devirmek isteyen Türkmen beylerinden Şöklü'nün yanında yer alarak onu destekleme şeklinde gerçekleşmiştir. Nihayetinde Atsız onları yenip bertaraf etmiştir (1075). Nitekim bu olayın önemli bir noktası ise, Selçukluların kuruldukları günden beri takip etmiş oldukları Sünni siyasetini bırakarak Mısır Fatımi Halifesi el-Mustansır ile anlaşıp Şii siyasetini desteklemiş olamalarıdır⁷⁴¹. Burada amcazade iki tarafın kendi başlarına buyruk hareket

⁷³⁷ UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddîn Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Ankara, TTK, 2003, s. 1.

⁷³⁸ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 103; TURAN, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 95-99; UYUMAZ, *Sultan I. Alâeddîn Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 1-2.

⁷³⁹ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 103-104; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 104-105.

⁷⁴⁰ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 104; TURAN, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 99-102.

⁷⁴¹ Atsız'ın emirlerinden Şöklü Mısır Fatımilerinden Akka şehrini alarak burada ayrı bir beylik kurma niyetindedir. Bu amaç doğrultusunda muhtemelen Süleyman-şah'ın dışındaki Kutalmışoğullarından

etmelerinin somut örneği görülmektedir. Süleyman-Şah merkezden bağımsız olarak hareket etmekte Anadolu'da devlet kurma amacına binaen uzun yıllardır güdülen Sünni politikasından başka destek bulmak amacıyla Şii bir siyasete sıcak bakabilmektedir. Bu bağlamda Atsız karşısında başarı sağlayamayan Şöklü ve mütefiği Süleyman-Şah'ın kardeşleri, Taberiyye'de 1075 yılında yapılan savaş sonrası yenilgiyle uğramış ve tutsak düşmüşlerdir. Atsız tutsak aldığı Şöklü ve kardeşlerini derhal öldürmüştü; fakat Kutalmışoğulları için böyle bir cezalandırmada bulunmayarak özel bir koruma hali oluşturup durumu Sultan Melikşah'a bildirmiştir⁷⁴². Atsız'ın Kutalmışoğulları için böyle bir davranış sergilemesi, belki de Sultan Melikşah'dan korması şeklinde yorumlanabilir. Çünkü hanedan ailesine mensup kişilerin cezalandırılması, onlar hakkında hüküm vermek hafife alınacak bir iş değildir.

Netice itibari ile kardeşlerinin tutsak alındığını haber alan Süleyman-Şah Suriye (Halep) üzerine birkaç sefer yapmış, Atsız'dan kardeşlerinin serbest bırakılmasını istemişse de bu isteği karşılık bulmamıştır. Bunun üzerine Halep önlerine kadar gelip burayı kuşatmış olan Süleyman-Şah bir süre sonra kuşatmayı kaldırarak Bizans yönetimindeki Antakya üzerine yürümüş ve şehri kuşatmıştır. Neticede şehri 20 bin altın/dinar karşılığında haraca bağlamış, kuşatmayı tekrar kaldırarak Anadolu içlerine doğru yönelmiştir⁷⁴³.

Süleyman-Şah ve ağabeyi Mansûr'un, girişmiş oldukları Kuzey Suriye harekâtından sonra, onlar için pek de iyi neticelerin ortaya çıkmadığı görülmektedir. Bu durum karşısında muhtemelen bu bölge üzerindeki fetih hareketlerinden vazgeçerek Anadolu içlerine doğru dönmeyi daha uygun görmüşlerdir⁷⁴⁴. Tekrar Anadolu'ya dönerek fetih hareketlerine devam eden Süleyman-Şah ve beraberindekiler, Selçuklu akıncılarının faaliyette bulunduğu Orta Anadolu üzerinden Marmara Denizi'ne kadar olan bölge içerisinde birçok önemli işler başarmışlardır⁷⁴⁵.

Alpiliğ veya Devlet'e gönderdiği mektupla sultan sülalesinden olamayan Atsız'a tabi olmak istemediklerini onun yerine Selçuklu ailesine mensup olmalarından ötürü kendilerine tabi olmak istediğini belirtip onları Atsız ile mücadele için *Suriye*'ye davet etmiştir. Bkz. MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 103-107; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 103-104; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 280-285; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 521; UYUMAZ, *Sultan I. Alâeddîn Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 1-10; PEACOCK, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, s. 72.

⁷⁴² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 522; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 103;

⁷⁴³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 522; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 87-89.

⁷⁴⁴ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 104; TURAN, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 102-105.

⁷⁴⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 522.

Kaynakların bizlere aktardığı bilgilere göre, Süleyman-Şah'ın Anadolu'ya girdikten sonra öncelikli olarak nerelerde faaliyette bulunduğuna dair net bir bilginin olmadığı görülmektedir. Nitekim Anadolu'ya gaza görevi ile gönderilmiş olan Selçuklu Türkmen emirlerinin, birçok yerde faaliyet göstermiş olması, Süleyman-Şah'ın işini epeyce kolaylaştırmış olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Selçuklu emirleri içerisinde Artuk Beyin ön planda olduğu ve cihat faaliyetlerinde onun isminin, kayıtlarda daha fazla geçmesi ayrıca dikkat çekicidir. Yine kaynaklarda Artuk Beyden başka, bu Türkmen reislerinin fetih faaliyetlerini tespit noktasında pek bir bilgi bulunmamaktadır⁷⁴⁶. Artuk Beyin 1073 yılında merkeze çekildiği görülmektedir. Kaynakların bize gösterdiğine göre Artuk Beyin Anadolu'da aktif bir fetih faaliyeti yürütürken aniden merkeze dönmesi ise şu şekilde açıklanabilir; Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine Sultan Melikşah, ülkede çıkan taht kavgaları sebebiyle Artuk Beyin merkeze dönmesini emretmiştir⁷⁴⁷. Bu kanı oldukça muhtemeldir; çünkü Artuk Beyin geri çağrıldığı tarihlerde Emir Kavurd'un saltanat için mücadele girişiminde olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Artuk Beyin bu emre uyarak merkeze dönmesi ise, Kutalmışoğullarının işine yaramış Anadolu'da yaptıkları gaza faaliyetlerinde daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır⁷⁴⁸.

Anadolu'da olaylar bu şekilde gelişme gösterirken, başından beri amcazadeleri gibi devlet kurma amacıyla olan Kutalmışoğullarının, bu düşünce ekseninde hareket ederek, İstanbul'un hemen yanında bulunan tarihi geçmişe sahip bir Bizans şehri olan ve aynı zamanda büyük ve sağlam surlarla çevrili İznik şehrini 1075 tarihinde feth ettikleri görülmektedir⁷⁴⁹. Stratejik yönden de önem arz eden bu şehri kendilerine başkent yapan Kutalmışoğulları devlet kurma yolundaki ilk somut adımlarını atmışlardır⁷⁵⁰. Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi olarak kurulan Türkiye Selçukluları Devleti ile artık bir merkez etrafında faaliyetlerini yürüten Kutalmışoğulu Süleyman-Şah'ın, bu hamlesiyle artık Anadolu'yu tamamen fethetme

⁷⁴⁶ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 104.

⁷⁴⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 280.

⁷⁴⁸ Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine Selçuklular'da çıkan saltanat mücadelesi sebebiyle Artuk Bey, Melikşah tarafından merkeze çağırılmış ve kendisi için çalışmasını, isyan eden melik Kavurd'da karşı zafer yolunda hizmet etmesini istemiştir. Bu sebepten ötürüdür ki artuk Bey *İznik* dolaylarına kadar ilerletmiş olduğu fetih hareketlerini bırakarak merkeze dönmüştür. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 280-281; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 50-53.

⁷⁴⁹ GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çev. A. Yaran, Ankara, Onur Yayınevi, 1988, s. 38-41.

⁷⁵⁰ KAFESOĞLU, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *TED*, İstanbul, (1979-1980), S. 10-11, ss. 1-29.

planını devreye soktuğunu söylemek mümkündür⁷⁵¹. Diğer bir bakış açısıyla Büyük Selçuklu Devleti'nden ayrı olarak kurulan bu yeni Selçuklu Devleti, bir bakıma tabii olmanın dışındadır. Çünkü Süleyman-Şah'ın devleti kurana kadar ve kurduktan sonraki faaliyetleri incelendiğinde tamamen bağımsız bir devlet amacıyla hareket ettiği apaçık ortadadır. Öte yandan Melikşah ile olan münasebetlerde de merkezden bağımsız hareket etmesi ve Sultan Melikşah'ın bilerek veya Süleyman-Şah ile mücadele edemeyeceği düşüncesi ile ona karışmamış olması tabiliğin dışında bir devlet olduğu düşüncesini desteklemektedir. Nitekim Süleyman-Şah'ın kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin kendi adına para bastırıp hutbe okuttuğu tespitinin yapılamaması sebebiyle, hukuki bakımdan Sultan Melikşah'a bağlı olduğunun da göstergesidir. Öte yandan kaynakların birçoğu tabilik konusunda Melikşah'a bağlılığını iddia ederken, diğer birçoğu da tabii olmadığı kanısını savunmaktadır. Nitekim bu konuda tam bir mutabakata varılamamış olması, Anadolu (Türkiye) Selçuklularının tabii bir devlet mi; yoksa bağımsız bir devlet mi (?) konusunda net bir yorum yapmamızın önüne geçmektedir⁷⁵².

Bütün bu gelişmeler neticesinde, Kutalmış oğlu Süleyman-Şah'ın, bu yeni devleti kurması ile bir yandan, önceden Anadolu'ya göç etmiş Türkmenlerin bir araya toplanmasına, bir yandan da göçebe Oğuzların daha büyük gruplar halinde Anadolu'ya gelmelerine vesile olduğunu görebiliriz⁷⁵³.

İznik'in başkent yapılmasından hemen sonra faaliyetlerine hız veren Süleyman-Şah, hâlihazırda taht mücadeleleri sebebiyle Bizans içerisinde bulunan kargaşadan ve düzensizliklerden faydalanarak sınırlarını boğazlara kadar genişletmeyi başarmıştır. Hatta boğazdan geçen gemilerden vergi alabilmek için vergi daireleri dahi kuran Süleyman-Şah, kısa zaman zarfında güçlü ve köklü bir devlet vücuda getirmiştir. Öte yandan Bizans'ın bitip tükenmek bilmeyen iç sıkıntılarının yarattığı huzursuzluklardan bakan: Gürcü, Ermeni, Süryani ve benzeri ırklardan oluşan yerli halkaları, Süleyman-Şah'ın hâkimiyetini (yönetimini) benimsedikleri gibi, büyük topraklara sahip ağaların eli altında çalışan esir veya topraksız olan köylü halkları da Süleyman-Şah'ın, herkesin tasarrufuna imkân veren, miri toprak rejimi

⁷⁵¹ CAHEN, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, TTK, 1988, ss. 3-59; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 104.

⁷⁵² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 522-523; TURAN, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 102-105; KAFESOĞLU, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", ss. 1-29.

⁷⁵³ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 280.

sayesinde Kutalmışoğulları yönetimini benimsemiş ve hürriyetlerini elde edip toprak sahibi olmuşlardır.⁷⁵⁴

Süleyman-Şah, devletin kurulduğu ilk zamanlarda yönetimi kardeşi (ağabeyi) Mansur ile paylaşmıştır. Nitekim Mansur'un bir süre sonra tahtı ele geçirmek için Bizans İmparatoru (Nikephoros Botaniates) ile işbirliği içerisine girmesi, işlerin karışmasına sebep olmuştur. Mansur'un bu tarz bir girişimde bulunması üzerine durumu Sultan Melikşah'a bildiren Süleyman-Şah, elini güçlendirmek için merkezden yardım talep etmiştir. Sultan Melikşah ise emirlerinden Porsuk'u Anadolu'ya (İznik)'e, Süleyman-Şah'a yardım için belirli bir kuvvetle beraber göndermiştir. Emir Porsuk ve Süleyman-Şah'ın birleşen kuvvetleri karşısında pek de mücadele şansı kalmayan Mansur, bertaraf edilerek savaşta hayatını kaybetmiştir (1080). Böylelikle saltanatının ilk yıllarında çıkan ilk taht mücadelesini kazanan Süleyman-Şah, Anadolu (Türkiye) Selçukluları tahtının söz söyleyen tek yöneticisi olmuştur⁷⁵⁵. Süleyman-Şah'ın tek başına yönetimi eline aldıktan sonraki duruma bakmadan önce, ağabeyi Mansur'un taht için ayaklanmasının akabinde Sultan Melikşah'dan yardım talep edilmesi Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin bağımsız, kendi başına, bir devlet değil de tabi bir devlet olduğunun göstergesi olduğunu belirtmek gerekir.

Emir Porsuk'un yardımından sonra yönetimi tekeline alan Süleyman-Şah, daha da güçlenmiş, bu sırada Bizans'ta yaşanan taht mücadelelerini de fırsat bilerek sınırlarını her geçen gün biraz daha genişletmiştir. Öyle ki Marmara Bölgesi, İstanbul Boğazı ve Karadeniz kıyılarına kadar uzanan yerlerin hepsi Süleyman-Şah'ın eline geçmiş durumdadır⁷⁵⁶.

Öte yandan Bizans'ın yaşadığı buhranlı günler nedeniyle kaybettiği toprakların miktarı her geçen gün artmaktadır. Bu sırada taht mücadelelerinde galip gelip İmparator olan Aleksios Komnenos, Süleyman-Şah'ın bu ilerleyişini bir nebze de olsa durdurmak niyetiyle onunla antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Çok

⁷⁵⁴ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 105; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 523; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 280-283; TURAN, *Süleymanşah I*, ss. 207; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 5.

⁷⁵⁵ YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 101-105; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 105; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 5; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 523-524; TEKCAN, Ahmet Recep, *Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri'de Şehir Hayatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2012, s. 22-27.

⁷⁵⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 6; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 524.

miktarda vergi vermek sureti ile antlaşmayı kabul eden Bizans İmparatoru, Selçukluların boğazlardan çekilmesini sağlamıştır. Dragos (Drakon) suyuna kadar çekilen ve burayı Bizans ile kendileri arasında sınır kabul eden Selçuklular artık Bizanslılar tarafından resmen hâkimiyetlerinin de tanındığını kanıtlamışlardır⁷⁵⁷.

Diğer yandan Bizans İmparatorluğu tarafından prenslikleri fesh edilen Ermenilerin; Kayseri, Sivas dolayları ve Fırat kıyılarına doğru gelip yerleşmelerinden sonra kurdukları prensliğini tehlike olarak görmeye başlayan Süleyman-Şah'ın, 1083-1084 yıllarında bu bölgeye doğru bir sefer düzenlediği görülmektedir⁷⁵⁸. Bu sefer neticesinde Adana, Tarsus, Anazarba gibi yerleri feth etmiş Malatya'yı da yıllık vergiye bağlamıştır. Böylelikle bu bölgeleri de sınırları içine dâhil eden Süleyman-Şah aynı zamanda Ermeni Prensligi'ni de kontrol altına almıştır⁷⁵⁹.

Bu bağlamda Antakya yöneticilerinin halka karşı kötü davranması ve buradan alınan bir davet mektubu vesilesiyle Süleyman-Şah'ın Antakya'ya doğru hareket ettiği bilinmektedir⁷⁶⁰. Alınan davet mektubu üzerine Antakya Valisi İsmail ile işbirliği yapan Süleyman-Şah 1084-1085 yılından Antakya'ya hâkim olmuştur⁷⁶¹. Süleyman-Şah Antakya'yı ele geçirdikten sonra buraya bağlı bulunan birçok kaleyi de ele geçirmiştir. Hatta fetih müjdesini, tabii olduğu Sultan Melikşah'a da elçi heyeti göndererek bildiren Süleyman-Şah, böylelikle sınırlarını biraz daha genişletmiştir⁷⁶².

Antakya'nın alınmasından sonra Süleyman-Şah'ın yolu, Selçuklu Devleti vasalı Musul Emiri Müslim ile kesişmiştir. Aynı bölge üzerinde tasarruf emelleri ile hareket eden emir Müslim daha önce Antakya valisinden almış olduğu yıllık vergiyi bu sefer Süleyman-Şah'tan istemiş, Süleyman-Şah'ın bu isteğe olumsuz yanıt vermesi ile de aralarında soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır⁷⁶³. Neticede 1085 yılında aralarında geçen bir savaş sonunda Müslim bertaraf olmaktan kurtulamamış ve hayatını kaybetmiştir⁷⁶⁴.

Diğer yandan Halep önlerine kadar dayanmış olan Süleyman-Şah, önceden beri almak istediği şehir için şartların da uygun olduğunu düşünerek hazırlıklara

⁷⁵⁷ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 106.

⁷⁵⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 7.

⁷⁵⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 525.

⁷⁶⁰ SEVİM, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 32.

⁷⁶¹ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 107; ÜREMİŞ, Ali, *Türkiye Selçukluları'nın Doğu Anadolu Siyaseti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Malatya, 2001, s. 23.

⁷⁶² MATEOS, s. 160-162; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 127-129; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 107; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 89-90.

⁷⁶³ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 108-109; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 10-11.

⁷⁶⁴ SEVİM, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 37-39.

başlamıştır. Öte yandan uzun yıllardır Halep'i almak için çeşitli girişimlerde bulunmuş olan Suriye Selçuklu Devleti Hükümdarı Tutuş'un, Süleyman-Şah'ın hazırlık haberini alması üzerine harekete geçtiği ve Süleyman-Şah ile karşı karşıya geldiği görülmektedir. Nitekim kaynaklardan edinilen bilgilere göre, iki Türk ordusu aynı amaç doğrultusunda 1086 yılında Halep önlerinde savaşa tutuştuğu görülmektedir. Artuk Beyin de Tutuş tarafında olması durumu Süleyman-Şah'ın aleyhine çevirmiştir. Artuk Beyin kıvrak askeri zekâsı sayesinde galip gelen Tutuş, Süleyman-Şah'ı yenilgiye uğratmış ordusunu bertaraf etmiştir. Ne yazık ki Süleyman-Şah hayatı boyunca almış olduğu bu ilk yenilgiyi kaldıramamış ve bir çeşit bunalım anı esnasında canına kıymıştır (4 Haziran 1086)⁷⁶⁵.

Süleyman-Şah'ın Anadolu'nun Türkleşmesi ve ebedi bir Türk yurdu olarak kalmasındaki katkısı asla yadsınamaz derecededir. Öyle ki kaynakların hemen hepsinde Süleyman-Şah'ın; Anadolu Fatihi ve Gazisi unvanlarını aldığı yazmaktadır. Dünya tarihini etkileyecek bir fetih hareketine girişen Süleyman-Şah, Anadolu'yu fethederek çok şerefli ve eşsiz bir iş yapmıştır. Onun yaptıkları sayesinde günümüze kadar ulaşan bir Türk tarihi, hala bu topraklarda hüküm sürmektedir. Kısacası Türk milleti, bugün bu topraklardaki varlığını ve tam bağımsız bir devlet olarak hala ayakta olmasını hiç şüphesiz Süleyman-Şah ve beraberindekilerin yapmış olduğu fetihlere borçludur.

Süleyman-Şah'ın ölümünden sonra onun, çeşitli bölgelere tayin etmiş olduğu Türk beyleri kendi kafalarına göre, bağımsız bir şekilde, hareket etmeye başlamışlardır. Diğer yandan Anadolu (Türkiye) Selçuklularının yönetimi, Kuzey Suriye seferine çıkmadan önce yerine İznik'te vekil olarak bıraktığı Emir Ebul Kasım'ın eline geçmiştir⁷⁶⁶. Ebul Kasım, becerikli ve zeki bir insan olmakla beraber devlet işlerini tek elinde toplamakta gecikmemiştir. Bunun yansıması olarak çok geçmeden faaliyetlere başlamış, kardeşi Ebulgazi Hasan Beyi, Kayseri ve yörelerine Vali olarak atamıştır⁷⁶⁷. Bundan başka Emir Ebul Gazi, Süleyman-Şah'ın Bizanslarla yapmış olduğu 1081 tarihli Dragos Suyu antlaşmasını da bozarak Marmara Denizi

⁷⁶⁵ Kaynaklar Süleyman-Şah'ın ölümü ile ilgili olarak farklı bilgiler de vermektedir. Bkz. SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 110-111; SEVİM, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 38-41; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 527; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 13-14; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 85; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 284-285; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 135-136; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 109.

⁷⁶⁶ SEVİM, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 41.

⁷⁶⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 15.

kıyıları ile İstanbul Boğazı'na kuvvetler naklederek akınlarda bulunmuştur⁷⁶⁸. Hatta buralarda gemi inşa etmeye başlayan Ebul Kasım, Bizans kuvvetleri ile denizde de çarpışma planları içerisine girmiştir. Bu bağlamda İzmir Türk Beyi Çaka Bey ve Balkanlar'daki Peçenek Türkleri ile de bağlantıya geçerek, Bizanslılara karşı müttefik kuvvetler bulduğu bilinmektedir⁷⁶⁹.

Öte yandan kaynakların bize aktardığı bilgilere göre; Emir Ebul Kasım'ın, Anadolu (Türkiye) Selçuklularının hükümdarı olmak yolunda hareket ettiği görülmektedir. Öyle ki, yaptığı faaliyetler tamamen böyle bir arzunun içerisinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Sultan Melikşah, Ebul Kasım'ın faaliyetlerini yakından takip etmekte ve bu gidişata onay vermemektedir. Bundandır ki Emir Porsuk ve daha sonra görevlendirdiği Urfa Emiri Bozan'ı Anadolu'ya göndererek Emir Ebul Kasım'ın faaliyetlerine bir son vermesini istemiştir. Emir Ebul Kasım, durum karşısında Sultan Melikşah'a kendini affettirmek istemişse de başarılı olamamış, Emir Bozan'ın 200 kişilik kuvvetleri ile giriştiği bir çatışmada hayatını kaybetmiştir (Eylül 1092)⁷⁷⁰.

Yine Süleyman-Şah'ın ölümünden sonra Kuzey Suriye hâkimiyeti için Büyük Selçuklu Devleti vasalları arasında çıkan kanlı kargaşaya artık bir son vermek isteyen Sultan Melikşah, 1086 yılında Kuzey Suriye'ye bir sefer düzenlemiş ve sıkıntıya sebep olan bu bölgeleri doğrudan doğruya Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlayarak: Halep, Antakya ve Urfa'ya valiler atamıştır⁷⁷¹. Yine Sultan, bu seferden dönerken Süleyman-Şah'ın karısını ve oğulları Kılıçarslan ve Davud Kulan Arslan'ı da yanına alarak İsfahan'a dönmüştür⁷⁷².

Sultan Melikşah'ın ölümüne kadar yanında kalan Süleyman-Şah'ın çocukları, Sultanın ölümü ile serbest kalmış (ya da Berkyaruk tarafından serbest bırakılmış) ülkede çıkan taht kavgaları sebebiyle Anadolu'ya geçmişlerdir. Kılıçarslan kardeşi Kulan Arslan'ı da yanına alarak derhal İznik'e babasının kurmuş olduğu devletin başkentine gelerek yönetimi eline almış ve Sultan tahtına oturmuştur (1093)⁷⁷³.

Görüldüğü üzere Büyük Selçuklulara bağlı bir şekilde faaliyet gösteren Anadolu (Türkiye) Selçuklularının kuruluş aşamasında oldukça önemli meseleler

⁷⁶⁸ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 112.

⁷⁶⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 528-529.

⁷⁷⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 17; SEVİM, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 42.

⁷⁷¹ SEVİM *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 112-113.

⁷⁷² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 530.

⁷⁷³ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 123-125; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 20.

vuku bulmuştur. Nitekim biz burada derinlemesine anlatımdan uzak durarak ana konumuz olan Taht Kavgaları üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız. Bunun için Selçuklular hakkında yukarıda vermiş olduğumuz kısa tarihçelerden hemen sonra asıl konumuz olan Taht Kavgaları için bundan sonraki bölümlerimizi yine kronolojik yöntem takip ederek anlatmaya çalışacağız.

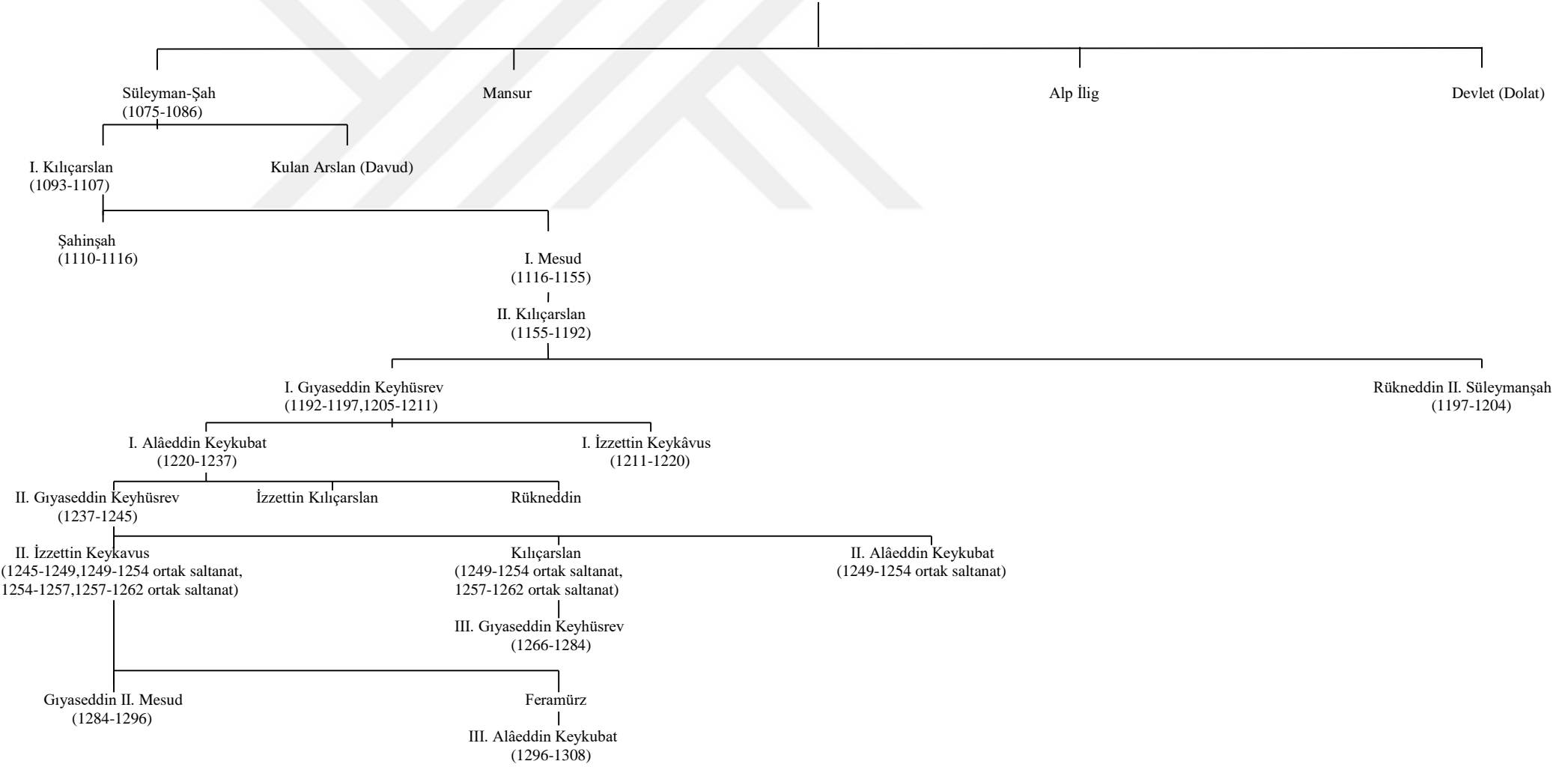
Tablo 9: Türkiye Selçuklu Hükümdarları

1	Süleyman-Şah bin Kutalmış	1075-1086
2	I. Kılıçarslan bin Süleyman-Şah	1092-1107
3	Şahinşah bin Kılıçarslan	1110-1116
4	I. İzzeddin Mesud bin Kılıçarslan	1116-1155
5	II. İzzeddin Kılıçarslan bin Mesud	1155-1192
6	I. Gıyaseddin Keyhusrev (1. Defa)	1092-1096
7	II. Rükneddin Süleymanşah	1196-1204
8	III. İzzeddin Kılıçarslan	1204-1205
	→ I. Gıyaseddin Keyhusrev (2. Defa)	1205-1211
9	I. İzzeddin Keykavus	1211-1220
10	I. Alâeddin Keykubat	1220-1237
11	II. Gıyaseddin Keyhusrev	1237-1246
12	II. İzzeddin Keykavus	1246-1249
	→ II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Alâeddin Keykubat (Ortak Saltanat)	1249-1254
	→ II. İzzeddin Keykavus	1254-1256
	→ IV. Rükneddin Kılıçarslan	1256-1257
	→ II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan	1257-1262
13	IV. Rükneddin Kılıçarslan	1262-1266
14	III. Gıyaseddin Keyhusrev	1266-1284
15	II. Gıyaseddin Mesud (1. Defa)	1284-1296
16	III. Alâeddin Keykubat	1298-1302
	→ II. Gıyaseddin Mesud (2. Defa)	1302-1308

Kaynak: ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s, 389.

Tablo 10:

TÜRKİYE SELÇUKLULARI SOY AĞACI KUTALMIŞ

Kaynak: SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 606.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SELÇUKLULARDA SALTANAT MÜCADELELERİ

3.1. Hâkimiyet Anlayışı “Kut”

Eski Türk hâkimiyet anlayışı hükümdarda bulunan bazı vasıfların Tanrı tarafından verildiğine inanılan bir anlayışa dayanmaktadır⁷⁷⁴. Bu anlayışa dayalı olarak Türk hükümdarlarına devleti yönetme hakkı Tanrı tarafından bir ilahi lütuf olarak bağışlanmıştır⁷⁷⁵. Başka bir söylemle hükümdar kendisine Tanrı tarafından Kut (yönetme kudreti, iyi talih, baht, yönetme yetkisi) verildiği için hükümdardır ve siyasi iktidar hakkına sahiptir. Bu bağlamda hükümdarın devleti idare etme hakkının ve yönetme kudretinin kaynağı Tanrıdır ve hâkimiyetinin mutlak menşei ilahi kökenlidir⁷⁷⁶.

Konu hakkında İbrahim Kafesoğlu; devletin, hukuki bakımdan emretme hakkına sahip olduğu ve bu emirlerin icrası noktasında yüksek bir kudrete sahip olduğunu vurgulamıştır. Lakin emirlerin uygulanması ve bu emirlere itaat edeceklerin devletin emretme hakkını meşru görmeleri gerektiğini ve devletin bu haklara sahip olduğuna inanmaları gerektiğini belirtmektedir. Yine Kafesoğlu, hükümlanlık şekilleri arasında topluluklara göre değişiklikler görülmesine rağmen ortak vasıflara dayalı üç tip belirlemenin mümkün olduğunu dile getirmiştir. Bunları; Gelenekçi Hâkimiyet, Karizmatik Hâkimiyet ve Kanuni Hâkimiyet şeklinde vermiştir⁷⁷⁷.

Bu bağlamda; Gelenekçi Hâkimiyet; Eskiden beri devam eden ve değişmeyeceğine inanılan bir düzenin kutsal olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu

⁷⁷⁴ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 33; ÖGEL, Bahattin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (II. III. IV. ve V. Bölümler), İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s. 55-57.

⁷⁷⁵ İNALCIK, Halil, “Osmanlılar' da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgili”, Ankara, *SBF Dergisi*, 1959, C, 14, S. 1, s. 73-74; KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000, s. 220.

⁷⁷⁶ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 33; ELİADE, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yay., 1991, s. 97; MİRCEA, Eliade, LOAN, Couliano, P., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İstanbul, İnsan Yay., 1997, s. 23; Eski Türkler'de kendini en üst varlık olarak ortaya koyan “Tengri”dir. “Gök Tanrı”, ezeli ve ebedi, yüce, kudretlidir. Bkz. ROUX, Jean Paul, *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2007, s. 145-147; GÜNGÖR, Harun, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler*, III, Ankara, 2002, s. 261-263.

⁷⁷⁷ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 218-220.

anlayışa göre kimin hükümdar olacağına gelenekler karar vermektedir. Yetkilerin ve kudretin belirli kural çerçevesi olmamakla beraber tamamen geleneklerin belirlediği bir meşruluk anlayışı bulunmaktadır. Ayrıca devletin icrasında ortaya çıkacak olan aksaklıklardan sistem değil, uygulayıcıların sorumlu tutulduğu bir hükümlanlık anlayışıdır.

Diğer bir hükümlanlık anlayışı olan karizmatik meşruluk ise; diğer meşruluk anlayışlarından bağımsız ve farklı olarak, geleneklere dayanmayan eskiden beri alışılmış davranışların dışında doğrudan doğruya tanrı tarafından verildiğine inanılan vasıflara dayanmaktadır. Bu tarz vasıflarla donatıldığına inanılan lider, toplumda tam bağıllık sağlar. Bu bağıllığın gelenekle alakası olmadığı için liderin karizmatik meşruluk taşıdığına inanılır. Bu inanç bağlamında toplum liderin dediklerini yapmakta ve ona tam bağıllıkla gösterilen her hedefe yönelmektedir.

Kanuni hükümlanlıkta ise hükümdar önceden belirlenmiş kanun çerçevesinde devleti yönetir. Belirli bir nizam içerisinde olan yetkilerin sınırları çizilmiştir. Lider bu kanun çerçevesinde ülkeyi yönetir ve belirlenen kurallara uyma mecburiyetindedir⁷⁷⁸. Belirtilen bu üç tip hâkimiyet şeklinin içinden eski Türk hükümlanlık telakkisinin karizmatik liderlik tipi olduğu kabul edilmektedir. Bu anlayışın yüzyıllar boyunca Türk hâkimiyet anlayışının ve Türk devlet idaresinin temel unsuru olarak, Asya Hun Devleti zamanından beri uygulandığı bilinmektedir⁷⁷⁹.

Bu bağlamda Asya Hun Devleti'nin unvanı "Gök-Tanrı'nın, Güneşin, Ayın tahta çıkardığı Tanrı Kut'u Tanhu, Avrupa Hun Devleti lideri Attila'nın Tanrı'nın Kılıcı unvanını taşıması ve adeta yeryüzünde birer yansıması olarak kabul görülmesi, Gök-Türk hakanlarının: *Tanrıya benzer tanrıda olmuş Türk Bilge Kağan babam Kağan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu. Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için Kağan oldum. Öte yandan milletleri nizama soktuk. Tanrı güç verdiği için Türk askerleri kurt gibi, düşmanlar koyun gibi idi.*⁷⁸⁰ ifadeleri Kut inanıcının Türkler arasındaki yaygınlık derecesini ve hükümlanlık geleneği ile ne kadar bağlantılı olduğunu göstermektedir⁷⁸¹.

⁷⁷⁸ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 248-250.

⁷⁷⁹ ÖGEL, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 57. Bkz. TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 34.

⁷⁸⁰ ONAT, Ayşe, *Han Sülalesi Zamanında Ch'e-shih Bölgesindeki Hun-Çin Mücadeleleri*, Ankara, TTK, 1978, s. 25-27.

⁷⁸¹ NEVİN, Abdulhalık Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet: Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001, s. 133-137; ARSLAN, Mahmut *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, 1987, s. 60-61; YURDUSEVDİ, *Selçuklular Devrinde Hükümlanlık Anlayışı ve İmgesi*, s. 1-11.

Aynı anlayış çerçevesinde Uygur hakanlarının unvanlarına baktığımızda da Kut'un etkisini görmekteyiz. Ayrıca; Tuna Bulgarları, İtil Bulgarları, Hazar Hakanlarının unvanlarına ve başa geliş şekillerine bakıldığında da tanrının müdahalesi manasında Kut'un etkisini görmek mümkündür. Şöyle ki Bozkır Türk hükümdarı Tanrı tarafından kismet ile donatıldığı için iş başına gelebilmektedir. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere eski Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı Kut kavramı ile ifade edilmektedir. Diğer taraftan Kut'un kan vasıtasıyla da babadan oğula geçtiği kabul görülmektedir. Kabul görmüş bu anlayış hükümdarın ölümünden sonra evlatları arasında devam ettiği için taç ve taht kavgalarının da sebebi olarak bilinmektedir⁷⁸². Öyle ki bu durumdan ötürü birçok padişah kardeşini katletmek mecburiyetine düşmüştür. Bu bağlamda Kut inancının kardeş katli üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, Fatih Sultan Mehmed'in; "*Evladımdan her kimesne (kime) saltanat müyesser (nasip) ola, karındaşların Nizam-ı Âlem (dünyanın düzeni) için katletmek münasiptir (uygundur). Ekser-i ulema (âlimlerin geneli) dahi tecviz vermiştir (caiz görmüş, onaylamıştır). Anınla amel olalar (böyle uygulasınlar).*" diyerek kardeş katlini Nizam-ı Âlem için kanunlaştırmış olması olağan bir durum olarak görülebilir⁷⁸³.

Yine konuyla ilgili Bahattin Ögel, Kut kavramı için Türklerde Devlet Anlayışı kitabın da; Kut'un şans ve talih olmadığını çünkü şans ve talihin rastlantı sonucu bir iyilik bulma olduğunu oysa Kut'un Tanrı'nın bir lütuf ve keremi olduğunu altını çizmektedir⁷⁸⁴. Diğer taraftan Kaşgarlı Mahmud, Kut'u Arapça devlet manası ile karşılamaktadır⁷⁸⁵. Aynı zamanda Kut'un manalarından olan sadet ve ikbal sahibi olmak gibi karşılıklarının da Ögel tarafından günümüz mutlu, Mesud manaları ile aynı olmayabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Çince'den Türkçeye tercüme edilmiş kitaplarda da Kut'un manası iyi kader ve başarı olarak değerlendirilmiştir. Kut, canlı cansız her şeyde bulunur ve bulunduğu her şeye kutluluk ve bereket verir. Öyle ki Osmanlılarda kullanılan kutlu yurt, kutlu otluk, kutlu ev tabirleri buna dayalıdır⁷⁸⁶.

Kut, Tanrının bir vergisi olması nedeniyle oldukça kutsal kabul edilmiştir. Ayrıca Şamanizmde Kut'un insan ruhu olarak çocuğa ana karnındayken verilmiş olduğu inancı hâkimdir. Kut ve kutluk, Türk düşünce ve günlük hayatının

⁷⁸² KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 249.

⁷⁸³ EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi*, Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan, Ankara, Yetkin Yay., 2006, s.1105-1117. Ayrıca Bkz. KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 250.

⁷⁸⁴ ÖGEL, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 186-189.

⁷⁸⁵ ARSLAN, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, s. 59-65.

⁷⁸⁶ ÖGEL, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.186-189.

temellerinden birisi olmuştur⁷⁸⁷. Bu inanış ve anlayış, halk inançlarında gelişerek yüksek bir devlet düşüncesi ve felsefesi olmuş, ondan sonra da olgunlaşarak, büyük devlet kurmuş olan Türklerde, halk kitlelerinin ruhlarına kadar inmiş ve onların günlük hayatını düzene sokar olmuştur⁷⁸⁸. Bu bağlamda Tanrı tarafından İl (devlet) ve Kut verilen hükümdarlar ve tebaası eğer Tanrı yolundan çıkarsa, Kut ve ili elinden alınarak cezalandırılmaktadır. 716 yılında Göktürk kağanı İnel'in tahttan indirilmesi buna örnektir⁷⁸⁹. Onun için Türkler, başarı ile felaketlerini tanrının bu yasamasına bağlamışlardır. Yine konuyla ilgili, eğer hükümdar veya millet içerisinde birileri devlete karşı isyan eder ya da buna yönelik girişimlerde bulunurlarsa, Türk yönetim anlayışına göre; bilmediği için, yanıldığı veya kandırıldığı için isyan ettiği kabul görülüyordu ki bu konu ile ilgili Kül Tiğin yazıtında;“ Bilmediği için, yanıldığı için, suç işlediği için Kağan öldü. Veziri ve Beyleri öldü. On Ok Milleti (Türgişler) çok zahmet ve acı gördü.” şeklinde bir ifade yer almaktadır⁷⁹⁰. Türkler, Tanrının cihan hâkimiyetini kendilerine emanet ettiğine yürekten inanmışlardır. Türk devlet anlayışına göre iktidar, gökten (Tanrı'dan) aşağıya doğru intikal ettiği için, devlet içindeki mevkiler de yukarıdan aşağıya, sağa, sola doğru yayılmaktadır. Güneş ve Ay'a verilen ehemmiyetten anlaşıldığı kadarıyla Eski Türk inancına da bu sağ ve sol istikametleri umumiyetle Doğu ve Batı cihetleri teşkil etmektedir. Güneşin doğduğu taraf Türklerce kutsal yön sayıldığından, hükümdar otağının doğuya açılması, Hakanların tahtta doğuya yönelik oturmaları bu sebepten ötürüdür. Öteki cihetler güneşin gökyüzündeki seyrine göre sıralanmıştır. Bunlar; İleri, gündoğusu, beri, gün ortası (Güney-sağ taraf), geri, gün ortası, yukarı, gece ortası (Kuzey-sol taraf), diye isimlendirilmektedir⁷⁹¹.

3.2. Türk Devlet Geleneğinde Hükümdarlık

Türk devlet geleneği içerisinde “taht” şüphesiz devletlerin kurulup yükselmesinde en büyük pay sahibidir. Bunun yanında ilk söylenilenin aksine Türk Devletlerinin batmasında da temel rolü oynadığı bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lugati't- Türk'te, “taht”ı hükümdarın koltuğu şeklinde ifade eder ve ekler;

⁷⁸⁷ DONUK, “Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı”, s. 51. ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, I, II*, Ankara, TTK, 2003, s. 295; BARTHOLD, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 33-38..

⁷⁸⁸ KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri I*, İstanbul, Damla Neşriyat, 1990, s. 25-33.

⁷⁸⁹ TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat yay. 2014, s. 180.

⁷⁹⁰ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 252; ARSLAN, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, s. 25-37; KARAKAŞ, Selim, “Erken Dönem Türk Yönetim Tarihinde Cumhuriyet Düşüncesi”, 2014, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 33, ss. 341-350.

⁷⁹¹ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 253; KARAKAŞ, Selim, “Kut-Tanrı İlişkisi Bağlamında Türklerde Yönetim Erkinin İlahi Temelleri”, Ankara, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, C.29, Özel Sayı, ss. 29-44.

yer, yükseğe çıkmak ve oturmak anlamlarına da gelmektedir. Yani hükümdar olmanın diğer adı da Kaşgarlı'da “tahta çıkmak” olarak zikredilmiştir⁷⁹². Kâmûs-ı Türkî'de ise tahtın alt, aşağı manalarını haiz olduğu zikredilmektedir⁷⁹³.

Türk kut anlayışına göre, Han soyunun ilahi bir menşei vardır. Bu cümleden olarak, Türk mitolojisinde hanlar daha çok, gökten inen bir ışıktan gebe kalan bir hatunun çocuklarıdır. Uygurlarda da aynı inanış hâkimdir. Bu inanışın tabii bir tezahürünü Uygurların menşei efsanesinde görülmektedir⁷⁹⁴.

Türk Devlet geleneği içerisinde tahta çıkmanın yani devlet yönetmenin bazı kaidelere bağlandığı bilinmektedir. Bu kuralların başında gelen ve en dikkat çekicilerinden biri olan kut inancı, hükümdar seçiminde en önemli rolü üstlenmektedir. Yani bir başka deyişle “Kutlu” olmayan devlet yönetemez. Örneğin Gök Türklerde bu kaidenin katıksız bir şekilde uygulandığı kaynaklarda belirtilmektedir⁷⁹⁵. Gök Türklerde bu kut anlayışı gereği devlet Tanrı tarafından verilir, kağanın ve milletin durumu Tanrı tarafından yaşanır ve tayin edilirdi. Hatta Tanrı Türk milletini cezalandırmak isterse ona kutlu olmayan, kötü kağanlar göndererek bunu yapardı⁷⁹⁶.

Kaynakların verdiği bilgilere göre Kut, hanedan üyelerine kan yolu ile geçmektedir ve bu anlayış gereği hanedana mensup her kişi taht üzerinde eşit haklara sahiptir. Her ne kadar Tanrı dolaylı olarak bu işe karışmış olsa da hükümdar olacak kişiyi seçerken güç, zekâ ve çeviklik gibi meziyetlere sahip olan hanedan üyelerini tercih ettiği de bilinmektedir. Yani Türk hükümdarının idare etme hakkı tanrı tarafından bağışlanmaktadır⁷⁹⁷.

Kut'un hanedanın bütün üyelerine kan yoluyla geçmiş olması taht üzerinde bütün üyelerin hak iddia etmesine de sebep olmuştur. Bu anlayış ister istemez hanedan üyeleri arasında rekabeti doğurmuş ve bu rekabet sonucunda kazanan kişide kutun tecelli ettiği kabul görmüştür. Dolayısıyla böyle bir anlayışın hâkim olduğu eski Türk devletlerinde, hanedan üyelerinin mücadele etmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Nitekim ortaya çıkan bu durum çetin ve uzun süren mücadeleleri de

⁷⁹² KÂŞGARLI MAHMÛD, *Divanü'l Lugati't- Türk*, Terc., Besim Atalay, Ankara, 1996, C, III, s. 222.

⁷⁹³ Taht için Bkz. SAMÎ, Şemseddin, *Kamus-u Türki*, İstanbul, Çağrı Yay., 2005, s.382

⁷⁹⁴ ÖGEL, “Uygurların Menşei Efsanesi”, *DTCF Dergisi*, 1948, C. VI, S, 1-2, ss.17-24.

⁷⁹⁵ KOÇAK, Kürşat, “İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (Haziran 2011), S. 4, ss. 101-117.

⁷⁹⁶ TAŞAĞIL, Ahmet, *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay. 2016, s. 29.

⁷⁹⁷ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 236-237.

beraberinde getirmiştir. Bu mücadeleler ise devletin yıpranmasına ve her yönüyle zayıflamasına sebep olmaktadır. Hak mücadelesine girişen hanedan mensuplarının ortaya çıkardığı bu durum devletin ömrünü de kısaltmıştır.

Yaşanan bu olumsuz olaylara karşın, hükümdarın hayatta iken vefat tayin etmesi dahi mücadeleyi engellemeye yetmemiştir. Bu taht mücadelelerine sebep olan anlayış eşit haklara sahip hanedan üyelerinin bu haklarından vazgeçmek istememesini bilmek gerekir. Haklarından vazgeçmeyen üyeler haliyle kaçınılmaz bir mücadeleyi de başlatmışlardır⁷⁹⁸.

Hükümdar olmak için yapılan törene de tahta çıkma töreni denilmektedir. Tahta çıkma töreni İslamiyet'ten önceki Türk devlet gelenek ve törenleri içerisindeki önemli törenlerden birisidir. Türkler yeni hükümdarlarının tahta çıkışını; tarihi, dini, siyasi, askeri ve sosyolojik özellikleri olan muhtelif tahta çıkma törenleri ile gerçekleştirmişlerdir. Tahta çıkma töreni, Türklerde çok eski çağlardan beri yapılmaktaydı, bu törenin kökleri eski çağlara kadar uzanmakla beraber ilk olarak hangi devlet ve hükümdar zamanında yapıldığı bilinmemektedir⁷⁹⁹.

Bu bağlamda tahta çıkma töreninin ilk uygulamalarına dair yazılı bir kaynak mevcut değildir. Ancak Herodotos'un naklettiği bir İskit efsanesine göre İskit Hükümdarının üç çocuğu bir arada gezerken gökten altın nesnelere düşer. Fakat bu altın nesnelere kor halinde, el vurulamayacak derecede sıcaktırlar. Büyük kardeşler bu ateşten kor halindeki altın nesnelere ellerine alamazken, küçük kardeş yaklaşınca bu nesnelere soğur ve en küçük kardeş bunları eline alır. Herodotos, bu duruma binaen büyük kardeşlerin, Tanrı tarafından kutun küçük kardeşe verildiğini düşündüklerini ifade etmektedir⁸⁰⁰.

Türk Devletlerinde hükümdarların tahta çıkışı esnasında çeşitli ritüellerin uygulandığını kaynaklar ifade etmektedir. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar gibi bilinen ilk Türk Devletlerinde uygulanan tahta çıkma törenlerinin mahiyetleriyle ilgili olarak Çin kaynaklarında önemli bilgiler verilmektedir⁸⁰¹. Tahta çıkma töreni ile ilgili kaynakların bildirdiği ilk tören Tabgaç (To-ba) Devleti'nde kaydedilmiştir. M.S. 532 senesinde Büyük Hun Devleti'nin torunlarından olan To-ba'ların, hükümdarı tahta

⁷⁹⁸ KOÇAK, Kürşat, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri", ss. 101-117.

⁷⁹⁹ TARHAN, M. Taner, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. I, s. 597-610.

⁸⁰⁰ HERODOTOS, *Herodotos Tarihi*, Çev. Müntekin Ökmen, İstanbul, İş Bankası Yay., 2006, s. 295.

⁸⁰¹ KOÇAK, Kürşat, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri", s. 101-117.

çıkılmış ve bunun için şehrin dışında bir tören yapılmıştır⁸⁰². Yedi kişi, keçeden yapılmış bir halının altına girerek halıyı tutmuşlar ve yeni hükümdar bunun üzerine çıkarak yüzünü batıya dönmek suretiyle, saygı duruşunda bulunmuştur⁸⁰³.

Yine Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre; Göktürklerde yeni bir hükümdar seçilince, topluluğun en yüksek rütbeli kişileri onu, bir keçe örtünün içinde taşıyarak, güneş yönünde dokuz kez döndürürlerdi. Her dönüşte, bütün tebaa onun önünde eğilirdi. Döndürmeler ve eğilmeler sonunda, hükümdarlarını ata bindirerek dolaştırırlardı⁸⁰⁴. Bu sırasında kağanın boğazı bir parça ipekle neredeyse bayılana kadar sıkılırdı. Sonra yarı baygın haldeki kağanın ağzından çıkan hırıltılı sözler dikkatle dinlenir, bu sözlerden de onun hükümdarlık süresinin ne kadar olacağına ilişkin bir yorum çıkartılırdı⁸⁰⁵. Bu uygulamayla hem hükümdara dünyanın ölümlü olduğu hatırlatılmakta ve hem de adil olup, adaletten ayrılmaması yönünde bir uyarı yapılmaktaydı. Bu tören sayesinde tahta çıkan hükümdarın iktidarı tanınır ve halk tarafından da meşruiyeti onanırdı. Göktürk devri Türk devletleri gelenek ve törenlerinin en iyi bir biçimde uygulandığı ve kayıtlara geçtiği bir dönemdir. Bu devirde dikilen yazıtlarda tahta çıkma törenleri ile ilgili bol miktarda bilgi bulunmaktadır. Göktürklerde tahta çıkma, kötürmek, götürmek, yükseltmek, yüceltmek, oturmak gibi deyimlerle ifade edilmiştir⁸⁰⁶.

Tahta çıkma konusunda bir başka etkin kurumda Kurultay'dır. Devletin ileri gelenleri tarafından oluşturulan kurultaylarda kimin tahta geçeceği Türk töre ve geleneklerine göre karara bağlanabilmektedir. Türk devletlerinde kurultay gereğinde hükümdarın seçiminde en etkin rolü oynamıştır⁸⁰⁷.

Türk devlet geleneğinde hükümdarlığın ilahi kaynaklı olarak kabul edilmesi, hükümdarın Tanrı tarafından kendi gücünün temsilcisi olarak yeryüzüne seçildiği inancının da kaynağını oluşturmaktadır. Tanrının seçtiği hükümdar, yüksek bir başarı göstererek dağınık durumdaki milleti kendi idaresi altında toplar ve bu topluluğu devlet haline getirirdi. Kendisi de devlet kurucusu olarak tahta çıkardı. Kurucu hükümdarlık geleneğine örnek olarak Oğuz Kağan verilebilir. Destanda ele alındığı üzere doğumu itibariyle olağanüstü özelliklere sahip olan Oğuz Kağan'ın kudreti

⁸⁰² ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Ankara, TTK, 2003, C.I-II, s. 295.

⁸⁰³ KOÇAK, Kürşat, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri", s. 101-117.

⁸⁰⁴ TAŞAĞIL, *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler*, s. 30-31.

⁸⁰⁵ TAŞAĞIL, Ahmet, *Gök Türkler I*, Ankara, TTK, 2003, s. 97.

⁸⁰⁶ ÖGEL, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 69-70.

⁸⁰⁷ KOÇAK, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri", s. 101-117.; SEYİTDANLIOĞLU, "Mehmet, Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2009, C.28, S.46, ss.1-11

kendi boyu ve yakınlarının ona itaat etmesini sağlamıştır. Oğuz Kağan pek çok sefer düzenleyerek çeşitli boy ve kavimleri de idaresi altına almış ve büyük bir toy tertip ettikten sonra kendini kağan ilan etmiştir⁸⁰⁸. Oğuz Kağan benzeri olarak 552 yılında Göktürk Devletini kuran Bumin Kağan ve 744 yılında Uygur Devleti'ni kuran Kutluğ Bilge Kül Kağan kurucu kağanlık için birer örnek teşkil etmektedirler⁸⁰⁹.

Türk hâkimiyet anlayışına göre kurucu olarak hükümdar olmaktan başka veliaht tayin edilmek suretiyle de tahta oturmak mümkündür. Hükümdarlar daha sağlıklarında kendilerinden sonra hâkimiyetlerinin kime intikal edeceğine karar verebilir ve tahta çıkacak veliahdı tayin edebilirlerdi. Tayin edilen bu veliahtlar devlette çeşitli görevlerde bulunurlardı. Genellikle devletin idaresiyle ilgili görev alan bu veliahtların emri altına tümen genişliğinde askeri birlikler verilirdi. Yönetim ile ilgili görevlerde eğitimini alan veliahtlar daha sonra gelecekleri hükümdarlık görevine tecrübeli olarak başlardı. Buradaki uygulamanın asıl amacı devleti yetkin ve becerikli veliahtlara bırakmaktı⁸¹⁰.

Türk Devlet geleneğinde hükümdarların tahta çıkma şekilleri arasında en yaygın görüleni bu çalışmaya da temel oluşturan taht kavgaları şeklinde olmuştur. Bu anlayış halk tarafından da kabul görüldüğü için eski Türk devletlerinde bu uygulamanın yaygın olarak görülmesi olağandır. Ayrıca bu uygulamanın yaygın şekilde görülmesi, hükümdar olacak kişinin halk tarafından da desteklenerek seçilmesini sağlamıştır. Hâkimiyet anlayışına göre Türkler, güçlü hükümdarın tahta oturmasında bir sakınca görmezken; zayıf hükümdarın tahta oturması onlar açısından istenmeyen bir durumdur. Bu istenmeyen durumu ortadan kaldırmak içindir ki Türkler, en güçlü kişinin tahta çıkmasını istemişler tahta çıkmak için tek kişiyi işaret eden hükümler koymaktan kaçınmışlardır. Hükümdarlık mücadelesinde güçlü olanın kazanmasını isteyen halkın bu yaklaşımı bir bakıma hanedan üyeleri arasında muhtemel bir taht mücadelesini teşvik edici nitelikte olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere halkın da taht kavgalarında payı vardır. Kısmen de olsa tahta kimin çıkacağı yönündeki etki mekanizmalarından biriside halktır.

3.3. İkili Yönetim Şekli

Eski Türk devletlerinde hükümdarların çeşitli adlarla, unvanlarla anıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında 5. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan Tanhu veya Şan-yü, Kağan, Kan (Han), Yabgu, İl-teber vb. birçok unvan mevcuttur. Bu unvanlar

⁸⁰⁸ GÖMEÇ, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, s. 25.

⁸⁰⁹ İZGİ, Özkan, "XI. Yüzyıla Kadar Orta-Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1978, C.IX, ss. 87-106.

⁸¹⁰ KOCA, *Türk Kültürünün Temelleri II*, s. 80.

içerisinde Türk tarihinde en yaygın kullanımı ile kral manasının da gelen Han ve İmparator manasında kullanılan Kağan unvanları görülmektedir. Yaygın bir şekilde kullanılan bu unvanların çok eski tarihlerden beri kullanıldığını yani Moğol veya Tunguzlardan daha önceleri de mevcut olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Çünkü Han tabirinin 3. yüzyıldan beri Türklerce bilindiği ve kullanıldığı gibi Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın hanımına da Han denildiği bilinmektedir⁸¹¹. Bu bağlamda kullanılan unvanların ne kadar eski tarihli olduğu ile ilgili belirgin bir fikir oluşmaktadır⁸¹². Eski Türklerde unvan sahibi hanedan üyeleri ile ilgili tahta çıkma ve tahtın sahibinin kim olacağı konusuna yukarıda değinmiştik. Nitekim burada şunu da belirtmek gerekir ki eski Türklerde en büyük erkek çocuğun veliaht olması meselesi kesinlik arz etmemekle birlikte Asya Hun Devleti'nde en büyük evladın tahta çıkarılması olayı diğer herhangi bir kardeşin çıkarılmasından daha az rastlanan bir veliahtlık meselesidir. Burada kut inancı kapsamında tahta çıkarılma yönteminin, kut'u olanın tahtı hak ettiği mevzusu, ayrıca vurgulanmalıdır. Yani daha çok liyakatin ön planda tutulduğu veliahtlık meselesinde kut mevzuunun telakkisi ile ilgili bir durumun kabul gördüğü anlaşılmaktadır⁸¹³. Bu durumun diğer Türk devletleri ile beraber Osmanlı Devleti'ne kadar devam ettiği görülmektedir.

Bu bağlamda tahta çıkmak için sadece şehzade olmak yetmemekte, aynı zamanda Kut'a da sahip olmak gerektiği anlaşılmalıdır. Böyle bir yapının oluşturulması şehzadeler arasındaki taht çatışmalarının önüne geçebilmek ve aynı

⁸¹¹Avrupa Hun Hükümdarı Attila'nın eşine *Han* unvanını vermesi ve hanımını ayrıyeten devlet yönetimine dâhil etmesi Türklerin devlet yönetimindeki ileri görüşlülüğünün de kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda Türk devletlerinde Hatunlar yönetiminde söz sahibi olduklarını söylemek de yanlış bir ifade olmayacaktır. Devlet meclislerine mümkün mertebe katılım sağlayan Hatunlar elçi kabulünde de bulunmuşlardır. Örneğin 585-726 tarihlerinde Gök Türk hatunları, Çin'den gelen elçilerin kabulünde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra Türk ırkından olmalarına dikkat edilen hatunlar sonraki hakanların anneleri olacağı için asil ırka mensup olmalarına dikkat edilirdi. Ayrıca Türklerde kağandan sonraki ikinci güç, hatun unvanıyla kağanın eşi olmuştur. Hatun, töre ile hatunluk makamına geçip kağan ile birlikte yönetime katılabiliyordu. Kağan öldüğünde yerine geçecek oğlu küçük ise, hatun oğlu adına devleti yönetebiliyordu. Ayrıca hatunun devlet meclislerine katıldıkları ve oy sahibi oldukları bilinmektedir. Büyük oğul (yabgu) ve küçük oğul (şad) da devlet yönetiminde yer alabilmekteydiler. Bkz. GÖMEÇ, Saadettin "Kağan ve Katun", Ankara, *Gök Dergisi*, 1996, C. II, S. 15., ÖZDEMİR, Gürbüz, "Batı'da ve Türklerde Egemenlik Kavramı", Kütahya, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, S. 23, s. 130-131; KAFESOĞLU, İbrahim, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2014, ss. 448; EBERHARD, Wolfram, *Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında*, TTK, Ankara, C. IX, S. 35, s. 322-332.

⁸¹² KAFESOĞLU, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, s. 139-141.

⁸¹³ Bu durumu Konfüçyüs tarafından uzun yıllar önce "Gök'ün oğlu tabirini kelimenin dış manası ile almak doğru değildir. Gök'ün oğlu, Tanrı'nın, kendine vazifeler yüklediği adamdır. Bu vazifenin mutlaka İmparatorun oğluna intikal ettirilmesi diye bir zaruret yoktur. Gök (tanrı) bunu, ondan alıp, herhangi başka birine verebilir." şeklindeki ifadeleriyle açıklanmıştır. Konu ile ilgili Bkz. EBERHARD, Wolfram, "Eski Çin Felsefesinin Esasları", Ankara, *DTFC*, 1944, C. II, S. 2, s. 265-276.

zamanda devletin dizginlerini hükümdar ailesi içerisinde en dirayetli ve yeteneklisine verilmesi şeklinde yorumlanabilir. Nitekim böyle bir durum olmasına karşın tam manası ile şehzadeler arasında taht mücadelelerinin yaşanmasının önüne geçilememiştir. Hatta devletin hükümdar ailesinin ortak mali anlayışı ile hareket ederek bu çatışmaları mubah bir anlayışa çekmişlerdir. Aynı zamanda bu taht mücadeleleri, Türk devletlerini zayıf hale getirdiği ve bazen de parçaladığı bir gerçektir.

Bütün bunlarla ilişkili olarak eski Türk devletleri teşkilat yapısına bakıldığında arazinin ve halkın iki kısma ayrıldığını görebiliriz. Bu bölünme de daima bir tarafın diğerine göre üstün olduğu da görülmektedir. Örneğin, Göktürklerde, Uygurlarda ve Batı Hunlarında sağ tarafın, Asya Hunlarında ise sol tarafın daha üstün olduğu görülmektedir⁸¹⁴.

Bütün bu anlayış çerçevesinde eski Türklerde devlet yönetimi genellikle; Doğu-Batı; (Asya ve Avrupa Hun devletlerinde, Göktürklerde, Tabgaçlarda olduğu gibi) Kuzey-Güney; (Asya Hunlarında, Ak Hunlarda, Göktürklerde ki gibi) Büyük-Küçük; (Bulgarlar, Macarlar gibi) İç-Dış, (Karluklar, Oğuzlar ve Bulgar gibi vb.) örneklerde görüldüğü gibi iki kola ayrılarak idare edilmektedir. İki kola ayrılan ülke içerisinde yaşayan halkta yine kendi içerisinde: ak, sarı ve kara gibi sıfatlarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Buna örnek olarak; Ak Hun-Kara Hun, Ak (Sar) Ogur-Kara Bulgar, Ak Macar-Kara Macar vb. gibi ayrımları örnek olarak verebiliriz⁸¹⁵.

Bu bağlamda devletin bölünerek yönetilmesi anlayışını yani eski Türk devletlerindeki ikili teşkilat anlayışını eski Türk Gök dini inancına bağlamak mümkündür⁸¹⁶. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Türkler hâkimiyetin kaynağını ve sahibini Gök Tanrı saydıkları için iktidarın da gökten aşağıya doğru indiğine inanmaktadırlar. Buna bağlı olarak iktidar gökten iniyorsa yeryüzünde bulunan devletin de mevki ve makamları yukarıdan aşağı doğru inip sağa, sola doğru sıralanmalı anlayışı yoğun bir inanıştır. Buradan hareketle eski Türklerdeki güneş ve ayın mahiyeti düşünüldüğünde burada belirtilen sağ ve sol yönleri doğuyu ve batıyı temsil etmektedir⁸¹⁷.

Yönlerle ilgili olarak Orhun kitabelerinde

⁸¹⁴ KAFESOĞLU, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*, s. 142.

⁸¹⁵ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 271-272.

⁸¹⁶ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 252.

⁸¹⁷ Hükümdar otağının doğuya açılması veya Hakanların tahtının yönü doğuya bakması gibi birçok örnek ile eski Türklerde doğu yönünün kutsal sayıldığını göstermek için kaynaklarda birçok örnek mevcuttur. Bkz. KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, ss. 466; ÖGEL, *Türk Mitolojisi*, ss. 745.

- ❖ İleri: Gün Doğusu,
- ❖ Beri: Gün Ortası (Güney: Sağ taraf),
- ❖ Geri: Gün Batısı,
- ❖ Yukarı: Gece Ortası (Kuzey: Sol taraf)⁸¹⁸ ifadelerle bahsedilmektedir.

Güneş ve ayın mahiyetinden başka, devlet teşkilatında doğunun öncelikli olması, coğrafi ve iklim şartlarına bağlı olarak, devletin gelişme yönünün doğu-batı istikametinde olmasına da bağlanabilmektedir⁸¹⁹. Bundan başka doğu kanadını yöneten hakanın yetkileri her zaman diğer ciheti yönetenden üstündür, doğu yüksek hâkimiyeti temsil ettiğinden batı kanadını yöneten hanedan mensubu doğal olarak doğunun nihai kararlarıyla hareket etmek mecburiyetindedir.

Bununla beraber Türklerin dünya görüşleri buldukları coğrafyanın sınırları ve şartlarına göre değişmektedir. Örneğin Göktürkler dünyayı tasvir ederken dört bulung yani dört yan, dört köşe ifadelerini kullanmışlardır. Göktürklerin bulunduğu coğrafya doğudan batıya doğru uzanan bir yerleşmeye mensuptur. Kuzey ve güney yönleri ise kutuplar ve Himalaya dağları ile çevrili olduğundan, doğu-batı istikametinde gelişme siyasi manada oldukça önemlidir⁸²⁰.

Yine Türk devlet teşkilatı anlayışından hareketle, doğu ve batının öneminin yanı sıra kuzey ve güney yönleriyle beraber dört köşeli bir yön anlayışının mevcudiyetinden bahsetmek gerekir. Ara yönlerle beraber altı köşeli yön anlayışının kabul gördüğü devlet teşkilatında, yeryüzünün dört ana yöne ayrılması hasebiyle tüm dünyayı yönetme, dünyaya çekidüzen verme gibi bir inanın da hâkim olduğu eski Türklerde cihan hâkimiyeti anlayışının yine yönetimde uygulanan yönlerle alakalı olduğunu söylemek gerekir.

Eski Türklere göre yeryüzü ve dünyanın tasviri çadıra benzetilmektedir. Gök, çadırın tavanı, yeryüzü de çadırın tabanı olarak kabul edilmektedir. Gök, gerçekten bir çadır kubbesi gibidir ve buna göre de gök çadırının tabanı da bir çadır tabanı gibi görünmektedir. Bu düşünceye göre otağ gök kubbesi otağın tabanı da dünya gibidir. Eski Türklerin düşüncesine göre dünya ve yeryüzünün tasviri bu şekilde olması gerekmektedir ve bu inanaşa sahip bir anlayış hâkimdir. Öyle ki, Altay Şamanları

⁸¹⁸ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 252.

⁸¹⁹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi*, s. 277.

⁸²⁰ Göktürkler yönlerle ilgili olarak Bilge Kağan yazıtında “dört yandaki (bulungdaki) budunları (kavim ve milletleri) düzenledim (ittim) ve yeniden kurdum (yarattım)...” şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Bkz. ÖGEL, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 50.

ayinleri esnasında çadırı gök olarak, çadır direğini göğün direği ve çadırın bacasını da tanrıya açılan kapı olarak kabul etmektedirler⁸²¹.

Sonraki dönemlerde yukarıda belirttiğimiz inanın Şaman mistisizmin etkisinden çıkarak Türklerde gerçek bir dünya düzeni anlayışını oluşturduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda mistik ve halk inancı çerçevesinde gelişen bu inanış daha sonraki zamanlarda, Türklerde gelişen devlet ve değişen dünya görüşünü gerçek ve sağlam temellere dayanan bir devlet anlayışına dönüştürecektir⁸²². Diğer bir deyişle mistik bir devlet idaresi inanisından kurtulan Türkler daha gerçekçi bir devlet inancına doğru ilerlemektedirler.

Yukarıdaki konularla ilintili olarak eski Türklerde devlet yönetiminin iki kola ayrılarak yönetme tarzı aynı zamanda çifte krallık diye bir yönetim biçiminin de olduğunu düşündürmektedir Yapılan araştırmalar ve konuya dair kaynak taramalarında meseleyle ilgili olarak farklı ifadelerle karşılaşılmıştır. Konuyla ilgili İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü ve Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar* isimli kitaplarında ayrıntılı olarak bilgi vermektedir ve çifte krallık meselesinin eski Türklerin teşkilat yapısı ve karizmatik hâkimiyet meselesiyle ters düştüğünden böyle bir durumun imkânsız olacağını vurgulamaktadır⁸²³.

Eski Türklerde ki yeryüzü ve dünya kavramlarının tasvirinden de anlaşılacağı üzere; cihan hâkimiyetinin kut inancı içerisinde kendine yer bulduğu ve kut kavramı içerisinde aslında: *Gökyüzünde bir tanrı varsa; yeryüzünde de bir hükümdar vardır.* anlayışını görmek gerekir. Bu bağlamda Türk cihan hâkimiyeti düşüncesinin Türk tarihinin en önemli eserlerinden biri konumunda olan Kutadgu Bilig'de hâkimiyet anlayışına dair oldukça faydalı bilgiler elde etmek mümkündür⁸²⁴.

Bu bağlamda çalışmamızın ana konusunun daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle ve Selçuklularda Taht Mücadelelerinin kökenini görebilmek adına Türklerde cihan hâkimiyeti anlayışına değinmek gereklidir.

3.4. Cihan Hâkimiyeti Anlayışı

Eski çağlardan yakın zamana kadar tarihleri boyunca Türk milleti birçok haşmetli ve ulu devirler geçirmiş ve yine tarih boyunca maddi-manevi unsurlar arasında akıllı dengeler kurmuşlardır. Bu süreç içerisinde dini, milli ve insani duygulara samimi kalınarak ve ilahi menşeli bir inanışla cihan hâkimiyeti

⁸²¹ Bu ayinler esnasında çadırın ortasında bulunan direğe tırmanarak göğe çıktığına inanan şaman hareketleri de bulunmaktadır. Bkz. ÖGEL, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 49-50.

⁸²² ÖGEL, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 50.

⁸²³ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 274-278.

⁸²⁴ KAFESOĞLU, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*, s. 142-144.

Mefkûresini teşkilat yapısına ve hayatlarının her alanına yansıtmışlardır. Büyük bir inançla bağlandıkları cihan hâkimiyeti anlayışı çerçevesinde birçok başarılı fetihler yapmış ve birçok farklı kültürleri etkilemişlerdir.

Cihan hâkimiyeti anlayışı kavramı içinde; yeryüzünde uçsuz bucaksız sınırlara sahip olmak ana teması yatmaktadır. Bu sınırlara, hiçbir zaman erişilemeyecek kadar geniş alanlara, sahip olma hayali yatmaktadır. Ütopik bir düşünce tarzı olarak cihan hâkimiyeti soyut bir kavramdır. Bir düşüncesin ötesinde daha çok bir amaç olarak görülmektedir. Birçok coğrafyada birden fazla ülke fetheden liderler hâkimiyet alanları genişleyip güçleri artmaya başlayınca muhakkak ki tüm dünyayı nasıl yönetebilirim sorusuna cevap aramışlardır. Bu düşünceler bazı liderlerde saplantı haline gelirken bazıları bunu kısmen başararak ideallerinin peşinden gitmişlerdir.

Haliyle bu düşüncenin arkasından giden ve bunu bir amaç haline getirenler genellikle devlet liderleri olmuştur. Bu düşünce anlayışı devlet liderinin hırs ve arzularının yoğunluğuna göre şekillenip sistemleştirilmiştir. Böyle ciddi bir ülkeye inanmış ve ideallerini bu şekilde yönlendiren lider aynı zamanda halkını da bu düşünce içerisine sürüklemesi gerekmektedir, aksi takdirde bu durum bir düşünceden öteye geçmeyecek cihan hâkimiyeti anlayışı bir hayal olarak kalacaktır. Öyle ki halk, hükümdar kadar hayalci olmadığı için ulaşılması imkânsız olan bu ideal için çaba sarf etmeyebilir⁸²⁵. Bu sebepten ötürü halkın, hükümdarın arkasından gitmesi için önemli ve geçerli sebeplere ihtiyacı vardır. Hükümdar halkını idealleri doğrultusunda hareket ettirebilmek için ciddi ve halk tarafından sorgulanamayacak derecede geçerli sebepler göstermesi gerekmektedir.

İnsanları bir arada tutmak ya da bir araya toplamak için inanç sistemi oldukça etkilidir. Öyle ki bu yöntem kullanılarak halka belirli bir ideal uğruna çabalayabilme inancı aşılanabilmektedir. Bu satırlardan hareketle hükümdarların inanmış oldukları hâkimiyet anlayışını halka inandırmak için ilahi temelli bir dayanak noktası sunmak gerekmektedir. Buradan hareketle hükümdarlara göre cihan hâkimiyeti anlayışı tanrıya inanmakla eş değer tutulmuştur. Nitekim Osmanlı mefkûresi ve Nizam-ı âlem' davası da din ve devlet, mülk (vatan) ve millet gibi dört mukaddes unsura dayanmakta ve devlet, dinden sonra mevki almaktadır. Bu bağlamda cihan hâkimiyeti dini bir kökene dayandırılınca milletler arası bir ortak payda konumuna gelmiştir. Mesela eski Türklerde kut inancının tanrı tarafından verildiğine inanmak aynı

⁸²⁵ YAŞAR, İlnur, *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Romanlarında Devlet ve Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Erzincan, 2011, s. 39.

zamanda cihan hâkimiyetinin de temelini oluşturmaktadır. Bunun içindir ki eski Türkler bu inanmışlıktan güç alarak dünyaya hâkim olma yolunda gayret göstermişlerdir⁸²⁶.

Bu inanış çerçevesinde fethedilen topraklarda adaleti, eşitliği ve hoşgörüyü de beraberinde götüren eski Türkler cihan hâkimiyeti anlayışını sistemli bir biçimde uygulamaya çalışmaktadırlar. Hâkimiyeti altına aldıkları topraklarda yaşayan insanlara iyi davranarak işlerini kolaylaştıran Türkler, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapmaksızın diğer insanları da kendi vatandaşları gibi görmektedirler. Bu anlayışla hareket Türkler devlet içinde yaşayan bazı azınlıkların beğenisini kazanmıştır. Öyle ki bu azınlıkların Türklerin hâkimiyetlerinde kalmak istedikleri görülmektedir. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür; Türklerin uygulamış olduğu hoşgörü siyaseti cihan hâkimiyeti'ne yöneliktir ve bu amaca yönelik sempati kazandırmak için yapılan politik hamleler içerisine ülkede yaşayan azınlıklarda girmiştir. Yani bir deyimle cihan hâkimiyeti idealini azınlıklarda desteklemiştir. Cihan hâkimiyeti, bu geniş hoşgörü ve adalet anlayışıyla herkese kucak açmaktadır. Türk tarihine bakıldığında adalet, şefkat, yabancı kavim ve dinlere hürriyet ve nihayet nizam şuuru örnekleri ile dolu birçok örnek görmek mümkündür. Bu bağlamda zengin malzemeye dayanan bu gelişme hareketleri artık bir Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi ve dünya nizamı davasının tarih boyunca tabii olarak hüküm sürdüğünün göstergeleri olmaktadır⁸²⁷.

Yine eski Türklerin anlayışına göre; dillerini ve kültürlerini koruyarak ve milleti bir arada tutarak cihan hâkimiyetini sağlayacaklarına inanmaktadırlar. Hem Türkçülük, hem Müslümanlık genişlemeyi ve ilerlemeyi sağlayacaktır. Türklerdeki kararlılık ve samimi inanç ideallerini gerçekleştirmek için çıktıkları yolda ilerlemelerini sağlayan diğer bir unsurdur. Bu bağlamda bakıldığında yakın çağlarda büyük devletlerin cihan hâkimiyeti anlayışı ve inanışı eski Türklerdeki gibi insani, milli, dini yani manevi sebeplere dayanmadığından çokta fazla ömürlü olmadığı görülmektedir⁸²⁸. Aynı zamanda cihan hâkimiyetinin devlet yöneticilerine Tanrı tarafından verilen bir lütuf olduğu düşüncesi (kut inancı), bu ideale yüklenen manevi değeri de arttırmaktadır.

⁸²⁶ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 83; KOZAN, *Tayfur, Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Cihan Hâkimiyeti*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat ABD, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 60.

⁸²⁷ BAŞER, Sait, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1960, s. 69-82; TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 80.

⁸²⁸ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 250-252; TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 83.

Bu hâkimiyet anlayışı eski Türklerde gerek çıkış noktası gerekse sürdürülebilirlik açısından beslendiği öğelerle önemli bir mevki işgal etmektedir. Önemli gördüğümüz noktaları çalışmamız açısından değerlendirecek olursak cihan hâkimiyeti anlayışını birkaç noktadan ele almak doğru olacaktır.

3.4.1. Hâkimiyet Anlayışının Destanlara Yansıması

Destanlar ve efsaneler milletlerin yaşayış ve inanışlarını araştırırken önemli ve değerlendirilmesi gereken noktalardır. Bunlar sadece tarihi bilgilendirme amaçlı değil çok önceleri yaşamış insanların inanış, düşünce ve sosyal yaşantılarına dair bilgileri ortaya koymak bakımından da önemli bir yer işgal etmektedir⁸²⁹. Diğer bir yönüyle milletlerin inanışlarını, düşüncelerini ve yaşayış tarzlarını araştırırken milli destanlar, efsaneler ve menkıbeler bazen birinci derecede önem kazanmaktadır. Bu bağlamda İslam öncesi devirlerde yazılı kaynakların azlığı göz önüne alındığında dönemin; siyasi, sosyal ve kültürel yapısı; inançları, duygu ve düşünceleri, bu tarz destanlar ve efsaneler sayesinde nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaştırmıştır. Bu açıdan bakıldığında yazının olmadığı dönemlerde anlatılan efsaneler, destanlar ve buna benzer birçok kaynaklar yazısız dönemlerin aydınlatılması ve araştırılması açısından önemli bir yere ve ehemmiyete sahiptir⁸³⁰.

Bu cümlelerden hareketle eski Türk tarihi döneminde bilinen ve önemli bir inanç camiasının sahiplendiği birçok destan mevcuttur. Bunlar içerisinde Türk cihan hâkimiyetiyle alakalı olduğunu düşündüklerimizden konumuzla ilgili olarak örnekler vermek doğru olacaktır.

Öncelikle Oğuz Destanından başlayarak Türk cihan hâkimiyeti anlayışına farklı bir pencereden bakabiliriz.

Bu bağlamda eski Türklerin ve Oğuzların tarihe yön veren fetihlerini destansı bir dille anlatan Oğuz-name'de Oğuz Kağan'ın: Mısır, Rus, İran, Irak, Çin, Suriye, Azerbaycan, Anadolu, Hindistan ve hatta Batı ülkelerini fethettiğini söylemekte ve buradan hareketle ilk cihan hâkimiyetinin Oğuz Kağan tarafından inşa edildiği dile getirmektedir⁸³¹. Türklerin ilk atası, müesseselerin ve aynı zamanda millî nizam kurucusu olarak görülen Oğuz Kağan semavi bir kökenden gelmekte ve olağan üstü vasıflara sahip olarak dünyada hayat bulmaktadır. Oğuz Kağan daha çocuk yaşlardayken birçok kahramanlık sayılacak olaylarda rol almıştır ve kendisi gibi

⁸²⁹ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Meşkûresi Tarihi*, s. 75.

⁸³⁰ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 252-254; TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Meşkûresi Tarihi*, s. 22; BAŞER, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s. 69-105.

⁸³¹ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Meşkûresi Tarihi*, s. 95.

gökten gelen bir kız ile evlenmiştir. Oğuz Kağan doğuştan Müslüman olmadığı için annesinin sütünden emmez destanın İslami kaynaklarına göre biraz büyüdükten sonra da bu din ayrılığından ötürü onunla babası Kara-Han arasında büyük bir mücadele vuku bulacaktır. Mücadele ertesi Oğuz Kağan babasını yenerek kağanlığını ilân etmiştir. Bu galibiyetten sonra etrafında bulunan bütün kavimlere elçiler göndererek: *Ben artık bütün dünyanın kağanıyım.*'der ve hepsini kendisine itaate ve tâbiyete davet eder. Nitekim Oğuz Kağan'ın akıllı ve keramet sahibi Veziri Irkıl-Hoca (veya Uluğ-Türk) Tanrının Cihân Hâkimiyetini Oğuz Kağan'a bahşettiğini söylemiştir. *Ey Kağanın, Gök-tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın.*'der⁸³².

Destana göre Oğuz Kağan hâkimiyetini kabul etmeyenler üzerine seferler yaparak dünyayı fetheder, bu fetihler esnasında yine destana göre Oğuz Kağan'a rehberlik eden bir bozkurt vardır ve gökten inen bozkurt, Oğuz Kağan tarafından takip edilmektedir. Ve yine destana göre kurt Oğuz Kağan'a: *Ey Oğuz, sen Urum (Roma) üzerine gitmek istiyorsun; ben senin önünde yürüyeceğim.* der ve bunun üzerine kurdu takip eden Han Mısır, Hint, Çin ve Suriye hatta Rus hükümdarlarını ve buraları fethederek hâkimiyet alanını genişletir⁸³³.

3.4.2. Hâkimiyet Anlayışının İlahi Menşei

Eski Türkler, mutlak gücün (Allah)'ın kendilerine cihan hâkimiyetini ihsan ettiğine çok derin hislerle ve samimi duygularla inanmaktadırlar. Bilge kağan'ın: *Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört yandaki milletleri nizama soktum.* ifadelerinde hâkimiyetin kaynağını yani menşeiini belirtmektedir. Yine Tanrı güç verdiği için Türk askerleri kurt gibi ve düşmanları koyun gibi idi. İfadeleri de hâkimiyetin ilahi menşeiini ve söyleyenin dindarlığını göstermektedir. Bunlardan başka Türk Tanrısı, sevdiği ve himaye ettiği milletin hanları, beyleri ve halkı doğru yoldan, milli örf ve nizamdan (türe) ayrıldığı zamanlarda da onları cezalandırmaktadır⁸³⁴. Aynı zaman da Türkler Çin'e saldırmadan önce bir mabette dua ederek tanrıdan yardım istemektedirler⁸³⁵.

Böyle bir inanış, bir dilek veya şükran duygusundan hareketle değil tamamen hâkimiyetin kendilerine ilahi bir ihsan kaynaklı olduğuna samimi ve derin bir imanla bağlılıklarındandır.

⁸³² ÖGEL, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, ss. 788.

⁸³³ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, s.76.

⁸³⁴ Türklerin Çin esaretine düşmesi ve bu dönem içerisinde sıkıntılar çekmesi bu cezalandırmaya bir örnek olabilir. Bkz. TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 113.

⁸³⁵ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 113; KOZAN, *Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Cihan Hâkimiyeti*, s. 62-64.

Bigge Kağan'ın: *Doğuda gün doğusuna, batıda gün batısına, güneyde gün ortasına, kuzeyde gece ortasına, onun içindeki bütün milletler hep bana tabidir. Bunca milleti hep düzene soktum... Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.* Sözleri ve yine Sultan Alparslan'ın: *Arslan ve kartal yavruları gibi olunuz; yeryüzünde gece-gündüz uçunuz; artık Romalılara ve Hıristiyanlara aman vermeyiniz*⁸³⁶. İfadeleri ve yine Alparslan'ın Yüksek bir tepenin üzerine çıktığı sırada: *ordunun Büyüklüğü ve askerinin kalabalığından arzın ayaklarımın altında sallandığını hissettim ve kendi kendime şöyle düşündüm: Ben, dünya hükümdarıyım, hiç kimse bana karşı güç yetiremez.* sözleri Türklerin Tanrı tarafından görevlendirildiği inancı ve cihan hâkimiyeti idealinin açık ve net göstergeleridir⁸³⁷.

Yine eski Türklerdeki hâkimiyetin menşesinin ilahi kökenli olduğuna dair örnek olarak; hakanların fermanlarında, mektuplarında ve kitabelerinde kullandıkları ibarelerle de karşımıza çıktığını görmekteyiz⁸³⁸. Bundan başka Türk hâkimiyetinin ilahi menşesinin Türk hakanlarının dünya hükümdarlarına gönderdikleri mektuplarda da görmek mümkündür. Gök-Türk hakanı İşpara (Şa-po-lu)'nun Çin İmparatoruna yazdığı mektupta Tanrı tarafından gönderilmiş (veya gökte doğmuş) Büyük Göktürk'ler imparatorluğunun bilge kağanı Şa-po-lu (İşpara) ifadelere buna çok güzel bir örnektir. Yine Tardu Han 'ın, 598 yılında, Bizans imparatoru Maurikianus'a gönderdiği mektupta: *Dünyada yedi iklimin efendisi ve yedi ırkın kağanı* ibaresi de bu manada kullanılmıştı⁸³⁹.

Bunlardan başka İslami dönem Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'ne kadar bu inanın ve buna bağlı uygulamaların yaşandığını görmekteyiz. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in: *el-Mueyyed min indillah Ebu'l-Muzaffer...* İbareleriyle başlayan mektubu ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralına gönderdiği mektupta, tuğrası ile birlikte; *Ben ki Sultanlar Sultanı, Hakanlar Hakanı, Hükümdarlara taç veren, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi...*⁸⁴⁰ ibaresiyle başlayan

⁸³⁶ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 204.

⁸³⁷ HASAN, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi I*, İstanbul, Kayıhan Yay., 1987, s. 35.

⁸³⁸ Bu konuda örnek niteliğinde Gök-Türk hanı "Ben Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan tahta oturdum. Siz küçük kardeşlerim, yeğenlerim, genç şehzadelerim, bütün soyum ve milletim; sağdaki şad beyler ve soldaki Tarhan ve buyruk beyler sözlerimi sonuna kadar iyice dinleyiniz!" sözleri kullanılabilir. Bkz. TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 113-119.

⁸³⁹ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 115.

⁸⁴⁰ Mektubun devamı: *Ben ki Sultanlar Sultanı, Hakanlar Hakanı, Hükümdarlara taç veren, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Azerbaycan'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve bütün Arap diyarının ve Yemen'in ve nice memleketlerin Sultanı ve Padişahı Sultan Beyazıt Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman'ım. Sen ki Fransa vilayetinin Kralı Fransuva'sın. Hükümdarların sığındığı kapıma elçiniz ile mektup gönderip, ülkenizi düşman istila edip, şu anda hapiste olduğunuzu bildirip, kurtuluşunuz konusunda bizden yardım talep ediyorsunuz. Söylediğiniz her şey dünyayı idare eden*

mektupları eski Türk cihangirlik ve ilahi hâkimiyet an'anesinin İslami bir şekil olarak Osmanlı devrine kadar yaşadığını göstermektedir.

Bu bağlamda Orhun yazıtlarındaki; *Yukarıda gökyüzü aşağıda yağız yer yaratıldıkta, ikisi arasında insan-oğlu (kişi-oğul) yaratılmış, insan-oğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş...* İfadelerine rastlanması Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışını insanın yaradılışına kadar götürerek, çok eskiden beri var olduğunu vurgulamaktadır. Bu cümleden hareketle aynı zamanda hiçbir insan ya da ırk veya coğrafya ayrımı yapılmaksızın bütün dünyayı ve toplulukları içine alacak şekilde kapsamlı ve ebedi bir cihan hâkimiyeti anlayışının kast edildiği yazıttaki bu cümleden anlaşılmaktadır⁸⁴¹. Buradan hareketle insanların tek bir topluluktan meydana geldi ve yeryüzü de bir bütün olduğu anlayışı ile hepsinin üzerinde bir hükümdarın bulunması gerektiği ve bu hükümdarın da tanrının buyruklarına ve töreye göre dünyayı idare etmesi gerekmektedir⁸⁴². Buna benzer diğer bir ifade de Türk hâkimiyet anlayışının muhafaza ettiği Türk hükümdarının göğün altındaki bütün ülkelerin tek hâkimi inancının olmasıdır⁸⁴³.

Türk cihan hâkimiyeti anlayışını somut manada temellendirilecek olursak, bu bağlamda; eski Türklerin dört köşe veya törd bulung diye ifade ettikleri ve dünyanın tabii sınırları olarak gördükleri o zamanın bilinen dünyası şeklinde somutlaştırmaktan ziyade bir de doğal manada güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar⁸⁴⁴ Türk hâkimiyetinde olması gerektiği anlayışı ile ifade edilebiliriz.

Reşat Genç, Kutadgu Bilig'de hükümdarların anlayışlı olması gerektiğinin vurgulandığını ifade etmektedir⁸⁴⁵. Yine Yusuf Has Hâcib eserinde Türk hükümdarlarına yaptığı öğütlerle de⁸⁴⁶ yeryüzünün ve bütün insanların hâkimi olarak

---

*tahtımızın ayaklarına arz olunmuştur. Her şeyden haberdar oldum. Yenilmek ve hapsolünmek hayret edilecek bir şey değildir. Gönünüzü hoş tutup üzülmesiniz. Böyle bir durumda atalarımız düşmanları mağlup etmek ve ülkeler fethetmek için seferden geri kalmamışlardır. Bizde atalarımızın yolundayız ve daima memleketler ve alınmaz kaleler fethetmekteyiz. Gece gündüz daima atımız eyerlenmiş ve kılıcımız belimizde kuşatılmıştır. Yüce Allah hayırlara başıslasın. Allah'ın istediği ne ise olur. Bundan başka haberleri gönderdiğiniz adamınızdan öğrenesiniz. Böyle biliniz... bundan başka kanuni sultan Süleyman Fransa kralına 2. bir mektup daha yazmıştır konular birbirinden bağımsız fakat hükümdarın kendini tarifi aynıdır. Bkz. TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 118-126.*

⁸⁴¹ ÖZ, Şaban, "Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun, 2011, C, 11 S. 1, s. 22.

⁸⁴² BAŞER, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s. 69-105.

⁸⁴³ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 36.

⁸⁴⁴ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 252-254.

⁸⁴⁵ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 36.

⁸⁴⁶ Konuyla ilgili *Kutadgu Bilig'de akı bolsa ellgi ajun begleri(beyit 3034)* sözleri ile birçok yerde dünyanın hâkimi manasında *ajun tutmuş er, ajunçu kişi ve ajunçu bögi beg,(beyit 445,446,2056)* ifadeleri ile Türk hükümdarına övgülerin yanı sıra hakimiyet telakkisinin muhafaza edilmekte

Türk hakanlarını gösterdiğini görmek mümkündür. Zira hükümdarın hâkimiyet yetkisinin ilahi temelli olduğunu vurgulayan Yusuf Has Hâcib: *Tanrı bu kut'u ve iyi tabiatı kime verirse, dünya her türlü nimetiyle beraber onun olur.* ifadelerinde de değindiği gibi hükümdarlığın dünya hâkimiyeti için verilmiş olduğu mesajının dönemin şartları gereği yoğun bir inanın ürünü olduğu kanısını güçlendirmektedir⁸⁴⁷.

Bu konuda Reşat Genç'in Karahanlı Devlet Teşkilatı kitabında geniş bilgiye ulaşmakla beraber, ayrıca Kutadgu Bilig'in yorumlanmasına göre ve bahsi geçen dünyaya hüküm etme konusunda, insan cinsleri ve ülkeler üzerinde bir ayırım yapılmadığını bütün toplulukları ve toprakları içine alan dünya idaresinin Türk hükümdarlarına verildiği yorumu çıkarılmaktadır. Kısacası yeryüzü bir bütündür ve insanlar bir tek kütleden ibarettir ve bütün bu insanları tanrı tarafından yönetme erkinin lütfedildiği hükümdarın töreye göre dünyayı idare etmesi gerektiği inancı hâkimdir⁸⁴⁸. Ve bu inanış çerçevesinde Türk cihan hâkimiyeti anlayışının temel felsefesinin çıkış noktasını ve aynı zamanda kökleri çok derinlerde olan bu felsefenin Türk tarihi boyunca birçok fetih hareketine temel oluşturduğunu söyleyebiliriz⁸⁴⁹.

Okuduğumuz kaynaklardan ve özellikle Kutadgu Bilig'de belirtildiği üzere, Türk cihan hâkimiyetinin felsefesini oluşturan kut inancında Türk hükümdarlarının ebedi veya doğaüstü olduğu anlayışı yoktur. Bunun tam tersi olarak demokratik ve kut'unun tanrı tarafından alınabileceği⁸⁵⁰ bir devlet hizmetçisi pozisyonunda

---

olduğunu göstermektedir. Bkz. GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 265; KUTADGU BİLİG, s. 23-36.

⁸⁴⁷ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 36.

⁸⁴⁸ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 36-37, ve TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, 94-101.

⁸⁴⁹ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 248.

⁸⁵⁰ *Kutatgu Bilig*'in XVI. Bölümünde Yusuf Has Hâcib *Kut*'un sıfatından bahsederek onu elde tutmanın zorluklarından ve elde tutana sağladığı faydalardan ayrıntılı bilgiler vermiştir. Örneğin *Ay-Toldı vezir (kut'u temsil eden vezir) bir gün hükümdarın huzuruna çıkar ve hükümdarın gösterdiği yere oturmaktan ziyade cebinden çıkardığı bir topun üzerine oturur ve hükümdar buna sinirlenerek neden böyle yaptığını sorar. Vezir cevap verir; bu yaptığım hareket benim yaradılışım yani kut'un icabıdır, gösterdiğin yere oturmuyarak benim için yer olmadığını demek istedim. Neye benzediğimi görmek içinde cebimden bir top çıkarıp yere koydum. Top nasıl düz zeminde kendi kendine hareket ederse kut'ta böyledir. Bugün ben bir devletim. Ben bir topa benzerim. Tabiatım kararsızdır. Bana inanma. Bak, başından çok şeyler geçmiş olan bir aksakallının ağzından Türkçe bir atasözü ne der; ey kutlu kişi, sen boş kut'a güvenme, ey meşhur insan sen kut'a inanma akarsu, güzel söz ve kut bunlar yorulup dinlenmeden durmadan dünyayı dolaşırlar. Kut'a inanılmaz, o vefasız ve dönektir. Yürürken hemen uçar ayağı da kaygandır... bu ifadelerle anlatan Yusuf Has Hâcib *kut*'un meziyetlerini de; İnsanlara kısmet gelirse benden gelir. Tabiatım yumuşak yaşımda küçüktür. Fakat bütün bey ve büyüklere giden yollar benden geçer. Arzu edilen her şey benim elimin altındadır. Huzur bendedir mihnet benden kaçır. Sevinç bendedir üzüntü bana yakışmaz... vb. birçok ifade ile anlatmaktadır. Bkz. GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 265; KUTADGU BİLİG II (Beyit 660-670-673-682), s. 25-26.*

olduklarında altını çizmekte fayda vardır. Yine bu konuya ilgili olarak Kafesoğlu; Türk hükümdarlarının insanüstü bir varlık olarak görülmediğini belirtmiştir⁸⁵¹.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, kut'a sahip olmakla bütün her şey hallolunmamakta; aksine Türk halkının kabullenmiş olduğu kut inancı çerçevesinde hükümdarın bağımsız olmadığını tahta geçtikten sonra da sorumluluklarının olduğunu, gerek bu sorumlulukları yerine getirmeme, gerekse arzu edilen faziletlere sahip olmadığı düşüncesi ortaya çıktığında da halk tarafından ilahi lütuf'a (kut) layık olmadığı kanaati getirilmektedir. Bu durumda yukarıda da bahsettiğimiz gibi hükümdarın özelliklerinde kut'u elde tutmaya imkân verecek vasıfları olmak zorundadır. Zira kut, Tanrı tarafından alınarak başka birine verilebilmektedir⁸⁵².

Yine bu konuya bağlı olarak Faruk Sümer Oğuzlar adlı kitabında kut'a sahip hükümdarın yetkileri ile ve ona gösterilen itaat ile ilgili olarak; Oğuzlarda da başbuğa gösterilen saygı ve itaatin sınırsız olmadığını, başbuğun töre gereği bazı vazifeleri yerine getirmesi gerektiği, aksi takdirde saygı ve itaatin bırakılıp aynı aileden başka birisinin etrafında toplandığını vurgulamaktadır⁸⁵³. Buradan anlaşıldığı üzere kut; gerek devlet hükümdarlığında, gerekse cihan hâkimiyeti anlayışında oldukça önemli ve bir hükümdarın elinden bırakmaması gereken bir inançtır. Aksi takdirde kut değişkendir ve istediği zaman başka birisine geçebilir.

Böyle bir hâkimiyet inancı çerçevesinde Türk hanedanlarına mensup olan; hakan, sultan, şehzade ve beylerin mukaddes menşeleri gereği onlara kesilen ölüm cezalarında kanları akıtılmamaktadır. Bu durum Selçuklularda ve Osmanlılarda uygulanan yayın kirişi ile boğularak öldürülme cezalarının uygulanması şeklinde yapılmaktadır ve bunun sebebi de ilahi kökenli hâkimiyet anlayışına dayalı olarak hanedan kanının kutsiyeti meselesidir⁸⁵⁴.

Eski Türklerde cihan hâkimiyeti anlayışı, İslamiyet'in yayılmaya başladığı dönemlerde de devam etmiştir. İslamiyet'in bu ideal uğrunda birçok katkısının olduğu da bir gerçektir⁸⁵⁵. Yani Türkler İslam dinini kabul etmeye başladıkları dönemlerde İslami inanın cihan hâkimiyetine etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Yeni bir dinin birleştirici ve toplulukları bir arada tutuş etkisi, cihan hâkimiyeti anlayışının da

⁸⁵¹ GENÇ, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 39.

⁸⁵² KAFESOĞLU, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, s. 142-144.

⁸⁵³ SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, s. 104.

⁸⁵⁴ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Meşkûresi Tarihi*, s. 118.

⁸⁵⁵ KOZAN, *Prof. Dr. O. Turan'a göre Din ve Türk Cihan Hâkimiyeti*, s. 69.

güçlenmesini olumlu yönde etkilemiştir. Aynı zamanda İslamiyet'in etkisi cihan hâkimiyeti anlayışının sistemleşmesine de etki etmiştir⁸⁵⁶.

3.5. Selçuklu Devleti Hâkimiyet Anlayışı

Konuyla ilgili Osman Turan, Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi Tarihi adlı çalışmasında oldukça detaylı bilgiler vermekle beraber Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonraki durumlarına dair de birçok önemli mevzulara açıklık getirmiştir. Bunların yanında Osman Turan'ın Selçuklular döneminde Türk cihan hâkimiyetine yönelik yapmış olduğu tespitler ayrıca dikkat çekmektedir. Türklerin, İslam dinini kabulünden sonra maddi ve manevi bir yükseliş içerisine girdiklerini dile getiren Turan, yine Türklerin cihan hâkimiyeti ideallerini ve dünyaya nizam ülkülerini de bu din içerisinde bulduklarına değinmiştir⁸⁵⁷. X. yüzyıl Türklerin İslam dinine kitleler halinde girmelerine ve büyük göçebelerin bu dini kendi rızaları ile seçmelerine şahitlik etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri Türklerin bu dini seçmelerinde asla bir baskı veya zorlama olmamasıdır. Aksine Türkler kendi rıza ve istekleri doğrultusunda İslam dinine geçiş yapmış olmalarıdır⁸⁵⁸. Diğer bir nokta ise Türklerin İslam dinine bu kadar hızlı ve çabuk uyum sağlamalarıdır. Öyle ki eski Türklerde bilinen Şaman inancı incelendiği vakit İslam dini ile yakınlığı ve örtüştüğü yanlarının bir hayli çok olduğu görülecektir. Tabi ki İslam dininin üstünlüğü ve cazibesinin yanında Şaman dininin İslamiyet ile ana kaidelerde uygunluk göstermesi ve Türk milletinin ruhuna uygun bir din olması, Türklerin İslamı seçmelerinde büyük etkenlerdir⁸⁵⁹. Bunlardan başka İslam inancına göre cihat anlayışı da Türklerin hâkimiyet anlayışı ile örtüşmekte ve savaşçı ruhlarına uygunluk göstermesi İslam dininin kabulünde ve Türkler arasında hızlı yayılmasında etkilidir⁸⁶⁰.

Bu hadiseler ışığında doğudan batıya doğru hareket eden büyük Türk göçü ve bu göçün etkisiyle hızla İslamlaşan Türkler, Türk-İslam medeniyeti adına yepyeni bir dönüm noktasını da başlatmıştır. 1038-1157 yılları arasında hüküm süren Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması bu göç dalgasının etkisiyle yaşanmıştır. Buna bağlı olarak İslam dininin üstün bir medeniyete hüküm sürecini de başlatan bu hareketlilik

⁸⁵⁶ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, s. 63.

⁸⁵⁷ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, s. 152.

⁸⁵⁸ YAŞAR, İlknur, *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Romanlarında Devlet ve Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi*, s. 40-41.

⁸⁵⁹ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, s. 149-156.

⁸⁶⁰ TURAN, "Selçuklular ve İslamiyet", ss. 1-32, 457-485; TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, s. 150.

yine İslam medeniyetinin XVI. yüzyıla kadar dünyanın en üstün medeniyeti olarak yaşamasını sağlamıştır⁸⁶¹.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslam dininin siyasi, ırki, sosyal ve kültürel yönlerine yeni soluklar kazandıran Türkler birçok topluluklar arasında yeni nizamı ve düzeni de sağlamışlardır. Özellikle Bizans karşısında aldıkları başarıdan ötürü Türklerin, İslam dininin yayılmasına ve Anadolu'nun Türkleşmesine yaptıkları katkı asla göz ardı edilemez⁸⁶².

Bütün bunların yanında, Türk göçünün etkisiyle sıkıntıya düşülen durumlarda bulunmaktadır. Oğuzların, Selçuklulara bağlı olmadığı dönemlerde kendilerine yaylak ve geçim sıkıntısını giderecek yurt bulma mevzularında çevrelerini istila etmeleri ve devlet içerisinde çıkardıkları kargaşa, İslam dünyasında tepkilere sebep olmuştur. Ne hikmetse bu durumdan Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyi sorumlu tutan Halife (Kâ'im bi'Emrillah) bu durumu düzeltmesi için uyarı babında mektup göndermiştir⁸⁶³. Yine Osman Turan, konuya dair yaşanan bu gibi kargaşaların ve sorunların doğal olduğunu, sosyal değişimlerin toplumlar açısından kaçınılmaz olduğundan bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Türklerin, Müslümanlığa geçiş sürecinin tahmin edildiği gibi kolay olmadığını ve uzun süren göçler esnasında İslamiyet'in hükümlerine göre yaşamının zorluklarını da belirtmektedir⁸⁶⁴.

Halifelikle, Selçukluların arası ilk zamanlarda pek de iyi olmamasına karşın ve bu meseleye bağlı olarak sarsılan ilişkiler ilerleyen dönemlerde Halifenin Selçuklulara olan bakış açısının olumlu yönde değişmesiyle neticelenecektir. Tuğrul Beyin Anadolu seferi sonrası hilafeti Şiiilerin elinden kurtarmak için Bağdat üzerine sefer yapması ve neticesinde Büveyhilerin elinden alınan hilafet Abbasilere verilmiştir. Bu olay Tuğrul Bey'e Dünyanın Sultanı, Rükneddin ve Kasım Emir'ül Müminin unvanını kazandırmıştır. Halife ile bağları güçlenen Selçukluların bu sefer

⁸⁶¹ TURAN, "Selçuklular ve İslamiyet", s. 16.

⁸⁶² CAHEN, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, ss. 3-59.

⁸⁶³ Konuyla ilgili O. Turan mektup meselesini; Devrin meşhur âlimi Maverdi'nin Halife Kâ'im bi'Emrillah tarafından Tuğrul Bey'e gönderildiğini ve Oğuzların bu istilasına bir son vermeleri için durumu düzeltmesini istediğini yazmaktadır. Halife mektubunda; *Ey Tuğrul Beg Muhammed! Aldığın memleketler sana kâfidir. Diğer İslam ülkelerine ve hükümdarlarına dokunma...* diyerek sıkıntısını dile getirir bu mektuba cevaben Tuğrul Bey; *benim askerlerim pek çoktur ve bu memleketler onlara kifayet etmemektedir...* şeklinde yanıt verir. Elçi Mavreri de buna karşılık; *Bütün dünyayı alsanız ve yıksanız yine de size ve askerlerinize kâfi gelmeyecektir...* diyerek sultanı uyarmaktadır. Tuğrul Bey bunun üzerine; *Doğru hareket için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Eğer adamlarımdan aç kalanlar kötülük yapıyorsa buna karşı ben ne yapabilirim* şeklinde cevaplayarak ve elçiyi en iyi şekilde ağırlayıp misafir ettikten sonra 30.000 dinar ile birlikte halifeye gönderir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 114-115.

⁸⁶⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 112-116.

sonrasında cihan hâkimiyeti adına yapmış oldukları büyük bir hamlenin de ilerleyen dönemlerde faydaları görülecektir⁸⁶⁵.

Tuğrul Bey'e Abbasi Halifesi tarafından verilen hilafet ortaklığı unvanı Selçuklulara sadece dini manada değil askeri ve siyasi yönlerle de birçok fayda sağlamıştır. İslam dünyasında siyasi otoritesi ve itibarı artan Türkler, yeni bir cihan hâkimiyeti devrini de başlatmışlardır⁸⁶⁶.

Bu bağlamda cihan hâkimiyeti düşüncesine samimi bir şekilde inanan ve buna bağlı kalan Selçuklu hükümdarlarından Alparslan dönemi, Türklerin cihan hâkimiyeti adına geçirdikleri en önemli ve parlak günlerdendir. Türk devlet ve cihan hâkimiyeti mefkûresinin gerçekleşmesi yolunda atılan adımların en büyüğü Alparslan döneminde Bizans ile yapılan Malazgirt muharebesi olmuştur. Bu zafer neticesinde Bizans İmparatorluğu, Türklerle baş edemez duruma gelmiştir. Yine bu zafere bağlı olarak Anadolu'ya yönelik Türk akınları hız kazanmış ve Anadolu'nun Türkleşmesi açısından oldukça büyük bir hamle gerçekleşmiştir⁸⁶⁷.

Cihan hâkimiyeti anlayışının İslamiyetle birleşmesi ve bundan sonraki süreçte ortaya çıkan bu gibi önemli gelişmeler Türk siyasi ve cihan hâkimiyeti mefkûresini uzun yıllar ayakta tutacak sağlam zeminlere oturtmuştur.

Sultan Alparslan'dan sonra Melikşah hükümdarlığında da cihan hâkimiyeti anlayışı tüm hızıyla devam etmiştir⁸⁶⁸. Her alanda zirveye taşınan cihan hâkimiyeti ideali, Alparslan döneminde ona vezirlik yapmış Nizamülmülk gibi devlet adamları sayesinde ilmi açıdan da yadsınamayacak derecede önemli işler yapılmasını sağlamıştır⁸⁶⁹. Bu konuda özellikle Nizamiye medreseleri⁸⁷⁰'nin kurulmuş olması devleti: ilmi, kültürel, bilim ve sosyolojik gibi birçok alanda bir hayli ileriye taşımıştır⁸⁷¹.

⁸⁶⁵ TOR, D.G., "Sovereign And Pious: The Religious Life Of The Great Seljuq Sultans", *The Seljuqs: Politics, Society and Culture*, (ed.) Christian Lange, Mecit Songül, Edinburgh University Press, 2011, pp. 39-62.

⁸⁶⁶ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi*, s. 203-204.

⁸⁶⁷ TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 203-207.

⁸⁶⁸ CAHEN, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, ss. 3-59.

⁸⁶⁹ KOZAN, *Prof. Dr. O. Turan'a göre Din ve Türk Cihan Hâkimiyeti*, s. 82.

⁸⁷⁰ 1068 tarihinde kurulan medrese dönemin en önemli ilim merkezlerindedir. Nizamiye medreselerinin devlete ve İslam dünyasına birçok katkısı bulunmaktadır. Burada yetişen ilim insanları sayesinde birçok bozuk anlayış düzelmiştir. Medresede İslami ilimlerin yanında Astronomi, Tıp, Matematik ve Felsefe gibi birçok ilim de okutulmuştur. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 331-338; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 328; YAZAR, Nurullah, *Selçuklular Döneminde İsfahan*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Ankara, 2013, s. 95.

⁸⁷¹ Ayrıca zengin vakıf ve eşsiz kütüphanelere sahip olan bu medreseler bütün mezheplere mensup âlimlere ve bunların öğrencilerine ev sahipliği yapmaktadır. İmam Gazali ve Şirazi gibi devrinin ünlü

Selçuklular dönemini cihan hâkimiyeti fikrinin yalnızca saymış olduğumuz hükümdarlar döneminde yaşatılmadığı bu hükümdarlardan sonra da cihan hâkimiyeti mefkûresinin en iyi ve uygun şekliyle yaşatıldığını ve devam ettirildiğini görmekteyiz. Selçuklular dönemi Türk cihan hâkimiyeti adına bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Öyle ki Göktürkler döneminde bozulan siyasi hâkimiyet tekrar kurulmuş bunun yanı sıra Anadolu üzerine yapılan akın hareketleri sayesinde buralar yeni Türk yurdu haline gelmiştir. Tesis edilen medreseler, imarethaneler ve yeni kütüphaneler sayesinde Anadolu bir ilim ve kültür yuvası haline gelmiştir. Aynı zamanda Anadolu'nun dört bir yanında açılan bu ilim merkezleri Türkleşme ve İslamlaşma adına çok büyük katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda Anadolu içlerine yerleşen Türkler buralarda bulunan diğer mezhep ve milletlerden insanlara Türk kültürünü ve Türk töresini aşılamış ve aynı zamanda İslam dininin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır⁸⁷².

3.6. Saltanat Mücadeleleri

Selçuklu Devleti, hüküm sürdüğü yıllar boyunca birçok taht mücadelesine sahne olmuştur. Genellikle hanedan mensuplarının karıştığı bu mücadeleler içerisinde halk tarafından çıkarılan bir ayaklanma ya da isyana rastlama olasılığı oldukça güçtür⁸⁷³. Selçuklu Nizamı adını verdiğimiz düzenin kurulmasının ardından hızlı bir şekilde gelişen ve büyüyen devlet, ne yazık ki bu mücadeleler yüzünden de kısa süre içerisinde dağılma evresine girmiştir.

Biz de burada konumuz gereği Selçuklu Devleti'nde yaşanmış olan taht kavgalarına elimizden geldiği kadar detaylı bir şekilde değinerek bu kavgaların asıl sebebini anlamaya çalışacağız. İşleyeceğimiz konular tamamen kronolojik sıra takip edilerek ele alınmıştır.

3.6.1. Tuğrul Bey Devri Saltanat Mücadeleleri

Tuğrul Beyin hükümdarlığı devrinde siyasi manada ilk mesele, üvey kardeşi İbrahim Yinal tarafından çıkarılmıştır. İktâ olarak kendisine verilen yerlerde güçlenip saltanat üzerinde hak iddiasında bulunan İbrahim Yinal, kardeşi Tuğrul Bey tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Öte yandan devletin, bu ilk isyanı derhal bastırması, ayrıca güçlü ve taviz vermeyen bir saygınlığının da olduğunu göstermiştir.

âlimleri bu medresede hocalık yapmış sayısız eser vererek birbirinden yetenekli yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Bkz. TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 330.

⁸⁷² TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 319-321.

⁸⁷³ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 88-90; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 58.

Diğer bir bakış açısıyla, devletin kuruluş yıllarında önemli vazifeleri başarıyla sonuçlandıran ve devletin genişlemesi safhasında da yine önemli rol oynayan İbrahim Yınal, Batının fethi planlanırken Tuğrul Bey tarafından Cibal (Irak-ı Acem) bölgesinde vazifelendirilmiş ve burada da kıymetli işler başarmıştır⁸⁷⁴. İşte devletin daha ilk zamanlarında bu kadar önemli işler başaran ve elde ettiği topraklarda kendi hükümdarlığını kurmak isteyen İbrahim Yınal, üvey kardeşi Tuğrul Beyin devrinde bu arzusunu gerçekleştirmek için yukarıda da bahsettiğimiz üzere siyasi manada ilk isyan hareketini gerçekleştiren kişi olmuştur.

3.6.1.1. Tuğrul Bey-İbrahim Yınal Mücadelesi (Birinci Safha 1049-1050)

Tuğrul ve Çağrı Beylerin anne bir üvey kardeşi olan İbrahim Yınal, Yusuf Yanal'ın oğludur⁸⁷⁵. Tuğrul ve Çağrı Beylerin babası ise Selçuk Beyin erken yaşta vefaat eden oğlu Mikail'dir. Yani İbrahim Yınal, Tuğrul ve Çağrı Beylerin amcası oğlu, ama aynı zamanda da onların ana bir kardeşleridir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, İbrahim Yınal'in annesi daha önce Tuğrul ve Çağrı Beylerin babası Mikail ile evlidir⁸⁷⁶. 1030 tarihinde Gaznelilerin, Yusuf Yanal'ı öldürmesinin ardından ona bağlı olan Yınalların sevk ve idaresi İbrahim Yınal'in eline geçmiştir.

İbrahim Yınal, üstlenmiş olduğu bu görev ile kısa sürede önemli başarılarla imza atarak Tuğrul Beyin en gözde komutanlarından biri olmayı başarmıştır. Öyle ki Tuğrul Bey onu, Pasinler ve Erzurum bölgelerine akınlarda bulunan ve Zap Suyu mevkiinde Bizans Valisi Aaron ve Bizans'ın Gürcistan Valisi olan Kakavmenos tarafından pusuya düşürülerek şahit edilen Musa Yabgunun oğlu Hasan'ın yerine görevlendirmiştir⁸⁷⁷. Bunun yanı sıra Şahzade Hasan'ın intikamını almak üzere görevlendirilen ve Anadolu'da fetih faaliyetlerinde bulunmak üzere 1048-1049 yıllarında Azerbaycan Valiliği görevini de ifa eden İbrahim Yınal'ı, Arslan Yabgunun oğlu Kutalmış ile birlikte görevlendiren de Tuğrul Bey olmuştur⁸⁷⁸. Yeni görev yerindeki fetih hareketleri, yakın vadede önemli sonuçlar doğurmuş ve İbrahim

⁸⁷⁴ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 58-59.

⁸⁷⁵ Yınal veya İnal, bir şahıs adı olmayıp hanedana mensubiyeti gösteren prens manasına gelen bir unvan olarak kullanılmaktadır. Ayrıca anası hatun kökten babası halktan olan gençler için kullanılan bir hitaptir. Bkz. DONUK, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, s. 16; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 240; KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 117-130.

⁸⁷⁶ İBNÜ'L-ESİR, 431-432; KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 117-130.

⁸⁷⁷ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre tarihi ismi Pasinler olan bölgenin günümüz Erzurum şehri sınırları içerisinde olduğu bilinmektedir. Yine kaynaklara göre Musa Yabgu'nun Oğlu Hasan'ın şehit edildiği bölge olması hasebiyle daha sonra ismi Hasan Kale olarak değiştirilmiştir. Hasan Kale ismi yerel halk ve söyleyiş bakımından en yaygın kullanım şeklidir. Bkz. ÖZGÜL, Oktay, "Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, s. 8, ss. 91-106.

⁸⁷⁸ İBNÜ'L-ESİR, C. IX, s. 415; ŞEKER, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, s. 19.

Yinal'ın Irak-ı Acem, el-Cezire ve Azerbaycan' da güçlü bir sima olarak tanınmasını sağlamıştır⁸⁷⁹. Nitekim Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ın bu şekilde güçlenmesinden rahatsızlık duymuş ve onun kendisine rakip olacağı düşüncesi ile bazı tedbirler almayı uygun görmüştür.

Bu bağlamda Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ın fethetmiş olduğu yerlerden bazı şehir ve kaleleri onun elinden geri almıştır⁸⁸⁰. Her ne kadar Türk devlet geleneğini göre fethedilen toprak fetheden komutana bırakılır anlayışı olsa da Tuğrul Bey, Yinal'ın haddinden fazla güçlenerek kendi iktidarına tehdit oluşturmasının önüne geçmek için böyle bir çözüm yoluna başvurmuştur. Durum karşısında almış olduğu kale ve şehirleri istemeyerekte olsa Tuğrul Bey'e teslim eden Yinal, bu durumdan büyük bir rahatsızlık duymuştur⁸⁸¹.

Bu gelişmelerin üzerinden bir müddet geçtikten sonra, Sultandan ikta isteyen Yinal'a, ilk başta Rehbe'yi fethetmesi durumunda buranın gelirinin ikta olarak kendisine verileceği vaadinde bulunulmuşsa da, İbrahim Yinal bu durumdan pek hoşnut olmamıştır. Bunun üzerine Sultan, Yinal'ın memnuniyetsizliğini fark ederek ona Musul ve çevresinin valiliğini vermiştir⁸⁸².

Ancak Tuğrul Bey, Yinal'a verilen iktaların akabinde günden güne güçlendiğini görünce Yinal'ın yönetiminde olan Rey şehri başta olmak üzere Hamedan ve el-Cibal bölgelerinde bulunan kalelerin kendisine teslim edilmesini istemiştir. Tuğrul Bey bu talebiyle daha önce de bahsettiğimiz üzere aslında giderek güçlenen İbrahim Yinal'ın nüfuzunu kırmak istediği apaçık ortadadır. Bu minvalde böyle bir isteği kati suretle kabul etmeyen İbrahim Yinal, Veziri olan Ebu Ali'yi Sultanla aralarını bozmakla suçlayarak kendi huzurunda gözlerine mil çektirmek ve dudaklarını kestirmek suretiyle cezalandırmıştır⁸⁸³.

İbrahim Yinal'ın sergilediği bu hareketleri bir isyan sebebi sayan Tuğrul Bey, derhal 100 bin kişiye ulaşan bir ordu ile 1049-1050 yılında onun üzerine yürüyerek onu ağır bir şekilde mağlup etmiştir⁸⁸⁴. Bu zaferle yetinmeyen Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ın tüm kuvvetini kırmak amacıyla ileri harekâta devam ederek Yinal'ın elinde

⁸⁷⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 25-26.

⁸⁸⁰ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 15-17; YAZAR, *Büyük Selçuklu Devletinde İsyanlar*, s. 5-6.

⁸⁸¹ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 48-51; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 136-138; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 59.

⁸⁸² KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 59-60; İBN KESİR, XII, s. 153-155.

⁸⁸³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 25; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 24-25; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 125-127.

⁸⁸⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 26; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 125-127.

bulunan tüm şehir ve kaleleri ele geçirmiştir⁸⁸⁵. Aldığı bu hezimetten sonra teslim olmayarak dönemin en sağlam ve alınması en zor kalelerinden olan Sermâc (Sarmac) kalesine çekilen Yınal, Tuğrul Bey tarafından içerisinde çeşitli Türk boylarında bulunduğu askerlerce 4 gün boyunca kuşatılmıştır⁸⁸⁶. İyi tahkim edilmiş ve korunaklı bir mevkiye bulunan kale, büyük çarpışmalar neticesinde ele geçirilmiş ve İbrahim Yınal teslim alınmıştır⁸⁸⁷. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler neticesinde esir alınan İbrahim Yınal, Tuğrul Bey tarafından kötü karşılanmamıştır. Ona isterse Tuğrul Beyin yanında kalabileceği dahi teklif edilmiştir. Bu teklif üzerine Yınal, üvey kardeşi Tuğrul Beyin yanında kalmayı uygun görmüştür (1049-1050)⁸⁸⁸.

Tuğrul Beyin böyle bir yol izlemesindeki sebebin muhtemelen İbrahim Yınal'ın hem komutanlar arasında önemli bir yere sahip olması hem de kazandığı zaferlerle önemli fetih hareketlerinde bulunan değerli ve saygın bir şahsiyet olmasıdır. Bu gerekçelere dayanarak Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın cezalandırılması neticesinde Selçuklu emirleri arasında hoşnutsuzluk yaratacağını öngörerek onu affetmiştir.

Bu bağlamda devlet kurulduktan sonraki ilk siyasi sıkıntı bu şekilde neticelenmiştir. Kaynakların bize gösterdiklerinden anlaşıldığı kadarıyla bu mücadele sonucunda can tehlikesi bulunan İbrahim Yınal'ın, Tuğrul Beyin yanından ayrılmayarak devletin merkezinde kalmak istemesi ayrıca dikkat çekici bir durumdur. Çünkü neticede isyan ederek Sultanın tepkisini üstüne çekmiş ve kolay affedilmeyecek hatalar yapmıştır. İbrahim Yınal'ın Sarayda öldürülme tehlikesi bulunmasına rağmen böyle bir teklifi kabul etmesi düşündürücüdür⁸⁸⁹. Diğer taraftan Yınal'ın, böyle bir hareketi Tuğrul Beyin güvenini kazanmak istemesinden ötürü yaptığı sonucunu çıkarmak da mümkündür. Nitekim yine kaynaklar incelendiği zaman, İbrahim Yınal'ın isyan etmesindeki sebebin, ne Tuğrul Beyi tahttan idirip yerine geçmek ne de kendi başına bir devlet kurma isteği olduğu anlaşılmaktadır. Onun amacı zaptettiği yerlerin fetih politikası gereği kendisinde kalmasıdır. Öte yandan Yınal'ın, isyan ettiğinden dolayı pişman olduğu da yine Tuğrul Beyin ona ikta olarak vermek istediği sahaya gitmeyerek yanında kalmasından da anlaşılmaktadır.

⁸⁸⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 125-127; KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 57-60; İBNÜ'L-ESİR, IX, s. 420-422.

⁸⁸⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 136-138; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 26.

⁸⁸⁷ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 16-17; KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 58-60; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 27-28; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 48-51.

⁸⁸⁸ MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 27-28; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 17; KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 58-59; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 59.

⁸⁸⁹ KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 59-61.

Böylece Sultan Tuğrul Beyin girişimleri ile bastırılan bu siyasi isyan neticesinde, üvey kardeşi İbrahim Yınal bir süreliğine kardeşinin yanında yaşamıştır. Nitekim bundan sonraki isyan hareketinde Yınal'ın iyi niyetli olmadığı Selçuklu Devleti'nin başına geçmek niyetinde olduğu görülecektir ki, bu nokta İbrahim Yınal'ın ikinci isyanında ayrıca ele alınacaktır⁸⁹⁰. Bu bağlamda Sultan Tuğrul Bey döneminde isyan niteliği taşıyan diğer bir mesele de Arslan Yabgunun oğlu Resul Tekin'in çıkarmış olduğu karışıklıklardır.

3.6.1.2. Tuğrul Bey-Resul Tekin Mücadelesi (1057-1058)

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Arslan Yabgunun oğlu Resul Tekin, Selçuk Beyin ölümünden sonra Selçuklu ailesinin başına geçen babası Arslan Yabgu sayesinde doğal olarak nüfus sahibi olmuş ve güçlü bir konuma gelmiştir. Kuvvetlerine ve nüfusuna güvenen Resul Tekin, tıpkı ağabeyi Kutalmış gibi taht üzerinde hakkı olduğu düşünceleri ile bu mücadele hareketine katılmıştır⁸⁹¹. Bu düşüncelerle hareket eden Resul Tekin, Tuğrul Beyin 1057-1058 tarihlerinde Bağdat Şihnesi Arslan Besasiri ve mütteliklerine karşı Musul üzerine sefere çıkmasını fırsat bilerek Hezâresb'e ikta olarak verilmiş olan: Ahvaz, Basra ve Huzistan eyaletleri ile Şiraz ve yörelerine saldırarak buraları istila etmiştir⁸⁹².

Bu girişim üzerine bölgenin Valisi olan Hezâresb, isyan haberini alan Tuğrul Bey'den aldığı emir ile derhal bir miktar askeri kuvvetle birlikte Resul Tekin'in başlatmış olduğu isyanı bastırmak için harekete geçerek Basra bölgesine gitmiştir⁸⁹³. Hazâresb, Resul Tekin ile giriştiği şiddetli çarpışmalar sonucunda onu ve ordusunu mağlup etmiş, bu mağlubiyet neticesinde de Resul Tekin, Hazâresb'e esir düşmüştür⁸⁹⁴. Bunun üzerine belki de ölümle cezalandırılacak olan Resul Tekin, Halife arayıcılığı ile cezalandırılmaktan kurtulmayı amaçlayarak Hezâresb'den kendisini Tuğrul Bey'den af dilemek amacıyla halifelik sarayına götürmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine kararsızlık yaşayan Hezâresb, bir hanedan üyesinin geleceği hakkında tek başına karar vermektен çekinerek Resul Tekin'i bir miktar askerle birlikte Halifeliğin merkezi olan Bağdat'a göndermiştir⁸⁹⁵.

⁸⁹⁰ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 59.

⁸⁹¹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 136.

⁸⁹² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55; YAZAR, *Selçuklu Devletinde İsyenlar*, s. 9.

⁸⁹³ İBNÜ'L-ESİR, IX, s. 480-481; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55.

⁸⁹⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 31-32.

⁸⁹⁵ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 22-23; YINANÇ, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, s. 50-52; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55.

Bir süre sonra Bağdat'a ulaşan Resul Tekin, öncelikli olarak Halife Kaaim Biemrillah ile görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmelerin ardından Halife, Vezir Amidü'l-Mülk'ü huzuruna çağırarak Resul Tekin'in durumu hakkında detaylı bir bilgi istemiştir. Fakat Halife ve Vezir arasında yapılan görüşmeler Resul Tekin için pek iyi bir netice doğurmamıştır. Çünkü Vezir Amidülmülk Resul Tekin'in bir isyancı olduğunu ve Sultanının ona göstermiş olduğu ihsanlara layık olmadığını düşünmektedir⁸⁹⁶. Bu doğrultuda da düşüncelerini Halifeye bildiren Amidülmülk, Halifeye halkın gözünde kudret ve iktidarının yanında adaletli olduğunu göstermesi için Resul Tekin'in cezalandırılması gerektiği görüşünü ileterek, Resul Tekin'in zincire vurulma kararının çıkarılmasına etki etmiştir⁸⁹⁷. Nitekim daha sonra Halife, verilen bu cezanın geleneklerinde mevcut olmadığını ve bilhassa Halifelik sarayında herhangi birinin daha önce zincire vurulmadığını belirterek yapılan işlemin yanlış olduğu yönünde düşüncelerini Sultana belirtmiştir⁸⁹⁸. Bunun üzerine Resul Tekin bu cezadan kurtularak Sultan tarafından affedilmiştir⁸⁹⁹.

Sultan Tuğrul, kendine isyan etmiş olan bir hanedan üyesini affederek, ne kadar hoşgörülü biri olduğunu toplum nazarında göstermiş, büyüklüğüne büyüklük katmıştır. Sultanın yapmış olduğu bu olumlu hareketler onun hem yakın çevresi hemde komutanları nazarında sadakat, takdir ve değer görmesine vesile olmuştur⁹⁰⁰.

Öte yandan Resul Tekin ile bu kadar yakından ilgilenen Halife'nin, bir bakıma kendi itibarını korumaya çalıştığı da görülmektedir. Türk devlet anlayışı gereği; 'devlet hanedanın ortak malıdır' düşüncesi paralelinde hanedan mensuplarının potansiyel Sultan olduğu göz önünde bulundurulursa, Halifenin bütün hanedan üyeleri ile iyi ilişkiler kurmayı amaçladığı da söylenebilir. Çünkü Sultan olan bir hanedan mensubunun bir süre sonra diğer bir hanedan mensubu tarafından devrilerek yerine yeni bir Sultanın geçmesi, Halifenin geçmişteki ilişkilerinin de gündeme

⁸⁹⁶ İBNÜ'L-ESİR, IX, s. 480-481; KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 65-66.

⁸⁹⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 136-138.

⁸⁹⁸ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 23; İBNÜ'L-ESİR, c. IX, s. 481-482; GÜRÜN, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1984, s. 305-310.

⁸⁹⁹ MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 28-29; MERÇİL, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 600; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 136.

⁹⁰⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 137-138, MÜNECCİMBAŞI, I, s. 21-23; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55-56; KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 64-65.

gelmesi olasılığını kuvvetlendirecektir. Bu tarz bir siyasi anlayış içerisinde hareket eden Halife mevcut konumunu her zaman korumuş olacaktır⁹⁰¹.

Netice olarak Resul Tekin'in 1057-1058 yıllarında girişmiş olduğu saltanat mücadelesinin başarısız olduğu görülmektedir. Canını zar zor kurtaran Resul Tekin, deyim yerindeyse yaşamını Sultanın merhametine borçludur. Bu isyan hareketinden hemen sonra, daha önceden Tuğrul Beyin yanında yaşamayı tercih eden üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın, ikinci defa ama bu sefer saltanatı ele geçirmek amacıyla harekete geçtiği görülmektedir.

3.6.1.3. Tuğrul Bey-İbrahim Yınal Mücadelesi ve İbrahim Yınal'ın Sonu (İkinci Safha 1059)

Resul Tekin'in isyanının bastırılmasından sonra Bağdat seferi neticesinde dönüş yoluna geçen Tuğrul Bey, Musul ve çevresinin yönetimini İbrahim Yınal'a vermekten imtina etmemiş ve buranın valiliğini ona vermiştir⁹⁰². Tuğrul Beyin böyle bir karar vermesindeki başlıca etken belki de daha önce İbrahim Yınal'ın ikta istemesi sonucu isyan etmesi hadisesidir. Belki de Musul ve çevresinin İbrahim Yınal'a bırakılması, yine ikta yüzünden isyan etmesinin önüne geçmek istenmesi olarak düşünülebilir⁹⁰³.

Resul Tekin isyanının bastırılmasının akabinde daha önceden Musul'u işgal eden Arslan Besasiri ile tekrar mücadeleye girişmek için Bağdat'a giden Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın yine isyan girişiminde bulunabileceği, buna yönelik hazırlık içerisinde olduğunu ve Musul'dan ayrıldığı söylentisini duymuştur⁹⁰⁴. Bu söyletiden ciddi derece etkilenen Sultan Tuğrul bunun üzerine güvendiği komutanlardan olan ve İbrahim Yınal ile anne bir kardeş olan Sav-Tekin'i çeşitli hediyeler ile İbrahim Yınal'ın yanına göndermiş ve derhal Bağdat'a gelmesini emretmiştir⁹⁰⁵. Sultan Tuğrul, İbrahim Yınal'ı Bağdat'a davet ederek durum değerlendirmesi yapmış, söylentilerin gerçeklik payını araştırmıştır. Bu emre itaat eden Yınal, Mart-Nisan

⁹⁰¹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 31-32; YAZAR, *Büyük Selçuklu Devletinde İsyancılar*, s. 11.

⁹⁰² KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 61-63; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55-58.

⁹⁰³ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 59; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 137; YAZAR, *Büyük Selçuklu Devletinde İsyancılar*, s. 10-11; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 11-12.

⁹⁰⁴ İBNÜ'L-ESİR, IX, s. 484-485, ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 48-51.

⁹⁰⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32.

1058 tarihinde Bağdat'a gelmiştir⁹⁰⁶. Büyük bir törenle karşılanan Yınal'a, Halife tarafından hil'atler ve birçok hediye verilmiştir⁹⁰⁷.

Yaşanan gelişmeler neticesinde Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın tekrar isyan çıkarabileceği hususunda kaygılarını tam anlamıyla giderememiştir. Bunun için de kendisi Bağdat'ta iken bir miktar kuvvetle Selçulunun önemli emirlerinden olan Ay Tekin, Erdem, Hacip Börü Tekin ve Yurt Tekin'i tedbir amaçlı Musul ve çevresinde görevlendirmiştir⁹⁰⁸. Arslan Besasiri ise fırsattan istifade ederek Şii Fatimîlerine bağlı Kureyş bin Bedrân ile Musul üzerine hareket ederek şehri zapt etmişlerdir⁹⁰⁹. Fakat büyük fedakârlık gösteren Hazinedar Emir Erdem ve yanında bulunan az bir kuvvet iç kaleye çekilerek burayı dört ay gibi bir süre zarfında savunmayı başarmışlardır. Öyle ki dört ay boyunca can siperane bir şekilde dayanmayı başaran ve iç kalede bulunan bu kişiler bir süre sonra yiyecek ve erzaklarının tükenmesi sonucu binek hayvanlarını yemek zorunda kalmışlardır⁹¹⁰.

Bunun üzerine Bağdat'ta bulunan ve Musul'un tekrar elden çıkmasını hazmedemeyen Tuğrul Bey Musul'a yeniden sefer düzenlemek durumunda kalmıştır⁹¹¹. Bu sefer hareketi Besasiri ve Kureyş'i çok korkutmuş olacak ki Tuğrul Beyin çok az bir kuvvetle de olsa üzerlerine yürüdüğü haberini alır almaz derhal Musul ve çevresini yakıp yıkarak bölgeden ayrılmışlardır⁹¹². Savaşmaya cesaret edemeyen ve kaçan Besasiri ve Kureyş'i takip eden Tuğrul Bey, takibatını sürdürerek Nusaybin'e kadar gelmiştir. Ancak tam da bu esnada İbrahim Yınal'ın, Fatimîlerin ve Besasiri'nin teşvikleriyle açıkça isyan ettiğini, mahiyetindeki askerlerle birlikte ordudan ayrılıp kalabalık Türkmen boylarıyla birleşmek suretiyle Hamedan'a doğru ilerlediği haberini almıştır (Kasım 1058)⁹¹³.

Durum karşısında Arslan Besasiri ve Mısır Fatimi Halifesi el-Mustansır ve taraftarları da İbrahim Yınal'a yazdıkları mektuplarla, Tuğrul Beye karşı isyan girişiminde kendisine askeri ve mali destek verileceğini bunun yanında da yine

⁹⁰⁶ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 60.

⁹⁰⁷ İBNÜ'L-ESİR, IX, s. 484; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 59-60; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 43; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55-58.

⁹⁰⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 136.

⁹⁰⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55.

⁹¹⁰ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 60-61; MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 48-51; YAZAR, *Büyük Selçuklu Devletinde İsyenlar*, s. 13.

⁹¹¹ el-HÜSEYNÎ, s. 12-13; İBNÜ'L-ESİR, IX, s. 483-484.

⁹¹² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55.

⁹¹³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32; BUNDÂRÎ, El-Feth Ali bin. Muhammed, Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra, Çev., Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul, 1943, s.12.

kendisini Selçuklu Sultanı olarak tanıyacıklarını bildirmişlerdir⁹¹⁴. Bu tehlikeli durum karşısında Tuğrul Bey, hemen yanındaki az bir kuvvetle İbrahim Yınal'ı takibe başlamış ve Nusaybin'den ayrılmıştır⁹¹⁵. Tuğrul Bey özellikle Hamedan'a Yınal'dan önce ulaşmak istemektedir. Çünkü Hamedan hazine, mal ve silahlar için bir depo olmakla beraber önemli bir bölgedir⁹¹⁶.

Bu gelişmeler ışığında Tuğrul Bey, Bagdat'ın savunmasıyla görevlendirdiği Veziri Amidülmülk Kündürî, karısı Altuncan Hatun ve oğulluğu Enûşirvan'ı bir miktar kuvvetle Arslan Besasiri'ye karşı Bagdat'a göndererek kendisi Hamedan'a doğru harekete geçmiştir. Bu bölünme ile kuvveti iyiden iyiye azalan Tuğrul Bey yedi gün gibi kısa bir sürede Hamedan'a ulaşmayı başarmıştır (10 Ocak 1059)⁹¹⁷.

Hamedan'a ulaşan Tuğrul Beyin Şiîlere ve Besasiri'ye karşı da bir kısım kuvvet gönderdiği için kuvvetleri üçe bölünmüş durumdadır. Bunun için Sultanın yanında çok az bir kuvvet kalmıştır. Öte yandan İbrahim Yınal, Türkmen obalarına giderek onlara; artık kardeşi Tuğrul Bey ile uzlaşmayacağına ve memleketlerinden Irak'a veya başka bir yere gitmeye zorlamayacağına, oylarını almadan kimseyi vezir yapmayacağına dair teminat vermiş, Türkmenler de Yınal'a sadık kalacaklarına dair söz vererek askeri destek sağlamışlardır⁹¹⁸. Bunun yanı sıra İbrahim Yınal, kardeşi Ertaş'ın oğulları Ahmed ve Muhammed'in de desteğini alarak yaklaşık 30 bin kişilik büyük bir kuvvet elde etmiştir⁹¹⁹. Çok zor bir durumda kalan Tuğrul Bey, kendisinden daha güçlü durumda olan kardeşine yenilince Hamedan Kalesine çekilmek zorunda kalmıştır. Akabinde ise çok bir zaman geçmeden İbrahim Yınal tarafından kuşatılmıştır⁹²⁰.

Bu durumdan çıkış yolu arayan Tuğrul Bey, Veziri Amidülmülk Kündürî, karısı Altuncan Hatun ve Enuşirvan'a mektup yazarak derhal yardım isteğinde

⁹¹⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 55; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 136; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 60.

⁹¹⁵ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 137; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 56.

⁹¹⁶ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 60-62; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 33-35; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32.

⁹¹⁷ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 61; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32-33; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 56.

⁹¹⁸ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 61.

⁹¹⁹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 137; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32-33.

⁹²⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32-33; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 56; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 137.

bulunmuştur⁹²¹. Bu yardımların yanı sıra Merv de ağır hasta olan kardeşi Çağrı Beye ve yeğeni Alparslana da birer mektup yazarak “*Kardeşim İbrahim Yınal, hakkımı almaya ve saltanatımı yıkmaya çalışıyor. Yardımlarınıza mutlaka ihtiyacım vardır. Sultanlığım elimden gitmek üzere, bu sebeple acele yardım gönderilmesini istiyorum.*” demiştir⁹²².

Diğer yandan halk arasında korku ve heyecan havası hâkim olmaya başlamış, Sultanın yenildiği, Arslan Besasiri ve müttefiklerinin Bagdat’a doğru harekât ettiği haberi çok hızlı bir şekilde yayılmış ve halk korku ve paniğe kapılmıştır. Bu bu nedenle Halife, büyük bir endişeye kapılarak hem kendisinin can güvenliğini hem de şehrin korunması için Selçuklu ordusunun şehirden ayrılmasını istememiştir⁹²³.

Bu sırada durumun ciddileşmesi sebebiyle Vezir Kündiri, Enuşirvan’ı Sultan ilan etme niyetindedir. Nitekim Sultanın eşi Altuncan Hatun durumun farkına varınca Vezir ve oğlu Enuşirvan’ı hapse attirmek için harekete geçmiştir. Altuncan Hatunun bu hamlesi üzerine Vezir Ahvaz’a kaçmış, Enuşirvan ise yakalanarak zindana atılmıştır. Bu sorunu halleden Altuncan Hatun, derhal maiyetindeki kuvvetlerle birlikte Bağdat’tan ayrılarak eşi Sultan Tuğrul’un yardımına koşmuştur⁹²⁴. Diğer taraftan Tuğrul Beyin yardım çağrılarına cevap vermek gayretinde olan Çağrı Bey, oğulları Kavurd, Alparslan ve Yakuti’yi kalabalık bir orduyla Hamedan’a göndermiştir. Böylelikle avantajı ele geçiren Tuğrul Bey, gelen destek kuvvetler ile birleşerek İbrahim Yınal ile şiddetli bir savaşa tutuşmuştur. Rey önlerinde yapılan savaşta İbrahim Yınal kesin bir mağlubiyete uğramış ve yeğenleri Muhammed ile beraber esir düşmüştür⁹²⁵.

Giriştiği isyanlarla devletin başına ciddi sorunlar açan İbrahim Yınal’ın bu son isyanı onun da sonunu hazırlamıştır. İki kardeş arasında cereyan eden ve birçok Türkmenin öldüğü savaş sonrasında Tuğrul Bey, devletin başına bela olan ve devleti ciddi derecede sarsan bu isyanı da bastırmayı başarmıştır. Diğer yandan Sultan Tuğrul, İbrahim Yınal ve yeğenlerini bu tehlikeli girişimleri karşısında Ağustos 1059

⁹²¹ SIBT, Mir’âtü’z-Zaman, Belgeler, c. XVIII, S. 22; s. 31; İBNÜL’L-ESÎR, c. IX, s. 488; MÜNECCİMBAŞI, s. 24; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 61.

⁹²² İBNÜ’L-ESÎR, IX, s. 488; MÜNECCİMBAŞI I, s. 24; SEVİM, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 44; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 36; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 56; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 137.

⁹²³ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, Haz. Erdogan Merçil, (2011), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, s. 40; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 56.

⁹²⁴ KÜÇÜKDAĞ, ARABACI, *Selçuklular ve Konya*, s. 32.

⁹²⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32-33; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 57.

günü, Türk töresi gereğince, yayının kirişiyle boğdurtarak idam ettirmiştir⁹²⁶. Siyasi ve İslami birliği kurtarmaktan başka çare olmadığını gören Sultan Tuğrul, bu yüce dava uğruna karındaşını ve akrabalarını feda etmek durumunda kalmıştır. Bu olayda kardeşi Çağrı Beyin ve yeğenlerinin tam desteğini alan Tuğrul Bey, manevi olarak da güçlü bir duruma gelmiştir⁹²⁷.

Girişilen bu isyan hareketinin mahiyetine baktığımızda, karşımıza İbrahim Yınal'ın Mısır Fatimi Devleti'nin hizmetine girmiş olan Arslan Besasiri'nin teşvikleri ve destekleri ile harekete geçtiği görülmektedir. Diğer yandan ise devlete küstürülmüş olan Türkmenlerin desteğini de alan İbrahim Yınal, daha da kuvvetlenmiş ve ciddi bir sorun haline almıştır⁹²⁸. Öte yandan Sultan Tuğrul'un isyanı bastırması ve zaferle taçlandırmış olması yeni kurulan devletin itibarının da artmasını sağlamıştır.

3.6.1.4. Tuğrul Bey-Kutalmış Mücadelesi (1061-1063)

Selçuk Beyin ölümünden sonra Selçuklu Ailesi'nin başına geçen ve Selçuk Beyin torunu olan Ebu'l-Fevaris Kutalmış, İsrail olarak da adlandırılan Arslan Yabgunun oğlu ve Anadolu'nun fethini gerçekleştiren Süleyman-Şah'ın da babasıdır⁹²⁹. Arslan Yabgunun Gaznelilere esir düşmesinin ardından Sultan Mahmud tarafından Hindistan'daki Kalincar Kalesine hapsedilmesinden bir süre sonra ölmesi üzerine, Tuğrul Bey tarafından Cürcan ve Damgan'a yönetici olarak Ebu'l-Fevaris Kutalmış görevlendirilmiştir⁹³⁰. Öte yandan Batının fethi planlanırken Tuğrul Bey, amcasının oğlu Kutalmış'a da vazife vermiş onu, Arslan Besasiri üzerine göndermiştir⁹³¹. Fakat mağlup olan Kutalmış, bir süre sonra Tuğrul Bey'e karşı isyan başlatmıştır. Kutalmış isyan gerekçesini; Selçuklu başbuğluğuna, Türk töresi gereğince Tuğrul ve Çağrı Beylerin değil, büyük erkek evlat olarak kendisinin geçmesi gerektiğini ileri sürerek açıklamıştır. Kaynakların ifadesine göre Kutalmış'ın ne zaman isyana başladığı tam olarak belli değildir⁹³².

⁹²⁶ KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat "Türk ve Moğol Sülalelerinin Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", 1944, s. 1-9.

⁹²⁷ MEVDÜDİ, *Selçuklular Tarihi I*, Çev., Ali Genceli, (1971), Hilal Yay., İstanbul, s. 203; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 57; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 62; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 138.

⁹²⁸ KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 59; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 62; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 32-33.

⁹²⁹ KAFESOĞLU, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", ss. 117-130.

⁹³⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 57-58.

⁹³¹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 62; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 59; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 35.

⁹³² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 60.

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Kutalmış'ın kesin olarak ne zaman ve nerede isyan ettiği belli değildir. Ancak Tuğrul Beyin Musul seferi esnasında İbrahim Yınal'ın gizlice orduyu terk etmesinden Kutalmış da kendine bağlı olan kuvvetlerle birlikte ordudan ayrıldığı görülmektedir⁹³³. Bu olaya baktığımızda Kutalmış'ın İbrahim Yınal ile birlikte hareket ettiği görüntüsü ortağa çıkıyor olsa da, Yınal'ın isyanı sırasında herhangi bir destek vermediği veyahut adının geçmediği görülmektedir. Bu hareketindeki amacının ise ihtimal çerçevesi içerisinde Tuğrul Beyin hem Musul meselesiyle hemde İbrahim Yınal isyanı ile uğraşmasını fırsat bilerek Tuğrul Beyin ordusunun gücünü zayıflatmak amacıyla bu dönemde isyan ettiği göze çarpmaktadır⁹³⁴. Bu bağlamda kuvvetle muhtemel Kutalmış'ın da İbrahim Yınal isyanı ile aynı tarihlerde kendisinin de isyan girişiminde bulunduğu söylenebilir

Çok geçmeden Kutalmış, yanındaki birliklerle beraber Selçuklu merkez ordusundan ayrıldıktan sonra, kardeşi Resul Tekin ve babasına bağlı halde bulunan Türkmenleri de kendi safına katarak bir isyan girişiminde bulunmuş olsa da Nisan - Mayıs 1061 tarihinde Selçuklu kuvvetleri karşısında tutunamayarak kaçmak zorunda kalmıştır. Sağlam surlarla tahkim edilmiş olan Cibal'deki Girdkuh kalesine sığınmak zorunda kalmıştır⁹³⁵. Aynı dönemde yani devletin bu tip isyanlarla uğraştığı sıralarda Tuğrul Bey'de, Halife Kaim Biemrillah'ın kızıyla evlilik hazırlıkları yapmaktadır. Bu sebeplerdir ki Tuğrul Bey, Bağdat'tan Rey'e dönerken Kutalmış'ın üzerine Bağdat Askeri Valisi Humar Tekin'i bir miktar Selçuklu kuvvetiyle Haziran-Temmuz 1061 tarihinde göndermiştir⁹³⁶. Kale dışında yapılan savaşta yenilgiye uğrayan Humar Tekin geri çekilmek zorunda kalmıştır⁹³⁷.

Humar Tekin'in ardından 1063 senesinde, Tuğrul Bey, veziri Amidülmülk Kündürî'yi mahiyetine 40 bin kişilik kuvvet ile tekrar Kutalmış'ın devam eden isyanını bastırmakla görevlendirmiştir. Rey'den ayrılarak Girdkuh Kalesi'ni muhasara etmek için harekete geçen Amidülmülk Kündürî, 10 bin kişilik bir kuvvetle kale savunması yapan Kutalmış ile karşı karşıya gelmiş ve kaleyi kuşatmıştır. Ancak kale alınması mümkün olmayacak şekilde tahkim edilmesinin yanında mevkiisi itibariyle de sarp bir bölgede bulunduğundan, hayatta kalmak epeyce bir zor duruma

⁹³³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 35.

⁹³⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 140.

⁹³⁵ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 63; DEMİR, Mustafa, *Büyük Selçuklu Tarihi*, Sakarya Kitapevi, Sakarya, 2004, s. 51-52.

⁹³⁶ KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 63- 64; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 35; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 60; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 140-141.

⁹³⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 60.

gelmiştir. Diğer yandan kalenin içme suyu şebekesi olmadığından sarnıçlar sayesinde yağmur suyunun biriktirilerek kullanılması şeklinde içme suyu ihtiyacını karşılamaya çalışan Kutalmış, iyice köşeye sıkışmıştır.

Kaledeki erzak ve suyun bitmesini bekleyen Amidülmülk Kündürî, bir süre sonra amacına ulaşmış ve zor durumda kalan Kutalmış'ı teslim olmaya ikna etmiştir. Nitekim Kutalmış teslim olmak için bazı şartlar ileri sürmüştür⁹³⁸. Bu şartlar şu şekildedir;

- ❖ *Canının bağışlanacağına dair Sultan talak ile yemin edecek.*
- ❖ *İsyan harekâtı ile işlediği suçtan dolayı tazminat istenilmeyecek.*
- ❖ *Kendisine münasip bir vilayetin yönetimi verilecek.*
- ❖ *Emir Süleyman'ın (Çağrı Beyin oğlu) kızıyla evlenecek.*

Her ne kadar bu şartlar üstünde ısrar etmişse de ilk madde hariç diğerlerini kabul ettirmeyi başarmıştır. Fakat Sultan ilk madde üzerinde yoğunlaşarak hiç kimse için hiç bir gücün kendisine talakla yemin ettiremeyeceğini söyleyerek bunu kabul etmemiştir. Diğer yandan kendi can güvenliğini düşünen Kutalmış, ilk madde üzerinde ısrar etmesi nedeniyle müzakereler durdurulmuştur⁹³⁹. Ancak Kutalmış da ilk maddenin Sultan tarafından kabul edilebilir olmadığını bilmesine rağmen ısrarındaki en büyük neden, kendisine az da olsa zaman kazandıracağı düşüncesidir.

Bu esnada Halifenin kızı olan yeni eşiyle birlikte Rey'e dönerken ağır bir hastalığa yakalanan Tuğrul Bey, Kasran'da hastalığı ağırlaşmış ve altı ay sonra, yani 4 Eylül 1063 günü Rey'de vefât etmiştir. Kündürî, Girdkuh kalesini muhasaraya devam ettiği sırada Sultanın ölüm haberini alınca askerlerini toplayarak Rey'e dönmek durumunda kalmıştır⁹⁴⁰.

Tuğrul Beyin zamansız ölümü Kutalmış'ın işine yaramış, onu bulunduğu zor durumdan kurtarmıştır. Kaleden inip kuvvet toplayan ve güçlenen Kutalmış, hazır iktidar boşuğundan faydalanmak isteyerek Selçuklu tahtına oturmak için Rey'e doğru hareket etmiştir. Bu sırada tahtın diğer varisi olan Alparslan da üzerine düşenleri yapmak için kuvvetleri ile beraber Nişabur'dan Rey'e doğru yola çıkmıştır. Kutalmış'ın yaptıklarını Alparslan'a ileten Vezir Kündiri, ondan yardım da istemiştir. Nitekim bu sırada Rey'i kuşatmış olan Kutalmış, kuvvetleri ile şehre hâkim olmaya çalışmaktadır. Öte yandan şehri tam zaptetmek üzere iken Vezir Kündürî'nin müdahalesi ile onunla savaşmak durumunda kalan Kutalmış, Kündürî'nin

⁹³⁸ KÖYMEN, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 63- 64; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 63.

⁹³⁹ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 140-141; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 63.

⁹⁴⁰ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 44-46; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 40-41; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 60-61.

kuvvetlerini bozguna uğratmış ve şehre girmiştir. Bu sırada Alparslan'ın şehre varmak üzere olduğu haberi yayılmış, bunun üzerine Kutalmış kuvvetlerini de yanına alarak derhal şehirden çıkmıştır. Alparslan'ın kuvvetleri karşısında tutunamayacağını düşünen Kutalmış, oradan uzaklaşmayı daha uygun görmüştür. Nitekim 1064 tarihinde Alparslan ile karşılaşan Kutalmış, oldukça şiddetli bir savaşa tutuşmuştur. İki tarafın da ağır zaiyatlara verdiği savaş Alparslan'ın lehine sonuçlanmıştır. Kutalmış'ın kardeşi Resul Tekin ve kumandanları yakalanarak esir edilirken, kaynakların bize aktardığı bilgilere göre Kutalmış, savaş meydanından kaçarken atından düşüp yaralanmış ve kan kaybından hayatını kaybetmiştir (28 Kasım 1064)⁹⁴¹.

Böylelikle Sultan Tuğrul döneminde başlayan ve Sultan Alparslan tarafından neticelendirilen uzun bir isyan evresi daha son bulmuştur.

3.6.2. Sultan Alparslan Devri Saltanat Mücadeleleri

Sultan Tuğrul ölünce yerine üvey oğlu Süleyman geçirilmek istenmişse de ordunun Alparslan'ı desteklemesi üzerine Süleyman ve onu destekleyenler direnememiş ve neticede Selçuklu tahtına Alparslan oturmuştur⁹⁴².

Sultan Alparslan, hükümdarlık süresi boyunca birçok taht iddiası ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunlar içerisinde küçük çaplı da olsa Huttalan Emirinin ve Saganıyan Emiri Musa'nın isyanları göze çarpmaktadır. Bahsi geçen bu küçük çaplı başkaldırıları, Sultan Alparslan tarafından kısa sürede bastırılmış, ancak daha sonra bu isyanlardan daha ciddi ve sarsıcı isyanlarla ilgili durumunda kalmıştır.

Bu bağlamda Tuğrul Beyin ölümünden fırsat bularak tahtta hakları olduğu iddiasıyla isyana kalkışanlardan biri de Alparslan'ın amcası Fahrülmülk Yabgu bin Mikail 'dir. Yönetimi altında bulunan Herat'da isyan başlayan Fahrülmülk Yabgu bin Mikail kendisini Selçuklu hanedanının en yaşlı üyesi olduğunu iddia ederek tahtın kendisinin hakkı olduğu gerekçesiyle hareket etmiştir⁹⁴³.

⁹⁴¹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 64; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 140-141; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61-63; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 35-39; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 44-46.

⁹⁴² KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 65; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 45-46; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 147; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 37.

⁹⁴³ KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı*, s. 77-80; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 44-45; ARIKAN, *Büyük Selçuklular Döneminde Şia*, s. 51-57.

Sultan Alparslan, aynı sırad, Tuğrul Bey zamanında isyan eden Kutalmış'ın isyanı devam ettiği için onunla da uğraşmaktadır⁹⁴⁴. Nitekim yukarıda anlattığımız gibi Kutalmış, Sultan Alparslan karşısında tutunamayarak bertaraf edilmiştir⁹⁴⁵. Diğer yandan amcasının isyan girişiminde bulunduğunu haber alan Sultan Alparslan, büyük bir ordu ile birlikte Fahrülmülk Yabgu bin Mikail'in üzerine yürüyerek Herat şehrini kuşatmış, yapılan savaş neticesinde Alparslan galip gelerek amcası Fahrülmülk Yabgu bin Mikail'i esir almıştır. Fakat Alparslan içinde bulunduğu durumun vehametini bilgi için huzuruna çıkarılan amcasını ikram ve ihsanla karşılayarak ona iyi davranmıştır. Selçuklu hanedanının en yaşlı üyesini öldürmek büyük tepkilere neden olabileceği düşüncesiyle Alparslan amcasını affetmeyi daha uygun bulmuştur⁹⁴⁶.

Kirman bölgesi hâkimi ve Çağrı Beyin oğlu olan Kavurd Bey, Selçukluların, Gaznelileri Dandanakan Savaşı ile kesin bir şekilde yenilgiye uğratmalarının ardından toplanan büyük kurultay ile görev başına getirilmiştir⁹⁴⁷.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultanı olan Tuğrul Beyin vefatının ardından silsile şeklinde gerçekleşen taht kavgalarına kısa süre içerisinde Melik Kavurd'un da katılarak isyan girişimi içerisine girdiği görülmektedir. İsyân girişimi çerçevesinde İsfahan'a kadar ulaşan Kavurd, kardeşi Alparslan'ın Selçuklu başkenti olan Rey'e gelerek tahta oturduğunu haber alınca Kirman'a dönerek daha önce Tuğrul Bey adına okutmuş olduğu hutbeyi kardeşi Alparslan adına okutmaya başladığı gibi onun adından sonra kendi adını zikrettirdiği görülmektedir⁹⁴⁸. Alparslan, Selçuklu tahtına geçtiğinde Selçuklu emirlerinin pek çoğunun desteğini aldığı için güçlü bir konuma sahip olmuştur. Bu sebeple emirlerden gereken desteği alamayan Kavurd girişmiş olduğu isyandan vazgeçerek hâkimi bulunduğu topraklara çekilmiştir.

Kavurd daha sonra Selçuklu tahtına geçen ve Sultan olan kardeşine mektup yazarak amcalarından ele geçirdiği topraklardan ve mallardan, hakkı olduğunu düşündüğü payın kendisine verilmesini istemiş, ayrıca bunu isterken içerisinde

⁹⁴⁴ Kutalmış'ın isyanı sonucundaki durumu ile ilgili Bkz. Sultan Tuğrul Bey Devri Saltanat Mücadeleleri, s. 172-178.

⁹⁴⁵ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66-67; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı III*, s. 44-46.

⁹⁴⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 47; KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı*, s. 81; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 45.

⁹⁴⁷ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 11-16; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 45-46.

⁹⁴⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 43; KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı*, s. 85; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 34-36; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 46; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 66-67.

bulduğu maddi durumun kötü olduğunu da dile getirerek yönetimi altında bulunan insanların ihtiyaçlarını gideremediğini de belirtmiştir. Böylelikle Sultan Alparslan'dan kendisine ihsanlarda bulunmasını rica etmiş, bu taleplerinin karşılanmaması durumunda ise Allah'a sığınmaktan başka çaresinin olmadığını ve yapacak birşeyinin bulunmadığını belirterek Sultana herhalükârda minnettar kalacağını belirtmiştir⁹⁴⁹.

Böylelikle, Kavurd'un duruma razı olduğu ve elinde bulunan bölgeyle yetindiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Şebankâra Devleti hükümdarı Fazlaveyh (Fazlûye), Alparslan'ın Rum gazasında bulunmasını fırsat bilerek Kavurd'un elinde bulunan arazilere saldırdığı görülmektedir. Kavurd ile mücadelesinde de mağlubiyet alan Fazlaveyh, durumu kendi lehine çevirmek maksadı ile o sırada Hamedan'a gelmiş olan Sultan Alparslan'a bildirmiştir⁹⁵⁰. Bunun üzerine Sultan Alparslan Fazlaveyh ve maiyetindekilere hil'atlar ile birlikte iltifatlarda bulunmuş, bunların yanı sıra Fazlaveyh ve yanındakilere çadırlar, altın işlemeli eyerli atlar, gümüş ve altın kaplar ve birçok hediyeler vermiştir. Ayrıca Fazlaveyh'in emrine askeri birlikler tahsis ederek Kavurd'un Fars ve çevresinden uzaklaştırılması talimatını vermişti⁹⁵¹. Kavurd, bu durum karşısında denize yakın bir yerde bulunan bir kaleye sığınarak aman dilemiş, Alparslan durum karşısında onu affetmiş ve Fars bölgesini 27 milyon dirhem karşılığında Fazlaveyh'e bıraktıktan sonra İsfahan'a dönmüştür (1065)⁹⁵².

Sultan Alparslan'ın Fazlaveyh'i desteklemesindeki amaç tamamen tahtını korumaya yönelik olduğunu söylemek gerekir. Çünkü taht üzerinde hakkı olmayan vasat bir yönetici ne kadar güçlenirse güçlensin taht için bir tehdit oluşturması imkânsızdır. Diğer yandan hanedan mensubu birinin güçlenmesi, Alparslan'ın işine gelmeyecek ve tahtı tehlikeye düşebilecektir. Bundandır ki, Kavurd'un güçlenerek Selçuklu tahtında hak iddia etmesini engellemek isteyen Sultan Alparslan Fazlaveyh'i destekleyerek Kavurd'un güçlenmesine mani olmak istemiştir⁹⁵³.

⁹⁴⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 43; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66-67; KÖYMEN, *Alparslan ve Zamanı*, s. 85; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 46; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 34-36.

⁹⁵⁰ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı* s. 46; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 23-24.

⁹⁵¹ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 36-40.

⁹⁵² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 43; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 46-47; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 147.

⁹⁵³ İBNÜ'L-CEVZÎ, Sıbt, *Mir'âtü'z-Zeman fi Tarihi'l-Âyan*, Belgeler, Çev, Ali Sevim, (2011), TTK, Ankara, C. XIX, S. 23, s. 10-11; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 22-23; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 61

3.6.2.1. Sultan Alparslan- Kavurd Mücadelesi (1067-1069-1073)

Sultan Alparslan döneminin en önemli isyan girişimi kardeşi Kavurd'un isyanlarıdır. Sultan Alparslan-Kavurd arasındaki mücadeleler üç dönemde ele alınacaktır. Çünkü Kavurd'un ilk isyan girişiminin ardından resmi olarak üç somut isyanı mevcuttur.

Sultan Alparslan, Melik Kavurd'un isyan girişiminin üzerinden henüz üç yıl bile geçmeden tekrar Kirman bölgesine gitme lüzumunu duymuştur (Haziran 1067)⁹⁵⁴. Oysaki Fars bölgesi Sultan Alparslan tarafından Kavurd'un elinden alınmasına rağmen, Kavurd'un, Kirman bölgesindeki hâkimiyetine dokunulmamış, hükmettiği topraklardaki saltanatına devam etmiştir⁹⁵⁵.

Nitekim Kavurd, bu sefer bilgisiz ve beceriksiz Vezirinin aklına uyararak Kirman'da Alparslan adına okutulan hutbeyi kaldırıp kendi adına okutmaya başlamış ve adına sikke bastırmayı da ihmal etmemiştir. Bahsi geçen ve Kavurd tarafından bastırılan bu sikkelerin 100 adet kadarı ticret kervanları tarafın Sultan Alparslan'ın hâkimiyet sahasına girmiştir. Sikkerlerden haber alan Sultan Alparslan, bu sikkelerden bazılarını tüccarlardan alarak incelemelerde bulunmuş ve sikkeler hakkında bilgi almıştır. Bu incelemeler ve aldığı bilgiler neticesinde Kavurd'un kendisine karşı isyan girişiminde bulunduğunu anlayan Sultan, derhal harekete geçerek Haziran-Temmuz 1067 tarihinde Kirman üzerine yürümüştür. Yine Kavurd'un Veziri; Kavurd'a eğer isyan girişiminde bulunursa efendisi Sultan Alparslan'ın onu daha çok seveceğini söylemiş ve Kavurd'u ikna etmiştir. Yine Vezir Kavurd Beyin elinde bulunan askeri kuvvetlerle, ülkeyi Alparslan'ın baskısından kurtarmanın çok kolay olacağını söyleyerek de Kavurd'un aklını çelmeyi başarmıştır⁹⁵⁶. Kaynakların ifadesine göre; Kavurd'un isyan girişiminde etkili olan diğer bir sebepte Alparslan'ın oğlu Melikşah'ı yerine veliaht olarak ilan etmesidir. Bu durum kendisini önceden beri tahtın varisi olarak gören Kavurd Beyin sabrını taşırmış ve isyan etmesine sebep olmuştur⁹⁵⁷.

Hal böyle iken Sultan Alparslan Kirman'a varınca kardeşi Kavurd'u makamına davet etmiştir. Nitekim Kavurd isyana başladıktan sonra savunma bakımından sağlam surlarla çevrili Berdesir Kalesine çekilmiş durumdadır⁹⁵⁸.

⁹⁵⁴ KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 47.

⁹⁵⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 44.

⁹⁵⁶ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66-67.

⁹⁵⁷ İBNÜ'L-ESİR, X, 61-62; KAFESOĞLU, "Kavurd", s.120.

⁹⁵⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 44; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 47.

Davetine karşılık olumsuz yanıt alan Alparslan, Hacib Altuntaş ile Hacib Çavlı ismindeki iki komutanın kumanda ettiği öncü kuvvetlerini bu şehre sevk etmiştir. Neticede öncü kuvvetler ile Kavurd'un kuvvetleri arasında şiddetli bir savaş vuku bulmuştur. Bu şiddetli çarpışmalar iki ordunun da büyük zaiyatlar vermesine neden olmuştur. Nitekim bu kanlı çarpışmayı, Alparslan'ın kuvvetleri karşısında fazla dayanamayan Kavurd, kaybetmiş ve bertaraf olarak güvenilir birkaç adamını da yanına alarak Ciruft şehrindeki kaleye sığınıp canını zor kurtarmıştır⁹⁵⁹.

Kendini güvene alan Kavurd, derhal özel elçiler aracılığı ile kardeşi Alparslan'a haber göndermiş ve kendisini affetmesi için ihsanlarını istemiştir. Durum karşısında kardeşine karşı merhamet gösteren Sultan Alparslan, onu affettiğini ve korkmaması gerektiğini söylemiş ve huzuruna gelmesini istemiştir. Bu haber üzerine Kavurd, bulunduğu kaleden inerek Sultanın huzuruna çıkmıştır. İki kardeş sarılarak ağlaşmışlar ve duygusal anlar yaşanmıştır. O esnada sarayda bulunan devlet adamları da bu durumdan etkilenmiş, iki kardeş arasında yaşanan bu duygusal gerilimi ağlaşarak yaşamışlardır. Netice itibarıyla Alparslan, Kavurd'u affetmiş ve ona ikramlarda bulunmuştur. Yine Kirman bölgesini ona vermiş ve melik olarak merkeze bağlı bir şekilde yönetimde bulunmasını istemiştir. Kaynaklara göre Kavurd da Alparslan'dan bazı isteklerde bulunmuştur. Çünkü Kavurd'un yaklaşık 40 tane kızı bulunmakta ve bunların ihtiyaçlarını karşılayamamaktan yana dert yanmaktadır. Aynı zamanda maiyetinde bulunan insanların ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan Kavurd, hem kızları için çeyiz; hem de adamlarının ihtiyacı için kardeşi Sultan Alparslan'dan yardım istemiştir. Alparslan da, kardeşinin bu isteğini geri çevirmeyerek onun kızları için her birine ikta ve elbiselerden başka 100 bin dinar dağıtmış ve merhametini göstermiştir⁹⁶⁰.

Böylece diğer isyanlarda olduğu gibi bir kez daha Melik Kavurd, Sultan Alparslan tarafından affedilmiştir. Alparslan, Kavurd'u affederek hem ordusunun gözünde büyük ve merhametli bir komutan edasını korumuş, hem de Kavurd'un öldürülerek mazlum durumuna düşmesini ve herhangi bir kargaşanın çıkmasını engellemiştir.

⁹⁵⁹ İBNÜ'L-ESÎR, X, 62; MÜNECCİMBAŞI I, s. 39; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66-67; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 40-42.

⁹⁶⁰ İBNÜ'L-ESÎR, X, s. 62; MÜNECCİMBAŞI I, s. 39; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 40-42; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 66-67; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 47; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 44; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 66-67.

Affedilmesinin üzerinden henüz iki yıl gibi kısa bir zaman geçmesine rağmen Kavurd Beyin yine rahat durmadığı görülmekte ve kardeşi Sultan Alparslan'a karşı yeni bir isyan girişiminde bulunduğu bilinmektedir. Buradaki ince ayrıntı ise Kavurd, bu defa tek başına değil de eski düşmanı olan Fars hâkimi Fazlaveyh ile ittifak kurarak isyan etmiş olmasıdır⁹⁶¹. Kaynaklar Kavurd'un bu seferki isyan sebebini, Sultan Alparslan'ın tahtın varisi olarak oğlu Melikşah'ı göstermesini, bunun yanı sıra vezir, ordu komutanları ve emirlerden yemin alarak ona itaat etmeleri gerektiği şeklinde yansıtmaktadır. Bununla birlikte artık hutbelerin Alparslan'ın adına değilde Melikşah'ın adına okunuyor olması da diğer bir neden olarak gösterilebilmektedir. Gelişmeler bu yönde olunca Kavurd, Melikşah'ı tahtın varisi olarak tanımamış ve kendisi Selçuklu tahtına oturmak için isyan etmiştir⁹⁶².

Sultan Alparslan bu gelişmelerden haberdar olduktan sonra hazırlıklarını tamamlayarak 31 Ekim 1068 günü ilk iş olarak Fazlaveyh'in üzerine yürümeyi, öncelikle onu bertaraf ederek isyanı bastırmayı planlamıştır. Bu düşüncelerle hareket eden Sultan, İsfahan'dan ayrılarak Şiraz'a gelmiş, fakat buraya ulaştığında Fazlaveyh'in, Hurşeh isimli iyi bir şekilde tahkim edilmiş olan kaleye sığındığı haberini almıştır. Bu esna da Fazlaveyh'in kardeşi Hasnûye'nin Sultan Alparslan'ın huzuruna çıkarak Fazlaveyh ile anlaşmazlık içerisinde olduklarını, kardeşinin isyana kalkıştıktan sonra ondan ayrıldığını Fazlaveyh ile artık birlikte hareket etmediğini ve onunla yollarını ayırdığını bildirerek Sultandan aman dilemiştir. Ayrıca Hasnûye, Fazlaveyh'in elinde bulunan kaleleri zapt etmek için Sultandan yardım ve izin istemiştir. Sultan, bu durum üzerine Hasnûye'yi affedip sözlerine inanmış ve ona yardım edeceğine dair söz vermiştir. Diğer yandan veziri Nizamülmülk ile Emir Çavlı'yı Fazlaveyh üzerine sevk edip bu işle onların ilgilenmesini emrederek, Şiraz'dan ayrılıp Kavurd ile mücadele etmek için Kirman'a doğru yola çıkmıştır⁹⁶³.

Sultan Alparslan Kirman'a vardığında Melik Kavurd, kendisini güvenli gördüğü Berdesir kalesine çekerek emniyete almıştır. Alparslan'ın ordusu tarafından kuşatılan Berdesir kalesi içerisinde sıkışan Kavurd, Mayıs-Haziran 1069 tarihinde gelen bir haber üzerine rahatlamıştır. Bu tarihte vezir Nizamülmülk tarafından esir alınan Fazlayavh'in haberi gelmiş ve Sultan da onu huzuruna çıkarmış durumun iç yüzünü öğrenmiştir. Buna göre, Fazlaveyh, kendi isteğiyle kaleden çıkarak teslim

⁹⁶¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 67.

⁹⁶² KAFESOĞLU, "Kavurd", ss. 456-459; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 42-43.

⁹⁶³ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 67; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 47; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 42-43; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 66-67.

olduğunu bildirerek, ancak Sultana hizmet ederek ikbal ve huzur bulunduğunu dile getirmiş, Bu sözleri üzerine Sultan Alparslan iyi niyet göstererek Fazlavey'in bağlarını çözdürmüş ve canını bağışlamıştır.

İşte bu haber üzerine kendisinin de canının bağışlanacağını düşünen Kavurd, derhal Sultana mektup yazıp elçi göndererek affedilmesini istemiş, hatta Sultan Alparslan'a övgülerde bulunarak kendisi ile Sultan Alparslan arasındaki farkları dile getirmiş, Sultan Alparslan'ın ne kadar merhametli olduğunu kendisi ile Sultanın arasında ki farkın da bu olduğunu dile belirtmiştir. Nitekim Kavurd'un bu hamlesi tamamen Alparslan'ı oyalamaya yönelik bir hareket olarak bilinmektedir. Çünkü aynı zamanda da Melik Kavurd da Sultan Alparslan'ın ordusunda bulunan askerler ve emirlere mektuplar yazarak kendisinin tarafına geçmeleri konusunda müzakereler yaptığı bilinmektedir. Öyle ki Sultana yönelik ani bir hücum için de onlarla anlaşmaya vardığı görülmektedir. Ama melik Kavurd'un, saman altından su yürütme işi çabuk çözülmüş, Sultan Alparslan'ın sadık adamlarından birisi bu olayı haber alarak derhal Sultanı bilgilendirmiştir. Bu bilgiler neticesinde Sultan Alparslan ordu içerisinde bir tahkikat başlatarak kendisine intikal eden bilgileri tastik ettirmiştir. Olaya karışan Emir ve askerleri derhal tespit ederek cezalandırmıştır. Fakat Sultan, her ne kadar ordu içerisindeki hainleri temizlemiş olsa da tehlikenin boyutu oldukça büyüktür. Çünkü hala ordu içerisinde bulunan bir kısım asker ve Emir Kavurd'a sempati duyamaya devam etmekte ve Kavurd'un planı işlemektedir. Bu durum üzerine Alparslan oğlu Melikşah'ı, bir kısım askeri kuvvetle Berdesîr'de bırakarak önce Şiraz'a, sonra da İsfahan'a geçmiştir (Ekim 1069)⁹⁶⁴.

Melik kavurd'un Selçuklu komutanları ile yapmış olduğu bu ittifak sayesinde hayatını bir kez daha kurtardığı ortdadadır. Nitekim Sultan Alparslan Kavurd'un bu yaptıklarını unutmamış ve işi takip halinde olmuştur.

Bu bağlamda Sultan Alparslan, kendisi ile kardeşi Kavurd arasındaki anlaşmazlığın başlıca müsebbibi olarak Kavurd'un oğlu Sultan-Şah İshak'ı görmektedir. Bu düşünceler yönünde hareket eden Sultan Alparslan, kardeşi Kavurd'a mektup yazarak aralarındaki çıkan olayların sebebi olarak gördüğü oğlu Sultan-Şah'ın kendisine teslim edilmesini istemiştir. Böylelikle aralarındaki soğukluğun ve çatışmanın da ortadan kalkacağını söylelemiştir. Fakat bu düşünceye pek sıcak bakmayan Kavurd oğlunu Sultan Alparslan'a teslim etmeyeceğini cevaben

⁹⁶⁴ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 43; KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı*, s. 50-51; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 66-67.

yazmış olduğu mektupla bildirmiştir. Bu cevaba çok kızan Sultan Alparslan Kavurd'un yönetiminde olan Fars bölgesini ve Kirman'ın belli bir kısmını Kavurd'un elinden almıştır.

Nitekim uğruna Sultan Alparslan ile anlaşmazlığa düşen ve yönetimi altındaki bölgelerin büyük bir kısmını kaybeden Melik Kavurd'un, bir süre sonra oğlu Sultan-Şah ile anlaşmazlığa düştüğü görülmektedir. Bu durum üzerine Sultan-Şah, Alparslan'a mektup yazarak huzuruna çıkmak istediğini ve Sultana itaat edeceğini bildirdi. Diğer yandan babasına karşı savaşmak istediğini söyleyen Sultan-Şah, Kirman'ın yönetimini ele geçirerek Sultana hizmet etmek için yardımlarını istemiştir. Bu durumu değerlendirip, Kavurd problemini ortadan kaldırmak isteyen Alparslan, Sultan-Şah'ın teklifini kabul ederek binlerce Türk ve Türkmenden oluşan kalabalık bir orduyu Sultan-Şah'ın yönetimine verip onun Kirman'a hareket etmesine müsaade etmiştir. Nitekim babası ile giriştiği savaşta başarı elde edemeyip mağlup olan Sultan-Şah, amacına ulaşamamıştır (1069-1070)⁹⁶⁵.

Sultan Alparslan'ın, Kavurd üzerine kurguladığı bu plan da işe yaramayınca Kavurd bulunduğu bölgede Sultana karşı isyanına devam etmiştir. Nitekim Alparslan'ı pek çok kez meşgul eden Kavurd meselesi birçok safhalar geçirmesine karşın halledilememiş ve bu meseleyi halefi Melikşah'a devretmiştir.

3.7. Melikşah Devri Saltanat Mücadeleleri

Sultan Alparslan'ın, ölümü üzerine Selçuklu tahtına geçen Melikşah'ın hüküm sürdüğü 1072-1092 yıllar arasında da yine birçok saltanat mücadelesine sahne olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki ise, Alparslan döneminde nihayete erdirilemeyen Melik Kavurd'un isyanıdır.

3.7.1. Melikşah-Kavurd Mücadelesi ve Kavurd'un Sonu (1073)

Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra devlet ileri gelenleri onun vasiyetini yerine getirmek için toplanmış ve 24 Kasım 1072 tarihinde Selçuklu Devleti tahtına Melikşah'ı oturtmuşlardır⁹⁶⁶. Bunun dışında Sultan Alparslan ölmeden önce kardeşi Kavurd'un yaptıklarına karşı yine de onu düşünerek, Kirman ve Fars bölgesinin hâkimiyetini ve oğlu Melikşah'a bağlı hüküm sürmesi vasiyet edilmiştir. Yine

⁹⁶⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 50-51; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 25-27; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 68.

⁹⁶⁶ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 117-118; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 81-82; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 100-101; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 29-30.

Alparslan oğlu Melikşah'a amcası Kavurd'a çok fazla güvenmemesi gerektiğini de vasiyet etmiştir⁹⁶⁷.

Buna rağmen kardeşi Alparslan'ın ölümü üzerine Selçuklu tahtı için yeni bir fırsatın doğduğunu düşünen Melik Kavurd, o esnada Umman'da iken derhal harekete geçmiş ve Tuğrul Beyin ölümü ile yarıda kalan arzusunu bir kez daha denemek adına her türlü tehlikeyi de göze alarak mevsimin uygun olmamasına rağmen Kirman'a doğru yola çıkmıştır⁹⁶⁸. Melik Kavurd'un Umman'dan Kirman'a geçişi esnasında birçok gemisi parçalanmış, birçok askeri boğularak birçoğu da soğuktan donarak ölmüştür. Nitekim bütün bu zaiyata rağmen Kavurd Bey, fırsatı elden kaçırmak istememiş, tüm gücüyle tahtı ele geçirmek için mücadelesine devam etmiştir⁹⁶⁹.

Melik Kavurd'un isyan etmesindeki temel sebep malumdur ki, Selçuklu tahtına kendisinin oturması gerektiği düşüncesidir. Diğer yandan henüz 18 yaşında olan Melikşah'ın bilgisiz ve tecrübesiz olduğunu düşünen Kavurd, kendisi gibi hanedan mensubu olan ve gayet tecrübeli ve olgun birinin tahtta olması gerektiğini düşünmektedir⁹⁷⁰.

Bu bağlamda hareket eden Melik Kavurd, Rey ve Hamedan arasında yaşayan Türkmenlerin yardımını almak üzere emrindeki 2 bin atlı ve 4 bin yayadan oluşan kuvvetiyle beraber devletin merkezi Rey'i ele geçirmek üzere derhal yola çıkmıştır. Nitekim Kavurd bu hamleyi yaparken diğer taraftan Melikşah ve Nizamülmülk Selçuklu Devleti'nde oluşabilecek tehlikeyi görerek Melik Kavurd'dan gelebilecek ciddi tehlikeleri önlemek için harekete geçmiş devletin merkezine ondan evvel varmışlardır⁹⁷¹. Melikşah ve Nizamülmülk, Kavurd'un planını bozarak bahsi geçen Türkmenleri yanlarına çekmişlerdir. Bunun için de Sultan Alparslan'ın Rey Kalesi'nde bulunan hazinesinden 500 bin altın, 5 bin elbise ve çeşitli silahları Türkmenlere dağıtıp onları kendi saflarına çekmeyi başarmışlardır. Nitekim planı bozulan Kavurd Bey, Melikşah'tan sonra geldiği Hamedan bölgesindeki Türkmenlerin desteğinden mahrum kalmıştır⁹⁷².

⁹⁶⁷ İBNÜ'L-ESÎR, X, s. 80-81; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 71-72; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 44-45.

⁹⁶⁸ Kaynaklarda Melik Kavurd'un isyan ettiği mevsim hakkında çelişkiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar bahar ayını işaret ederken bazı kaynaklar ise kış aylarını göstermektedir. Bu konuda Bkz. MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 48-50.

⁹⁶⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 99; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 71-72.

⁹⁷⁰ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 197.

⁹⁷¹ MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 74-75.

⁹⁷² Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 120; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 19-21.

Nihayet amca yeğen yanındaki kuvvetlerle birlikte Nisan -Mayıs 1073 yılında karşı karşıya gelmişlerdir. Yaşanan çetin ve acımasız savaşın ardından Melik Kavurd'un kuvvetleri dağılmış ve Melikşah karşısında daha fazla tutunamamıştır. Hal böyle iken Kavurd canını kurtarmak için Hamedan Dağına doğru çekilmiştir⁹⁷³.

Melikşah'ın kuvvetleri savaş sonrası geride kalan Kavurd'un mallarını yağma ederken Melikşah'ın yanına gelen bir köylü, Kavurd'un ve oğlunun yakın bir köyde saklandığını söylemesi üzerine, Melikşah Emir Temirel kumandasında gönderdiği bir miktar kuvvetle onu esir almıştır. Melik Kavurd bu süreç boyunca birçok kez yalvarmasına ve af dilemesine rağmen bu isteği dikkate alınmamıştır⁹⁷⁴.

Kaynaklar esir alınan Kavurd'un öldürülmesi ile ilgili farklı rivayetler aktarmaktadırlar. Bu kaynaklardan bazıları Kavurd'un zehirlenerek öldürüldüğünü aktarıırken bazıları ise kut anlayışına uygun olarak yayının kirişi ile boğdurularak öldürüldüğünden bahsetmektedir⁹⁷⁵.

Yine kaynaklara göre Sultan Melikşah, Veziri Nizamülmülk ile yaptığı bir konuşmada; amcanın baba yarısı olduğunu bu sebepten ötürü onu öldürmek istemediğini dile getirmiştir. Nitekim Vezir, eğer o senin yerinde olsaydı seni affetmezdi, sözüne itimat ederek ve amcası Kavurd'un başından beri ülkeyi soktuğu sıkıntıların artık yeterli olduğunu düşünerek Sa'd'ud-Devle Gevherâyin'i yanına çağirtirmiş ve Melik Kavurd'un öldürülmesini emretmiştir. Emri alan Gevherâyin beraberinde tek gözü kör bir Ermeni ile Kavurd'un yanına gitmiş, Kavurd onları görünce, ne için geldiklerini anlayarak, artık hükümdarlık iddiasında bulunmayacağını, isyan etmeyeceğini ve sahip olduğu bütün mallarla beraber şehir ve kaleleri Sultana bırakacağını söylemiş, kendisinin de mescitte oturup, dünyadan göç edinceye kadar Allah'a tövbe etmekle meşgul olacağını dile getirmiştir. Nitekim onun bu yalvarışları fayda etmemiş, rivayete göre tek gözlü Ermeni kendi yayının kirişi ile Kavurd'u boğarak öldürmüştür⁹⁷⁶.

Yine kaynakların aktardığı başka bir rivayete göre de Kavurd Nisan -Mayıs 1073 tarihinde Hamedan'a götürülüp Ebu Hâsim Caferî'nin evinde hapsedilmiştir. Birkaç gün sonra Melikşah bu eve gelmiş ve Kavurd'un yanına Kıpçaklardan birini göndermiştir. Kavurd bu adamı gördüğü zaman ne için geldiğini anlayınca biraz beklemesini istemiş, iki rekât namazını kıldıktan sonra hazır bekleyen Kıpçak ile

⁹⁷³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 73.

⁹⁷⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 102.

⁹⁷⁵ Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 120.

⁹⁷⁶ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 70-71; MERÇİL, *Kirman Selçukluları*, 1980, s. 75.

baya bir boğuşmanın ardından kuvvetli olan Kıpçak üstün gelerek onu yayının kirişi ile boğmuştur⁹⁷⁷.

Anlatılan rivayetler birbirine benzemekle beraber birinde Ermeni bir kölenin diğesinde ise Türk asıllı bir kölenin Melik Kavurd'u öldürmesi dikkat çekicidir. Başka bir rivayette ise Kavurd'un yakalandıktan sonra kahrından dayanamayıp zehir içtiği ve öldüğü şeklindedir⁹⁷⁸. Anlatılan bu meselelerin hepsi arasındaki ortak bağın Kavurd'un zikredilen tarihte öldürülmüş olduğu ve burada Melikşah'ın artık taht için mücadele eden bir hanedan üyesinin hayatına son vermek istemesidir. Konu tartışmaya açık olmakla beraber elde edilen kaynakların gösterdiği kadarıyla da Melik Kavurd'un öldürülme hadisesi bu şekilde gerçekleşmiştir.

Öte yandan Kavurd'un isyanında yanında olan ve savaş sonrası esir düşerek gözlerine mil çekilen çocuklarının sayısı hakkında da kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Buna göre bazı kaynaklar yedi çocuğunun da savaşa katıldığını belirtirken, başka bir kaynakta ise iki çocuğunun öldüğünü, üçünün ise kör edildiğini aktarmaktadır.

Netice itibari ile Melikşah saltanatının ilk yıllarında karşılaştığı babası Alparslan döneminden kalma amcası Kavurd'un da saltanat mücadelesindeki yerine son vermiştir. Nitekim saltanat mücadeleleri bununla bitmemiş, Kavurd'un akabinde ortaya çıkan kardeşi Tekiş'in saltanat mücadelesi de Sultan Melikşah'ı oldukça uğraştırmıştır.

3.7.2. Melikşah-Melik Tekiş Mücadelesi 1081-1085

Şihâbüddeve Tekiş (Tokiş)'de Sultan Alparslan'ın çocuklarından olup aynı zamanda Selçuklu tahtında hak sahibi olan bir Meliktir. Melikşah'ın Sultanlığı döneminde ona Belh ve Toharistan bölgeleri ikta olarak verilmiştir⁹⁷⁹.

Sultan Melikşah tahta geçip Kavurd meselesini hallettikten sonra kardeşi Tekiş (Tokiş)'in hem de iki defa 1081 ve 1085'de isyanı ile karşılaşmıştır. Tekiş'in isyan etmesindeki sebeplere bakıldığında, Selçuklu Devleti tahtına geçmek niyetinde

⁹⁷⁷ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 71-72; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 102.

⁹⁷⁸ Bahsi geçen iddianın, Vezir Nizamü'l-Mülk'ün kendisinden "ikta, nanpare ve cameği" gibi tahsisatlarının arttırılmasını, aksi takdirde Kavurd'un saflarına geçeceklerini belirten bazı ordu mensuplarına karşı söylediği ifade edilmektedir. Bkz. TANERİ, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", Ankara, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1963, C.5, S.8, ss.75-186.

⁹⁷⁹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 70-71; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 144; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 199.

olmadığı, ama Horosan'da müstakil bir devlet kurma niyetiyle hareket ettiği anlaşılmaktadır⁹⁸⁰.

Bu bağlamda Sultan Melikşah, 1074-1075 yılında akrabalarını ziyaret maksatlı Herat'a geçmiştir. Bu sırada Belh'de bulunan Melik Tekiş haberi alınca Sultanın huzuruna gelip itâatini arz etmiş ona saygısını göstermiştir. Melikşah'da Tekiş'in bu hareketine karşılık ona bağışlarda bulunarak hil'atler vermiştir. Daha sonra Tekiş görev yeri olan Belh'e dönmüştür⁹⁸¹.

Buna mukabil Rey'e dönen Sultan Melikşah ordu denetlemesinde bulunduğu Ocak-Şubat 1081 tarihinde şüphelendiği, Türk kıyafetleri içerisinde bulunan 7 bin Ermeni asıllı Selçuklu askerini ordudan ihraç edilmesi için emir vermiştir. Nitekim Sultan, bu askerlerin ihracını emrettiği zaman Vezir Nizamülmülk, "ordudan çıkarılanların askerlik dışında hiçbir mesleklerinin olmadığını, eğer bunlar ordudan ihraç edilecek olursa içlerinden birini seçip, işte Sultan budur demeyeceklerini nereden bilebiliriz. Bu takdirde onlarla uğraşmak durumuda kalırız ve bu durumda da ödediğimiz ücretin kat kat fazlasını onları itâat altına almak için harcarız" diyerek durumun vehametini dile getirmiştir.⁹⁸². Fakat Sultan, vezirinin sözlerini dinlemeyerek bu askerleri ordudan atmıştır. Ordudan uzaklaştırılan bu Ermeni asıllı askerler, Busenç (Venec) şehrinde bulunan Tekiş'in yanına gidince Tekiş bunları kabul etmiş ve gücüne güç katmıştır. Ermeni askerlerin Tekiş'in emrine girmesiyle işlerin seyri değişmeye başlamış eli daha da güçlenen Tekiş kendi hâkimiyetini kurmak için zaman kollamaya başlamıştır.

Nitekim aradan çok bir zaman geçmeden tezahür eden olaylar Vezir Nizamülmülk'ü haklı çıkarırcasına gelişmeye başlamıştır. Böylelikle ihraç edilen askerleri de itaatine de alan Tekiş güçlenerek her hanedan üyesinin gönlünde yatan Selçuklu hükümdarı olma hayalini gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Bu suretle hızlı bir şekilde hareket ederek Merv-i Rud, Merv-i Şahican ve Tirmiz gibi şehirlere girmiş buralara hâkim olmuştur⁹⁸³. Ayrıca Horasan bölgesine de hâkim olmak isteyen Tekiş, Nişabur'u da ele geçirmek niyetiyle hareket etmektedir.

⁹⁸⁰ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 71; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 107.

⁹⁸¹ KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 57-58; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 144.

⁹⁸² İBNU'L-ESİR, X, s. 113; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 144.

⁹⁸³ BUNDÂRÎ, s. 69-70; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 79-80 SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 144.

İşte Sultan Melikşah'ın Ermeni askerleri ordudan ihraç etmesi bir yerde de Tekiş'in isyan etme sebebi olmuştur. Bu bağlamda Melik Tekiş'in isyan haberleri dalga dalga yayılmaya başlamış ve haberler Melikşah'a ulaştığında büyük bir yanlış yaptığı düşüncesiyle pişmanlık yaşamıştır. Fakat son pişmanlığın fayda vermeyeceğini düşünen Sultan Melikşah, Tekiş'in isyanını bastırmak için derhal harekete geçmiştir. Bu minvalde süratle hareket ederek Tekiş'ten önce Nişabur'a girmiş ve buradaki hâkimiyetini ortaya koymuştur. Melikşah'ın Nişabur'u ele geçirdiği haberini alan Tekiş ise ilerlemekten vazgeçerek Tirmiz şehrinde konaklamak zorunda kalmıştır⁹⁸⁴.

Hal böyle olunca Melikşah, kardeşini 1081-1082 yılında Tirmiz'de kuşatma altına alarak onu buraya kısırmıştır⁹⁸⁵. Durum karşısında yapacak bir şey bulamayan Tekiş, almış olduğu esirleri serbest bırakarak Sultandan af dileğinde bulunmuştur. Kaynakların bizlere aktırdığına göre olayın iç yüzü şu şekilde gelişmiştir. Sultan Melikşah'ın şehri kuşattığı haberi yayılınca, Tekiş'in askerleri mallarını, erzaklarını ve koyunlarını dağların sarp bölgelerine saklamışlar fakat Sultanın ordusu tarafından bu mallar kısa süre içerisinde bulunarak el konulmuştur. Bu durum Tekiş'in ordusu içerisinde büyük yankı uyandırmış ve çalkantıya sebep olmuştur. Askerlerin Melik Tekiş'e karşı cephe almasına sebep olan bu mal kaybı karşısında askerler Tekiş'in üzerine saldırarak derhal Sultan ile anlaşmaya varmasını talep etmişlerdir. Hatta onu daha da zorlayarak eğer Sultan ile barış yapmazsa ordudan ayrılıp Melikşah'a katılacaklarını söyleyerek tehdit vari konuşmalar bile yapılmışlardır. Bu zorlamalara daha fazla dayanamayan Melik Tekiş, Sultana mektup yazarak ona itaatlerini bildirip barış teklifinde bulunmuş, Melikşah da bazı şartlar ileri sürerek Tekiş'in itaatini kabul etmiştir⁹⁸⁶.

Diğer bir rivayete göre de Sultan Melikşah, Tekiş'e Tirmiz'den çıkıp daha önce kendisinin olan Belh'e razı olmasını ve gelip kendisiyle görüşmesini istemiştir. Fakat Tirmiz'den çıkma şartını kabul eden Tekiş, can korkusuyla Sultanla görüşme şartını kabul etmemiştir. Öte yandan bir hanedan üyesi ve kardeşi olan Tekiş'i daha fazla sıkıştırıp onu rencide etmek istemeyen, aynı zamanda kendi itibarını da yitirmek

⁹⁸⁴ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 107.

⁹⁸⁵ BUNDÂRÎ, s. 70; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 113; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 80; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 144-145.

⁹⁸⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 113; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 107; BUNDÂRÎ, s. 70.

istemeyen Sultan Melikşah, bir miktar Türkmen kuvvetini Tirmiz'de bıraktıktan sonra İsfahan'a doğru hareket etmiştir⁹⁸⁷.

Sultan Melikşah, kardeşi Tekiş'in 1080-1081 tarihlerinde girişmiş olduğu isyan neticesinde ona dokunmamış ve yönetiminde bulunduğu yerde kalmasına izin vermiştir. Nitekim aradan henüz birkaç yıl geçmişken Melik Tekiş'in tekrar isyana kalkıştığı görülmektedir. Kaynaklar, Tekiş'in ikinci isyanını, tıpkı Melik Kavurd gibi yakınındaki adamların etkisinde kalarak çıkarttığını aktarmaktadır⁹⁸⁸. Bu bağlamda ilk isyan girişiminin ardından Sultan Melikşah ile barış yapan Tekiş'in bu hamlesini, içinde bulunduğu zor şartlardan kurtulmak için zaman kazanma yöntemi şeklinde yorumlayabiliriz. Nitekim ilk isyanından sonra sessiz sedasız duran Melik Tekiş'in fırsatını bulduğu ilk anda meydana çıkması bu yorumu güçlendirmektedir. Bu da Sultan Melikşah'ın 1084-1085 yıllarında Musul'a gittiği esnada boşluktan fırsat bularak isyan eden Tekiş'in hakkında yapılan bu yorumları doğrulamaktadır⁹⁸⁹. Nitekim Sultan Melikşah, 1084-1085 yılında Musul bölgesinde iken Tekiş ikinci kez isyan etmiştir. Mervu'r-Rud ve Mervu'ş- Şahcan'dan, Serahs'a kadar olan bölgeyi ele geçiren Tekiş, Serahs kalesini kuşatmış ve burada konuşlanmıştır⁹⁹⁰.

Gerçekliği net olmamakla beraber başka bir rivayete göre ise Tekiş, Mervu'r-Rud'da konaklamış ve şehri yağmalayarak harap etmiş, yine Mervu'ş- Şahcan'a geçmiş burada bulunan halk onu şehre almayınca bazı hileler yaparak şehre girmiştir. Şehri yağmalatıp harap eden Tekiş, rivayetlere göre Müslüman ahaliye de pek çok zulüm ve fenalıklar yapmıştır⁹⁹¹.

Öte yandan Serahs, Mesud bin Yahız et-Türkmanî isimli bir yöneticinin elinde bulunmakta ve gayet müstahkem bir şekilde idare edilen bir şehir olarak bilinmektedir⁹⁹². Nitekim sağlam bir yönetime ve sıkı korunaklı bir kaleye sahip olan şehir, Tekiş tarafından abluka altına alınmış hatta Serahs kalesi üzerinde yoğunlaşan Tekiş'in kuvvetleri, burada Mesud'u köşeye sıkıştırmışlardır. Nitekim Serahs kalesi fazla dayanamayarak düşmek üzereyken Nişabur'da bulunan Nizamülmülk'ün adamlarından Ebu'l-Fütûh et-Tûsi ile Horasan Amîdi Ebu Ali bir plan yaparak onu devreye sokmuşlardır. Plana göre Nizamülmülk'ün yazısını taklit ederek onun ağzıyla

⁹⁸⁷ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 138-139.

⁹⁸⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 145.

⁹⁸⁹ MEVDÛDÎ, *Selçuklular Tarihi I*, s. 270; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 199.

⁹⁹⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 107.

⁹⁹¹ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 143-144.

⁹⁹² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 145; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 79-80.

Ebu'l-Fütüh'un Mesud bin Yahız'a bir mektup yazmasını kararlaştırmışlardır. Buna göre *Bu mektubu şu gün Rey'den yazıyorum. Yarın sana doğru geliyoruz. Kaleyi muhafaza et. Falanca düşman üzerine ani bir gece baskını düzenleyeceğiz.*⁹⁹³ İçerikli bir mektup yazılmış ve mektubu güvenli bir şekilde götürmesi için bir casus bulup ona bol miktar para vermiş ve Tekiş'in tarafına göndermişlerdir⁹⁹⁴. Nitekim casus Tekiş'in keşif birlikleri tarafından fark edilip yaklanmış ve onun yanına götürülmüştür. Defalarca işkenceye maruz kalan casus ölüm cezası ile korkutularak konuşturulmuş ve mektubu Tekiş'e vermiştir⁹⁹⁵. Casus planlandığı gibi görevini yerine getirmiş ve kendisinin Sultan ile Nizamülmülk'ün huzurundan ayrıldığını, Melikşah'ın da ordusuyla birlikte Rey'den yola çıktığını söylemiştir. Huzurundakiler ve Tekiş bu sözleri duyup mektubu da okuyunca derhal Serahs önüne kurdukları kuşatmayı kaldırıp geri çekilmişlerdir. Öyle ki çadırlarını, hayvanlarını ve çeşitli malzemelerini dahi almadan kaçan Tekiş ve adamları Melikşah'tan oldukça korkmaktadırlar. Öte yandan kuşatmanın kaldırıldığını gören Mesud, adamları ile Tekiş'in geride bıraktığı mallarını yağmalamışlardır. Melikşah'dan korkarak kaçan Tekiş, Merv'e sığınmayı amaçlamışsa da halk onu kabul etmemiş kale kapılarını kaptarak bir müddet direnmişlerdir. Bu durumda Merv'e giremeyen Tekiş, ikinci bir seçenek olarak Venec kalesine çekilmek durumunda kalmıştır⁹⁹⁶.

Bu olaylar vuku bulurken Sultan Melikşah, beraberinde: Artuk, Bozan, Porsuk, Kumaç ve Ayaz gibi Selçuklu Devleti'nin ileri gelen emirleri ile beraber süratle Musul'dan ayrılarak önce Rey'e, daha sonra da kısa süre içinde Nişabur'a ulaşmıştır⁹⁹⁷. Emir Bozan komutasındaki Sultanın öncü kuvvetleri de Serahs'a geldikten sonra. Burada Mesud bin Yahız, Bozan ve Porsuk'un askerleri birleşerek Tekiş'i takibe başlamışlardır. Nihayet Tekiş, 2 Ekim 1085 tarihinde sığınmış olduğu Venec kalesinden direnmesine rağmen çıkarılmıştır⁹⁹⁸.

Sultan Melikşah kardeşi tutuklanıp esir alınınca onun hemen öldürülmesi emrini vermemiştir. Onun yerine gözlerine mil çektirilen kardeşine merhamet edip

⁹⁹³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 108; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 145.

⁹⁹⁴ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 127.

⁹⁹⁵ BUNDÂRÎ, s. 70-71; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 126-127.

⁹⁹⁶ MEVDÜDÎ, *Selçuklular Tarihi I*, s. 270-271; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 128; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 55-56; BUNDÂRÎ, s. 70-71; KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 58-59; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 108; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 145.

⁹⁹⁷ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 144-145; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 108; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 145.

⁹⁹⁸ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 148; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 146.

affetmiştir⁹⁹⁹. Melikşah kardeşi Tekiş'i saltanat mücadelesinden uzaklaştırmak adına yaptığı bu cezalandırma ile onu Dâmegân'daki Fîruzkuh kalesine göndermiş ve hayatının sonuna kadar burada tutsak kalmasını emretmiştir. Böylelikle önemli bir sorundan kurtulmuş olan Melikşah batıda yürütmüş olduğu fetih hareketleri esnasında kendisine engel olan kardeşini de etkisiz hale getirerek rahat hareket etme imkânına sahip olmuştur¹⁰⁰⁰.

Bu gelişmelerden sonra Melikşah, Melik Tekiş'in yönetiminde bulunan bölgeye oğlu Ahmed'i görevlendirmiştir. Öte yandan Sultan Melikşah, kardeşi Tekiş'i affederek ikinci kez örnek davranış sergilemiştir.

Yine bu bağlamda Melik Tekiş'in ölümü, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtına geçen Sultan Berkyaruk, yani yeğeni tarafından olmuştur. Melikşah'ın emriyle gözlerine mil çektirilip hapse atılan Tekiş'i, Berkyaruk Sultan olunca buradan çıkarıp Bağdat'a getirilmiştir. Gözleri kör olsada sonuçta Tekiş, hanedan üyesi olduğu için tekrar bir isyan girişiminde bulunmasın diye Berkyaruk onu gittiği her yere yanında götürmüştür. Rivayetlere göre bir müddet sonra Tekiş'in Belh ve Toharistan'a dönme niyetinde olduğunu ayrıca Tutuş ile mektuplaşmalarını fark eden Sultan Berkyaruk, babası Melikşah kadar merhamet göstermeden Mart-Nisan 1094 tarihinde Sâmerra'da Tekiş'i ve oğlunu Türk töresi gereğince yaylarının kirişi ile boğdurarak öldürmüştür. Tekiş'in cesedi Bağdat'ta defnedilmiştir¹⁰⁰¹.

3.8. Berkyaruk Devri Saltanat Mücadeleleri

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu Devleti'nin duraklama evresine girdiği görülmektedir. Bunun en büyük sebebi ise çalışmamızın da konusunu oluşturan saltanat mücadelesidir. Uzun yıllar devam eden bu mücadeleler devletin gelişmesine ve ilerlemesine sekte vurmakta, ömrünü kısaltmaktadır¹⁰⁰². Nitekim Melikşah'ın ölümünden sonra geride yaş sırasına göre Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sencer (Sancar) ve Mahmud adlarında dört oğlu kalmıştır. Ne yazık ki duraklama evresine giren devletin Berkyaruk dönemi ve sonrasında da düzelmediği görülmektedir. Ülkenin çöküşüne sebep olan saltanat mücadelesi, Sultan Melikşah'ın dört oğlu dönemi boyunca devam etmiş, neticede bu mücadeleler devletin dağılmasına kadar gitmiştir.

⁹⁹⁹ İBNÜ'L-ESİR, X, 128; MEVDÜDÎ, s. 271.

¹⁰⁰⁰ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 149-150; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 146.

¹⁰⁰¹ İBNÜ'L-ESİR, X, 128; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 149-150; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 149.

¹⁰⁰² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 173; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 141.

Bu bağlamda Sultan Berkyaruk dönemi gerek hanedan üyeleri gerekse emirlerin çıkarmış oldukları isyanlar bakımından oldukça zengindir. Bu bağlamda biz de tarihi kronolojiye uygun olarak bu dönemi incelemeye çalışacağız.

3.8.1. Berkyaruk-Mahmud Mücadelesi (1092-1094)

Sultan Berkyaruk döneminde yaşanan saltanat mücadelelerinden ilkini Terken Hatunun çıkardığı karışıklıklar oluşturmaktadır. Sultan Bağdat'da öldüğünde yanında eşi Terken Hatun ve henüz 4-5 yaşlarında olan oğlu Mahmud bulunmaktadır¹⁰⁰³. Haliyle Terken Hatun, eşinin yerine Selçuklu hükümdarı olarak öz oğlu Mahmud'u geçirmek istemiştir. Nitekim daha Sultan Melikşah ölmeden önce Nizamülmülk, veliaht olarak Emir Yakutî'nin kızı ve aynı zamanda Azerbaycan Emiri İsmail'in kardeşi olan Zübeyde Hatunun oğlu Berkyaruk'u Sultan a olarak önermiş, Sultan Melikşah da Berkyaruk'un veliaht olmasının daha uygun olduğu fikrini beyan etmiştir¹⁰⁰⁴. Ne yazık ki Sultan Melikşah'ın veliahtını belirlemeden vefat etmesi ortaya çıkan taht mücadelelerinin de fitilini ateşlemiştir.

Bu bağlamda Terken Hatun, oğlunu tahta getirmek için elinden geleni sonuna kadar yapmaya başlamıştır. Öyle ki Sultanın öldüğünü gizleyerek zaman kazanmaya çalışmış bu nedenle Sultanın cenazesini bir müddet saklamıştır. Öte yandan, ordu komutanları ve askerlere yönelik yaptırımları eskiden beri üstün olan Terken Hatun, oğlu Mahmud'u desteklemelerini sağlamak ve bu konuda onlardan söz almak için hazineden yaklaşık 20 milyon altını bu uğurda harcamıştır¹⁰⁰⁵.

Diğer taraftan Halife Muktedî'ye haber gönderip oğlu adına hutbe okutulmasını isteyen Terken Hatun, bu isteği karşısında olumsuz cevapla karşılaşmıştır. Çünkü halife, Mahmud'un yaşının küçük olduğunu ve devleti yönetemeyeceğini belirtmiştir¹⁰⁰⁶. Bunun dışında Mahmud'un yaşı küçük olduğundan Selçuklu Sultanı olamayacağını devrin büyük âlimi Gazali de onaylamamış, aynı zamanda başka bilginler de Mahmud lehinde fetvalar vermiştir. Nitekim Terken Hatunun oğlu adına hutbe okutabilmek için halife Muktedî'yi kendisini hilafet tahtından indirip yerine oğlu Cafer'i Halife yapmakla tehdit ettiği görülmektedir. Bu

¹⁰⁰³ er-RÂVENDÎ, s. 131; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 47-48; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 141; ÖZGÜDENLİ, *Selçuklular- Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s.193-201.

¹⁰⁰⁴ er-RÂVENDÎ, s. 131; Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 49-50; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 48.

¹⁰⁰⁵ BUNDÂRÎ, s. 83; KAFESOĞLU, *Tarih Dizisi Selçuklu Tarihi*, s. 48.

¹⁰⁰⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, 183-184; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 72; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 173; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 14-15.

tehtitlerden korkan Halife, kendi makamını korumak için bazı şartlar altında Mahmud adına hutbe okutulmasını kabul etmiştir¹⁰⁰⁷.

Buna göre, saltanat ismen Mahmud'a ait olacak ama ordu kumandanlığı, ülke ve halkın idaresi ise Emir Üner'in kontrolünde olacaktır. Mahmud, bu konuda Vezir Tacülmülk'ün direktiflerine göre hareket edecektir. Yine vergilerin toplanması da aynı şekilde Tacülmülk'e ait olacaktır¹⁰⁰⁸. Aldığı olumsuz fetvalar neticesinde Halifenin ileri sürdüğü şartları koşulsuz kabul eden Terken Hatun, bu sayede 25 Kasım 1092 tarihinde Bağdat'da oğlu Mahmud adına hutbe okutmayı başarmıştır¹⁰⁰⁹.

Bu bağlamda Mahmud'a "Nasirü'd-dünya ve'd-din" lakabı verilmiş öte yandan Bağdat'taki Selçuklu emirler ve askerleri de Mahmud'un Sultanlığını kabul etmişlerdir. Nitekim emir ve askerlerin Mahmud'a biat etmelerinin ardına bazı sebepler bulunmaktadır. Bunlar;

1. Terken Hatunun nüfuzlu ve devlet işlerinde oldukça etkin rol oynaması, eşi Sultan Melikşah döneminden beri sözü geçerli olan Hatunun askerlere sürekli bağışlarda bulunmuş olması,
2. Terken Hatunun, Afrasyâb neslinden olması ve Türk kökenli bir hükümdar ailesine (Karahanlı) mensup olması,
3. Yine Terken Hatunun merkez şehirde bulunması ve Sultan öldüğünde orada olması, bütün hazinenin onun kontrollünde olması ve askerlere bu hazineden oldukça yüklü miktarda para dağıtması¹⁰¹⁰.

Diğer yandan Terken Hatun oğlunun Sultanlığını ilan ederken, Melikşah'ın en büyük oğlu ve veliaht adayı 12 yaşındaki Berkyaruk, İsfahan'da bulunmaktadır. Terken Hatun, Berkyaruk tarafından gelebilecek tehlikeleri önlemek için Sultanın ölümü üzerine derhal İsfahan'a gönderdiği, Emir Kürboga (Gürboğa), Emir Üner ve Emir Kumaç'dan Berkyaruk'u tutuklamalarını, hapse atmalarını istemiş ve kendisi de oğlu Mahmud'u ve veziri yanına alarak İsfahan'a doğru yola çıkmıştır¹⁰¹¹.

Bu emre itaat eden emirler İsfahan'a gelerek Berkyaruk'u tutuklamışlardır. Nitekim Nizamülmülk, taraftarları Terken Hatunun karşısında ve Berkyaruk'u desteklemektedir. Buna binaen de faaliyet yürütmektedirler. Bu bağlamda Melikşah'ın ölüm haberini alan Nizamülmülk'ün adamları vezire ait silah depolarını yağmalayarak ayaklanmış, Berkyaruk'u hapsedildiği yerden çıkarıp Sultan ilân

¹⁰⁰⁷ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 226; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 141.

¹⁰⁰⁸ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 184; KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 48-49.

¹⁰⁰⁹ er-RÂVENDÎ, s. 137; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 173; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 16-17.2

¹⁰¹⁰ KAFESOĞLU, *Selçuklu Tarihi*, s. 48-49; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 17-18.

¹⁰¹¹ BEZER, Gülay Ögün, "Terken Hatun", *DİA*, C.40, İSAM, İstanbul, 2011, ss. 509.

ederek adına hutbe okutmuşlardır¹⁰¹². Öte yandan hızlı bir şekilde İsfahan'a doğru yol alan Terken Hatun ve taraftarlarının yaklaştıkları haberini alan Nizamiler, Berkyaruk'u himaye edip gece olunca şehirden çıkarıp, Rey'e doğru hareket etmişlerdir¹⁰¹³. Nizamülmük'ün adamlarından olan Emir Erkuş'da askerleriyle onlara katılarak desteklerini beyan etmiştir.¹⁰¹⁴. Yine Nizamülmük'ün yandaşları, Berkyaruk'u daha önce ona atabeglik yapmış olan Gümüş Tekin Candar'ın yanına götürerek onunda desteğini almışlar ve beraber Rey'e geçmişlerdir. Yaklaşık 20 bin kişilik bir destek ve kuvveti yanında toplayan Berkyaruk, Rey şehrinin reisi ve Nizamülmük'ün damadı olan Ebu Müslim tarafından, kıymetli taşlar ve altından süslenmiş tac'ı Berkyaruk'a giydirerek onu Rey'de Selçuklu Sultanı ilân etmiştir¹⁰¹⁵.

İki tarafın da ısrarlı bir şekilde Sultanlık yarışında yaptıklarından sonra Nizamülmük'e bağlı askerler (Köleler-Nizamiler) Taberek kalesini kuşatarak burasını ele geçirmişlerdir. Nitekim Terken Hatun ve Berkyaruk taraftarları 17 Ocak 1093 tarihinde Bürücird yakınlarında karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak savaş esnasında Terken Hatunun ordusundaki Emir Yelberd, Gümüş Tekin Candar ve diğer bazı emirlerin de Berkyaruk tarafına geçmesi Terken Hatun'u zor duruma sokmuş ve neticede bu mücadeleyi kaybederek İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştır¹⁰¹⁶. Berkyaruk ve adamları da onların ardından giderek Şubat 1093 tarihinde İsfahan şehrinin kuşatılmışlardır. Nitekim Terken Hatun köşeye kısıtılmış olduğunun bilincinde olduğundan adamlarına ve askerlerine bolca para dağıtarak bu durumdan kurtulmanın yollarını aramıştır¹⁰¹⁷. Nitekim uzun süren kuşatma bir türlü kalkmamış Berkyaruk geri adım atmamakta ısrarlı davranmıştır. Bunun üzerine Terken Hatunun ileri gelen adamlarından Mecdülmük, Emir Üner ve Bilge Beg'in ona tavsiye ettikleri Berkyaruk ile barış yapma önerisini kabul etmek zorunda kalmıştır. Buna göre Terken Hatun bir elçi aracılığı ile Berkyaruk'a kuşatmayı kaldırdığı takdirde babası Sultan Melikşah'ın mirasından 500 bin altın verebileceğini söylemiştir¹⁰¹⁸. Mali

¹⁰¹² İBNÜ'L-ESİR, X, s. 184-185.

¹⁰¹³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 173.

¹⁰¹⁴ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 185; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 70.

¹⁰¹⁵ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 18.

¹⁰¹⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 185; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 73; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 174; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 19.

¹⁰¹⁷ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 185; er-RÂVENDÎ, s. 137-138.

¹⁰¹⁸ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 70-71; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 142-143.

sıkıntılar içerisinde olan Berkyaruk önerilen bu teklifi kabul etmiş ve kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir¹⁰¹⁹.

Nitekim Terken Hatunun pes etmek gibi bir niyeti olmadığı bu anlaşmanın ardından kurduğu müttefik hamlesi ile görülmektedir. Bu minvalde Berkyaruk'un dayısı Azerbaycan hâkimi Kutbeddin İsmail bin Alp Sungur Yakutî bin Çağrı Bey Davud'a haber göndererek eğer oğlu Mahmud'un Selçuklu tahtına oturmasına ve Berkyaruk'u bertaraf edip öldürmesinde ona yardım ederse onunla evlenebileceğini dile getirmiştir¹⁰²⁰. İsmail bin Yakutî, bu ittifak teklifi üzerine Selçuklu tahtına oturabilme umudu ile olumlu cevap vererek ittifakı kabul etmiştir. Öte yandan Türkmenler ve diğer kavimlerden oluşan büyük bir ordu hazırlatmış, Terken Hatun da Kürboga ve diğer emirleri büyük bir orduyla İsmail bin Yakutî'nin yardımına göndermiştir¹⁰²¹.

Bu gelişmelerden haberdar olan Berkyaruk ise askerlerini toplayıp dayısı İsmail ile savaşmak için harekete geçmiştir. Nihayet dayı-yeğen, Subat 1093 Kerec yakınlarında karşı karşıya gelmişlerdir¹⁰²². Terken Hatunun ilk karşılaşmasında olduğu gibi bu savaşta da Emir Yelberd ve bazı emirler taraf değiştirerek Berkyaruk'un safına geçmişlerdir¹⁰²³. Emirlerin taraf değiştirmesiyle gücü iyice azalan İsmail, mağlup olarak İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştır¹⁰²⁴. Terken Hatun, giriştiği savaşta mağlup olmasına rağmen İsmail'i hürmetle karşılamış ve adına hutbe okutup bastırıldığı paralara oğlu Mahmud'dan sonra onun adını koydurmuştur. Çok geçmeden de ikili evlenmek üzere hazırlıklara başlamışlardır. Ancak İsmail'in yönetimi eline geçirme niyetinde olması ve emirlerin geri plana atılmasından ötürü başta devlet işlerini yöneten başkomutan sıfatındaki Emir Üner olmak üzere emirlerin hepsi bu evliliğe karşı çıkmış, İsmail'in yanlarından ayrılmasını istemişlerdir. Bu yüzden İsmail, emirlerin artan tepkisinden çekinerek Terken Hatunun yanından ayrılmak zorunda kalmıştır¹⁰²⁵. Terken Hatunun yanından ayrılmak zorunda kalan İsmail, kızkardeşi ve yeğeni Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'a haber göndererek yanlarına gitmek istediğini belirtmiştir. Bu isteği kabul eden Zübeyde Hatun, kardeşi

¹⁰¹⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 174-175.

¹⁰²⁰ Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 56-57.

¹⁰²¹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 185; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 175-176.

¹⁰²² MÜNECCİMBAŞI, I, s. 71-72; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 19-20; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 142-143.

¹⁰²³ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 191-192; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 73.

¹⁰²⁴ Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 56-57.

¹⁰²⁵ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 21-22.

İsmail'in Berkyaruk tarafına geçmesini sağlamıştır. Nitekim Gümüş Tekin Candar, Aksungur ve Bozan gibi emirlerin de bulunduğu bir sohbet sırasında Berkyaruk'u tahttan indirmek niyetinde olduğunu açıklayan İsmail tepkiyle karşılanmış ve orada bulunan emirler tarafından öldürülmüştür. Berkyaruk'da böylelikle hanedan mensubu bir taht iddialısından kurtulmuştur. Bu olaya karşısında kardeşi Zübeyde Hatun ise, İsmail'in kötü niyetli olduğunu bildiğinden tepki göstermemiştir¹⁰²⁶.

3.8.2. Berkyaruk-Tutuş Mücadelesi (1092-1095)

Sultan Berkyaruk'un hükümdarlığı döneminde saltanat için mücadele ettiği hanedan mensuplarından birisi de amcası Melik Tutuş'dur¹⁰²⁷. Tutuş, kardeşi Melikşah öldüğünde Suriye bölgesinde hüküm sürmektedir. Bu bağlamda Melik Tutuş'un Selçuklu tahtına geçme isteği şu şekilde cereyan etmiştir: O, Sultan Melikşah'a itaatini bildirmek ve onun teveccühünü kazanmak için Dımaşk (Şam)'tan Bagdat'a hareket edip Fırat nehri yakınlarındaki Hit kasabasına geldiği sırada Sultan Melikşah'ın ölüm haberini almış, bu haber üzerine diğer taht iddialıları gibi onunda aklında Selçuklu Sultanı olma fikri tezahür etmiştir. Bu minvalde Bagdat'a gitmekten vazgeçen Tutuş, o an bulunduğu Hit kasabasında Sultanlığını ilân ederek adına hutbe okutmuş ve ülkeye hâkim olabilmek için hazırlıklarını tamamlayıp tekrar Dımaşk'a doğru yola çıkmıştır¹⁰²⁸.

Tutuş, ayrıca Halep Valisi Aksungur, Urfa Valisi Bozan (Buzan) ve Antakya Valisi Müeyyidüddevele Yağısıyan'a da mektuplar göndererek durumu bildirmiş ve kendisine itaat etmelerini istemiştir. Bu haber üzerine Aksungur, Tutuş ile aralarının kırık olmasına karşın Sultan Melikşah'ın çocuklarının küçük olmasından ve aralarında anlaşmazlık olmasından ötürü ve kendisinin de Tutuş'a karşı koyacak gücünün olmamasından bu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır¹⁰²⁹. Öte yandan Aksungur, Yağısıyan ve Bozan'a da mektuplar gönderip Tutuş'un tarafında olmalarının en hayırlısı olacağını teklif etmiş, bu iki Vali de Aksungur'un kararı doğrultusunda

¹⁰²⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 192-193; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 73; Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 58; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 176; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 144.

¹⁰²⁷ Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 58; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 145.

¹⁰²⁸ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 188-189; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 137-138.

¹⁰²⁹ SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 78-81; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 137-138.

Tutuş'a biat edip şehirlerinde onun adına hutbe okutmuşlardır. Böylelikle Tutuş hiç zahmete girmeden Kuzey Suriye'nin hâkimiyetini eline almıştır¹⁰³⁰.

Hâkimiyet alanını sürekli genişleten Tutuş, Aksungur ve Yağısıyan'ın katılımıyla güçlenerek Ukaylogulları'nın yönetimindeki Rahbe şehrini kuşatmış burasını aman ile teslim almıştır. Öte yandan Rakka da aynı şekilde Tutuş'a teslim olmuştur (Şubat 1093). Nitekim Nusaybin'i almaya çalıştığı sırada burada direnişle karşılaşmıştır¹⁰³¹.

Nusaybin Valisi huzuruna gelerek itaatini bildirmiştir fakat halk buna rağmen Tutuş'a olan düşmanlığından ötürü ona hakaretler yağdırmış şehre almamak için ellerinden geleni yapmışlardır (Mart 1093). Bu minvalde ortaya çıkan savaşta rivayetlere göre Tutuş'un askerleri kimseye acımamış ve 20 kadar büyük Arap Emiri ile 2 bin kişiyi kılıçtan geçirmişlerdir¹⁰³². Hatta kurtulmak ümidiyle câmi ve mescitlere sığınanları bile öldürerek şehri yağmalamışlardır¹⁰³³. Bu olayın ardından Tutuş, Nusaybin'in yönetimini Ukayliler'den Muhammed bin Şerefüddeve Müslim bin Kureyş'e teslim ederek Musul'a doğru hareket etmiştir¹⁰³⁴.

Tacuddevle Tutuş, Nusaybin'i ele geçirdikten sonra Musul hâkimi İbrahim bin Kureyş'e haber göndererek Bagdat'a geçebilmesi için kendisine yol vermesini ve hutbeyi kendi adına okutmasını istemiştir. Fakat İbrahim bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Tutuş, beraberindeki Emirlerle Musul'a doğru harekete geçmiştir. İki tarafın kuvvetleri 2 Nisan 1093 tarihinde Musul'a bağlı Mudayyi mevkiinde karşılaşmışlardır¹⁰³⁵ İbrahim'in yaklaşık 30 bin kişiye ulaşan asker sayısı karşısında, Tutuş'un 10 bin kişilik ordusu savaşta üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Özellikle Aksungur'un ani bir baskın düzenlemesiyle birçok Arap askeri öldürülmüş böylelikle Tutuş tarafı galip gelmiştir. Savaş sonunda esir alınan İbrahim ve amcası Mukbil ile birçok Ukayli Emiri, Tutuş'un emri ile öldürülmüştür¹⁰³⁶.

¹⁰³⁰ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 188-189; SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 78-81; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 29-30; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 177.

¹⁰³¹ SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 138-139; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, s. 415-417.

¹⁰³² MATEOS, s. 180-181.

¹⁰³³ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 189; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 146.

¹⁰³⁴ SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, s. 422; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 139 ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 30-31.

¹⁰³⁵ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 190; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, s. 417-419.

¹⁰³⁶ SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 139-140; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 30-31; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset*,

Tutuş'un bütün bu faaliyetlerinin ardında hâkimiyet sahasını genişletip kuvvetini arttırmak niyeti yatmaktadır. Nitekim bu amaca yönelik hareket eden Tutuş, kuvvetini arttırmış ve birçok şehirde adına hutbe okutmayı başarmıştır. Öte yandan artık kendini oldukça güçlü gören Melik Tutuş, Selçuklu tahtına oturmak için gerekli her şeye sahip olduğunu düşünmektedir. Bu minvalde, Selçuklu Sultanı sıfatıyla Bagdat'ta adına hutbe okunması için halife Muktedî'ye haber göndermiştir. Fakat Halifeden gelen habere göre Tutuş hutbe okutmak için gerekli şartlara sahip değildir. Halifeye göre; birinci şart, Horasan ve Masrık Dağının tamamında hükümrân olarak İslam dünyasına hâkim olmalı, ikincisi, kardeş çocuklarından hiçbiri taht iddiacısı olarak ortaya çıkıp kendisine muhalefet etmemeli ve üçüncü şart olarak da İsfahan'daki devlet hazinesine sahip olmalı, şeklindedir. Halife, Tutuş'a bu şartlara sahip olmadıkça, adına hutbe okutmayacağını bildirmiş, ayrıca halife belki de kendi yerini korumak maksadıyla: Kulluk sınırını aşma, bana karşı olan hitâbın kafa tutar ve emreder şekilde olmasın. Eger bizi dinlemezsensinle savaşırız. diyerek de tehditkâr bir cevap göndermiştir¹⁰³⁷.

Halifeden umduğu cevabı alamayan Tutuş, şartların hiçbirine itiraz etmeden uzun zaman önce (1085 tarihinde) Türk emirlerine ikta edilmiş olan Diyarbakır bölgesine doğru yönünü çevirmiştir. Bu sırada Sultan Melikşah'ın ölümünden ötürü şehri teslim alması için Meyafarikîn (Silvan) ileri gelenleri Berkyaruk'a haber göndermişlerdir. Fakat Berkyaruk onlara bizzat geleceğini bildirdiği halde saltanat mücadelelerinden fırsat bulup gidememiştir. Bir süre bekleyen Meyafarikîn ileri gelenleri Sultandan haber çıkmayınca bir toplantı tertipleyerek şehri kardeşi Tutuş'a teslim etmenin mantıklı olacağına karar kılmışlar ve Tutuş'a haber göndermişlerdir. Aldığı habere sevinen Tutuş birkaç gün içinde Diyarbakır yoluna koyulmuştur¹⁰³⁸. Tutuş bu hareketinde Cehiroğulları'ndan Ebu'l-Hasan'ın elinde bulunan Cizre ve Âmid'i işgal etmiş, buna karşılık Ebu'l-Hasan'a ikta olarak Nusaybin'i vermiştir¹⁰³⁹.

Teşkilat ve Kültür, s. 178; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 146.

¹⁰³⁷ SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, s. 418-419; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 178; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 33-34.

¹⁰³⁸ SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 141-412; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 33-34.

¹⁰³⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 178-179.

Daha sonra Tutuş, büyük bir orduyla Meyafarikîn üzerine yürümüş ve hiçbir zorlukla karşılaşmadan Nisan 1093 tarihinde şehri ele geçirmiştir¹⁰⁴⁰.

Tutuş, Diyarbekir ve civarında hâkimiyet kurduktan sonra Aksungur, Bozan ve Yağısıyan ile birlikte Azerbaycan yönüne hareket ederek buraları da hâkimiyeti altına almak istemiştir. Nitekim yolu üzerinde bulunan bütün şehir ve kaleler kendisini Sultan olarak kabul edip hizmetine hazır olduklarını bildirmeleri, ne yazık ki Tutuş'un iktidar hırsını iyice körüklemiştir. Bu sırada bütün olan biteni takip eden Berkyaruk, Tutuş'un Büyük Selçuklu tahtına göz dikerek Tebriz'e kadar geldiğini öğrenmiş, gerekli askeri hazırlığı yaptıktan sonra amcasına engel olmak için Rey yakınlarına konuşlanmıştır¹⁰⁴¹. Diğer taraftan Aksungur'un, Berkyaruk'tan haberdar olması bütün işleri tersine çevirmiştir. Çünkü Aksungur, Tutuş'a katıldığında Selçuklu tahtı için başka birisinin olmadığını bilmektedir. Zaten arasının iyi olmadığı Tutuş'dan ayrılmak için eline fırsat geçen Aksungur, Emir Bozan'ı da ikna ederek Berkyaruk'un saflarına dâhil olmuşlardır. Bu durum karşısında zayıflayan Tutuş, yeğeni ile savaşmayı göze alamayarak kendine sadık kalan Antakya Valisi Yağısıyan ile yeni kuvvetler toplamak maksadıyla Antakya'ya dönmüş bir müddet sonra da Dımaşk'a gitmiştir (Kasım-Aralık 1093)¹⁰⁴².

Nitekim yeğeni Berkyaruk ile karşı karşıya gelmeyi göze alamayan Tutuş, Selçuklu tahtına yönelik amaçlarından ödün vermeden Dımaşk'da kuvvet toplamaya devam etmektedir. Öte yandan kendisini Berkyaruk'a karşı yalnız bırakan ve saf değiştiren Aksungur ve Bozan'ın Halep ve Urfa'ya döndüklerini ve buralarda hutbeyi Berkyaruk adına okuttuklarını öğrenen Tutuş, intikam almak amacıyla kuvvetlerini toplayarak Mart 1094'de Dımaşk'tan ayrılmış, aynı zamanda Antakya emiri Yağısıyan'ı da yanına alarak (Tutuş, Yağısıyan'ın kızını oğluna alıp akrabalık bağı kuvvetlendirmiştir) emirlerin üzerine yürümüştür.¹⁰⁴³

Halep yakınlarına kadar gelen Tutuş, burada askerlerine Aksungur yönetimindeki ekinlikleri hayvanlarına yedirmelerini ve buraları yağmalamaları

¹⁰⁴⁰ MÜNECCİBAŞI, I, s. 73; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 190-191; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 148, SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler*, I, s. 420-423.

¹⁰⁴¹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 190-191; MATEOS, s. 181; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler* I, s. 420-423; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 144-145.

¹⁰⁴² SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 179-180; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 148; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 34-36; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 74-75.

¹⁰⁴³ SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 81; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 181-182; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 149-150.

emrini vermiştir. Bu durumdan haberdar olan Aksungur derhal Berkyaruk'tan yardım talebinde bulunmuş, Berkyaruk'da ona Gürboğa (Kürboğa) ile Urfa hâkimi Bozan'ın yanı sıra Rakka Emiri Abakoğlu Yusuf'u yardım etmesi için göndermiştir¹⁰⁴⁴. Berkyaruk'un emri ile gelen yardımcı kuvvetlere ilâveten Kilâbogulları kabilesinden Sibl bin Câmi, Mübarek bin Sibl, Muhammed bin Zaide ve Halep şehri yerli muhafız birlikleriyle bazı Deylemliler ve Horasanlı askerler de Aksungur'un ordusuna katılmışlardır. Böylece Aksungur'un emrinde toplam 6 bin kişilik süvari ve piyadeden oluşan tam teçhizatlı bir ordu oluşmuştur. Tutuş ise yanında yeni akrabası Yağısıyan ile beraber hemen hemen denk kuvvetlerle onun karşısında durmaktadır¹⁰⁴⁵.

Nihayet iki ordu 27 Mayıs 1094 tarihinde Halep önlerinde karşı karşıya gelerek çarpışmaya başlamışlardır. Nitekim Aksungur'un yardımına gelen Bozan ve Kürboğa savaşta tam manası ile girişken davranmamaları ve Abakoğlu Yusuf'un da saf değiştirmesi, Aksungur'un kısa süre içerisinde zayıflamasına sebep olmuştur. Fırsattan istifade eden Tutuş son hamlesini yaparak Aksungur'u bozguna uğratmıştır. Savaş sonrası esir düşen birçok Emir içerisinde Aksungur ve Veziri Ebu'l-Kasım'da bulunmaktadır. Tutuş hiç tereddüt etmeden intikam hırsıyla Aksungur ve diğer esirleri öldürmüştür¹⁰⁴⁶.

Öte yandan Halep'e sığınıp Berkyaruk'tan yardım talep eden Kürboğa ve Bozan, Tutuş ile savaşmak için plan yapmakta ve Berkyaruk'un gönderdiği yardımcı kuvvetleri beklemektedirler. Nitekim bazı askeri birlikler Tutuş ile anlaşmayı tercih edip şehri ona teslim etmek hususunda ısrarcı davranmış ve şehrin Antakya kapısını Tutuş ve askerlerine açmışlardır. Şehre giren Tutuş ile emirler karşı karşıya gelmiş ve amansız mücadele neticesinde daha zayıf olan Bozan ve Kürboğa tarafı mağlup olmaktan kurtulamamıştır (29 Mayıs 1094). Savaş sonrası esir edilen emir Bozan'ın, Tutuş'un emriyle boynu vurulurken; Kürboğa ise Emir Üner'in ricasıyla ölümden kurtularak kardeşi Altuntaş ile Hıms (Humus)'ta hapse atılmıştır¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴⁴ Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 58; SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 82; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, s. 425-426; DEMİRKENT, *Işın, Urfa Haçlı Konluğu Tarihi*, 1990, s. 41-44.

¹⁰⁴⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 181-182; SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 82-83.

¹⁰⁴⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 196-197; SEVİM, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 82-83; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 75; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 150; A ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 37-38; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 146-148.

¹⁰⁴⁷ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 198; Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 58; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 181-182; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 75;

Melik Tutuş'un iktidar ve intikam hırsı ile yapmış olduğu bu işlerin ardından kendine muhalif olan ve destek olmayan emirleri ortadan kaldırmış ve Halep bölgesine tamamen hâkim olmuştur. Bu sırada güçlenip genişlemesinden ve Berkyaruk'a karşı savaşabilecek konuma geldiğini düşünerek Halifeye tekrar haber göndermiş ve hutbenin kendi adına okutulmasını istemiştir. Emir Aksungur ve Bozan gibi güçlü muhaliflerini ortadan kaldıran Melik Tacuddevle Tutuş, Harran, Urfa, el-Cezire, Diyarbekir, Ahlât, Azerbaycan ve Hamedan'a hâkim olmuş ve bu esnada Berkyaruk'la küçük bir karşılaşma neticesinde onu yenmesi Bağdat tarafından duyulunca Bağdat Şihnesi Ay-Tekin Cab'ın da ısrarları ile Ekim-Kasım 1094 tarihinden itibaren üç buçuk yıl kadar süreyle hutbeler Tutuş adına okunmaya başlanmıştır¹⁰⁴⁸.

Melik Tutuş'un kuvvet toplayıp güçlenmesi daha önce İsmail bin Yakuti ile ittifak yapan Terken Hatunun dikkatlerini çekmiş ve oğlu Mahmud'un Selçuklu Sultanı olabilmesi için Tutuş'a mektup göndererek onunla, evlenmek vaadi ve mal varlıklarını onunla paylaşma şartları ile ittifak yapmak istemiştir. Öte yandan haberi alan Melik Tutuş, elini daha da güçlendirmek adına Terken Hatunun bu teklifini derhal kabul etmiştir. İki taraf İsfahan'da buluşmak için yola koyulmuşlardır nitekim Hamedan'a kadar gelen Tutuş burada, yolda hastalanıp geri dönmek zorunda kalan ve bir müddet sonra da (Eylül-Ekim 1094) ölen Terken Hatunun haberini alınca bu ittifak fikri başlamadan bitmiştir. Öte yandan Hatunun yanında bulunan askerlerin bir kısmı Berkyaruk'un tarafına geçerken diğer kısmı da Melik Tutuş'u tercih etmişlerdir. Terken Hatunun ölmesi ile Berkyaruk'un saltanat iddialıcısı olan küçük kardeşi de doğal sebeplerden ötürü bu mücadeleden çekilmiştir. Nitekim Melik Tutuş sorunu hala varlığını korumaktadır. Bu minvalde Berkyaruk ile amcası Tutuş nihai karşılaşmayı 1095 yılı başlarında gerçekleştirmişlerdir¹⁰⁴⁹.

3.8.2.1. Tutuş'un Sonu-Rey Savaşı (26 Şubat 1095)

Melik Tutuş, Hamedan'a geldikten sonra Tekten Hatunun ölümü üzerine kendisine katılan askerler sayesinde sayısı oldukça artmıştır. Öte yandan Abakoğlu Yusuf'u kendine Şihne olarak seçen ve onu halifelik makamı Bağdat'a göndererek

ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 151; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 38-39.

¹⁰⁴⁸ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 198-199; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 39-40; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 182; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 75; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 151.

¹⁰⁴⁹ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 75; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, s. 428-429; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 150-151.

kendi adına hutbe okutulmasını isteyen Tutuş, bu isteğini gerçekleştirememiştir¹⁰⁵⁰. Çünkü gerek Berkyaruk'un Şihnesi Ay-Tekin gerekse Halife, Yusuf'un şehre girişine izin vermemiştir. Yusuf da gördüğü bu muamele karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda elini daha da güçlendirmek isteyen Tutuş, Dımaşk'da bulunan oğlu Rıdvan'a mektup göndererek derhal bütün kuvvetleri ile yanına gelmesini söylemiştir.¹⁰⁵¹

Bu sırada Nusaybin'de bulunan Berkyaruk, Tutuş'un bu gidişatını durdurabilmek amacıyla harekete geçmiş, nitekim yanındaki kuvvetleri hesaba katmamıştır. Çünkü yaklaşık bin kişilik kuvvetine karşı Tutuş'un emrinde 50 bin kişilik bir askerî güç bulunmaktaydı¹⁰⁵². Nitekim Tutuş, Ekim-Kasım 1094 tarihinde, yeğenin bu hareketini haber alır almaz Bağdat'a yaklaşık 40-50 km mesafede Abakoğlu Yusuf ve kardeşi Yakub'u, Berkyaruk'u karşılamaları ve durdurmaları için göndermiştir. Bu öncü birlikler ile zaten zayıf olan Berkyaruk arsında çıkan savaşta yenilen Berkyaruk tamamen kimsesiz kalmıştır¹⁰⁵³. Yanında sadece bazı Emirler (GümüşTekin Candari, Porsuk, Yaruk) kalan Berkyaruk devam ederek İsfahan'a kadar gelebilmiş bu sırada şehri yöneten kardeşi Mahmud'un adamlarından yardım istemiştir. Fakat onlar da Berkyaruk'u şehre almamışlardır¹⁰⁵⁴.

Nitekim daha sonra Mahmud'un Sultan olabilmesi için Berkyaruk'u ortadan kaldırmayı planlayan Terken Hatun taraftarları Berkyaruk'u şehre almışlardır. Bu amaç uğrunda Emir Üner ve Bilge Beg, Berkyaruk'u Meydan Köşkünde tutuklayarak gözlerine mil çekilmesine karar vermişlerdir¹⁰⁵⁵. Tam bu sırada zaten ağır bir çiçek hastalığı geçiren kardeşi Mahmud'un ölme ihtimali düşünülerek bu kararlarını ertelemişlerdir. Nitekim Ekim-Kasım 1094 yılında çiçek hastalığına yenik düşen Mahmud ölünce, Berkyaruk ölümden kurtulmuş hatta Selçuklu Sultanı olma yolunda önemli miktarda taraftar kazanmıştır¹⁰⁵⁶.

Melik Mahmud'un ölümü üzerine hapisten çıkarılıp tahta oturtulan Berkyaruk canını kurtarmıştır. Nitekim o dönem kol gezen ağır çiçek hastalığına onun da

¹⁰⁵⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 182-183.

¹⁰⁵¹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 151-152.

¹⁰⁵² İBNÜ'L-ESİR, X, s. 198-199.

¹⁰⁵³ SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 152; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 41.

¹⁰⁵⁴ Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 58.

¹⁰⁵⁵ er-RÂVENDÎ, s. 138-139; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 152-153.

¹⁰⁵⁶ er-RÂVENDÎ, s. 139; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 199; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler, I*, s. 430.

yakalanması Berkyaruk'u oldukça hırpalamıştır. Neyse ki kısa süre sonra iyileşen Berkyaruk, Selçuklu tahtının kontrolünü eline almıştır¹⁰⁵⁷.

Bu bağlamda Berkyaruk, Terken Hatun ve ondan bir ay sonra da oğlu Mahmud'un ölümüyle taht mücadelesindeki iki önemli rakibinden kurtulmuştur. Berkyaruk, kardeşi Mahmud'dan yana oldukları için kendisine muhalefet eden emirlerin büyük bir kısmının desteğini alarak, aynı zamanda farklı sebeplerden dolayı da Tutuş'a düşman olanların tamamının desteğini alarak iyice güçlenmiş ve başkent İsfahan'a hâkim olmayı başarmıştır¹⁰⁵⁸.

Bundan sonra Berkyaruk veziri Müeyyidülmülk'ün yazıp bütün Irak ve Horasan Emirlerine gönderdiği mektuplarla Berkyaruk'a katılım sayısını arttırmış ve bu saltanat mücadelesinde onun yanında olmaları için sözler almıştır. Bu durumda iyice güçlenen Berkyaruk, amcası Tutuş ile savaşabilecek duruma gelmiştir¹⁰⁵⁹.

Bu sıralarda Rey'e hâkim olan Tutuş kendisine karşı hareket eden yeğenin haberini alınca şehirden yaklaşık 60 km uzaklıktaki Taşlı köyü mevkiinde savaş düzeni almıştır. Çok geçmeden ordusu ile gelen Berkyaruk, amcası Tutuş ile arasındaki öncü kuvvetlerin çarpışmalarının ardından asıl askeri kuvvetleri ile 26 Şubat 1095 tarihinde karşı karşıya gelmişlerdir¹⁰⁶⁰.

Bu bağlamda savaş esnasında Berkyaruk'un yanında başta veziri Müeyyidülmülk olmak üzere, Emir Üner, Bilge Beg, Yaruk, Bekçur, Âhur gibi devletin ileri gelen Emirleri bulunurken, amcası Tutuş'un yanında ise, Veziri Fahrülmülk, oğlu Dukak, Tuğ-Tekin, Yağısıyan, Abdürrezzakoğlu Abdüdevle Abak, Abakoglu Yusuf, Cenahuddevle Hüseyin gibi Emir ve Kumandanlar bulunmaktadır¹⁰⁶¹.

Nihayet asıl savaş zikredilen tarihte başlamış ve amansız bir şekilde sürmüştür. Savaşın bir anında Berkyaruk tarafının Sultan Melikşah'ın sancağını açması savaşın gidişatını değiştirmiştir. Çünkü sancağı gören Tutuş taraftarlarının çoğu Berkyaruk'un saflarına geçerken kuvvet kaybeden Tutuş, bunun üzerine

¹⁰⁵⁷ Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 58-59; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 41-42.

¹⁰⁵⁸ SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 154; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler*, I, s. 431.

¹⁰⁵⁹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 206-207; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 42-43.

¹⁰⁶⁰ SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler*, I, s. 431-432.

¹⁰⁶¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 184-185.

akrabası ve fedakâr dostu Yağısıyan'ın da saf değiştirmesi ile hepten çaresiz ve güçsüz kalmıştır.¹⁰⁶².

Tutuş, hiç beklemediği bir anda ortaya çıkan bu durum karşısında, yanındaki az bir kuvvetle çarpışmayı sürdürmeye çalışmıştır, ancak etrafı Berkyaruk'un askerleri tarafından sarılmış ve çok zor bir durum içerisine girmiştir. Bu esnada Tutuş'un atı, çarpışmalar sırasında daha önce oğlunu gözleri önünde öldürmüş olduğu ve bu nedenle öç almaya çalışan Bekçur adlı bir emir tarafından yaralanmıştır. Tutuş, atı yaralanınca dengesini kaybederek yere düştüğü halde çarpışmaya devam etmiş fakat çok geçmeden Sungurca isimli bir emir, hiç tereddüt etmeden onun üzerine yürüyerek Tutuş'un başını gövdesinden ayırarak hayatına son vermiştir.¹⁰⁶³.

Savaşta sonra Tutuş'u mağlup eden amcası Berkyaruk artık karşısında hiçbir taht iddiası olmadığı için Selçuklunun Sultanı konumuna yükselmiştir. Yine savaş sonrası merhametli davranan Sultan Berkyaruk, çoğu emiri ve tutsakları serbest bırakarak onları affetmiştir.

Bu bağlamda Selçuklu saltanat mücadelesi içerisinde oldukça başarı gösterdiği görülen Melik Tutuş'un, saltanat yolunda kurban gitmesinin, belki de sert mizaçlı oluşu ve acıma duygusunu pek kullanmamasından kaynaklı olabileceği akıllara gelmektedir. Yine Tutuş'un saltanat hırsı ile hareket ederek ele geçirdiği şehirlerde halka iyi davranmaması, onları göz kırpmadan öldürebilmesi ve yine emri altındaki emirler ile zalim yönünü ön plana çıkararak ilişki kurması, hem halkı hem de emirleri ona karşı soğutmuştur. Diğer yandan son Rey savaşında Melikşah'ın sancağının açılması da bütün bu sebeplerin somut delili olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü sancağı gören emirler ve askerlerin saf değiştirmesi, Melik Tutuş'un sonunu getiren en önemli etkidir.

3.8.3. Berkyaruk-Arslan Argun'un Mücadelesi (1095-1097)

Sultan Alparslan'nın oğullarından biri olan ve babasının hükümdarlığı sırasında Harezm bölgesinin valiliğini yapan Arslan Argun, kardeşi Melikşah'ın saltanatına kadar bu bölgede valilik yapmıştır. Babası Alparslan'ın ölümünden sonra ise kardeşi Melikşah ona, önce Hamedan'ı daha sonra da Save bölgesini ikta olarak

¹⁰⁶² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 154-155.

¹⁰⁶³ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 207; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 75-76; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 185; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 155; SEVİM, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Makaleler I*, s. 432-434; SEVİM, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 155-156.

vermiştir¹⁰⁶⁴. Daha sonra ise Sultan Melikşah'ın yani kardeşinin ölümü üzerine oluşan otorite boşluğunu klasik hanedan üyesi mantığı çerçevesinde hükümdar olmak niyetiyle değerlendirmek isteyen Arslan Argun, vakit kaybetmeden Bağdat'dan Hamedan'a gidip bu otorite boşluğunu kendi sultanlığı ile taçlandırmak isteyerek harekete geçmiştir¹⁰⁶⁵. Hamedan'a varan Arslan Argun burada bir grup askerin de kendisine katılmasıyla kuvvet sayısını arttırarak Nişabur'a doğru yola çıkmıştır. Fakat Nişabur'daki şehir halkı Arslan Argun'u kabul etmeyerek onu şehre sokmamışlardır. Bunun üzerine Nişabur'da ilgi göremeyen Argun vakit kaybetmeden şehirden ayrılarak Merv'e yönelmiştir¹⁰⁶⁶. Merv şehrinin şihnesi olan Emir Kodan (veya kovdan) ve Emir Yaruktaş Arslan argunu karşılayarak şehri herhangi bir zorluk çıkarmadan kendisine teslim etmiş ve askeriyle birlikte ona bağlı olduklarına bildirmişlerdir¹⁰⁶⁷.

Merv'de bir süre kalan Argun daha sonra Belh'e geçmiş ve bu sırada Belh'te bulunan Berkyaruk taraftarı olan Fahrülmülk bin Nizamülmülk, onunla boy ölçüşmeyeceğini anlayınca şehri ona bırakarak terk etmiştir. Belh'in de kendi hükümdarlığına geçmesi ile gücüne güç katan Arslan Argun böylelikle Belh, Tirmiz ve Nişabur gibi şehirlerle birlikte Horasan'ın tamamına egemen olmuştur. Bu yerlerin ele geçirilmesi ile güçlenen Arslan Argun, Berkyaruk'a mektup göndererek Sultanlığını tanıdığını lakin dedesi Çağrı Bey Davud gibi iktası olan Nişabur, Belh, Tirmiz ve Horasan'ın aynı şekilde kendisine ikta olarak verilmesi ve ona yüksek miktarda para göndereceğini buna karşılık kendisi ile hükümdarlık mücadelesine girişmeyeceğini dile getirmiştir¹⁰⁶⁸. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Berkyaruk başında bulunan ciddi meselelerden ötürü mektuba olumlu cevap vermiş ve böylelikle Arslan Argun'u geçici de olsa durdurmayı başarmıştır. Çünkü o, bu esnada Terken Hatun (kardeşi Mahmud) ve Tutuş gibi rakipleri ile mücadele içindedir.

Nitekim Arslan Argun aradan çok zaman geçmeden Müeyyidülmülk'ü vezirlikten azledip yerine onun kardeşi Fahrülmülk bin Nizamülmülk'ü atayan Berkyaruk'un bu hamlesini bahane ederek aralarındaki antlaşmayı bozmuştur. Öte

¹⁰⁶⁴ BUNDÂRÎ, s. 231-233; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 187-188.

¹⁰⁶⁵ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 77-78.

¹⁰⁶⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 219; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 77-78; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 188.

¹⁰⁶⁷ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 47-48; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 157.

¹⁰⁶⁸ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 34-35; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 47-48; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 78.

yandan Nizamülmülk'ün oğullarından İmadülmülk Ebul-Kasım da Arslan Argun'a katılarak ona vezir olmuştur¹⁰⁶⁹.

Bu gelişmeler üzerine Batıdaki taht mücadelelerinden başarıyla çıkan Sultan Berkyaruk, aralarındaki antlaşmayı bozan Arslan Argun'u görevinden almak ve onunla savaşın problemi kökünden halletmek üzere Alparslan'ın oğullarından amcası Böri-Pars (Böribars)'ı, Emir Mesud ve Altuntaş ile birlikte Horasan'a göndermiştir. Horasan sınırlarına ulaşan Böri-Pars ve beraberindekiler orada da yeni katılımlar ile birlikte güçlerine güç katmışlardır. Horasan yakınlarında yapılan mücadelede Böri-Pars ve beraberindekiler, ilk etapta Arslan Argun'u mağlup ederek Horasan'ın büyük bir bölümünü hâkimiyetleri altına almışlar, mücadelede bozguna uğrayan Arslan Argun da Belh şehrine çekilmek zorunda kalmıştır¹⁰⁷⁰. Nitekim savaştan bir süre sonra işler tersine dönmeye başlamıştır. Çünkü Böri-Pars, Emir Altuntaş'ın, Emir Mesud ve oğlunun halk tarafından saygı görmelerini ve Türkmenler üzerindeki güçlü nüfuzlarını kıskanarak onları öldürttü ve bu durum onun otoritesini zayıflatmıştır¹⁰⁷¹. Bu esnada Belh'te kendine büyük bir kuvvet toplayan Arslan Argun Merv üzerine yürüyerek burayı birkaç gün kuşattıktan sonra ele geçirmiştir. Haberi alan Bör-Pars derhal Herat'tan hareket ederek Arslan Argun'un üzerine yürümüştür. İki kardeş arasında Aralık 1095 yılında yapılan ikinci savaşta bozguna uğrayan Böri-Pars, Arslan Argun tarafından esir alınarak Tirmiz'de hapse atılmıştır. Nitekim Arslan Argun kararından vazgeçerek yaklaşık bir yıl sonra kardeşi Böri-Pars'ı Türk hâkimiyet geleneğine göre yayın kirişi ile boğdurtarak hayatına son vermiştir¹⁰⁷².

Böri-Pars'ın yenilmesinden sonra Berkyaruk yeniden bir harekât hazırlığına girişmiştir. Kardeşi Melik Sencer ile birlikte Atabeg Kumaç'ı kurduğu yeni bir orduyla amcası Arslan Argun'un üzerine yollayarak artık bu duruma son vermek amacıyla kendisi de bir müddet sonra onlara katılmıştır (1096)¹⁰⁷³.

Nitekim kaynakların anlattığına göre Arslan Argun emrinde çalışan insanlara zalimane bir tavır sergilediği için ondan herkes korkuyor ve onu pek de sevmiyorlardı. Rivayet odur ki; birgün (3 Şubat 1097 günü) Merv'de bulunan Argun, hizmet etmesi için bir kölesini (askerini) çağırması, fakat geç gelen kölesine kızıp onu

¹⁰⁶⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 188.

¹⁰⁷⁰ BUNDÂRÎ, s. 234; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 220. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 77.

¹⁰⁷¹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 188-189; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 49; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 157.

¹⁰⁷² Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 36; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 188.

¹⁰⁷³ RÂVENDÎ, s. 140; BUNDÂRÎ, s. 235

dövünce de köle hançeriyle Argun'u öldürmüştür. Daha sonra yakalanan köle sorgulandığında “Halkı onun zulmünden kurtarmak için” öldürdüğünü dile getirmiştir. Yaşanan gelişmeler zaten Argun problemini ortadan kaldırmak isteyen Beryaruk'un işine yaramıştır. Sonuç olarak Arslan Argun'un kendisi ile mücadele etmeden ortadan kalkması ona rahat bir nefes aldırılmış, böylelikle taht varisi olan birisi daha engel olmaktan çıkmıştır¹⁰⁷⁴.

3.8.4. Berkyaruk-Muhammed bin Süleyman'ın Mücadelesi (1096-1097)

Arslan Argun'un isyanının bastırılmasının ardından Selçuklu Devleti'nin doğusunda taht iddiacısı olan birisi daha isyan etmiştir. Bu kişi Emir-i emiran ünvanını taşıyan Muhammed bin Süleyman bin Çağrı Bey'dir¹⁰⁷⁵. Gaznelilerin teşvik ve tahriklerinin yanı sıra Arslan Argun'un damadı olması isyanına temel oluşturmuştur. Melikşah'ın amcazâdesi olan Muhammed bin Süleyman, devletin başında bulunan Berkyaruk'un merkezden uzaklaşıp Horasan'a gittiği bir dönemde ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak isyan etmiş ve Belh'e gitmiştir¹⁰⁷⁶. Bu sırada Gazne hükümdarı İbrahimden de kendisine yardım etmesini isteyen Muhammed bin Süleyman, İbrahim'in Horasan'ın ele geçirilmesi halinde adına hutbe okutmak şartıyla ona fillerden oluşan büyük bir ordu ile yardım edebileceğini söylemiştir. Şartı kabul eden Muhammed bin Süleyman, henüz harekete geçmemişken bu gelişmeleri haber alan Sencer tarafından kurgulanan bir baskın ile tutsak alınmıştır. Sencer, onun gözlerine mil çektirilmesi emrini vererek cezalandırılmasını uygun görmüş ve böylelikle yaklaşık yedi ay süren bir isyan da bu sayede (Sencer sayesinde) ortadan kaldırılmıştır (1097)¹⁰⁷⁷.

3.8.4.1. Berkyaruk-Emir Kovdan (Kodan), Yaruktaş ve Üner'in Mücadelesi (1097-1098)

Arslan Argun'un öldürülmesinden sonra, onu destekleyen emirleri saltanat davasında rakiplerine karşı kendisini desteklemeleri şartıyla affeden Berkyaruk, 1097 yılının ikinci yarısında Horasan'dan Irak'a dönerken bu emirlerden bazılarını da

¹⁰⁷⁴ Arslan Argun'un ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bkz. İBNÜ'L-ESİR, X, s. 220; BUNDÂRÎ, s. 234; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 36; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 77; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 189; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 49; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 158.

¹⁰⁷⁵ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 51-52.

¹⁰⁷⁶ MÜNECCİMBAŞI I, s. 78-79, SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 190.

¹⁰⁷⁷ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 222; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 161.

yanında götürmek istemiştir¹⁰⁷⁸. Nitekim emirlerden Kovdan ve Yaruktaş, Arslan Argun'a verdikleri destekten ötürü hala korkmakta ve Berkyaruk'un onları ilk fırsatta öldüreceğine inanmaktadırlar. Bu sebepten ötürü Irak'a dönen Berkyaruk ile gitmemek için Emir Kodan hasta olduğunu belirterek Merv'de kalmıştır. Öte yandan Berkyaruk'a destek amaçlı yola çıkan Harezmşah Ekinci bin Koçar'da kuvvetleri ile Merv'e gelince Yaruktaş ve Kovdan iyice endişelenmiş aralarında plan yaparak Koçar'ı öldürmeyi düşünmüşlerdir¹⁰⁷⁹. Nitekim bir gece eğlencesinde baskın şeklinde saldıran Emirler Koçar'ı orada öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Harezm'e geçen Emirler, kendilerini Berkyaruk'un gönderdiğini söyleyerek buraya hâkim olmuşlardır. Durumdan haberdar olan ve o esnada Irak'a doğru yol alan Berkyaruk, geri dönmemiştir; fakat Emir-i Dad Habeşi bin Altuntak'ı bir miktar kuvvetle emirlerin üzerine göndermeyi daha uygun görmüştür. Habeşi önce Yaruktaş'ı esir alıp etkisiz hale getirmiştir. Haberi duyan Kovdan kaçarak Sencer'in emrine girmiş bir müddet sonrada burada ölmüştür¹⁰⁸⁰.

Sultan Berkyaruk, emirlerin çıkarmış olduğu bu küçük çaplı sıkıntıyı giderdikten sonra diğer tarafta da Emir Üner'in çevresindeki adamları tarafından (özellikle Terken Hatun taraftarları) kışkırtılması sonucu ortaya çıkan isyanı ile ilgilenmek durumunda kalmıştır (1098)¹⁰⁸¹.

Nitekim Emir Üner, bulunduğu Azerbaycan iktasında isyan ederek Sultan Berkyaruk'a karşı durmuştur. Bütün hazırlıklarını yapıp yola koyulan Emir Üner, bu esnada bir gece suikaste kurban gidince hayatını kaybetmiştir. Bu durumda ortaya çıkan tehlikeden kurtulan Berkyaruk'da rahat bir nefes almıştır¹⁰⁸².

3.8.5. Berkyaruk-Muhammed Tapar Mücadelesi (1099-1104)

Sultan Berkyaruk döneminde saltanat davası ile isyan edenlerden birisi de Berkyaruk'un kardeşi Muhammed Tapar'dır. Sencer ile öz kardeş olan Muhammed Tapar'ın anneleri Safiye Hatundur. Muhammed Tapar babası Melikşah'ın ölümü sırasında onun yanında Bağdat'ta bulunmaktadır. Babasının ölümünden sonra ise

¹⁰⁷⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 190-191; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 51-52.

¹⁰⁷⁹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 223; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 191; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 53.

¹⁰⁸⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 161.

¹⁰⁸¹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 234; Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 60; MÜNECCİMBAŞI I, s. 78-79; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 53-54.

¹⁰⁸² er-RÂVENDÎ, s. 141; MÜNECCİMBAŞI I, s. 79; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 162-163; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 54.

analığı Terken Hatun ve kardeşi Mahmud ile İsfahan'a gitmiştir¹⁰⁸³. Nitekim taht kavgaları yüzünden Terken Hatun ile Berkyaruk arasının kötü olması ve Berkyaruk'un bu sebeplerden ötürü İsfahan'ı kuşattığı bir sırada Muhammed Tapar oradan kaçarak Berkyaruk'un karargâhında bulunan öz annesi Safiye Hatunun yanına gitmiştir (1093)¹⁰⁸⁴. Bu tarihten sonra Berkyaruk'un yanında kalan Muhammed Tapar'a, kardeşi Berkyaruk tarafından Gence ve çevresi ikta olarak verilmiş ve o, Melik olarak burada vazifelendirilmiştir¹⁰⁸⁵.

Bir müddet sonra tapar güçlenmeye başlayınca ve etrafındakilerinde tahrikleri ile Selçuklu tahtına oturmak için saltanatı ele geçirmeyi düşünmüştür. Bu minvalde hareket eden Tapar, kendisine Atabeg olarak verilen Emir Kutlug Tekin'i saltanatı ele geçirmesinde engel görerek öldürmüş, Erran eyaletini ve ona bağlı yerleri de ele geçirmiştir¹⁰⁸⁶. Öte yandan Emir Üner isyanında başarısız olan Müeyyidülmülk, Gence hükümdarı Muhammed Tapar'ın yanına giderek Beryaruk'a karşı isyana teşvik edici sözler söylemesi de Tapar'ın isyan etmesinde etkili olmuştur. Yine kaynakların bize aktardıklarına göre, saltanat mücadelesinde başarılı olamayan Terken Hatun, Muhammed Tapar'ın yanına giderek onu tahrik etmiş, tahtın onun olması gerektiği konusunda aklını çelmiştir¹⁰⁸⁷. Bütün bu etkilerin altında kalan Muhammed Tapar, kendi hükümdarlığı altında bulunan şehirlerde kardeşi Berkyaruk adına okunan hutbeleri kaldırarak, kendi adına okutmaya başlamış, aynı zamanda Selçuklu Sultanı olan Berkyaruk'un yerine kendini Sultan ilan etmiş ve vezirlik vazifesi için de Müeyyidülmülk'ü görevlendirmiştir. Böylelikle Muhammed Tapar saltanat mücadelesinde somut adımlar atarak isyan başlatmıştır¹⁰⁸⁸.

Bu gelişmeler üzerine hükmettiği alanı da genişleten Muhammed Tapar, Berkyaruk ile araları açılan ordudaki askerlerin de kendisine katılmasıyla iyice kuvvetlenmiştir. Hazırlıklarını tamamlayan ve o esnada Harekan'da bulunan Tapar, Beryaruk'un bulunduğu Rey şehrine doğru yola çıkmıştır. Bu harekât haberini alan Sultan Berkyaruk ise emrindeki asker azlığı sebebiyle kardeşi Muhammed Tapar ile mücadeleden çekinmiş ve bulunduğu bölgeden ayrılarak İsfahan'a doğru ilerlemek

¹⁰⁸³ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 79; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 172-173.

¹⁰⁸⁴ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 198.

¹⁰⁸⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 198; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 172-173.

¹⁰⁸⁶ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 36-38; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 79; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 55-56.

¹⁰⁸⁷ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 80; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 198.

¹⁰⁸⁸ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 237-238; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname I*, s. 38; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 173.

zorunda kalmıştır. Fakat İsfahan'a vardığında uzun süren taht kavgalarından dolayı zarar gören ve birçok sıkıntı yaşayan şehir halkı Sultan Berkyaruk'a şehrin kapılarını açmamıştır. Bunun üzerine Berkyaruk, Huzistan'a çekilmek zorunda kalmıştır¹⁰⁸⁹.

Bütün bu gelişmeler ışığında iyice güçlenen Muhammed Tapar'a Bağdat Şihnesi Gevherayin, Emir Çökürmüş, Musul Emiri Kürboğa ve bazı emirlerinde Berkyaruk'tan korktukları için ona katılmaları Tapar'ın gücünü iyice artmıştır. Öte yandan Tapar, elinin güçlü olması sebebiyle Halifeden, Sultanlığının onayını almak için Gevherayin'i, Bağdat'a göndermiştir. Nitekim 4 Kasım 1099 Cuma günü halife el-Mustazhir'in onayı ile Bağdat'ta Muhammed Tapar adına hutbe okutularak Selçuklu Sultanı olduğu resmen ilan edilmiştir¹⁰⁹⁰.

Diğer taraftan Sultan Berkyaruk, küçük kardeşinin yaptıkları karşısında hutbenin tekrar kendi adına okutulmasını sağlamak ve Selçuklu Devleti'nin tek Sultanı olduğunu vurgulamak için Huzistan'dan, Bağdat'a doğru hareket etmiştir. Çok geçmeden kendine katılanlarla Vasıt şehrine varan Berkyaruk burada bir suikast ile karşılaşmış, bu saldırıdan adamları sayesinde kurtulmuştur¹⁰⁹¹. Nitekim 31 Aralık 1099 yılında Hile Emiri Sadaka bin Mezyed'in de yardımları ile Bağdat'da hutbeyi tekrar adına okutmayı başarmıştır¹⁰⁹².

Sultan Berkyaruk adına tekrar hutbe okunmaya başladıktan sonra Muhammed Tapar'ın adamları, Sa'düddeve Gevherayin, İlgazi bin Artuk ve diğer emirler Muhammed Tapar ve Veziri Müeyyidü'l- Mülk'e kendilerine katılmaları için haber göndermişlerdir. Fakat onlar farklı bir yol izleyerek Musul hâkimi Emir Kürboğa ve el-Cezire hâkimi Çökürmüş'ü, Gevherayin'in yanına göndererek karşı bir hamlede bulunmuşlardır. Daha sonra Çökürmüş, Cezire-i İbn Ömer'de karışıklar olduğunu ileri sürerek Gevherayin'den geri dönmek için izin istemiştir. Gevherayin'i de ona izin vermiş, geride kalan komutanlar ise aralarında ağız birliği yaparak birlikte hareket etme kararı almışlardır. Öte yandan da Berkyaruk'a kendilerine katılmaları için haber yollamış, aralarında onunla savaşacak kimsenin olmadığını

¹⁰⁸⁹ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 80; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 199; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 80.

¹⁰⁹⁰ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 80-81; BUNDÂRÎ, s. 89-90; İBNÜ'L-ESÎR, X, s. 238-239; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 59-60; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 59; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 200; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 81.

¹⁰⁹¹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 175.

¹⁰⁹² KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 82.

iletmişlerdir¹⁰⁹³. Bunun üzerine teklife sıcak bakan Berkyaruk, emirlerin yanına giderek gücüne güç katıp bu durumdan avantajlı çıkmıştır¹⁰⁹⁴.

Sonuç olarak emirlerin saf değiştirip Berkyaruk tarafına geçmesiyle eli güçlenen Sultan, daha önce kardeşine karşı savaşmamışken şimdi savaşabilecek güce ulaşmıştır.

3.8.5.1. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında İlk Karşılaşma (15 Mayıs 1100)

Kardeşine bağlı emirlerin kendi safına geçmesi ile güçlenen Berkyaruk, 1100 yılının kış aylarını Bağdat'ta geçirdikten sonra kardeşi ile mücadele etme kudretini kendinde görerek. Nisan ayında savaşmak üzere harekete geçmiştir. Bu harekât dolayısıyla önce Şehrezur'a (Kerkük) gitmiş ve orada üç gün konaklamıştır. Daha sonra çevrede bulunan çok sayıda Türkmenin de kendisine katılımıyla daha da güçlü bir hale gelmiştir. Bu sırada Hamedan reisi Berkyaruk'a bir mektup yollayarak Muhammed Tapar'ın yanında yer alan emirlerin elinden bulunan iktaları ele geçirdiklerini bunun üzerine yardımlarını talep ederek onu Hamedan'a davet etmiştir. Fakat Berkyaruk, gücünü büyük ölçüde kaybeden kardeşiyle bir an önce karşılaşmak niyetinde olduğu için bu teklifi reddederek harekâtına devam etmiştir¹⁰⁹⁵.

Bu minval üzere iki kardeş 15 Mayıs 1100'de Hamedan yakınlarındaki Sefidrud (Aknehir) mevkiinde karşılaşmışlardır. Yaklaşık 20 bin kişilik orduya sahip Tapar'ın birliklerinin merkezinde kendisi ve Emir Sermez yer alırken, sol tarafta Vezir Müeyyidülmülk, sağ tarafında ise Emir-i Ahur İnanç Yabgu ve evlatlığı Ayaz konuşlanmıştır. Berkyaruk'un tarafı ise; merkezde Sultan Berkyaruk ve Veziri Ebu'l-Mehasin, sağ tarafta Sadüddeve Gevherayın, İzzüddeve bin Sadaka ve Sürhab bin Bedir, sol kanatta ise Kürboğa ve diğer askerlerle emirler yer almıştır¹⁰⁹⁶.

Sultan Berkyaruk'un saldırısı ve üstünlüğü ele almasıyla başlayan savaş, İnanç Yabgunun saldırısıyla değişmeye başlamış ve Berkyaruk'un saldıran birlikleri bozguna uğramıştır. Rivayete göre savaş, Berkyaruk lehine devam ederken askerlerin savaşmak yerine ganimet peşine düşmesi ile bir anda aleyhte değişmeye başlamıştır¹⁰⁹⁷. Berkyaruk'un askerleri karşı tarafın çadırlarını yağmalarken,

¹⁰⁹³ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 242; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 175; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 60-61.

¹⁰⁹⁴ İBNÜ'L-ESİR, X, s.243.

¹⁰⁹⁵ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 62; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 176; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 200-201.

¹⁰⁹⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 242-244; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 62-63.

¹⁰⁹⁷ ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 18-19.

Muhammed Tapar'ın sağ kanadında yer alan İnanç Yabgu'nun, Berkyaruk'un ordusunun sol tarafına ve merkezine saldırmasıyla bu kez de Berkyaruk'un ordusu dağılma noktasına geldi ve yer yer çözümler başlamıştır. Öte yandan bozulan birliklerin düzenini tekrar sağlamaya çalışan Gevherayin'in de Horasanlı bir asker tarafından öldürülmesiyle birlikte savaşın üstünlüğü Muhammed Tapar'ın eline geçmiştir. Bu gelişmeler neticesinde ordusu dağılan Berkyaruk hiç ummadığı bir neticeyle karşılaşmış, daha fazla direnemeyerek yanında bulunan yaklaşık 50 kişilik atlı kuvvetiyle birlikte geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Yapılan mücadele sonucunda ne yazık ki Sultan Berkyaruk'un Veziri Ebu'l-Mehasin de esir düşmüştür. Müeyyidülmülk ona çok iyi davranıp ihtiyaçlarını karşılamakla beraber Bağdat amirliğine tayin edeceğine dair söz vermiştir. Ayrıca Bağdat'da tekrar hutbenin Muhammed Tapar adına okutulmasını istemiş ve bu mesajı da Halifeye iletmesini istemiştir. Öte yandan Bağdat'a varan Ebu'l-Mehasin, bu mesajı halife el-Muztahir'e iletmiş, halife de bu isteği kendi çıkarlarını da gözeterek kabul etmiş ve 24-25 Mayıs 1100 tarihinde hutbeyi tekrar Muhammed Tapar adına okutmuştur¹⁰⁹⁸.

3.8.5.1.1. Berkyaruk-Sencer (Sancar) Arasında Savaş

Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasındaki mücadelenin devamı niteliğini taşıyan Berkyaruk-Sencer savaşının çıkışı şöyle olmuştur. Kardeşi ile yaptığı mücadeleyi kaybeden Berkyaruk, yanındaki 50 atlı kuvvet ile birlikte Rey'e geçerek burada yeni kuvvetler toplamayı amaçlamıştır. Nitekim bu amaca yönelik kendi Sultanlığını tercih eden emirlere haberler göndererek ona katılmalarını söylemiştir. Emirelere yapılan bu çağrı sayesinde Berkyaruk, hatırı sayılır bir kuvvet toplamıştır¹⁰⁹⁹. Buradan hareketle İsfarayin şehrine geçerek Damgan'da bulunan Emir Dad Habeşi bin Altuntak'ı yanına çağırmış ve onun da desteğine ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir. Nitekim bu sırada Horasan hâkimiyeti için Melik Sencer ile anlaşmazlığa düşen Habeşi, derhal haber göndererek Berkyaruk'tan kendisine Sencer'e karşı savaşması için destek istemiştir¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁸ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 243-244; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 83; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 176; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 202.

¹⁰⁹⁹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 83; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 177.

¹¹⁰⁰ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 245, MÜNECCİMBAŞI, I, s. 83-84; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 19-20; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 204-205.

Bu haber üzerine bin kişilik atlı birlik hazırlayan Berkyaruk, 20 bin kişilik süvariden oluşan Habeşi'nin ordusuna katılmak için onun yanına gelmiştir. Böylece ordu içerisinde 5 bin kişilik Batınilerden oluşan yaya grubu ile Habeşi, kalabalık ve güçlü bir ordu oluşturmuştur¹¹⁰¹.

Maveraünnehir'de Nuşecan isimli bir şehir önlerinde meydana gelen mücadelede Sencer'in ordusunun merkezinde Emir Rüstem, sol kanadında Emir Gündeniz ve sağ kanadında da Emir Bozkuş yer almıştır. Henüz Mücadelenin ilk safhalarında Berkyaruk'a bağlı birliklerin Sencer'in ordusunun merkezine saldırıp Emir Rüstem'i öldürmesi, Melik Sencer'in ordusunun bozulmasına ve diğer kanatlarına da sirayet etmesine sebep olmuştur¹¹⁰². Melik Sencer'in ordusu tam bozuldu diyecekken, Berkyaruk'un askerleri yine ganimet toplama telaşına düşünce savaşı bırakıp Sencer'in ordugâhını yağmalamaya başlamışlar ve düzenleri ve üstünlükleri ellerinden gitmiştir¹¹⁰³. Olayın seyri bir anda değişmiş, bu durumu fırsata çeviren Emir Bozkuş ve Emir Gündeniz karşı hücumla geçerek Berkyaruk birliklerini bozguna uğratmış hatta kaynaklarda iki dağ arasında kalan birliklerin üzerine su salan Sencer'in zafer kazanmasında bu kurnazlığının da etkili olduğu söylenmiştir. Mağlup olan Sultan Berkyaruk ise yanındaki çok az bir kuvvetle Cürcan ve Damgan taraflarına çekilmek zorunda kalmıştır¹¹⁰⁴.

Savaş esnasında ilk safhalarda üstünlüğü ele alan Berkyaruk, Sencer'in annesini esir alınca Sencer, Berkyaruk'un annesinin intikamını almak için onun karşılığında annesinin öldürülmesinden korkmuştur¹¹⁰⁵. Fakat Berkyaruk, Sencer'in annesini yanına çağırarak kardeşi Sencer'in elindeki tutsak askerlerini serbest bırakması için kendisini esir aldığını, bir cariye olmasından dolayı annesine denk olmadığını ve kardeşinin, askerlerini serbest bırakması durumunda kendisini de salıvereceğini söylemiştir. Bunun üzerine Sencer tutsak aldığı askerleri bırakmış, Berkyaruk'da verdiği sözü yerine getirerek Sencer'in annesini onun yanına göndermiştir¹¹⁰⁶. Bozgun üzerine canını kurtarmak için çevre köylere sığınan Habeşi

¹¹⁰¹ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 63-64.

¹¹⁰² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 178.

¹¹⁰³ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 63-64; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammet Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 19-20.

¹¹⁰⁴ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 244-245; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 64.

¹¹⁰⁵ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 84; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 178; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 204-205; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 83.

¹¹⁰⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 244-245, MÜNECCİMBAŞI, I, s. 83-84; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 64; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammet Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 19-20.

ise kısa bir süre içerisinde Türkmenler tarafından yakalanarak esir alınmıştı. Habeşi kendisini serbest bırakmaları durumunda 100 bin altın vermeyi teklif etmişse de Türkmenler bu teklifi redderek onu Emir Bozkuş'a götürmüşler, Bozkuş ise onu derhal öldürmüştür. Yapılan bu savaş sonucunda Sencer, Horasan'daki en önemli rakibinden kurtulmuş ancak iki kardeşin arası bu mücadeleden sonra açılmıştır. Çünkü Sencer'e karşı Emir-Dâd Habeşi'ye yardım eden Berkyaruk, Sencer'in güvenini kaybetmiş, bu durum da Berkyaruk'un taht mücadelelerindeki en önemli destekçilerinden birini kaybetmesine sebep olmuştur. Öte yandan Sencer'in, Muhammed Tapar'ın safına geçmesi de Berkayruk'un en önemli rakibi karşısında zayıf konuma düşmesine sebep olacaktır¹¹⁰⁷.

3.8.5.2. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında İkinci Karşılaşma (5-7 Nisan 1101)

Kardeşine karşı aldığı yenilgiden sonra Berkyaruk, yanında bulunan çok az bir kuvvet ile Damgan'a geçmiş burada izlemiş olduğu akıllı siyasetten dolayı Emir Çavlı Sakavu ve diğer emirlerin de desteğini alarak emrindeki süvari sayısını yaklaşık 3 bin'e kadar çıkarmayı başarmıştır¹¹⁰⁸. Sonra Huzistan'a geçen Sultan, burada Emir Porsuk'un oğulları İlbegi (İlbeyi) ve Zengi gibi komutanların katılımı ile sayısını ve gücünü arttırmıştır. 2 ay kadar burada konaklayan Sultan, daha sonra sonra Hamedan şehrine doğru yola çıkmıştır¹¹⁰⁹. Diğer yandan Emir Ayaz'ın üvey babasını öldürmekle suçladığı Müeyyidülmülk'ün de Muhammed Tapar tarafında olması, Emir Ayaz'ın, Berkyaruk tarafını seçmesine sebep olmuştur. Bu minvalde Ayaz yaklaşık 5 bin atlı ile ona katılmak için Hamedan'a gelmiştir¹¹¹⁰. Bu katılımlar sonucunda Berkyaruk eski gücüne kavuşmuş ve kardeşi ile savaşmayı göze almıştır.

Nihayet iki kardeşin ordusu Hamedan'da 5-7 Nisan 1101 tarihinde ikinci kez karşı karşıya gelmişlerdir. Kaynakların aktardığına göre bu karşılaşmada Muhammed Tapar'ın ordusunda yaklaşık 15 bin kişi bulunurken, Berkyaruk'un ordusu 25 ile 50 bin kişiden oluşmaktadır¹¹¹¹. Yine kaynakların bize aktardığına göre şimdiye kadar

¹¹⁰⁷ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 83; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 204-205; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 178.

¹¹⁰⁸ MÜNECCİMBAŞI, I s. 84; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 64.

¹¹⁰⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 178; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 19-20.

¹¹¹⁰ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 65-66.

¹¹¹¹ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 84; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 179; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 204-205.

gerçekleşen saltanat mücadeleleri içerisinde en kanlı ve şiddetli çarpışmalardan biri olan bu savaşta, oldukça fazla kan akmıştır. Savaşın kaderini, Berkyaruk'un askerlerine dağıttığı savunma kalkanları belirlemiştir demek yanlış olmayacaktır. Çünkü Berkyaruk'un sayıca üstün olmasına karşın Muhammed Tapar'ın iyi savaşan askerleri bulunmakta ve bu durum Berkyaruk'un savunmasını kırmaktadır. Acele bir şekilde Hamedan'dan getirilen yaklaşık 8 yük kalkan, Berkyaruk askerlerine dağıtılınca savaşın seyri değişmiş ve galip gelen Berkyaruk olmuştur¹¹¹².

Savaş sonrası elde kalan kuvvetleri ile geri çekilen Muhammed Tapar, Veziri Müeyyidülmülk'ün esir düşmesine engel olamamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Müeyyidülmülk birçok hanedan mensubunun ayaklanmasında etkili olmuş iyi niyetli olmayan birisidir. Nitekim Nizamülmülk'ün oğlu olması onun siyasetten anlamasında etkin rol oynamıştır. Bu bağlamda esir alınan Müeyyidülmülk, Berkyaruk'a haber göndererek elinde olan 100 bin altını ona verebileceğini yalnız canını affedip Vezirlik makamına getirmesi hususunda lütuflarını dilemiştir. Berkyaruk da siyasetten anlayan bu adamı affedip vezirliğe getirmiştir. Nitekim rivayetlere göre bu olayın ertesi günü Sultanın uyuduğunu zannederek etrafındakilere, Müeyyidülmülk'ün yaptıklarını anlatıp, Selçuklu Sultanlarını hamiyetsizlikle suçlayan bir taştdar (hizmetkâr)'ın sözlerini işiten Berkyaruk, bu duruma oldukça öfkelenerek, çadırından çıkmış elindeki küçük bir kılıçla huzuruna çağırıp gözlerini bağlattığı Müeyyidülmülk'ün boynunu vurmuştur. Daha sonra da taştdar'a dönerek "Selçuklu Sultanlarının hamiyetini görüyor musun?" demiştir¹¹¹³.

Netice itibari ile Berkyaruk'un eli güçlendiği ve artık hâkimiyeti yavaş yavaş eline aldığı görülmektedir. Kardeşine karşı kazanmış olduğu zafer onun çevrede saygı görmesine ve Sultan olarak ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Nitekim kardeşi Tapar, saltanat mücadelesinden yine de vazgeçmeyecek ve bu seferde diğer kardeşi Sencer ile oluşturduğu ittifak güç ile Berkyaruk üzerine gelmeye çalışacaktır. Nitekim daha önce Berkyaruk'a kızan ve onun safından ayrılan Sencer de diğer kardeşi Muhammed'e destek vermekten çekinmeyecektir.

Bu bağlamda savaş sonrası Cürcan'a çekilmek zorunda kalan Muhammed Tapar'ın zor durumda ve yardıma ihtiyacı olduğu haberini alan Horasan Meliki Sencer, kardeşinin ondan yardım ve desteklerini istemesi üzerine ona para, elbise,

¹¹¹² Reşidü'd-din Fazlullâh, s. 63-64; İBNÜ'L-ESÎR, X, s. 251; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 65; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 21-22.

¹¹¹³ MÜNECCİMBAŞI, I s. 84-85; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 21-22.

silah ve birçok ihtiyacını göndermiş ve onun yanında ve destekçi olduğunu bildirmiştir. Bundan başka diğer kardeşleri Berkyaruk'a karşı birleşen iki kardeş kuvvetlerini toplayarak Cürcan'da buluşmuş oradan da Nizamiler'in desteğini sağlamak için Rey'e gitmişlerdir¹¹¹⁴.

Diğer yanda ise kazandığı savaş sonrası Rey'e gelen Berkyaruk, sayıları 100 bini bulan askerlerinin ihtiyacını karşılayamamakta ve maddi sıkıntılar çekmektedir. Bundan ötürü Berkyaruk bu askerlerden çoğunu terhis etmiş ve dağıtmıştır. Nitekim bir süre sonra kardeşlerinin ittifakını haber alan ve üzerine geldiklerini duyan Berkyaruk, kendine adam bulmak için önce Hamedan'a oradan Huzistan ve en sonunda da Irak'a doğru gitmiş, fakat umduğu desteği bulamamıştır. Nitekim kendine destek vermeyen Hamedan hâkimi Emir Ayaz, Muhammed Tapar'dan beklediği ilgiyi göremeyince tekrar Berkyaruk saflarına dâhil olmuş bu durum Berkyaruk'un moralini biraz olsun yükseltmiştir¹¹¹⁵. Emir Ayaz'ın desteğini alan Berkyaruk buradan Bağdat'a geçmiş, onları takip eden Sencer-Tapar ittifak kuvvetleri de önce Hamedan'a uğramış burayı yağmaladıktan sonra onlarda Bağdat'a geçmiştir. Bağdat'ta Halifeden maddi destek isteyen ve 50 bin altın alan Berkyaruk, bir yandan kardeşlerinin baskıları diğer yandan da Bâtınilerin faaliyetleri ile de ilgilenmek zorunda kalmıştır¹¹¹⁶.

3.8.5.3. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında Üçüncü Karşılaşma (27 Aralık 1101)

Bağdat'ta bulunan üç kardeş nihayet Tapar-Sencer ittifakının Berkyaruk üzerine saldırması ile artık savaşa dönüşmüştür. Nitekim bu sıralarda ağır bir hastalık geçiren Berkyaruk, kardeşlerinin üzerine geldiği haberini alınca adamları tarafından taşınarak Bağdat'ın batı yakasında bulunan Remle denen yere götürülmüş, doğal olarak da Berkyaruk'un karargâhı buraya kurulmuştur¹¹¹⁷.

Ne yazık ki ordu konaklarken Berkyaruk'un da hastalığı iyice ilerlemiş koma derecesine kadar çıkmıştır. Bunu gören ya da duyan askerler arsında dedikodu çoğalmaya başlamış ve Sultanın her an ölebileceği haberi yayılmıştır. Bu durum

¹¹¹⁴ MÜNECCİMBAŞI, I s. 85; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 180-181.

¹¹¹⁵ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 85-86; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 206-208; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 85-86; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 23-24.

¹¹¹⁶ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 252-253; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 87-89; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 180-181; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 25.

¹¹¹⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 184; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 89-90.

karşısında motivasyonları dağılan askerler savaşı bırakıp Berkyaruk'un ölünce nereye gömüleceğini tartışmaya başlamışlardır. Öte yandan Berkyaruk durum karşısında kendisinin iyi olduğunu, iyileştiğini söyleyip ayağa kalkması askerlerin düşüncelerini değiştirmiştir. Bu sırada Tapar'ın onları takipte olduğunu bilen Berkyaruk tarafı derhal Bağdat'tan ayrılarak Vasıt şehrine geçmişlerdir. Bu şehre varan Berkyaruk sağlığına kavuşmuştur. Nitekim kendisini takip eden kardeşlerinden kurtulmak için burada da uzun süre kalmayarak Dicle nehrinin sınır oluşturduğu Vasıt şehrinin karşı yakasına geçmişleridir. Öyle ki Berkyaruk gücünün azlığından ötürü kardeşleri ile çarpışmamak için onlardan kaçma yolunu seçmiştir. Bunun için geçtiği yollardaki köprülerin tamamını yıktırıştır. Neyse ki Vasıt şehri yaşayanlarının yardımı ile nehrin karşısına geçen Berkyaruk, burada kendini güvene almış ve bazı emirlerin (Porsukoğulları ve Vasıtlı askerlerin) katılımı ile gücünü de toparlamıştır¹¹¹⁸.

Muhammed tapar Bağdat'ta bir süre kaldıktan sonra onun da savaşıacak yeterli güce sahip olmamasından kaynaklı olarak kardeşini takibi bırakıp Hamedan'a doğru yola çıkmıştır¹¹¹⁹. Nitekim kardeşinin Bağdat'tan ayrıldığını haber alan Berkyaruk kendine katılan yeni kuvvetlerle beraber onu takibe başlamıştır. Nihayet kardeşlerin birlikleri Ruzraver'de karşı karşıya gelmiştir. Yaklaşık 4 bin kişilik atlı kuvvetlere sahip olan iki taraf arasında öncü birliklerin dışında bir savaş cereyan etmemiştir¹¹²⁰. Hava şartlarının fena durumda olması ve iki taraf askerlerinin birbirlerini tanıması savaşı engelleyen unsur olmuştur. Çünkü askerler artık saltanat mücadelesi yüzünden kan dökülmesini istememektedirler. Bu durum karşısında Muhammed Tapar, Emiri Buldacı başkanlığında bir heyeti Berkyaruk'a göndererek barış için mutabakata görüşmeleri yaptırmıştır (27 Aralık 1101)¹¹²¹. İki kardeş arasında varılan anlaşmaya göre:

1. *Berkyaruk, Sultan; Muhammed Tapar Melik unvanına sahip olacak,*
2. *Horasan, Melik Sencer'in elinde kalacak; ama anlaşmada zikredilmeyen diğer yerler Sultan Berkyaruk'a ait olacak,*

¹¹¹⁸İBNÜ'L-ESİR, X, s. 254; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 207-208; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 90; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 25; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 70-71.

¹¹¹⁹ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 254-255; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 86-87.

¹¹²⁰ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 90-91; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 184-185; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 208-209; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 26.

¹¹²¹MÜNECCİMBAŞI, I, s. 87-88; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 185; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 210; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 27-28.

3. *Gence ve çevresi, Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezire ve Musul Muhammed Tapar'a ait olacak,*
4. *Melik Muhammed Tapar, kapısında ancak üç nevbet çaldırabilecek,*
5. *Melik Muhammed Tapar herhangi bir yere sahip olmada zorlukla karşılaşsrsa Sultan Berkyaruk kardeşine askeri yardımda bulunacak,*
6. *Muhammed Tapar, Sultan Berkyaruk'a yıllık 1.300.000 altın vergi ödeyecektir.*

Kardeşler arasında varılan bu antlaşma neticesinde Sultan Berkyaruk Save'ye, Melik unvanı alan Muhammed Tapar ise Esedabad'a, emirler de görev yerleri olan iktalarına doğru yola çıkmışlardır.¹¹²²

Burada dikkat çeken hususun, iki kardeş arasında yaşanan taht mücadelesi yüzünden devletin ilerleyemez duruma gelmesidir. Yıllarca süren bu mücadelelerde birçok insan hayatını kaybettiği için artık taraflar arasında savaşıma niyetinde olan asker sayısı da azalmıştır. Bu antlaşma, saltanat mücadelesi için akacak kanları bir müddet durdurmaya yararmıştır. Ne yazık ki, iki tarafta kendilerine ait olan bölgelere çekildikten sonra tekrar mücadele için hazırlıklar yapmaya başlamışlardır.

3.8.5.4. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında Dördüncü Karşılaşma (Şubat-Mart 1102)

İki kardeş arasında yapılan anlaşma çok uzun sürmemiş, Muhammed Tapar kendisine haksızlık edildiği fikriyle ve bazı emirlerin ona anlaşma yapması konusunda karşı gelmeleri üzerine aradaki bu barışı bozmuştur. Yine Tapar'ın anlaşmayı bozmasında Emir Yinal bin Anuştek'in de rolü vardır. Bu bağlamda Esedabad'dan, Kazvin'e geçen ve anlaşma yapması konusunda kendisini ikna eden bazı emirleri cezalandıran Tapar, adına çaldırdığı üç nevbeti beşe çıkarmış ve buradan Rey'e geçerek Sultanlığını ilan etmiştir¹¹²³.

Öte yandan haberi alan Sultan Berkyaruk ise kardeşinin daha fazla güçlenmesine izin vermeden kuvvetlerini toplayarak üzerine yürümüştür. Bir baskın niteliği taşıyan bu saldırı Şubat-Mart 1102 tarihinde gerçekleşmiştir¹¹²⁴. İki kardeşin dördüncü kez taht için karşı karşıya geldikleri mekân Rey'e çok yakın bir mesafedir. Burada iki kuvvetin arasında cereyan eden savaş çok şiddetli geçmemiş, hatta ölen insan sayısı yok denecek kadar az olmuştur. Sultan Berkyaruk karşısında çok fazla

¹¹²² İBNÜ'L-ESÎR, X, s. 271-272; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 88; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 90; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 28; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 71-72.

¹¹²³ ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 72-73; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 28-29; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 186-187.

¹¹²⁴ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 88-89; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 90-91; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 73-74.

direnemeyen Melik Tapar, kuvvetlerini alarak, bir kısmını Teberistan'a bir kısmını da Kazvin'e çekmiştir. Kendisi de yanında az bir kuvvetle beraber İsfahan'a doğru çekilmiştir. Berkyaruk ise Tapar'ın dağılan ordusundaki askerleri takip ederek mallarına el koymuş, kendisi de kardeşi Tapar'ın İsfahan'a çekildiğini duyunca derhal harekete geçerek arkasından gidip şehri kuşatmıştır¹¹²⁵

Bu bağlamda Muhammed Tapar'ın yanında Emir Yınal, diğer bazı emirleri ve 70 süvarisi bulunmaktadır. İsfahan'a giren ve askerlerine surların tamir edilmesi ve hendeklerin su çıkıncaya kadar kazılmasını emreden Muhammed Tapar hazırlıkları sıkı tutmaya çalışmıştır. Bununla birlikte kale kapılarını sağlama almak için her birine bir emir yerleştirmiş ayrıca kaleyi de savunmak maksadıyla mancınıkları kurdurarak hazırlıkları tamamlamıştır. Kaynaklar, Muhammed Tapar'ın bu esnada yanında 1100 süvari ve 500 kişilik yaya askerinin olduğunu aktarmaktadır¹¹²⁶. Şehri kuşatan Sultan Berkyaruk'un ise bu esnada 15 bin kişilik süvari kuvveti ve 10 bin kişilik yaya birlikleri bulunmaktadır. Nitekim kuşatmanın uzaması İsfahan halkının hayatını oldukça zorlaştırmıştır. Çünkü 25 Eylül'e kadar kuşatılan şehir halkı açlıktan ölmek üzeredirler. Bunun için atlarını, devlerini kesip yiyen halk biçare durum içerisine girmiştir. Öte yandan askerlerin maaşlarını da istemesi Melik Tapar'ın hepten sıkışmasına sebep olmuş, bu durumu düzeltmek için kuvvet ve mali güç bulmak maksadıyla yanına aldığı az bir kuvvetle İsfahan'dan ayrılmıştır. Nitekim kardeşinin şehirden ayrıldığını haber alan Sultan Berkyaruk, onun arkasına emir Ayaz'ı göndermiştir. Bir süre sonra Emir Ayaz ve yanındaki kuvvetler Muhammed Tapar'ı yorgunluktan konakladığı bir esnada yakalamışlardır. Nitekim Tapar, Emir Ayaz'a daha önceden yazdığı mektupları göstererek ettiği yeminleri hatırlatmış bunun üzerine Emir Ayaz onu yakalamaktan vazgeçmiştir. Ayrıca yoluna devam edebilmesi için at ve katır bile veren Ayaz, Muhammed Tapar'ın sancağını, çetrini ve bir miktar parasını da alarak Berkyaruk'un yanına dönmüştür¹¹²⁷. Öte yandan şehri hala kuşatmakta olan Berkyaruk, emirlerinin ona artık halka zulmetmeye gerek olmadığını ve şehrin yağmalandığını söylemeleri üzerine kuşatmayı kaldırarak (3 Ekim 1102) bir miktar kuvveti orada bırakıp Hamedan'a geri dönmüştür¹¹²⁸.

¹¹²⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 211; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 187.

¹¹²⁶ İBNÜ'L-ESİR, c X, s. 271-272; MÜNECCİMBAŞI, I, s. 89-90.

¹¹²⁷ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 89-90; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 30-32.

¹¹²⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 212; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 74-75; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 28-31-32; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük*

Böylelikle iki kardeş arasında vukuu bulan dördüncü karşılaşmada da neticelenemeyen saltanat mücadelesi bir sonraki evreye taşınmış, ne yazık ki uzayıp giden bu mücadele iki kardeş arasında beşinci karşılaşmayı da getirmiştir.

3.8.5.5. Berkyaruk-Muhammed Tapar Arasında Beşinci ve Son Karşılaşma (17 Şubat 1103)

Saltanat hırsıyla hareket eden iki kardeş mücadeleyi kazanmak adına her şeyi yapmayı göze almışlardır. İsfahan'dan ayrıлып kuvvet toplamak niyetiyle Save'ye gelmiş, buradan Şirvan üzerinden Erdebil'e geçmiş olan Melik Muhammed Tapar, burada Azerbaycan'ın büyük bölümüne hâkim olan kayını Melik Mevdud bin İsmail'den, ona yardım edebileceği hususunda bir mektup almıştır. Çünkü Mevdud bin İsmail, Berkayruk'un adamları tarafından öldürülen babasının (İsmail bin Yakuti) intikamını almak istemektedir ve bunun için de kardeşini desteklemesi gerektiğini düşünmektedir. Ne yazık ki haberi alıp yola çıkan Tapar, İsmail'in yanına varmadan onun ölüm haberini almıştır. Nitekim İsmail'in emrinde ki Sökmen el-Kutbî, Muhammed bin Yağısıyan ve Kızıl Arslan gibi emirler, Muhammed Tapar'ın emrine girmiş ve toplanan kuvvetlerle birlikte Azerbaycan'a doğru yola çıkmışlardır. Berkyaruk ise emirlerin kardeşi Muhammed Tapar'a biat ettiğini duyunca hazırlıkları tamamlayıp harekete geçmiş ve iki kardeş son olarak Hoy kapısında karşı karşıya gelmişlerdir (19 Mart 1103)¹¹²⁹.

Gün batımına doğru başlayan iki kardeş arasındaki son savaş, gece yarılarna kadar devam etmiştir. Birbirine ağır zayıatlar verdiren iki taraf içerisinde Berkyaruk'un Emiri Ayaz'ın 500 atlı ile ani bir saldırı düzenlemesi üzerine Tapar'ın kuvvetlerinin dağıldığı görülmektedir. Bunun üzerine dayanamayan ve bertaraf olan Tapar, savaştan çekilerek Tebriz'e gitmek zorunda kalmıştır.¹¹³⁰ Böylelikle savaşı kazanan Berkyaruk olmuş, o da savaş sonrası önce Zencan'a, ardından da Rey' gitmiştir¹¹³¹.

Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, s. 188. KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 91.

¹¹²⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 213; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 76-78.

¹¹³⁰ KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 92; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 190-191.

¹¹³¹ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 89-91; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 290-293; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 92; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 75-76; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 32-34; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 212-213; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 190.

Köşelerine çekilen iki kardeşten Berkyaruk biraz düşündükten sonra bu gidişatın iki taraf için de zarar getirdiğini, arada kârlı çıkanın sadece emirler olduğunu fark ederek kardeşi Muhammed Tapar'a haber göndermiş ve artık kesin bir çözüm olacak anlaşma yoluna gitmeleri gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine, Muhammed Tapar'a da mantıklı gelen bu düşünceler ışığında iki taraf Ocak 1104 tarihinde birbirlerine gönderdikleri heyetler aracılığı ile anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaya göre;

1. Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar Sultan olacak,
2. Sefidrud sınır olmak üzere Cibal, Fars, İsfahan, Rey, Hamedan, Huzistan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap Berkyaruk'a ait olacak; Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezire, Musul, Suriye ve Seyfü'd- Devle Sadaka'ya ait yerler de Muhammed Tapar'a verilecek,
3. Berkyaruk, Muhammed Tapar'ın kapısının önünde beş nebet çaldırmasına müdahale etmeyecek,
4. Muhammed Tapar'a ait olan şehirlerde Berkyaruk adına hutbe okunmayacak,
5. Aralarındaki yazışma vezirler vasıtasıyla yapılacak,
6. Askerlerin istedikleri taraflı seçmelerine engel olunmayacak,
7. Melik Sencer'in Maverünnehir ve Horasan'daki durumunda herhangi bir değişiklik yapılmayacak, Sencer de Muhammed Tapar'a tâbi olacaktır.¹¹³²

Bu bağlamda anlaşma gereği Muhammed Tapar kendi himayesi altında bulunan şehri boşaltmak için adamlarına haber gönderip İsfahan'ı kardeşi Beryaruk yönetiminde bırakmıştır. Daha sonra Berkyaruk şehri kendisine teslim eden kardeşinin yolda güvenliğini sağlamak üzere emrindeki askerleri görevlendirmiş, değerli eşya ve mallarını da taşımaları için yaklaşık 300 deve ile 120 katırı kardeşine hediye olarak sunup güvenli bir şekilde yolculuk etmesini sağlamıştır.

Bütün bu gelişmeler üzerine Berkyaruk, Halife Mustazhir'i haberdar ederek, hutbenin kendi adına okunmasını istemiştir. Bu minvalde 19 Şubat 1104 Cuma günü hutbe Berkyaruk adına okutulmaya başlanmıştır¹¹³³.

3.9. Türkiye Selçuklu Devletindeki Saltanat Mücadeleleri

3.9.1. Süleyman-Şah- Ağabeyi Mansur Mücadelesi (1080)

Süleyman-Şah, Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurduktan sonra devletin yönetimi ağabeyi Mansur ile kendisinde toplanmıştır¹¹³⁴. Nitekim iktidarın ve gücün

¹¹³² İBNÜ'L-ESİR, X, s. 295-299, ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 192.

¹¹³³ MÜNECCİMBAŞI, I, s. 91-93; İBNÜ'L-ESİR, X, s. 300-302; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 92-93; ÖZAYDIN, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 78-80; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 34-35; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 214-217; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 191-192.

şehvetine kapılan Mansur, bir süre sonra kardeşi Süleyman-Şah'ı yönetimden uzaklaştırıp idareyi tek başına ele almak niyetlerine bürünmüştür. Bunun için Bizans İmparatoru Nikephoros Botaniates ile iş birliği içerisine giren Mansur kardeşine karşı ihanet etmiştir¹¹³⁵. Mansur'un ittifak oluşturmak için girişimde bulunmasını haber alan Süleyman-Şah, durumu Selçuklu Sultanı Melikşah'a bildirmiş ve ağabeyinin yaptıkları konusunda ondan yardım istemiştir. Bunun üzerine Sultan Melikşah, yetenekli emirlerinden Porsuk'u bir miktar kuvvetle Anadolu'ya göndererek Süleyman-Şah'a yardım etmesini emretmiştir. Bu bağlamda hareket eden Porsuk, Anadolu'da Süleyman-Şah'ın kuvvetleri ile birleşmiş ve Mansur'un üzerine hareket etmiştir. İki kardeş arasında yaşanan saltanat mücadelesini Süleyman-Şah kazanmış ve ağabeyi Mansur bertaraf edilmiştir. Savaş sırasında hayatını kaybeden Mansur'un tehlikesi ortadan kalkınca Süleyman-Şah Anadolu Selçuklularının yönetiminde tekrar tek başına söz sahibi olmuştur¹¹³⁶.

Henüz saltanatının ilk evrelerinde taht mücadelesi ile karşı karşıya kalan Süleyman-Şah, devletin bekası için kardeşi ile mücadele etmekten geri durmamıştır. Genel çerçeveye Selçukluların en büyük sorunlarından olan Saltanat Mücadeleleri gerek Irak, Suriye, Kirman gerekse Anadolu coğrafyasının tamamında yaşanan bir durum halindedir¹¹³⁷.

Süleyman-Şah döneminde de saltanat iddiacısı olarak birden fazla olayla karşı karşıya kalınmıştır. Bunların bazıları Anadolu coğrafyası içerisindeyken bazıları diğer meliklerle yaşanan mücadeleleri oluşturmaktadır.

Saltanatının ilk yıllarında başına gelen bu siyasi olayı Emir Porsuk'un yardımları ile başarıyla atlatan Süleyman-Şah, yönetimi tek elinde toplayarak daha da güçlenmiştir. Bu esnada Bizans İmparatorluğunda yaşanan taht kavgalarını da fırsat bilerek sınırlarını her geçen gün biraz daha genişletmiştir.

¹¹³⁴ RİCE, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, Thames and Hudson Edition, London, 1961, s. 43-45; TURAN, "Süleymanşah I", ss.201-219; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 98-102.

¹¹³⁵ BUNDÂRİ, s. 68-69; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 523-525; SEVİM, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 30-31; OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, TTK, 2006, s. 320-321; VELİOĞLU, Mehmet Şükrü, *Türkiye Selçukluları Dönemi Taht Mücadeleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Van, 2008, s. 16-17.

¹¹³⁶ SEVİM, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 29; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 522; TURAN, "Süleymanşah I", ss. 201-219; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 100-101; YINANÇ, "Anadolu'nun Fethi", s. 194-200.

¹¹³⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 5-6; GÜNLER, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, s. 21-26.

3.9.2. Süleyman-Şah-Şerefüddeve Müslim Mücadelesi (1085)

Süleyman-Şah hâkimiyeti altındaki yerleri genişletme faaliyetleri içerisindeyken Antakya yöresine kadar uzanmıştır. Bu yöreleri fetheden Süleyman-Şah Halep kapılarına kadar dayanınca Kuzey Suriye’de tek başına hâkimiyet kurma yolunda hareket eden Musul Emir’i Şerefüddeve Müslim ile karşılaşması Süleyman-Şah’ın gidişatını sekteye uğratmıştır¹¹³⁸. Daha önce Antakya’dan vergi alan Müslim, şehrin el değiştirmesi üzerine Süleyman-Şah’tan bu vergiyi tahsil etmek istemiştir. Nitekim Süleyman-Şah’ın vergi vermeyi kabul etmemesi üzerine çıkan anlaşmazlık ikiliyi karşı karşıya getirmiştir.

Yaşanan gelişmeler üzerine Müslim, Süleyman-Şah’ı Antakya yöresinden atmak için kararlı bir hareket içerisinde girmiştir. Nitekim onun sert tutumu yüzünden emri altında bulunan bazı askerlerin (Kilapoğulları) Süleyman-Şah tarafına geçerek saf değiştirmesi Müslim’in iyice zayıflamasına sebep olmuştur. Bunun üzerine ittifak arayışı içerisinde giren Müslim, bu sırada Melikşah ve Süleyman-Şah ile arasının açık olması sebebiyle Tutuş’un yanında olan Artuk Bey ile bir anlaşma yapıp ittifak oluşturmuştur. İkili aralarında bazı şartlar için söz vererek birleşmişlerdir. Buna göre;

1. Müslim’de Melikşah’ın hizmetinden ayrılacak.
2. Tutuş Büyük Selçuklu Sultanı olarak tanınacak.
3. Bağdat halifeliği ile olan bağlar koparılıp Şîî Mısır-Fatimî halifeliğine bağlanılacak¹¹³⁹.

Yapılan bu anlaşma şartlarına bakıldığında önemli bazı noktalar dikkat çekmektedir. Burada Süleyman-Şah ile olan sıkıntılar bahane edilerek Büyük Selçuklu Devleti’ne kafa tutulduğu görülmektedir. Hem manevi bağlılığın değiştirilmek istemesi hem de Sultanın değiştirilmeye çalışılması bambaşka bir yapının ortaya çıkarılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Nitekim Müslim’in yaptıklarını yakından takip eden Süleyman-Şah, onun ittifak kuvvetleri ile kendisine doğru hareket ettiğini haber alınca derhal harekete geçmiş ve 4 bin kişilik kuvvet ile Müslim’in karşısına çıkmıştır. İkili 20 Haziran 1085 tarihinde Amik Ovasına akan Arfin çayı üzerinde Kurzâhil mevkiinde karşı karşıya gelmiş ve savaşa tutuşmuşlardır. Savaş esnasında Müslim’in yanında yer alan Çubuk Beyin de Süleyman-Şah saflarına katılması savaşın gidişatını değiştirmiş ve sonuçta Müslim mağlup olarak hayatını kaybetmiştir. Müslim’in oluşturmuş olduğu ittifakı dağıtan Süleyman-Şah savaşı kazanmakla özellikle Antakya yörelerinde oluşturulmuş

¹¹³⁸BUNDÂRÎ, s. 69; SEVİM, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 36-37.

¹¹³⁹HONİGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 182-183; SEVİM, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 37; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 11.

Arap hâkimiyetine son verip Türk hâkimiyetinin sağlanmasında önemli bir gelişme kaydetmiştir¹¹⁴⁰.

Süleyman-Şah kazandığı bu zaferden sonra Halep üzerine yürüyerek burayı da hâkimiyeti altına almak istemiş ve 31 Temmuz 1085 tarihine kadar şehri kuşatma altında tutmuştur. Nitekim Halep'in o sıradaki yöneticisi Şerif Ebu Ali Hasan el-Huteytî ve Salim bin Malik şehri Melikşah'ın izni olmadan teslim etmeyeceklerini bildirmeleri üzerine Süleyman-Şah kuşatmayı kaldırıp geri çekilmiştir¹¹⁴¹.

3.9.3. Süleyman-Şah-Tutuş Mücadelesi ve Tutuş'un Sonu (4 Haziran 1086)

Nitekim 1086 yılında Halep üzerindeki emellerinden vazgeçmeyen Süleyman-Şah Halep'i tekrar kuşatıp emir Ebu Ali Hasan el-Huteytî'den şehri teslim etmesini istemesi üzerine, Huteytî şehri teslim edip etmeme konusunda daha önceden Sultan Melikşah'a danışmış, fakat Melikşah'tan bir haber alamamıştır. Bunun üzerine Huteytî, Dimaşk'ta bulunan, bölgenin de asıl hâkimi olan Tutuş'tan yardım istemiş ve şehri Süleyman-Şah'a vermek istemediklerini gelirse şehri ona teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Haberi alan Tutuş derhal harekete geçerek yola koyulmuştur. Öte yandan Tutuş'un da Halep üzerinde tasarruflarının olduğunu ve bunun için harekete geçtiğini haber alan Süleyman-Şah'ta onu karşılamak için derhal hareket etmiştir¹¹⁴².

Nihayet Halep üzerinde hak iddia eden iki tarafın ordusu 4 Haziran 1086 günü Halep'in güneyindeki Aynuseylem mevkiinde karşı karşıya gelmişlerdir¹¹⁴³. Kaynakların belirttiğine göre Türk olan iki taraf arasında amansız ve acımasız bir savaş meydana gelmiştir. Çarpışmalar sırasında Tutuş'un ikna ettiği Süleyman-Şah'ın emrindeki bazı komutanların saf değiştirmesi ve Artuk Beyin mahirane bir şekilde savaşması şimdiye kadar yenilgi yüzü görmemiş olan Süleyman-Şah'ın mağlup olmasına yetmiştir. Süleyman-Şah dağılan ordusunu toparlamaya çalışmışsa da bu konuda başarı elde edememiş ve savaş meydanından uzak bir yere çekilmiştir. Ne yazık ki Süleyman-Şah aldığı yenilginin etkisiyle bunalıma girmiş ve bir süre sonra burada intihar etmiştir. Kaynaklarda Süleyman-Şah'ın ölümü ile ilgili farklı bilgiler

¹¹⁴⁰ MATEOS, s. 162-164; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 59-60; SEVİM, *Azîmî Tarihi*, 19-20; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 101-103; GÜNLER, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, s. 28-32.

¹¹⁴¹ SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 61.

¹¹⁴² SEVİM, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 39; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 12; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 61; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 102-103.

¹¹⁴³ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 13; SEVİM, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 62; SEVİM, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 38-41; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 102-105; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 110-112.

bulunmaktadır. Öyle ki bazı kaynaklar savaş meydanında ölen Süleyman-Şah'ın daha sonra Tutuş'un askerleri tarafından ölü bulunduğunu aktarırken, bazı kaynaklar ise yine Tutuş'un askerlerinden birinin attığı okla yaralanıp öldüğünü bildirmektedir¹¹⁴⁴. Her ne kadar kaynaklarda Süleyman-Şah'ın ölümü ile ilgili farklı bilgiler bulunsa da, netice itibari ile hâkimiyet kavgası amacıyla melik Tutuş ile giriştiği mücadele sonucunda hayatını kaybetmiş olması, Anadolu Fatihini diye nitelendirdiğimiz Kutalmışoğlu Süleyman-Şah'ın artık faaliyetlerinin bittiği yöndedir.

Süleyman-Şah, etkisi uzun yıllar devam edecek olan faaliyetler yapmış mahirane bir savaşçıdır. Onun döneminde de ne yazık ki bazı saltanat mücadeleleri vuku bulmuştur. Öyle ki bu mücadeleler, o kadar önemli işler başarmış olan Süleyman-Şah'ın da hayatına mal olmuştur.

3.10. I. Kılıçarslan Devri Saltanat Mücadeleleri (1092-1107)

Süleyman-Şah'ın ölümünden sonra devlet yönetimini emanet ettiği Ebu'l-Kasım idareyi iyice eline almış, bir Sultan sıfatıyla hareket etmiştir¹¹⁴⁵. Nitekim Melikşah'ın Kuzey-Suriye seferine çıktığı yıllarda yanına aldığı Süleyman-Şah'ın hanımı ve çocuklarından I. Kılıçarslan'ın 6 sene sonra İznik' gelip yerleşmesi ve devlet idaresini ele alması Ebu'l-Kasım ve kardeşi Ebu'l-Gazi'nin yönetimini sonlandırmıştır¹¹⁴⁶.

I. Kılıçarslan İznik'i devraldığı zaman henüz Anadolu'da tam anlamıyla bir Türk hâkimiyeti bulunmamaktadır. Buna göre I. Kılıçarslan'ın hâkimiyet sahası İznik ve çevresinden mütevellittir¹¹⁴⁷. Yine bu sırada İzmir ve çevresinde Çaka ve Tanrıbermiş Beyler, Sivas, Amasya, Tokat ve çevresi Danişmendli beylerinin, Erzincan, Kemah ve çevresi Mengücekli, Erzurum ve çevresi Saltuklu beylerinin idaresinde bulunmaktadır. Yine Maraş bölgesinde Buldacı Bey Aksaray civarında Hasan Bey adında bir Türk ve Harput ve civarında ise Çubuk Bey tarafından kurulan beylikler bulunmaktadır¹¹⁴⁸.

¹¹⁴⁴ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 135-136; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 112; SEVİM, *Anadolu Fatihini Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 40-41; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 104-105.

¹¹⁴⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 528-529.

¹¹⁴⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 13; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 530; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 14-18; YAVUZCAN, Gaye, A. A., *Türkiye Selçukluları Devletinde Yöneten-Yönetilen İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İzmir, 2013, s. 115-124.

¹¹⁴⁷ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 126.

¹¹⁴⁸ DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara, TTK, 1996, s. 12-14; TOPAL, Nevzat, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Niğde, 2006, s. 5-17.

Hal böyleyken I. Kılıçarslan, bir taraftan babasından sonra dağılan devlet düzenini tekrar tesisi etmekle uğraşırken, diğer yandan da Bizans'a karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bunun için İzmir Türk Beyi Çaka (Çakan, Çağa) Bey¹¹⁴⁹'in kızı ile evlenerek akrabalık bağlarını güçlendiren I. Kılıçarslan, kıyı bölgelerinde de Bizans topraklarına saldırmayı amaçlamıştır¹¹⁵⁰.

Nitekim bir süre sonra Çaka Beyin güçlenmesi I. Kılıçarslan'ın saltanatını tehdit etmeye başladığı görülmektedir. Bu durumdan rahatsız olan ve yine Bizans İmparator'u Aleksios'un I. Kılıçarslan'a, Çaka Beyin faaliyetleri ile ilgili kışkırtıcı bir mektup göndermesi, onun kayınbabasına karşı soğumasına ve ona karşı mücadele edip etkisiz hale getirmesi için yeterli bir sebep olmuştur. Bu minvalde Çaka Beye karşı Bizans İmparatoru ile anlaşarak hareket eden I. Kılıçarslan, kayınbabası üzerine saldırarak onu esir almıştır. İlk etapta Çaka Beye iyi davranan I. Kılıçarslan, ne yazık ki daha sonra bir ziyafet sırasında onu zehirleterek hayatına son vermiştir (1095) ¹¹⁵¹.

I. Kılıçarslan, Çaka Beyi bertaraf etmesinin ardından hâkimiyet alanını genişletmek için faaliyetlerine devam etmiştir. Fakat bu faaliyetlerden birinde Malatya'yı kuşatıp almak üzere iken gelen Haçlı tehlikesi haberi üzerine İznik'e dönmek zorunda kalmıştır¹¹⁵².

Uzun bir süre Haçlıların Anadolu'daki saldırılarını püskürtmek ile uğraşan I. Kılıçarslan, Anadolu Türkleri için oldukça büyük bir sarsıntı ve buhran dönemi yaşatan Haçlı seferlerinden sonra devlet merkezini Konya'ya taşımıştır¹¹⁵³. Aynı zamanda haçlılara karşı birlikte hareket ettiği Anadolu'daki emirler ile de mücadele etmiştir. Bunun yanı sıra 2 Eylül 1105 tarihinde Malatya'yı, 22 Mart 1107 tarihinde de Musul'u ele geçirip hâkimiyet alanını genişleten I. Kılıçarslan, 13 Haziran 1107 tarihinde Sultan Muhammed Tapar'ın büyük bir kuvvetle onun üzerine gönderdiği

¹¹⁴⁹ Kaynaklarda İzmir Türk Bey'inin ismi konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bkz. KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 313-317.

¹¹⁵⁰ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 13; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 21.

¹¹⁵¹ İLGÜREL, Mücteba, "Çaka Bey", *DİA*, TDV, İstanbul, C.8, 1993, ss.186-188; KURAT, Akdes Nimet, "Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi", (M.S. 1081-1096), *TKAE*, 1987, s. 51-54; GÜNLER, Mevlüt, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Konya, 2011, s. 33-34.

¹¹⁵² KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 57.

¹¹⁵³ SEVİM, MERCİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 534.; HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *SÜTAD*, S.25, Konya, 2011, ss.231-261; TANSU "XIII. Yüzyılda Bir İlim ve Kültür Merkezi Olarak Konya", *Türk Yurdu Dergisi*, Ankara, S, XVI, s. 34-37.

Emir Çavlı Sakavu ile giriştiği mücadele sonucunda hayatını kaybetmiştir¹¹⁵⁴. Kaynaklarda I. Kılıçarslan'ın, Çavlı'nın kuvvetleri karşısında tutunamayınca dağılmaya başladığı, bunun üzerine savaş meydanından uzaklaşarak canını kurtarmak istediği yazmaktadır. Bu minvalde I. Kılıçarslan, Habur nehrini geçerek canını kurtarmak isterken kendisinin ve atının zırh ağırlığı sebebiyle sulara gömülerek hayatını kaybetmiştir¹¹⁵⁵.

I. Kılıçarslan, 15 yıl süren saltanatı boyunca birçok önemli işler başarmıştır. O bir yandan Bizans'la, öte yandan Haçlılarla çok zor şartlar altında mücadele etmiştir. Ayrıca Anadolu'daki feodal yapı içerisinde bulunan Türk beyliklerini hâkimiyeti altında toplamak için büyük gayretler göstermiş değerli bir Türk Sultanıdır. I. Kılıçarslan'ın bu kahramanca hayatı ve ne yazık ki feci şekilde ölümü, Müslim ve gayr-i Müslim herkesi üzmüş ve yasa boğmuştur. O geride Şahinşah (II.Melikşah), Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan adında dört oğul bırakmıştır¹¹⁵⁶.

Nitekim I. Kılıçarslan'ın ölümü üzerine oğulları arasında ortaya çıkan taht kavgaları yüzünden Türkiye Selçuklu Devleti, Süleyman-Şah'ın ölümüyle ortaya çıkan buhrandan daha büyük bir kargaşanın içine düşmüştür. Bu durum Bizans'ın işine oldukça yaramıştır. İmparator Aleksios derhal harekete geçerek Anadolu içlerine doğru ilerleyip önüne gelen Türk'ü kıyımdan geçirmiştir¹¹⁵⁷. Özellikle Edremit-Antalya yörelerinde işgal yapan Bizanslıların oldukça acımasız şekilde hareket ettiği ilgili kaynaklar aracılığı ile bizlere aktarılmıştır¹¹⁵⁸.

3.11. Şahinşah (II. Melikşah) Devri Saltanat Mücadeleleri (1110-1116)

I. Kılıçarslan daha önce almış olduğu Musul'un idaresini küçük yaştaki oğlu Şahinşah'a vermiş ve kaynaklara göre de onu kendinden sonra Sultan olarak veliaht ilan etmiştir. Nitekim Emir Çavlı ile giriştiği savaş sırasında Musul'da bulunan Şahinşah, babasının yenilgisi üzerine Çavlı tarafından esir alınarak Selçuklu Sultanı

¹¹⁵⁴ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 287-288; ÖZAYDIN, *Sultan Muhammet Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 60-62.

¹¹⁵⁵ İBNÜ'L-ESİR, X, s. 343-344; DEMİRKENT, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 55-58; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 175; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 117-118.

¹¹⁵⁶ DEMİRKENT, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 58-60; KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 58; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 288; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 118; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 538-539.

¹¹⁵⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 13; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 41; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 537.

¹¹⁵⁸ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 288; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 118-119; GÜNLER, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, s. 40-47.

Muhammed Tapar'ın yanına gönderilmiştir¹¹⁵⁹. Yine kaynakların aktardıklarına göre 1109 yılına kadar burada kalan Şahinşah, rivayetlerin bazılarına göre buradan kaçarak babasının hâkimiyet alanı olan Konya'ya varmış ve tahta oturmuştur. Bazı rivayetlere göre de Sultan Muhammed Tapar Anadolu'daki istikrarsız ve buhranlı havanın ortadan kalkması için Şahinşah'ı Anadolu'ya göndermiştir. Her ne kadar rivayetler bize farklı bilgiler aktarmış olsa da netice itibarıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin üçüncü Sultanı olarak Şahinşah'ın 1110-1116 yılları arasında hüküm sürdüğünü görmekteyiz.

3.11.1. Şahinşah-Mesud Mücadelesi (1117)

Şahinşah'ın dönemi ve onun tarihi kişiliği hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla beraber adına bastırılmış herhangi bir sikke veya kitabe de rastlanmamıştır. Nitekim edinilen bilgiler ışığında Şahinşah, 1110 tarihinde başa geldiği zaman diğer kardeşlerini tahttan uzak tutmak için girişimlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Bizans baskısı altındaki yerleri kurtarmak için girişimlerde bulunan Şahinşah, 1110-1113 tarihlerinde iki defa Bizans'a karşı sefer tertipleyerek birçok yeri tekrar ele geçirmiştir¹¹⁶⁰. Kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla Şahinşah'ın Bizanslılara karşı bu başarısının ardında Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar'ın verdiği destekler önemli yer tutmaktadır¹¹⁶¹. Öte yandan Sultan Muhammed Tapar ile Bizans İmparatoru Aleksios arasında yapılan bir antlaşmanın varlığı dahi Türkiye Selçukluları ile Bizans'ın arasındaki husumetleri yok etmeye yetmemiştir. Şahinşah beraberinde bulunan kumandanlarından Emir Monolog ve Emir Muhammed ile birlikte Bizans'ın elinde bulunan Ege kıyılarına kadar akınlar yaparak hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır¹¹⁶². Nitekim kardeşi Mesud'un esir tutulduğu yerden kurtulup kendisine karşı mücadeleye girişmesi üzerine Bizans ile olan mücadeleyi anlaşma yoluyla durdurarak kardeşinin taht mücadelesini bastırmaya yönelmiştir¹¹⁶³.

¹¹⁵⁹ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 176; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 38-40; AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İzmir, 2007, s. 25-27.

¹¹⁶⁰ CAHEN, Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, (Çev., Yıldız Moran), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2014, s. 99-102; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 119.

¹¹⁶¹ CAHEN, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 100-104; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 539; VELİOĞLU, *Türkiye Selçukluları Dönemi Taht Mücadeleleri*, s. 19-20.

¹¹⁶² KOMNENA, Anna, *Alexiad- Malazgirt'in Sonrası- İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi*, (Çev., Bilge Umar), İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2012, s. 153-155.

¹¹⁶³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 538-539; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 119-120; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 42-44; VELİOĞLU, *Türkiye Selçukluları Dönemi Taht Mücadeleleri*, s. 19-20.

Diğer taraftan Mesud, Şahinşah'a muhalif durumda bulunan Danişmendli Emir Gazi'nin kızıyla evlenmiş ve bu sayede Danişmendlilerin de desteğini sağlamıştır. Şahinşah'a karşı oldukça güçlenen Mesud, kardeşinin üzerine yürüyerek onu bertaraf etmek istemiştir. Bu esnada Bizans imparatoru ile beraber bulunan Şahinşah, İmparatorun ısrarlarına rağmen yanında kalmayıp Konya'ya doğru yola çıkmıştır¹¹⁶⁴. Ne yazık ki adamlarının da ihaneti üzerine Konya yakınlarında Mesud'un ordusu ile karşılaşan Şahinşah, kurtulmak için İmparatorun yanına doğru yönelip sığınmak istemişse de Mesud'un adamları tarafından yakalanmış ve gözlerine mil çekilerek cezalandırılmıştır (1116). Nitekim bir süre sonra gözlerinin hala gördüğü dedikodusu çıkınca Mesud tekrar saltanat mücadelesine girişmesinden korktuğu kardeşini boğdurarak hayatına son vermiştir (1117)¹¹⁶⁵. Böylelikle saltanat mücadelesine girişen kardeşlerden Mesud Konya'da bulunan tahtın da sahibi olmuştur¹¹⁶⁶. Şahinşah'ı öldüren Mesud diğer kardeşleri Arap ve Tuğrul Arslan'a dokunmamış ve hayatlarını bağışlamıştır. Nitekim bu bağışlama ilerleyen yıllarda karşısına saltanat mücadelesi olarak çıkacaktır.

3.12. I. İzzeddin Mesud Devri Saltanat Mücadeleleri (1116-1155)

Türkiye Selçukluları tahtına geçen Mesud döneminde de saltanat mücadelelerinin yaşandığını görmek mümkündür. Öyle ki daha önce affedip hayatta bırakmış olduğu kardeşi Arap'ın saltanat mücadelesi ile ona karşı çıkması çok uzun sürmemiştir. Bir yandan Anadolu'daki karışık siyasi düzen içerisinde ayakta durmaya çalışan Mesud, diğer yandan da saltanat iddiacısı kardeşi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu durum da Mesud'un Anadolu'da yürütmeye çalıştığı diğer faaliyetlerini tam anlamıyla sekteye uğratmıştır.

3.12.1. I. İzzeddin Mesud-Melik Arap Mücadelesi (1125-1127)

Bu bağlamda Mesud dönemini anlatan ulaşılabilir kaynaklara göre meydana gelen siyasi olaylar şu şekilde gerçekleşmiştir. Malatya şehri, Danişmendliler ile Türkiye Selçukluları arasında bir türlü paylaşılmayan bir şehirdir. Sultan Mesud bu çekişmeye ters düşen bir hareketle şehri Emir Gazi'nin almasına yardımcı olmuştur. Onun bu tutumunu, kardeşi Melik Arap, babaları I. Kılıçarslan'a ihanet olarak değerlendirmiş ve 30 bin kişilik bir kuvvetle Mesud'un üzerine yürümüştür

¹¹⁶⁴ KOMNENA, *Alexiad*, s. 497-498.

¹¹⁶⁵ CAHEN, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 104-105.

¹¹⁶⁶ SEVİM, MERCİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 539; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 120; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 44.

(1125)¹¹⁶⁷. Neticede iki kardeş arasında cereyan eden ilk savaşı Arap kazanmıştır. Nitekim Bizans imparatoru Ioannes Komnenos'tan ve Emir Gazi'den yardım alarak tekrar harekete geçen Mesud, kardeşi Arap'ın üzerine yürüyerek onu mağlup etmiş ve Arap'ın, Kilikya Ermeni Hükümdarı I. Toros'un yanına kaçmaya mecbur etmiştir¹¹⁶⁸.

Nitekim Toros, Melik Arap'ı himaye etmekle kalmamış ona bir miktar da asker vermiştir, Melik Arap ise gördüğü bu destekle birlikte iyice güçlenerek bir yıl sonra tekrar Anadolu'ya dönmüştür (1127). Bir süre sonra Kuvvet toplayıp kardeşinin üzerine saldıran Arap, Danişmendli Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i bir hileyle tutsak etmiştir. Haberi alan, oğlu Melik Yunus babasının tutsak edildiğini duyunca Arap'a karşı harekete geçmiştir; fakat o da yenilerek Arap'a esir düşmüştür¹¹⁶⁹.

Melik Arap, bu galibiyetlerine güvenerek Emir Gazi'nin üzerine yürümekte gecikmemiştir. Nitekim Arap, Emir Gazi'yi kısa sürede bozguna uğratmışsa da Emir Gazi bir savaş hilesine başvurarak, Arap'ı mağlup etmeyi başarmıştır. Emir Gazi ile Melik Arap bundan sonra da defalarca savaşmışlarsa da tüm bu savaşlar Melik Arap aleyhine sonuçlanmıştır. Netice itibari ile Arap ile kardeşi Mesud arasında vuku bulan son savaşta da mağlup olan Arap, son çare olarak Bizans'a sığınmış ve bir daha da saltanat iddiasında bulunmamıştır¹¹⁷⁰.

Yaşanan bu siyasi gerilimler neticesinde Melik Arap, kardeşi Mesud'a karşı kalkıştığı üç savaşta da başarıya ulaşamayınca, taht Mesud'a kalmıştır. Böylelikle Mesud, kayınbabası Danişmendli Emir Gazi'nin de yardımları ile kardeşlerinin taht iddialarından kurtulmuştur.

3.12.2. Mesud ve Emir Gazi'nin Çocukları Arasındaki Çekişmeler

Mesud, kardeşlerinin taht iddialarından kurtulduktan sonra hâkimiyet alanını genişletmek için faaliyetlerine devam etmiştir. Nitekim müttefiki ve sürekli yardımlarını aldığı kayınbabası Danişmendli Emir Gazi'nin, 1134 yılında hayatını kaybetmesi, işlerin farklı bir boyuta taşınmasına sebep olmuştur. Emir Gazi'nin:

¹¹⁶⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 47; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 541; KESİK, Muharrem, "Türkiye Selçukluları İle Danışmendliler Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, VI, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 537-546.

¹¹⁶⁸ CAHEN, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 223-225; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 195.

¹¹⁶⁹ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 195; VELİOĞLU, *Türkiye Selçukluları Dönemi Taht Mücadeleleri*, s. 22-24.

¹¹⁷⁰ KESİK, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara, TTK, 2003, s. 35-38; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 47-48; UZLUK, Feridun Nafiz, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara, TTK, 1952, s. 22-24.

Muhammed, Yağıbasan, Yağan ve Aynüddeve adlarında dört oğlu vardı¹¹⁷¹. O ölünce yerine büyük oğlu Muhammed geçmiştir. Nitekim diğer yandan ailenin damadı Mesud, miras hakkı gözeterek işlere karışmıştır. Bu durum Muhammed'in hoşuna gitmemiş ve bundan sonraki süreç boyunca; gâh barışık günler, gâh çatışmalı günler yaşamışlardır. Netice de Mesud 1143 yılına kadar Muhammed ile mücadele etmiştir. 6 Aralık 1143 tarihinde Muhammed'in ölümü üzerine bir nebze de olsa rahatlayan Mesud, bu sefer de Muhammed'in oğulları ve kardeşlerinin siyasi sıkıntıları ile uğraşmak zorunda kalmıştır¹¹⁷².

Bu bağlamda Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in ölümünden sonra kardeşleri ve oğulları arasında taht kavgaları baş göstermiştir¹¹⁷³. Buna göre Melik Muhammed'in oğlu Zennun, Kayseri'ye hâkim olurken, kardeşlerinden Yağıbasan Sivas'a, Aynüddeve de Malatya'ya hâkim olmuştur. Danişmendlilerin üç bölünmesinden istifade etmek isteyen Sultan Mesud, Melik Muhammed'in oğlu Zennun'u desteklemeye kalkınca, Aynüddeve ve Yağıbasan kardeşler durumdan rahatsız olmuş ve ona karşı birleşerek hareket etmeye başlamışlardır¹¹⁷⁴. Bu bağlamda Sultan Mesud, Sivas'ta bulunan Yağıbasan üzerine yürüyüp şehri zapt ettikten sonra Aynüddeve'ye yönelmiş ve kendisine itaat etmesi halinde hâkimiyet alanını genişleteceğini vaat etmiştir. Aynüddeve ise bu durumu iktidar kaybı olarak görmüş ve karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Mesud'u ikna etmesi için onun kardeşi olan eşini, bu fikrinden vazgeçirmek için yanına göndermiştir. Sultan Mesud, kız kardeşini dinlemeyerek Aynüddeve üzerine bir sefer başlatma kararı alarak uygulamaya geçmiştir. Böylelikle, üç ay sürecek olan Malatya kuşatması başlamıştır (17 Haziran 1143)¹¹⁷⁵. Fakat Sultan, bu süre zarfında şehri ele geçirecek düzeyde bir saldırıya girişmemiştir. Bu esnada Aynüddeve'yi kurtaracak olan haber, Bizans İmparatorluğundan gelmiştir, İmparator İoannes'in Kilikya'da ölmüştür. Zira yerine geçen küçük oğlu Manuel Komnenos, Selçuklu topraklarına saldırılar başlatınca Sultan Mesud kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır¹¹⁷⁶. Bunun yanı sıra oldukça

¹¹⁷¹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 48; YINANÇ, "Danişmendliler", *İA*, ss.468-479.

¹¹⁷² SÜMER, "Mesud I", *DİA*, ss.339-342.

¹¹⁷³ KAFESOĞLU, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 58-59; ÖZATDIN, "Danişmendliler", *DİA*, ss. 469-474.

¹¹⁷⁴ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 204; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 123-124.

¹¹⁷⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 543; METİN, Tülay, *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2010, s. 30-31.

¹¹⁷⁶ İBNÜ'L-ESİR, XI, s. 85-89; KESİK, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, s. 45-47.

tecrübesiz olan, Bizans imparatorunun zaaflarından da faydalanmayı ihmal etmeyen Sultan Mesud, Aynüddeve'nin hüküm sürdüğü topraklar olan Elbistan ve Ceyhan'ı alarak oğlu II. Kılıçarslan'ı da buraya Melik tayin etmiştir¹¹⁷⁷.

Bütün bu gelişmelerden sonra Sultan Mesud 1144 yılında Malatya'yı ikinci kez kuşatmıştır. Bu kuşatma da ilki gibi üç ay sürmüş ve kuşatmanın devam ettiği esnada Sultana, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un büyük bir orduyla Selçuklu üzerine yürüdüğü haberi ulaşmıştır. Bu sebeple kuşatma, herhangi bir netice alınmadan 15 Ağustos 1144'te kaldırılarak son bulmuştur¹¹⁷⁸. Sultan Mesud, artan Bizans ve Haçlı saldırıları ile uğraşırken Sivas'ta hüküm süren Yağıbasan 1151 tarihinde Karadeniz kıyılarını ele geçirmiştir. Aynı zamanda Aynüddeve'nin 12 Haziran 1152'de ölümüyle birlikte yerine oğlu Zülkarneyn geçince, yeni Danişmendli hükümdarı yeğeni Zülkarneyn ile de Mesud'a karşı bir antlaşma yapmıştır. Bu minvalde hareket eden Yağıbasan yeğenine ve yengesine, şehri Sultan Mesud'a vermeyerek ellerinde tutmaları gerektiğini söylemiş, anne ve yeğen de bu tavsiyeye uyarak, Mesud'tan gelecek saldırı ihtimaline karşı ellerindeki hayvan sürülerini Yağıbasan'a göndermişlerdir. Sultan Mesud, Zülkarneyn'in kendisine tabi olmayacağını ve buna da Yağıbasan'ın yol açtığını öğrendiği zaman oldukça öfkelenerek, büyük bir orduyu Yağıbasan üzerine göndermiştir. Yağıbasan bu durum karşısında paniğe kapılmış, Sultana biat ettiğini ve yeğenine hiçbir surette destek çıkmayacağını bildirerek af dilemiştir. Bunun üzerine Yağıbasan'ı affeden Sultan yönünü Malatya'ya çevirmiş ve şehri üçüncü defa kuşatmıştır (24 Temmuz 1152)¹¹⁷⁹. Muhasara uzadıkça halkın üzerindeki baskı da gittikçe artmış ve halk sıkıntılı günler içerirse girmiştir. Bunun üzerine egemenliğini tamamen yitirmek üzere olduğunu anlayan Zülkarneyn ve annesi çareyi Sultan a biat etmekte bulmuş ve huzuruna çıkarak itaatlerini arz etmişlerdir. Sultan Mesud tarafından bağışlanan anne-oğula şehrin yönetimi yeniden bahşedilmiş ve Sultan tarafından canları affedilmiştir. Neticede uzun uğraşlar sonunda Sultan Mesud, Malatya'yı almayı başarmıştır (15 Ağustos 1152). Öte yandan Kayseri'de hüküm süren Zünnun, Sultanın damadı ve müttefiki olduğu için ondan gelebilecek bir tehlike de kalmamıştır. Böylece üç kola ayrılan Danişmendlileri emirleri ile beraber kendine bağlayan Sultan Mesud,

¹¹⁷⁷ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 204-205; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 289-290.

¹¹⁷⁸ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 51.

¹¹⁷⁹ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 125-126; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 545.

hâkimiyet alanında bulunan yerlerin sayısını arttırmış ve Anadolu'daki en güçlü devlet konumuna gelmiştir¹¹⁸⁰.

Sultan İzzeddin Mesud, Mayıs-Haziran 1154 tarihinde Kilikya'daki (Çukurova) Ermeniler üzerine yaptığı son seferden sonra hastalanmış ve yatağa düşmüştür. Ağır bir hastalık evresi geçiren Sultan Mesud 10 ay sonra hayatını kaybetmiştir (1155). Onun geride bıraktığı II. Kılıçarslan, Devlet (Dolat) ve II. Şahinşah adlarında üç oğlu ve kaynakların dediğine göre de dört tane de kızı vardır. O ölümünün yakın olduğunu hissederek yerini büyük oğlu Elbistan Meliki II. Kılıçarslan'a bırakmıştır¹¹⁸¹.

3.13. II. İzzeddin Kılıçarslan Devri Saltanat Mücadeleleri (1155–1192)

Sultan Mesud'un 1155 yılında ölmesinin ardından Türkiye Selçuklular tahtına oğlu II. İzzeddin Kılıçarslan geçmiştir¹¹⁸². Öte yandan Ankara, Kastamonu ve civarına melik olarak tayin edilen kardeşi II. Şahinşah ve Devlet ile enişterleri Danişmendli, Sivas ve Amasya Emiri Yağıbasan, Kayseri Emiri yeğeni Melik Zennun da ona tâbi bulunmaktadırlar. Bu bölüştürme işini Sultan Mesud ölmeden önce Türk feodal ananesine göre ve ülkenin hanedan üyelerinin ortak malı olduğu örfüne uygun olarak yapmıştır. Kendi yerine veliaht tayin ettiği II. Kılıçarslan'ı devletin merkezi Konya'ya diğerlerini de yukarda bahsettiğimiz gibi ona tabi konumlarda vazifelendirmiştir¹¹⁸³. Nitekim devletin hanedan üyelerinin müşterek malıdır anlayışına dayanarak çok geçmeden kardeşler arasında saltanat için mücadeleler baş göstermiştir. Ne yazık ki II. Kılıçarslan dönemi de taht kavgalarına sahne olan devirlerden geçmiştir. Gerek kardeşleri gerekse yeğenlerinin başkaldırısı ile karşı karşıya kalan II. Kılıçarslan bir yandan da Bizans saldırıları ile mücadele etmek durumunda kalmıştır.

3.13.1. II. İzzeddin Kılıçarslan-Şahinşah ve Yağıbasan ile Mücadelesi (1155)

Sultan II. Kılıçarslan tahta geçer geçmez ortaya çıkan taht mücadelelerinde kendine rakip olarak gördüğü kardeşi Devlet'i yakalatarak boğdurup öldürtmüştür.

¹¹⁸⁰ KESİK, Muharrem "Türkiye Selçukluları İle Danişmendliler Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, VI, 2002, s. 541-542; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 126; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 59; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 291; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 215-216; ÖZAYDIN, "Danişmendliler", ss.469-474; KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 139-141.

¹¹⁸¹ İBNÜ'L-ESİR, XI, s. 178-179; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 126; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 291; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 216-218; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 62.

¹¹⁸² ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 64.

¹¹⁸³ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 223.

Bu durumdan korkan küçük kardeşi Şahinşah, Ankara ve Çankırı'dan karşı saldırıya geçmiştir¹¹⁸⁴.

Bu durumu fırsat bilen Sivas Danişmendli Meliki Yağıbasan da büyük bir ordu toplayarak Kayseri yöresine gelmiş ve Şahinşah'a destek vermiştir. Nitekim bütün emirlerin II. Kılıçarslan'a karşı gelmelerine rağmen Sultan tahtını bırakmamakta kararlı adımlarla ilerlemektedir¹¹⁸⁵. Derhal kuvvetleri ile birlikte Yağıbasan'ın peşine düşen Sultan çok geçmeden onunla karşı karşıya gelmiştir. Fakat devrin ileri gelen din adamları araya girerek Müslüman kanının dökülmemesi için iki tarafı uzlaştırmışlardır¹¹⁸⁶. Nitekim aradan çok geçmeden Yağıbasan, Elbistan yöresine gizlice girerek aradaki mütarekeyi bozmuştur. Durum karşısında kızan ve derhal harekete geçen Sultan II. Kılıçarslan, Yağıbasan üzerine yürümüştür. İki taraf Ekim 1155 tarihinde ikinci kez karşı karşıya gelmişler, fakat yine bir savaş vuku bulmamıştır. Çünkü din adamları yine araya girerek aralarında barış olmasını sağlamışlardır. Kaynaklarda Sultan II. Kılıçarslan'ın barış teklifini kabul edip her seferinde savaşmadan geri dönmesinin sebebi diğer düşmanları tarafından saldırıya uğrama ihtimalinden ötürü olduğu yazmaktadır¹¹⁸⁷.

II. Kılıçarslan bundan sonraki süreç boyunca yer yer kardeşleri ile mücadele içerisine girerek hâkimiyet alanını korumuştur. Bunun yanı sıra birçok faaliyetler gerçekleştirerek ülkesinin sınırlarını genişleten II. Kılıçarslan, 1186 yılında ülkesini yine Türk feodal yapı çerçevesi ve devletin hanedan üyelerinin ortak malıdır anlayışına dayanarak 11 oğlu arasında bölüştürmüştür¹¹⁸⁸. Yorucu ve maceralı bir hayat yaşayan II. Kılıçarslan yaşlılık evresini Konya merkezde geçirmeye başlamış, oğulları arasında bölüştürdüğü ülkenin merkezinde kendi oturmuştur. Yani Sultan kendisi, oğulları da kendisine bağlı birer hükümdar gibi hareket etmişlerdir. Çünkü çeşitli yerlerde vazifelendirdiği oğulları adlarına para bastırabilme ve diğer devletlerle siyasi münasebetlere girebilme yetkilerini ellerinde bulundurmaktadırlar¹¹⁸⁹. Ama

¹¹⁸⁴ TURAN, "Kılıç Arslan II (İzzeddin)", *İA*, ss.688-689; TUFANTOZ, Abdurrahim, "Selçuklular Zamanında Kayseri'nin Askeri ve Ticari Önemi", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2003, s. 512-513.

¹¹⁸⁵ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 547-548; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 126-127; ALPTEKİN, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, ss. 209-406.

¹¹⁸⁶ TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 292-293; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 64-65.

¹¹⁸⁷ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 224-225; TURAN, "Kılıç Arslan II (İzzeddin)", *İA*, ss.689-690.

¹¹⁸⁸ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 551-552; VELİOĞLU, *Türkiye Selçukluları Dönemi Taht Mücadeleleri*, s. 32-36.

¹¹⁸⁹ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 131.

nihayetinde Konya merkezli Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı bir şekilde hareket etmek zorundadırlar¹¹⁹⁰.

II. Kılıçarslan'ın ülkeyi oğulları arasında bölüştürmesi taht kavgalarını engelleyememiştir. Çünkü II. Kılıçarslan bu bölüştürme işinden sonra sükûn içerisinde geçirmeyi düşündüğü hayatını kısa süre içerisinde hüsrana çevirecek gelişmelerle karşılaşmıştır. Oğullarının kendileri arasında giriştiği saltanat mücadelelerinin yanı sıra babaları ile de mücadele etmeleri II. Kılıçarslan'ı oldukça müşkül durumlara sokmuştur. Gelişmeler öyle bir yere gelmiştir ki Ekim 1189 tarihinde oğullarından Melikşah tarafından baskı altına alınan Sultan II. Kılıçarslan 1990 yılına gelindiğinde artık sadece ismen Sultan statüsüne düşmüştür. Bunun yanı sıra oğlu Melikşah babasının adına hareket ederek diğer kardeşlerini de kendisine bağlamak için girişimlerde bulunmakta gecikmemiştir. Öte yandan Melikşah'ın yanından fırsatını bularak kaçan II. Kılıçarslan, diğer oğlu Nureddin Sultan-Şah'ın yanına sığınarak kurtulmak istemiştir. Nitekim Sultan-Şah'ın da babasını kullanarak saltanatı ele geçirme isteğinde olduğunu gören II. Kılıçarslan, onun yanında da durmayarak oradan da kaçmıştır. Nitekim II. Kılıçarslan oğullarından beklediği saygı ve hürmeti görememenin vermiş olduğu huzursuzlukla en küçük oğlu Uluborlu Meliki I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanına gitmiştir. Nihayet aradığı saygıya ve huzura kavuşan II. Kılıçarslan oğlunu yanına alarak Konya'ya gidip diğer oğlu Melikşah'a karşı savaşmıştır. Durum karşısında kaçarak canını kurtaran Kutbettin Melikşah, Aksaray'a sığınmıştır. Bu arada tahta tekrar oturan II. Kılıçarslan, oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i veliaht tayin etmiş ve kaçan oğlu Melikşah'ın peşine düşmüştür. Nitekim bu takip esnasında hastalanan II. Kılıçarslan 80 yaşında iken 26 Ağustos 1192 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Özellikle Bizanslılara karşı ağır darbeler vuran II. Kılıçarslan, Danişmendlileri ortadan kaldırmış ve hükmettiği toprakların sınırlarını oldukça genişletmiştir¹¹⁹¹.

¹¹⁹⁰ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 124-130.

¹¹⁹¹ CAHEN, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 123-125; TURAN, "Kılıç Arslan II (İzzeddin)", *İA*, ss.698-699; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 553; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 132-133; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 250-254; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 292-293; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 82-84.

3.14. I. Gıyâseddin Keyhüsrev Devri Saltanat Mücadeleleri (1192-1196) (İlk Saltanati)

Sultan II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra veliahdı ve en küçük oğlu olan I. Gıyâsettin Keyhüsrev babasının yerine tahta geçmiştir¹¹⁹². İlk yıllarında saltanat mücadelelerinin yaşanmadığı Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in askeri ve ekonomi yönden de güçlü olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir¹¹⁹³. Şehrin nüfusunun da bu refahtan kaynaklı olarak sürekli arttığı ve göç aldığı bilinmektedir¹¹⁹⁴. Burada etkili olan şeyin, saltanat mücadelesi yapan ağabeyi Kutbettin Melikşah'ın ölmesidir. Çünkü diğer kardeşleri buldukları yerde hâkimiyet mücadelesi verirken I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta oturması çok da zor olmamış, bunun için kimseyle mücadele etmemiştir¹¹⁹⁵.

Böyle bir ortamda fetih faaliyetleri yapmayı yeğleyen Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Bizanslılara karşı birçok faaliyet yürütmüş ve başarılı olmuştur. Nitekim bir süre sonra ağabeylerinden Tokat Meliki II. Rükneddin Süleymanşah'ın Konya'ya yönelik hareketleri ortaya çıkınca işlerin seyri değişmiştir. Saltanat iddiası olarak ortaya çıkan ve küçük kardeşinden daha güçlü olan Rükneddin Süleymanşah, 1196 tarihinde şehri kuşatma altına almıştır. İki kardeş arasında geçen müzakereler sonucunda şehri ve sultanlığı devreden I. Gıyâsettin Keyhüsrev, böylece çok kısa süren Sultanlık hayatını sonlandırmıştır¹¹⁹⁶.

3.15. II. Rükneddin Süleyman-Şah Devri Saltanat Mücadeleleri (1196-1204)

II. Rükneddin Süleyman-Şah, Sultan olmadan önce taht kavgaları ile ilgilenmeyerek kendi hâkimiyet alanı olan tokat ve çevresinde fetih politikaları yürütmüş ve bu sayede memleketin sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletmiştir. Nitekim en güçlü kardeşleri Kutbettin Melikşah'ın ölmesinden sonra kendine ciddi rakip görmeyen II. Rükneddin Süleyman-Şah, küçük kardeşinin elinden Sultanlığı alarak tahta oturmuştur. Ne var ki kısa süre içerisinde yaşanacak olan kardeşler arası taht mücadeleleri II. Rükneddin Süleyman-Şah'ı zor durumlara sokacaktır.

¹¹⁹² BAYKARA, Tuncer, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehit*, Ankara, TTK, 1997, s.7-8.

¹¹⁹³ BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1985, s.140.

¹¹⁹⁴ BAYKARA, Tuncer, "Selçuklu Devri Türk Şehrinin Genel Özellikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri-I*, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay., Konya, 2001, ss.149-153.

¹¹⁹⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 84; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 554.

¹¹⁹⁶ MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 130-132; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 554; BAYKARA, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehit*, s. 8-19; BAYKARA, Tuncer, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, TDV Yay., Ankara, 2000, s.147.

3.15.1. II. Rükneddin Süleyman-şah-Muhyiddin Mesud Mücadelesi

Babası II. Kılıçarslan'ın ülkeyi çocukları arasında paylaştığı zaman Muhyiddin Mesud'a Ankara ve çevresi düşmüştür. Kaynaklar onu; her zaman âlimleri koruyan kollayan, ilme büyük önem veren ve bu bağlamda Ankara'nın bir bilim-kültür merkezi haline gelmesi için çabalayan, bunun dışında Bizans üzerine yaptığı akınlarda gösterdiği başarılarla öne çıkan iyi bir hükümdar olarak anmaktadır. II. Rükneddin Süleyman-şah tahta çıktıktan sonra Muhyiddin Mesud hariç diğer tüm kardeşleri ona biat edip bağlılığını bildirdiği halde Muhyiddin Mesud'u biat ettirememiştir¹¹⁹⁷.

Bu esnada ülkeyi zor durumda bırakan Gürcüler'in bitmek bilmeyen taciz ve tecavüzlerinin önünü almak için doğuya ikinci bir seferin yapılması zaruri hale gelmişken, Muhyiddin Mesud'un varlığı büyük tehlike oluşturduğu için Sultanın öncelikle kardeşinin çıkardığı sorunu halletmesi gerekmektedir¹¹⁹⁸. Bu minvalde hareket eden II. Rükneddin Süleyman-şah, kardeşinin bulunduğu şehir olan Ankara'yı kuşatmış ve uzunca sürecek olan Ankara kuşatmasını ısrarla kaldırmamıştır. Kuşatma uzadıkça Muhyiddin Mesud'un mukavemeti kırılmış ve nihayet Temmuz 1204'te şehri teslim etmek zorunda kalmıştır. Kardeşler arsında yapılan anlaşmaya göre Muhyiddin Mesud'a ve adamlarına uç bölgelerden bir kale verilecek ve canı bağışlanacaktır. Nitekim Muhyiddin Mesud ve oğlu mevzubahis olan uç kaleye doğru yola çıktıklarında II. Rükneddin Süleyman-şah'ın adamları tarafından baskına uğrayarak yolda öldürülmüşlerdir¹¹⁹⁹.

Muhyiddin Mesud bertaraf edildikten sonra Anadolu'nun hâkimiyeti sağlanmış ve Sultan artık Gürcistan seferine gönül rahatlığıyla çıkabilecek duruma gelmiştir. Nitekim Sultan, sefere çıkmasından kısa süre sonra hastalanarak 6 Temmuz 1204 yılında vefat etmiştir. Kaynaklar, II. Rükneddin Süleyman-şah'ın ölüm, zamanı ve sebebiyle ilgili farklı bilgiler vermektedir¹²⁰⁰.

3.16. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanat Devri (1205-1211)

Sultan II. Rükneddin Süleyman-şah'ın ölümünden sonra onun emirleri henüz genç yaşta olan oğlu III. İzzeddin Kılıçarslan'ı tahta çıkarmışlardır. Nitekim daha

¹¹⁹⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 555-557.

¹¹⁹⁸ SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 134-136.

¹¹⁹⁹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 94; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 556-557.

¹²⁰⁰ Rüknedin Süleymanşah II'nin ölüm tarihi ile ilgili bkz. İBNÜ'L-ESİR, XII, 164-166; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 94-95; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 557; TURAN, "Süleymanşah II (Rukneddin)", *İA*, ss.228-229.

önce Sultanlığı kardeşi tarafından elinden alınan I. Gıyâseddin Keyhüsrev derhal harekete geçmiş ve yeğeniyle mücadeleye girişmiştir.

3.16.1. I. Gıyâseddin Keyhüsrev-III. İzzeddin Kılıçarslan Mücadelesi

Küçük yaştaki yeğenin durumu fırsat bilen I. Gıyâseddin Keyhüsrev, kendisine destek veren beylerle birlikte 1205 tarihinde Konya'ya doğru harekete geçmiş fakat Konya halkı I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanat mücadelesine karşı olduklarını belirtmeleri üzerine işler karışmıştır¹²⁰¹. Muhtemeldir ki I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e Konya halkının göstermiş olduğu mukavemetin sebebi; III. İzzeddin Kılıçarslan'ın çocuk yaşta olması ve etrafındaki menfaat çevreleri, hükümdarlık değişiminde bu menfaatlerini kaybedeceği endişesiyle onu tahtta tutmaya çalışmalarıdır. Diğer bir sebep de; Kadı Tirmizi'nin, I. Gıyâseddin Keyhüsrev aleyhine verdiği fetvanın halk üzerinde etki yapması olarak anlaşılmaktadır¹²⁰². Nitekim Konya halkının bu tutumu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i oldukça hiddetlendirmiştir. Bu hırsıyla Konya'yı kuşatan I. Gıyâseddin Keyhüsrev şehrin birçok yerini tahrip etmesine rağmen somut bir başarı elde edememiştir. Olumsuz kış şartları ve şehir halkının direncini aşamayan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, sonunda kuşatmayı kaldırarak Meram kasabasına çekilmek zorunda kalmıştır¹²⁰³.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev bu başarısızlıktan sonra umutsuzluğa düşmüştü ki, Aksaray halkından gelen bir haberle olaylar yeni bir seyir kazanmıştır. Eskiden beri Konya halkı ile Aksaray arasında yaşanan bir sıkıntıdan ötürü Aksaray halkı şehrin Valisini kovarak I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in de durumunu öğrenince adına hutbe okutup ona bağlılıklarını bildirmişlerdir¹²⁰⁴. Aksaray halkının bu tutumu karşısında kıskançlık duygusuna kapılan Konya halkı da, ani bir karar değişikliğiyle I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i şehre davet etmişlerdir¹²⁰⁵. Diğer bir rivayete göre ise şehrin teslimi meselesinde devletin ileri gelenlerinin Sultan III. İzzeddin Kılıçarslan'ı amcasıyla anlaşmaya varması konusunda ikna ettikleri söylenmektedir. Şehrin teslimine mukabil, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'den, III. İzzeddin Kılıçarslan'ın can güvenliği sağlanmasını da istemişlerdir. Devlet yöneticilerini I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile anlaşma yolunu seçmelerinde onun, hiddetli halinden ve kararlı

¹²⁰¹ İBNÜ'L ESİR, XII, 163-165; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 98.

¹²⁰² KAYA, Selim, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara, TTK, 2006, s. 113-116.

¹²⁰³ İBNÜ'L ESİR, XII, 164-165; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 558-559.

¹²⁰⁴ BAYKARA, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehit*, s. 124-126.

¹²⁰⁵ İBNÜ'L ESİR, XII, 167-168.

tutumundan çekinmiş olmaları da muhtemel iddialar arasında sayılabilir. Bu minvalde seyreden olayların neticesinden oldukça memnun kalan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Yeğenine Tokat şehrini, yanındaki beylere ise iktâ topraklar hediye vermiştir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, III. İzzeddin Kılıçarslan'ın yanına geldiğini öğrenince oğulları İzzeddin ve Alâeddin'i onu karşılamaları için göndermiştir. Yeğeni yanına gelince ona oldukça iyi davranmış, ayakta durmak isteyen yeğenine müsaade etmeyerek onu yanına oturtmuş ve ona şefkat göstermiştir¹²⁰⁶. Nitekim vaat ettiği Tokat'ı ona vermeyen ve ortalığın yatışması gerektiğini söyleyen I. Gıyâseddin Keyhüsrev, yeğenini Konya civarındaki Gâvele kalesine hapsedirmiştir. Kaynakların aktardığına göre III. İzzeddin Kılıçarslan buradan bir daha çıkamamış ve hayatı bu zindan da son bulmuştur. Böylelikle I. Gıyâseddin Keyhüsrev ikinci defa saltanatı ele geçirerek tahta oturmuştur¹²⁰⁷.

İkinci defa Sultan olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev bundan sonra birçok faaliyette bulunmuştur. Nitekim Bizanslar ile giriştiği bir savaş sırasında önce galip gelmişken daha sonra atından düşürülerek öldürülmesi ile kaybedilen savaşta hayatı son bulmuştur (7 Haziran 1211). Kaynaklar I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölüm şekli ve tarihi ile ilgili farklı rivayetler sunmaktadır¹²⁰⁸.

3.17. I. İzzeddin Keykâvus Devri Saltanat Mücadeleleri (1211-1220)

I. Gıyâseddin Keyhüsrev öldüğü zaman geride İzzeddin Keykavus, Alâeddin Keykubad ve Celaleddin Keyferidun adında üç oğlu kalmıştır. Keyhüsrev'in savaş meydanında şehit edilmesinin ardından İzzeddin Keykavus, devletin ileri gelenleri tarafından devletin başına geçmesi uygun bulunarak desteklenmiştir. Babasının ölümü sırasında Malatya'da bulunan melik Kayseri'ye davet edilmiştir. 1211 tarihinde Kayseri'ye ulaşan İzzeddin Keykavus, görkemli bir törenle saltanat tahtına oturmuştur¹²⁰⁹.

3.17.1. I. İzzeddin Keykâvus-I. Alâeddin Keykubad Mücadelesi

Bundan sonra devletin asıl merkezi olan Konya'ya doğru harekete geçilecekken tahtın bir diğer varisi kardeşi I. Alâeddin Keykubad'ın yanına topladığı bir orduyla üstüne geldiğini haber alan Sultan I. İzzeddin Keykavus, kardeşi ile

¹²⁰⁶ KAYA, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymansah Dönemi Selçuklu Tarihi*, s. 117; ERSAN, Mehmet, *Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da Ermeniler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İzmir, 1995, s. 41.

¹²⁰⁷ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 99.

¹²⁰⁸ I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölüm tarihi ve vuku bulan olayla ilgili bkz. SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 561; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 139; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 294.

¹²⁰⁹ SÜMER, "Keykavus I", *DİA*, ss. 352-353; TURAN, "Keykavus I", *IA*, ss. 631-642.

mücadele etmek için pozisyon almaktan başka çare bulamamıştır. Öte yandan Sultanın hazırlıksız ve gafil yakalanışına karşın, I. Alâeddin Keykubad oldukça iyi organize olmuş ve şehri kuşatmıştır. O aynı zamanda amcası Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah ile ittifak kurduğu gibi Ermeni Kontu II. Leon'u da muvaffak olmaları halinde, Kayseri'yi verme vaadiyle yanına çekmiştir. Bunun dışında babası I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci defa tahta sahip olmasında önemli işler yapmış olan Uç Beyi Danişmendli Zahireddin İli'de hatırı sayılır bir kuvvetle yanına çekmeyi başarmıştır. Neticede kuşatma altında sıkışmaya başlayan Sultan I. İzzeddin Keykavus, bu durumdan kurtulmaya çareler aramaya başlamış, bir gece mahiyetindeki komutanları bir araya toplayarak, onlara buradan gizlice ayrılarak Konya'ya gitmeyi ve orada toplayacağı kuvvetlerle tahtı kurtarabileceklerini anlatarak bir plan sunmuştur. Nitekim bu plan tehlikeli olur düşüncesiyle komutanlar tarafından reddedilince tekrar bir bekleyiş başlamıştır. Bu esnada Sultanın yanına dâhiyane bir fikirle Kayseri Valisi Celaleddin gelmiş ve ona planını anlatmıştır. Plana göre ittifakta yer alan komutan ve yöneticilere türlü teklifler yapılarak onların ittifaklarını bozmaktır. Planı uygulamaya koyan Sultan I. İzzeddin Keykavus ve adamları bir süre sonra I. Alâeddin Keykubad'ın taraftarlarında azalmalar başladığını görmüşlerdir. Bir süre sonra yalnız kalan I. Alâeddin Keykubad kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Böylelikle tehlikeyi atlatan Sultan I. İzzeddin Keykavus Konya'ya geçmeden evvel daha Kayseri'deyken birçok atamalar yaparak otoritesini sağlamış ve başkent Konya'ya doğru yola koyulmuştur¹²¹⁰.

Nitekim Sultan I. İzzeddin Keykavus aradan fazla bir zaman geçmeden otoritesini de sağlamanın vermiş olduğu güvenle Ankara kalesinde olan kardeşi I. Alâeddin Keykubad'ı tamamen bertaraf etmek için harekete geçmiş ve şehri kuşatmıştır. İklim şartlarının uygun olmamasından ötürü zor şartlar altında devam eden kuşatma bahar aylarına doğru arada oluşturulan anlaşma sonucunda kaldırılmıştır. I. Alâeddin Keykubad kardeşi tarafından esir alınarak hapsedilmiş bir süre sonra da öldürülmek istense de onun yakın çevresi ve önemli devlet erkânının tepkisi karşısında canı bağışlanmıştır. Sultan I. İzzeddin Keykavus böylelikle taht iddiacısı olan en büyük rakibinden kurtularak Türkiye Selçuklu Devletinde de faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir¹²¹¹.

¹²¹⁰ KOCA, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara, TTK, 1997, s. 23-25; AKŞİT, Ahmet, *Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Kayseri, 1996, s. 8-11.

¹²¹¹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 111; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 140-141.

Her Selçuklu Sultanı gibi devlet otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra faaliyetlerine son hız devam eden Sultan I. İzzeddin Keykavus, 1220 yılına kadar kazandığı zaferlerin ardından kaynakların aktardığına göre verem hastalığına yakalanarak hayatını kaybetmiştir (Aralık 1219-1220)¹²¹².

3.18. I. Alâeddin Keykubad Devri Saltanat Mücadeleleri (1220-1237)

I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra devlet erkânı saltanata kimin geçeceği ile ilgili Sivas'ta bir araya gelerek tartışmalar yapmışlardır. Çünkü I. İzzeddin Keykavus'un geride bıraktığı bir çocuğu bulunmamaktadır. Bu bağlamda hanedan mensubu birinin seçilmesi için devlet erkânı uzun süre tartışmış ortaya atılan bazı farklı fikirler dışında I. Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni Sultanı olarak uygun görülmüştür¹²¹³. Bu sırada hapiste olan I. Alâeddin Keykubad, derhal hapisten çıkarılarak Sivas'a getirilmiş törenler eşliğinde tahta oturtulmuştur. Bir müddet sonra da Konya'ya geçen Sultan I. Alâeddin Keykubad, burada da görkemli bir tören ile saltanatın yeni Sultanı ilan edilmiştir. I. Alâeddin Keykubad, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu olup ağabeyi I. İzzeddin Keykavus'un da halefi konumundadır¹²¹⁴.

I. Alâeddin Keykubad döneminde yaşanan herhangi bir saltanat mücadelesine kaynaklarda rastlanmamıştır. O, dönemi boyunca önemli işler yapmak için gayret etmiş bir Selçuklu Sultanıdır. 17 yıl boyunca Türkiye Selçuklularına hükümdarlık yapan Sultan I. Alâeddin Keykubad, kendi devrinde halkına huzur yaşatmış refah seviyesini yükseltmiştir. Bunun dışında saltanat mücadelesi olarak ciddi olmasa da bazı devlet adamları ile yaşanan siyasi sıkıntılar dışında bu Sultan döneminde kayda değer bir saltanat mücadelesine rastlanmamıştır. I. Alâeddin Keykubad, hükmettiği toprakların sınırlarını genişletmekle uğraşırken yine bir sefer hazırlığı sırasında

¹²¹² SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 144; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 566; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 120.

¹²¹³ I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra toplanan ileri gelen ricalden mürekkep meclis. durumu vezir Meveddedin Ebubekir'in huzurunda müzakereye koyuldu. Burada tahta geçirilmek üzere üç aday üzerinde münakaşa edildi. Bunlar; Erzurum meliki Mugisüddin Tuğrulşah, küçük kardeşi Koyluhisar Meliki Celaleddin Keyferidun ve Alaeddin Keykubat'dır. Bkz. TURAN, R., *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekânizması*, s. 109; İBNÜL ESİR, XII, 310-312; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 123; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 144; UYUMAZ, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, s. 18-22.

¹²¹⁴ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 347-348; ALPTEKİN, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C, VIII, s. 282-283.

(Amid seferi) 31 Mayıs 1237 yılında Kayseri'deyken aniden rahatsızlanarak vefat etmiştir¹²¹⁵.

3.19. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Devri Saltanat Mücadeleleri (1237-1246)

Sultan I. Alâeddin Keykubad 45 yaşında öldüğü zaman arkasında büyükten küçüğe doğru II. Gıyaseddin Keyhüsrev, IV. İzzeddin Kılıçarslan ve III. Rükneddin Süleyman adında üç oğul bırakmıştır. Sultan ölmeden evvel ortanca oğlu IV. İzzeddin Kılıçarslan'ı tahtın varisi olarak belirlemişti; fakat bu esnada devletin ileri gelenleri, Kayseri'de bulunan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i destekleyip tahta oturtunca ortalık karışmıştır. Nitekim Vezirin ve devlet adamlarının çoğunluğu aynı fikirde olunca karşı çıkanlar da bir süre sonra bu durumu kabullenip II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i yeni Sultan olarak tanımışlardır (1 Haziran 1237)¹²¹⁶.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde devletin artık çöküş evresine girdiği ve Moğol istilalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemde saltanat mücadelesi bulunmamaktadır ancak devlet işlerini yürüten Sadedin Köpek'in Sultana karşı mücadelesi ve devlet işlerini ele alması dikkat çekmektedir. Öyle ki bu dönem de devlet işleri tamamen sekteye uğramış bırakın devletin gelişmesi, Sultan elindeki topraklara sahip çıkabilecek bir durumda bile duramamıştır. Kaynaklara göre II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devlete faydasından çok zararı olmuştur¹²¹⁷.

Kaynaklar Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bilgisiz, beceriksiz ve zevk-ü sefaya düşkün olduğunu yazmaktadır. Vahşi hayvan beslemeye meraklı olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü de vahşi hayvan saldırısı neticesinde olmuştur. Henüz 25 yaşında iken 1246 tarihinde ölen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev saltanat dönemi boyunca ülkeyi ileri götürecek veya katkı sağlayacak herhangi bir iş ya da faaliyet göstermemiştir. Aksine bilgisiz ve beceriksiz devlet adamlarının etrafında olması ve onların sözü ile hareket etmesi devleti çöküşe sürüklenmiştir¹²¹⁸.

¹²¹⁵ TURAN, "Keykubad I", *İA*, ss.654-658.; CAHEN, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 140-142; SEVİM, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 153; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 567-576; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 347-422; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 154.

¹²¹⁶ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 157; SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 577.

¹²¹⁷ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 584; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 423-476.

¹²¹⁸ TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 473; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 186.

3.20. II. İzzeddin Keykavus Devri Saltanat Mücadeleleri (1246-1249)

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev öldüğünde geride II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad adında üç oğlu kalmıştır. Bunlardan yedi yaşında olan II. Alâeddin Keykubad'ı babası Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev sağlığında yerine veliaht tayin etmiştir. Fakat devlet ileri gelenleri bu durumun uygun olmayacağını düşünerek en büyük oğullarından II. İzzeddin Keykavus'un tahta geçmesini doğru görmüşlerdir. Nitekim diğer devlet erkânı emirler ve şehzadeler de bu fikirde karar kılarak II. İzzeddin Keykavus'u görkemli törenler eşliğinde saltanat tahtına oturtmuşlardır¹²¹⁹.

3.20.1. II. İzzeddin Keykavus-Kılıçarslan Mücadelesi-Ortak Saltanat

Nitekim bir süre sonra Moğol hanının Selçuklu Sultanını davet edip itaatini istemesi işlerin seyrini değiştirmiştir. Sultan eğer ülke dışına çıkarsa huzursuzluğun ortaya çıkacağı endişesi ile kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı, Moğol Hanına göndermiştir. Buna rağmen devlet işlerinin karışmasına ve siyasi buhranların yaşanmasına engel olamayan Sultan II. İzzeddin Keykavus, bir süre sonra Moğol Hanının da desteklediği kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın saltanat iddiası ile karşısına çıktığını görecektir. Bu minvalde ortaya çıkan buhran, devlet işlerinin yürürlüğünü durdurmuş IV. Rükneddin Kılıçarslan bir taraftan, II. İzzeddin Keykavus bir taraftan Sultan olduklarını iddia ederek devlete çift başlı bir düzensizlik hâkim olmuştur. Durumun kötüye gittiğini gören saltanat Naibi Celaleddin Karatay üç kardeşin yöneteceği bir devlet düzeni sistemi önermiştir. Fakat IV. Rükneddin Kılıçarslan tarafınca bu teklif kabul edilmemiştir. Ne yazık ki iki kardeş bu durum üzerine karşı karşıya gelip savaşa tutuşmuşlardır (14 Haziran 1249). Yapılan savaşta mağlup olan IV. Rükneddin Kılıçarslan esir alınarak kardeşi II. İzzeddin Keykavus'un yanına getirilmiştir. Onu affeden Sultan, kardeşinin bu başkaldırısı karşısında hoşgörülü davranmıştır. Yaşanan bu olaylar karşısında Celaleddin Karatay'ın teklif ettiği üçlü yönetim tarzı devreye sokulmuş ve Karatay da bu üç kardeşe Atabeğlik yapmaya başlamıştır. Böylece devlet yönetiminde yaşanan buhranlı günler sona ermiştir¹²²⁰.

Ne yazık ki bir süre sonra Celaleddin Karatay'ın ölmesi oluşturulan istikrarın tekrar bozulmasına sebep olmuştur. Kardeşler tekrar birbirine düşmüş saltanat için

¹²¹⁹ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 585; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 477; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 187.

¹²²⁰ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 586; TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, s. 296; TURAN, "Keykavus II", *İA*, ss.640-644.

mücadeleye girişmişlerdir. Özellikle II. Alâeddin Keykubad'ın bu dönemde ön plana çıkması ve kendisini Sultan olarak ilan etmesi aynı zamanda her yerde bunun propagandasını yapması diğer kardeşlerini tedirgin etmiştir. Bunun üzerine II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan, kardeşleri II. Alâeddin Keykubad'ın üzerine adamlarını göndererek onu 1254 yılında ortadan kaldırmışlardır¹²²¹.

Böylelikle üç kardeş saltanatı bozularak iki kardeşe kalan ülke, ne yazık ki emirlerin ve devlet adamlarının işlere karışması ve iki kardeşi birbirine düşürmesinden dolayı yine buhran içerisine sürüklenmiştir. Böylelikle iki kardeş arası gerginlik gün geçtikçe artmış ve saltanat için karşı karşıya gelmişlerdir. Nihayet iki taraf 1254 tarihinde Ahmedhisar mevkiinde çarpışmaya başlamışlardır. Diğer karşılaşmalarında olduğu gibi bu karşılaşmada da IV. Rükneddin Kılıçarslan yenilerek kardeşi II. İzzeddin Keykavus esir düşmüştür. II. İzzeddin Keykavus onu yine affederek canını bağışlamış ve Borgulu (Uluborlu) kalesine hapsedmiştir¹²²².

II. İzzeddin Keykavus, kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı mağlup edip hapsedirdikten sonra saltanatta tek başına kalmıştır. Ancak bu sıralarda Moğol baskıları artınca Sultan II. İzzeddin Keykavus zor durumlar aşmıştır. Süreç siyasi sıkıntılar içerisinde özellikle Moğolların baskısı ile devam etmiş nihayet 1279-1280 tarihinde vefat eden II. İzzeddin Keykavus'un yerine Türkiye Selçukluların tahtına Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan geçmiştir¹²²³.

3.21. IV. Rükneddin Kılıçarslan Devri Saltanat Mücadeleleri (1262-1266)

IV. Rükneddin Kılıçarslan tahta geçtiğinde yine Moğolların ağır bir siyasi etkisi görülmektedir. Yaklaşık 15 yıl süreyle iktidarda kalan IV. Rükneddin Kılıçarslan bu sırada devlet yönetiminde deyim yerindeyse sembolik olarak durmaktadır. Onun döneminde hanedan mensubu olan birinin saltanat mücadelesinden çok devlet işlerinde ehlileşmiş insanlarla mücadeleler vuku bulmuştur. Çünkü devlet işlerinde çok zeki ve başarılı olan Mühezzibüddin Ali'nin oğlu olan Muineddin Süleyman Pervane¹²²⁴, Türkiye Selçukluları yönetimini

¹²²¹ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 191-192.

¹²²² CAHEN, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 267-269; TURAN, "Kılıç Arslan IV (Rükneddin)", *İA*, s. 703-704.

¹²²³ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 589; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 524-525.

¹²²⁴ Türkiye Selçuklularında pervane, büyük divanda bulunan arazi defterlerinde has ve ikta yani dirlik olan timar'a ait tevcihati yapar. Buna ait menşur ve beratları hazırlardı. Aynı zamanda sultanın şahsen yardımcısı olan Pervane, Sultana gelen istihbaratı iletirdi. Yine tevcih edilen ihsanları da o dağıtırdı. Bkz. TURAN, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekânizması*, İstanbul, MEB Yay., 1995, s. 66.

Moğolların istediği şekilde ele almış ve Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın etkisini en aza indirmiştir. İşte IV. Rükneddin Kılıçarslan, dönemi boyunca bu devlet adamı ile uğraşarak tahtını korumaya çalışmış ve mücadelesini sonuna kadar devam ettirmiştir. Hatta bu döneme kaynaklarda Pervane Devri bile denildiği bilinmektedir. Çünkü Muineddin Süleyman Pervane, devlet yönetiminde tek söz sahibi olarak durmaktadır¹²²⁵.

Bu bağlamda tam anlamıyla bir iktidar kuramayan IV. Rükneddin Kılıçarslan, Muineddin Süleyman Pervane'nin gücünden çekinmektedir. Öyle ki Pervane ondan Sinop'u istediğinde karşı çıkamamış ve vermek durumunda kalmıştır. Böylelikle Muineddin Süleyman Pervane, Sinop merkezli Pervaneoğulları beyliğinin de temelini atmıştır. Nitekim tarihler 1266 yılını gösterdiğinde ihtirash ve oldukça kurnaz olan Muineddin Süleyman Pervane, IV. Rükneddin Kılıçarslan'dan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bunun için Moğolların büyük desteğini alan Muineddin Süleyman Pervane, bir ziyafet esnasında IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı önce zehirleterek sonra da yayının kirişi ile boğdurarak hayatına son vermiştir. Genç Sultan öldüğünde 28-30 yaşlarındadır¹²²⁶.

Türkiye Selçuklularının bundan sonraki dönemlerinde saltanat mücadelelerine dair bir olay görülmemektedir. IV. Rükneddin Kılıçarslan'dan sonra Sultan olan hanedan üyeleri dönemleri de çok uzun sürmeyerek siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu bu dönemlerden sonra devlet beylikler halinde parçalanarak, farklı isimler altında varlığını devam ettirmiştir¹²²⁷.

Tablo 11: Selçuklu Devleti'nde Hanedan Mensuplarının Çıkardığı İsyanlar

İsyan Sayısı	İsyanı Çıkaran	Kime Karşı İsyan Ettiği	Sebebi	Sonucu
1	İbrahim Yinal I. İsyan (1049-1050)	Sultan Tuğrul	Taht Mücadelesi	Başarısız
2	Resul Tekin (1057-1058)	Sultan Tuğrul	Taht Mücadelesi	Başarısız
3	İbrahim Yinal II. İsyan (1059)	Sultan Tuğrul	Taht Mücadelesi	Başarısız
4	Kutalmış (1061-1063)	Sultan Tuğrul	Taht Mücadelesi	Başarısız
5	Kavurd I. İsyan (1067)	Sultan Alparslan	Taht Mücadelesi	Başarısız
6	Kavurd	Sultan Alparslan	Taht Mücadelesi	Başarısız

¹²²⁵ ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 211-212.

¹²²⁶ SEVİM, MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 590-591; TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 524-525; ALPTEKİN, "Türkiye Selçukluları", s. 326-329.

¹²²⁷ LANE-POOLE, Stanley, (1882), "The Successors of The Seljuks in Asia Minor", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series. Vol. 14, No. 4 (Oct., 1882), Cambridge University Press. pp. 773-780.; KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, İstanbul, Kanaat Kitaphanesi, 1923, s. 252.

	II. İsyân (1069)			
7	Kavurd III. İsyân (1073)	Melikşah	Taht Mücadelesi	Başarısız
8	Tekiş I. İsyân (1081)	Melikşah	Taht Mücadelesi	Başarısız
9	Tekiş II. İsyân (1085)	Melikşah	Taht Mücadelesi	Başarısız
10	Berkyaruk (1092-1094)	Mahmud	Taht Mücadelesi	Başarılı
11	Tutuş (1092-1095)	Berkyaruk	Taht Mücadelesi	Başarısız
12	Arslan Argun (1095-1097)	Berkyaruk	Taht Mücadelesi	Başarısız
13	Muhammed b. Süleyman (1096-1097)	Berkyaruk	Taht Mücadelesi	Başarısız
14	Emir Kovdan (Kovdan) (1097-1098)	Berkyaruk	Arslan Argun tarafdarlığı	Başarısız
15	Emir Yaruktaş (1097-1098)	Berkyaruk	Arslan Argun tarafdarlığı	Başarısız
16	Emir Üner (1097-1098)	Berkyaruk	Arslan Argun tarafdarlığı	Başarısız
17	Muhammed Tapar (1099-1104)	Berkyaruk	Taht Mücadelesi	Başarısız
18	Mansur (1080)	Süleyman Şah	Taht Mücadelesi	Başarısız
19	İzzeddin Mesud (1116)	Şahinşah	Taht Mücadelesi	Başarılı
20	Melik Arab (1125-1127)	İzzeddin Mesud	Taht Mücadelesi	Başarısız
21	Tuğrul Arslan (1125-1127)	İzzeddin Mesud	Taht Mücadelesi	Başarısız
22	Şahinşah (1155)	II. İzzeddin Kılıçarslan	Taht Mücadelesi	Başarısız
23	Yağıbasan (1155)	II. İzzeddin Kılıçarslan	Şahinşah Tarafdarlığı	Başarısız
24	II. Rükneddin Süleyman Şah (1192-1196)	I. Gıyaseddin Keyhüsrev	Taht Mücadelesi	Başarılı
25	Muhyiddin Mesud (1203-1204)	II. Rükneddin Süleyman Şah	Taht Mücadelesi	Başarısız
26	I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205)	III. İzzeddin Kılıçarslan	Taht Mücadelesi	Başarılı
27	I. Alaaddin Keykubat (1211)	I. İzzeddin Keykavus	Taht Mücadelesi	Başarısız
28	Rükneddin Kılıçarslan I. İsyân (1249)	II. İzzeddin Keykavus	Taht Mücadelesi	Başarısız

29	Rükneddin Kılıçarslan II. İsyân (1254)	II. İzzeddin Keykavus	Taht Mücadelesi	Başarısız
----	--	--------------------------	-----------------	-----------

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SELÇUKLULARDA TAHT MÜCADELELERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

4.1. Tahta Kimin Gececeğinin Kesin Bir Kural Veya Hükme Bağlanmamış Olması

Eski Türk devlet geleneğinde tahta çıkmamanın birkaç yolu vardı. Bunlardan ilki ve şüphesiz en önemlisi yeni bir devlet kurmaktı. İkincisi ise şehzadelere biri olarak tahta çıkmaktı. Tarihsel süreçte görüleceği üzere her iki şekilde de tahta çıkmak için kuvvet ve mücadeleye başvurulduğu görülmektedir. Saltanat makamının kutsiyeti ve insanlar nezdindeki yeri bu makam için mücadeleyi kaçınılmaz kılmaktaydı. Bunun yanı sıra iktidarı ele geçirmek kadar muhafaza etmek de bir o kadar mücadele gerektiren bir durumdur. Bütün bunlar göz önüne alındığında gerek baba-oğul arasında gerekse akrabalık bağı olmayanlar arasında sürekli bir güç mücadelesi yaşandığını söylemek gerekir. Türk tarihinde bu tarz mücadelelerin pek çok örneği mevcuttur¹²²⁸.

Başlangıç olarak Hun İmparatorluğunda M.Ö 60 yılında ölen Hakanın yerine kurultay kararı ile getirilen Bilge Teğın (Wu-yen-chü) zalimane bir yönetim ortaya koyunca ülkede isyanlar çıkmış ve bunun sonucunda M.Ö 58 yılında tahta Huhanyeh çıkmıştır¹²²⁹. Hunlar gibi Göktürklerde de bunun örnekleri mevcuttur. Örneğin; Göktürk tahtına 552 yılında Tawu (Büyük) oğlu Bumin (Duman veya Tuman) 552 yılında oturmuştur. Bumin'den sonra 553 yılında bir yıl Kara Kağan (Tassu-Chin) 572 yılına kadar Göktürk tahtının sahibi olmuştur. Yine Mukan Kağan kendisinden sonra oğlu Ta-lo- Pien'i veliaht olarak tayin etmemiştir. Göktürk Kağan'ı Tapar (T'a-po) oğlu An-lo'ya 581 yılında şöyle seslenmiştir: “*Ben duydum ki akrabalarım da kağanlık babadan oğula geçmedi. Ağabeyim kendi oğlunu sevmedi beni kağan seçti. Ben öldüğümde ise Ta-lo- pien'e karşı çekilmen lazım.*” Tapar Kağan'ın ölümünden sonra devlet adamları Ta-lo-Pien'i tahta geçirmek istemişlerdir. Fakat Göktürkler, Ta-lo-pien'i annesinin Türk olmadığı gerekçesini öne sürerek Kağanlığa onu kabul etmemiş ve taht için mücadele patlak vermiştir.

¹²²⁸ GÜNLER, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, s. 5.

¹²²⁹ KOCA, *Türk Kültürünün Temelleri I*, s. 50-52.

Netice itibari ile Ta-lo-pien'in yerine hanedan üyesi ve Göktürk soyundan olan An-lo Kağan olarak seçilmiştir¹²³⁰.

Başlıkta belirtildiği üzere eski Türk devletlerinde görülen taht kavgalarının temel nedeni tahta kimin geçeceği kesin bir kural veya hükme bağlanmamış olmasıdır. Çünkü Türk devlet geleneğine göre ülke, hanedanın ortak malıdır. Bu anlayış, hanedan üyelerinin tahtı ele geçirmek için kullandığı en büyük gerekçeyi oluşturmuştur. İşte Selçuklu Devleti'nin de bu anlayış çerçevesinde bir yönetim sistemiyle idare edilmesi taht kavgalarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Malum olduğu üzere bu durum devlet ömrünün kısa olması noktasında da en önemli rolü oynamıştır. Veraset sistemi gereği hanedan üyeleri merkezi idarede bir zayıflık gördükleri durumlarda merkeze karşı isyan ederek tahtı ele geçirmeye çalışmışlardır. Bunda meşruiyet noktasında herhangi bir problem mevcut değildir. Çünkü hanedan üyeleri taht üzerinde eşit haklara sahiplerdir. Buna bağlı olarak yeterli askeri gücü bulan ve kendinde sultan olabilecek vasıfları gören hanedan üyeleri, tahtı ele geçirmek için harekete geçmekten geri durmamışlardır¹²³¹.

4.2. Kut İnanışından Kaynaklı Ortaya Çıkan Taht Sorunları

Saltanat mücadelelerine etki eden en önemli faktörlerden biri de Kut inancıdır. Bu inanç temelli mücadeleler neticesinde devletlerin yıprandığı ve kısa ömürlü olduğu kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Bunun yanında hükümdarın sağlığında kimi zaman halk arasında hükümdarın yerine kimin geçeceği konuşulurdu. Kimi zaman ise mevcut hükümdar kendisinden sonra yaşanabilecek kargaşanın önüne geçebilmek için veliaht atardı. Fakat, bizzat mevcut hükümdar tarafından yapılan veliaht atamaları dahi daimi olarak taht kavgalarını önleyemedi. Sultan öldükten sonra kimi zaman aday gösterilen kişi sultan olarak biat alırken kimi zaman da kabul görmemekteydi. Sultanın ölümünden sonra meydana gelen saltanat mücadeleleri sonucunda bu emele ulaşan kişiye ilahi kudrete nail olmuş, yani kutlu olarak bakılır ve biat edilirdi. Öte yandan bu mücadelelerin ardından tahta oturan kişi herkes tarafından liyakatli, yetenekli ve takdir toplayan kişi olarak bilinmekte ve saygı görmekteydi. Mücadeleyi kaybeden hanedan mensuplarına gelince bunlar: ya

¹²³⁰ KURAT, Akdes Nimet, "Gök Türk Kağanlığı", *DTCF Dergisi*, 1952, C. X, S. 1-2, ss. 1-36; KOÇAK, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri", s. 113; ÖGEL, Bahaeddin, "Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar" Ankara, *Bulleten*, 1957, C. XXI, S. 81, ss. 81-137.

¹²³¹ GÜNLER, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, s. 5.

gözlerine mil çekilerek, ya bir kalede tutsak edilerek ya da töre gereği kanı akıtılmadan yay kirişi ile boğularak halledilirdi.

Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht kavgalarında kut anlayışının etkisi oldukça büyüktür. Devlette taht için yaşanan mücadelelerin hepsinde bu durum gözlemlenebilir¹²³². Veraset anlayışı gereği halk nazarında hanedan ailesinin bütün fertleri taht üzerinde hak sahibidir. Yine halk için önemli olan hanedan üyesinden birinin Sultan olmasıdır. Halk genellikle isim olarak kimin Sultan olduğundan ziyade güçlü, dirayetli ve adaletli olanın arkasında durmuştur. Nitekim bu durumun farkında olan hanedan mensupları tahtı ele geçirmek için öncelikle halkın desteğini sağlamanın önemli olduğunu düşünerek hareket etmişlerdir. Bu noktada kut devreye girmiş ve halk nazırında kutlu olduğuna inanılan şehzadelerin ardında durdukları görülmüştür.

4.3. Devlet Rical'inin Tavrı

Saltanata kimin geçeceğinin herhangi bir kural ve hükme bağlanmaması ve Kut anlayışından kaynaklı ortaya çıkan soruların yanı sıra Selçuklularda devlet ricalinin tavrı da taht mücadelelerine etki eden bir diğer faktör olmuştur. Devlet adamlarının ve ordu komutanlarının kendi makamlarını yükseltmek adına yakın gördükleri ve etkileri altına alabileceklerini düşündükleri hanedan üyesini taht iddiacısı olarak öne sürdükleri vakıadır. Bu sebeple devlet adamlarının ve ordu komutanlarının benimsemediği bir sultanın muktedir olması mümkün değildir. Sultan Berkyaruk döneminde vezirlik görevi yürüten Müeyyidü'l-Mülk'ün Sultan tarafından azledilince, önce emir Üner'i, daha sonra da Sultanın kardeşi Muhammed Tapar'ı Selçuklu tahtı için kışkırtması ve teşvik etmesi konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu durum gerek kardeşler arasında ve gerekse emirler arasında çeşitli sıkıntılara sebep olmuş ve doğal olarak ortaya çıkan zarar ziyanın faturası devletin kendisine kesilmiştir. Yine üst düzey komutanların kişisel çıkarları için isyanların uzamasına sebep oldukları da kaynaklarda zikredilmektedir. Çünkü hanedan üyeleri kendilerine destek vermelerini istedikleri bu komutanlara oldukça yüklü miktarda para ve mal dağıtmışlardır. Komutanlar ise bu durumu fırsata çevirerek sık sık saf değiştirmişler bu durum ise isyanların uzamasına sebep olmuştur. Burada her yönüyle zararlı çıkan yine devletin kendisi olmuştur.

¹²³² Bkz. Tuğrul Bey Devri Saltanat Mücadeleleri, s. 168, Melikşah Devri Saltanat Mücadeleleri, s. 188.

4.4. Çevre Devletlerin Etkileri

Saltanat mücadeleleri çevre devletler için de ayrı bir önem arz etmekteydi. Çünkü kendi içinde mücadele yaşayan bir devlet, çevresi için tehlike arz edemezdi. Bu nedenle saltanat mücadelelerinin yaşanması, onlar için tehlike olabilecek siyasi erklerin güç kaybetmeleri ve enerjilerini başka alanlara aktarmaları anlamına gelmekteydi¹²³³.

Bu sayede onlardan gelebilecek siyasi ve askeri baskılardan kurtuldukları gibi bu mücadelelerde bazen taraf bazen de olayı derinleştiren olarak, kendi çıkarlarını ön plana çıkarıp menfaatleri yönünde siyaset izleyebilme fırsatını da elde etmiş olurlardı. Bu nedenle Saltanat mücadeleleri basit bir siyasi mücadeleden ziyade sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel uzantıları olan geniş arka planlı hadiselerdir.

Devletlerin saltanat mücadelesindeki yeri ve önemine en güzel örneklerden biri, Gazneli Devleti tahtına çıkmak isteyen Behram Şah ile Selçuklu Meliki Sencer arasında yaşanmıştır. Gazneli tahtını elde etmek isteyen Behram Şah, amacına ulaşmak için Selçuklu Meliki Sencer'e başvurarak, 250.000 dinar vergi vermek ve hutbeyi sırasıyla önce Abbasi halifesi sonrada Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile Melik Sencer adına okutmak şartı ile Selçuklu Devleti'nin yardımını temin etmiştir. Yapılan antlaşmanın ardından Melik Sencer, Gazne üzerine giderek Arslan Şah'ı mağlup edip Gazneli tahtına Behram Şah'ı çıkarmıştır. Böylelikle Gazneli Devleti'nden gelebilecek tehlike bertaraf edildiği gibi, yıllık vergi alınarak da Gazneliler vassal bir devlet konumuna getirilmiştir¹²³⁴.

Öte yandan Selçuklu Devletin bağlı olduğu halifelik makamı da saltanat mücadelelerinde etkin bir rol oynamıştır. Çünkü devletin siyasi desteğini arkasına alan halife her değişen Sultan ile arasını iyi tutmak gibi bir siyasi anlayış içerisine girmiştir. Bu durumda isyan eden herhangi bir hanedan üyesinin sultan olabilme ihtimaline karşı onunla arasını iyi tutmuştur¹²³⁵.

4.5. Sultan Eşlerinin Etkileri

Saltanat mücadelelerinde sultan eşlerinin etkisi de azımsanmayacak kadar önemlidir. Devleti yöneten her ne kadar sultan ise de, devlet yönetiminde görülmeyen

¹²³³ KOCA, Salim, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, C. 29, Özel Sayı, ss. 280-323.

¹²³⁴ ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Sencer", *DİA*, C.36, TDV, İstanbul, ss.507-511.

¹²³⁵ ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24, Konya, ss. 315-367.

aktörlerden biri de sultanın eşleridir. Kimi zaman sultan eşlerinin devlet yönetiminde sultandan daha etkili oldukları görülmüştür. Onlar için iktidar gücünü eşine ya da çocuklarına kazandırmak, gücü elde etmek veyahut eldeki mevcut gücü korumak anlamına gelmektedir. Öte yandan Ortaçağ devletlerinde devletlerarasında yapılan antlaşmaların yürürlükte kalması ve uzun süreli dostluklara dönüşmesi için saraydan kız alma ve verme âdeti de yaygın olarak görülen bir yöntemdir. Farklı kültürden gelen bu eşlerin faaliyetleri de saltanat mücadelelerinde etkili olmuştur. Bu duruma en güzel örneklerden biri şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Melikşah'ın eşi Karahanlı prensesi Terken Hatun'dur¹²³⁶.

Terken Hatun, siyasi ihtirasları doğrultusunda hareket ederek Melikşah'ın sağlığından itibaren siyasi müdahalelerde bulunmuş, bu müdahalelerden Nizâmülmülk de payına düşeni alarak hayatını kaybetmiştir. Melikşah'ın ölümü ile birlikte daha özgür bir şekilde siyaset izleme fırsatı bulan Terken Hatun, dört yaşındaki oğlu Muhammed'i Selçuklu tahtına ve torunu Caferi de Abbasi tahtına çıkartarak hem dünya hem de ahiret işlerinde söz sahibi olmak için harekete geçmiştir. Bu amaç uğruna hazineyi boşaltarak 20 bin altını ordu mensuplarına dağıtmış; Yakuti'nin oğlu olan Gence hâkimi İsmail ile Elcezire ve Diyarbakır taraflarını hâkimiyeti altına alan Suriye hâkimi Tutuş'u kendi saflarına çekmiştir. Ayrıca Muhammed'in saltanata geçmesi için fetva dahi düzenletmiş fakat tüm bu çabalarına rağmen başarısız olmuş ve Selçuklu tahtına Berkyaruk'un geçmesine engel olamamıştır. Terken Hatun'un bu ihtirası, Haçlı Seferleri'nin vuku bulduğu bir dönemde Türk-İslam dünyasının kendi içinde boğulmasına neden olurken, bu boşluktan yararlanan Haçlı kuvvetlerinin Antakya, Kudüs, Urfa kontluklarını kurmasına ve birçok Müslüman kanının akıtılmasına zemin hazırlamıştır. Şüphesiz önemli sonuçlardan biri de Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama ve yıkılma dönemine girmesinin öncülüğünü yapmış olmasıdır.

¹²³⁶ GÜNLER, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, s. 5-7.

SONUÇ

Selçuklular hiç şüphesiz ki Türk-İslam devletlerinin en önemlilerindedir. Oğuz Yabgu Devleti'nde Subaşı olan Selçuk Bey, Yabgu ile arasının açılması üzerine Cend Bölgesine gelmiş, burada Müslüman olmuş ve birçok Türk Boyu'nun ona itaat etmesiyle Selçuklu Devletini kurmuştur. Selçuk Bey'in Cend Bölgesinde kendi hâkimiyetini kurması ile başlayan süreç, onun oğulları ve torunları tarafından genişleyerek devam etmiştir.

İlk zamanlarında yer yurt davası ile kendilerine küçük de olsa bir toprak parçası arayan Selçuklu Devleti, geldikleri bu yeni yerde tutunabilmek için birçok devletle münasebet kurmak zorunda kalmışlardır. Selçuk Bey'in ölümünden sonra yerine gecen Arslan Bey döneminde, Selçuklu Devleti Cend emri ile anlaşamayarak Maverannehir'e çekilmiş ve Samanogulları Devleti'nin sınırlarını koruma görevini üstlenmiştir. Selçuklu Devletinin Maverannehir'de güç kazanması ve Karahanlı Devleti'nin içişlerine karışması, Karahanlı-Gazne ittifakının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Daha sonrasında ise Samanoğlu Devleti'nin Karahanlı ve Gazneliler tarafından ortadan kaldırılması ve Ceyhun Irmağını kendi aralarında sınır kabul etmeleri Selçuklu Devletini zor durumda bırakmıştır. Karahanlılar ve Gazneliler arasında yapılan görüşmeler sonrasında Arslan Bey tuzağa düşürülerek hapse atılmış ve hapis hayatı sırasında vefat etmiştir. Bu karışık dönemde kendilerine bağlı boylarla bir süreden beri bağımsız hareket eden Arslan Bey'in oğulları Tuğrul ve Çağrı beyler Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. Selçuklu Devleti Gaznelileri Nesa Savaşı (1035) ve Serah Savaşı'nda (1037) yenerek Nişabur'a kadar ilerlemişler ve sonrasında 1040 tarihinde Gazneli Devletine karşı kazanmış oldukları büyük Dandanakan zaferi ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu bağlamda her yönüyle devlet olduklarını ve buldukları coğrafyada etkin bir güç konumuna yükseldiklerini ispat etmişlerdir.

Devlet yönetimindeki iki kişiden biri olan Çağrı Bey, Dandanakan zaferi sonrasında üstün idarecilik vasfı ve keskin zekâsını takdir ettiği kardeşi Tuğrul Bey'i

Selçuklu sultanı ilan etmiştir. Buna göre Ceyhun ile Gazne arasındaki bölge Çağrı Bey'e, Nişabur'dan itibaren bütün Batı bölgeleri de Tuğrul Bey'e verilmiştir. Ayrıca, Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'nin Batı cephesinde, diğer oğlu Kara Arslan Kavurd'un Kirman çevresinde, hanedandan Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ın ise Cürcan bölgesinde görev alması kararlaştırılmıştır. Görev paylaşımının ardından, kısa zamanda, yapılan fetihlerle devletin sınırları genişletilmiş ve Anadolu'ya düzenli akınlar başlatılmıştır.

Hızlıca teşkilatlanan ve gelişen bu kitle, kısa zaman içerisinde buldukları coğrafyada kök salarak genişlemeyi başarmışlardır. Haliyle bu durum devletin mali ve siyasi manada da büyümesini beraberinde getirmiştir. Bu büyüme, devletin iç işlerinde sağlam bir politika oluşturmasını ve diğer devletler karşısında yıkılmaz güç konumuna gelmesini sağlamıştır. Selçuk'un oğulları ve torunları sayesinde Horasan'dan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada fetih faaliyetleri yürüten devlet, yine bu beyler ve emirler sayesinde teşkilatlanma ve kökleşme evresini çabucak tamamlamıştır.

Kuruluşundan yıkılışına kadar altı büyük sultan dönemi geçiren devlet, kuruluş yıllarını Sultan Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Beyin faaliyetleriyle tamamladıktan sonra Çağrı Beyin oğlu Alparslan devrinde de genişleme faaliyetlerine devam etmiştir. Sultan Alparslan, başa geçer geçmez, amcasının veziri Amîdülmülk'ü görevden alarak yerine Nizamülmülk'ü tayin etmiş, tahta geçmek iddiasında bulunan diğer rakiplerini bertaraf etmiş ve batıya yönelerek fetihlere başlamıştır. Bu fetihler İslam dünyasında büyük sevinç kaynağı olduğu için halife Kaim bi-Emrillah, Alparslan'a, "fetihler babası", yani çok fetheden anlamına gelen "Ebü'l-Feth" lakabını vermiştir. Ancak, Sultan Alparslan Kirman meliki olan kardeşi Kavurd'un isyanıyla karşı karşıya gelmiştir. Sultan Alparslan bu isyanı kısa sürede bastırarak doğuda ve batıda sistemli bir şekilde fetih hareketlerine devam etmiştir. Anadolu'ya yapılan yıpratma ve yıldırma akınları, Malazgirt Meydan Muharebesine (1071) kadar devam etmiştir.

Tarihe yön veren en önemli hadiselerden biri olarak kabul edilen Malazgirt Meydan Muharebesinin kazanılması Türklerin, Anadolu coğrafyasında ebediyen kalmalarının anahtarı olmuştur. Yaşanan bu zafer akabinde, kesif Türkmen kitlelerinin Anadolu coğrafyasına akın etmesi, burada uzun yıllardır hüküm süren Bizans İmparatorluğu'nu da yerinden etmiştir. Öyle ki, köklü bir devlet yapısına sahip olan ve Selçuklu Devleti'ne karşı yenik düşen Bizans İmparatorluğu aldığı bu

ağır darbe ile yavaş yavaş Anadolu topraklarını terk etmeye başlamıştır. Bu durum, Kutalmışoğlu Suleyman-şah'ın Anadolu'ya kardeşleri ile beraber fetih politikaları dâhilinde gönderilmesiyle, bir daha bu topraklardan asla çıkarılamayacak bir Türk devletinin de temellerini attırımıştır.

Çıktığı Maverâünnahir seferinde, esir alınan bir kale kumandanı tarafından şehit edilen Sultan Alparslan vefat ettiğinde Selçuklu Devleti'nin sınırları Ege kıyılarından Tanrı Dağlarına Kafkaslar'dan Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na kadar ulaşmıştır.

Sultan Alparslan oğlu Melikşah'a büyük bir imparatorluk ve Nizamülmülk gibi seçkin bir devlet adamını miras bırakmıştır. Genç yaşta sultan olan Melikşah, karşısında tek engel olan amcası Kavurd'un ölümüyle de devlet içinde asayişi kısa sürede sağlamıştır. İç işlerini çözüme kavuşturan Melikşah, taht mücadelesinden faydalanarak Selçuklu sınırlarına saldıran Gazneliler ve Karahanlılara karşı sefere çıkıp onları anlaşmaya mecbur etmiştir. Melikşah Dönemi'nde Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları, Orta Asya'dan İstanbul Boğazı'na; Umman Denizi'nden Aral Gölü'nün kuzeyine kadar genişlemiştir. Böylece devlet, en geniş sınırlarına Sultan Melikşah dönemin de eriştiği gibi yine en parlak dönemini de onunla yaşamıştır. Bu dönemde devlet hazineleri deyim yerindeyse ağzına kadar doludur. Mali yönden güçlü konumda olan devlet, buna bağlı olarak askeri yönden de oldukça iyi durumdadır. Bu dönemde ortaya çıkan siyasi amaçlı Bâtını hareketi ile de mücadele başlatmış olan Sultan Melikşah, ülke huzurunu sağlamak adına bütün imkânlarını seferber etmiştir. Özellikle suikastlar tertipleyerek devletin ileri gelenlerini öldürmeye çalışan bu harekete mensup fedailer ile mücadele ne yazık ki Sultan Melikşah'ın ölmesi ile sonuçlandırılmamıştır.

Ancak, Sultan Melikşah'ın hanımı Karahanlı prensesi Terken Hatun'un dört yaşındaki oğlu Mahmud'u veliaht tayin ettirmek istemesi, buna karşı çıkan Nizamülmülk ile Sultan Melikşah'ın arasının açılmasına sebep olmuştur. Sultan Melikşah'ın ölümünü gizleyerek devlet hazinesini oğlu Mahmud'u tahta geçireceklerini ümit ettiği askerlere dağıtması ve oğlu adına hutbe okutup Sultan ilan etmesi rakiplerini harekete geçirmiştir. Sultan Melikşah'ın ölmesi ile meydana çıkan saltanat mücadelesi yüzünden rahat nefes alan Bâtıniler ise daha rahat hareket edebilme fırsatını yakalamışlardır. Bu siyasi sıkıntı, devleti uzun yıllar uğraştırmış ve devletin gelişmesi önünde büyük bir engel olmuştur.

Sultan Melikşah Döneminde Çin sınırından Akdeniz kıyılarına kadar uzanan Selçuklu Devleti bu olayla birlikte taht kavgaları ve karışıklık içerisine düşmüştür. Fetret Dönemi adı verilen bu dönem, 1091 ile 1118 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde devlet yönetimi Sultan Melikşah'ın oğulları Mahmud, Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sencer arasındaki taht kavgalarıyla bunalımlı geçmiştir. Bu taht kavgaları Selçuklu Devletinin eski gücünü kaybetmesine ve parçalanmasına neden olmuştur. Böyle bir dönemde başlayan Haçlı Seferleri İslam dünyasının daha büyük kayıplara uğramasına yol açmıştır.

Nitekim Sultan Melikşah'tan sonra düşüşe geçen Selçuklu Devleti, bundan sonra gelecek sultanlar döneminde yaşanan siyasi sorunlar sebebiyle gelişimi durmuş ve gerileme evresine girmiştir. Zira Sultan Berkayaruk döneminde yaşanan Saltanat Mücadeleleri, devletin iç işlerinde bitmek tükenmek bilmeyen bir kaosun oluşmasına sebep olmuştur. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar zaman zaman yaşanan saltanat mücadeleleri, Selçuklu devletinin hüküm sürdüğü yılların tamamında bulunmaktadır. Bu durum, Sultan Melikşah dönemine kadar istikrarlı gidişat sergileyen devletin artık çöküşüne sebep olmaya başlamıştır. Yine son hükümdar Sultan Sencer döneminde artık önü alınamayan bu Taht Kavgaları devletin sonunu getirmiş ve parçalanarak dağılmasına sebep olmuştur.

Türk-İslam tarihinde ilk kez sınırlarını Çin bölgesinden Marmara Denizi'ne, Kafkasya'dan Mısır sınırlarına kadar uzanan; Türkistan, Harezm, Afganistan, İran, Azerbaycan, Irak, Arap Yarımadası, Suriye ve Anadolu topraklarını içine alarak bir imparatorluk kuran Selçuklu Devleti çok kısa bir süre içerisinde geniş bir coğrafyaya hâkim olmasına rağmen 120 yıl gibi bir imparatorluk için kısa sayılabilecek bir tarihe sahiptir. Bu durumun en önemli nedeni daha öncede belirttiğimiz gibi Türk devlet geleneğine uygun bir şekilde yönetilen Selçuklu Devleti'nde kuruluşundan yıkılışına kadar hânedân üyeleri arasında yaşanan taht mücadelesidir. Türk töresi ve devlet geleneğine göre, ülke devleti kuran hânedân üyelerinin ortak mülkü sayılırdı. Bu anlayış tez konumuzun temelini oluşturan taht mücadelelerinin de en önemli sebebidir. Sultanın ölümüyle hânedân mensuplarının hepsi doğal hakları olarak gördükleri iktidar makamına sahip olabilmek için isyan hareketlerine girişmişlerdir.

Selçuklu Devleti'nde eski Türk egemenlik anlayışında olduğu gibi hükümdarlık Tanrı tarafından, yani kut yoluyla hanedan ailesine verilmiş, hanedan mensupları yeryüzündeki insanları yönetmekle görevlendirilmiş sayılırdı. Sultan Alparslan'ın, Tanrı'nın teveccüh göstererek, kendisini Âdemoğulları arasından dünya

işlerini düzene koymak için seçtiğini düşünmesi bu anlayışa örnek olarak gösterilebilir. Selçuklu Devleti'nde devlet ve ülke, onu idare eden hükümdar ailesinin ortak malı sayılırdı. Sultan devletin tek ve aslî temsilcisi kabul edilirdi. O, hâkimiyet ve idare salahiyetinin, ülkenin ve üzerindeki insan topluluğunun tek sahibi idi. Ancak hükümdarda bulunan bu hâkimiyet ve idari hususlar, tabiatıyla bizzat kullanılmayacağı için, belirli müesseselere sadece vekâleten devrediliyordu. Nitekim Büyük Divan tarafından devlet ve hükümet işlerinin yürütülmesi için alınan kararlar Selçuklu sultanı adına alınırdı. Töre ve yasaya aykırı olmamak şartıyla hükümdar her hususta mutlak hâkimdi. Hükümdarlık irsi olup, veliahtlık müessesesi vardı.

Selçuklularda devlet hanedanın ortak malı kabul edildiğinden hanedan ailesi mensuplarının hepsi taht üzerinde aynı derecede hakka sahip olarak görülüyordu. Bu anlayış, çalışmada da belirttiğimiz gibi devleti temelinden sarsan birçok isyana da dayanak noktası oluşturmuştur. Nitekim kendisinde sultan olabilme gücünü gören ve yeterli askeri kuvvete sahip olduğuna inanan hanedan üyeleri, fırsat bulduklarında saltanat makamını ele geçirmek için harekete geçmişlerdir.

Hanedan üyelerinin hemen hemen hepsinin isyan etmesinin arkasında yatan faktörlerden biriside “kut anlayışı” sebebiyle halk ve komutanlar arasında hanedan üyelerinin hepsinin eşit görülmesidir. Halk için önemli olan, isim olarak kimin sultan olduğu değil, Selçuklu ailesinden birinin sultan olmasıdır. Halk arasında hanedan üyelerinin hepsinin aynı itibara sahip olması, isyan edenlerin öldürülmesini de zorlaştırmış, bundan cesaret alan birçok hanedan üyesi de tahtı ele geçirmek için tekrar tekrar isyan girişiminde bulunmuşlardır. Örnek olarak Sultan Alparslan kendisine isyan eden kardeşi Kavurd Bey'in isyanını bastırdıktan sonra onun halk ve komutanlar arasındaki itibarından çekindiğinden kardeşini öldürememiştir.

Selçuklu ordusundaki komutanların tutumu da isyanlarda önemli bir yer tutmaktadır. Devlet yönetiminde daha etkin bir yer elde etmek isteyen komutanlar kendilerine yakın gördükleri ve daha kolay etkileyebileceklerini düşündükleri hanedan üyelerini isyana teşvik etmişlerdir. Örnek olarak Berkıyruk'un vezirlikten azlettiği Müeyyidü'l-Mülk, önce Emir Üner'i, daha sonra da Muhammed Tapar'ı isyana teşvik etmiş ve bu isyanlarda önemli bir rol oynamıştır.

Selçuklu komutanların isyanlardan elde ettikleri diğer bir kazanç da hanedan üyelerinin iktidarda kalabilmek veya sultan olabilmek için kendilerine aşırı derecede bağımlı hale gelmeleridir. İsyandar sırasında her iki taraf da askerî güçlerini artırmak için büyük meblağlarda para dağıtmış, bu durumdan istifade eden

komutanlar da sık sık taraf değiştirerek hem isyanların uzamasına hem de devletin zayıflamasına sebep olmuşlardır.

Bu durum sadece hanedan mensuplarının mücadelesiyle kalmamış, yerine göre; Halifelerin, Vezirlerin ve hatta Hatunların da mücadelelerde etkin roller üstlenmesine sebep olmuştur. Sultanların, henüz bebek sayılabilecek yaşta tahta oturtulması, Halifenin kendine yakın gördüğü hanedan üyesini desteklemesi, vezir veya komutanların kişisel çıkarlar uğruna bu mücadeleleri tetiklemesi saltanat mücadelelerinin ne derece ciddiye alındığının da kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca, devlet içerisinde yaşanan bu çekişmeler uzun yıllara yayılmış ve devlete verdiği zarar nisbi oranda artmış, telafisi mümkün olmayan hatalar zincirinin oluşmasına sebep olmuştur.

Bundan başka, devlet taht mücadeleleri içerisinde ayakta durmaya çalışırken Doğudan gelen saldırılar yüzünden ve Avrupa'dan, Anadolu'ya başlatılan Haçlı akınları ile de baş etmeye çalışmıştır. Ne yazık ki devlet saltanat mücadeleleri ile her geçen gün zayıflamaya devam ederken dış merkezli saldırılar karşısında da mücadeleye takati kalmamıştır. Özellikle Anadolu'da yaşanan Haçlı mücadeleleri devleti dışarıdan hırpalarken; öte yandan içeride hanedan mensuplarının kendi aralarındaki kavgalarının bitip tükenmek bilmemesi devleti hayli yormuş ve dağılmanın eşiğine getirmiştir.

Bütün bunların yanında belirtmemiz gerekir ki; saltanat mücadeleleri yalnızca devletin merkezinde yaşanan bir durum değildir. Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı tabi devletler konumunda ki: Irak, Kirman, Suriye ve Türkiye Selçukluları devletlerinde bu mücadeleleri görmek mümkündür. Özellikle bu bölgelerde hüküm süren bağlı hükümdarların ortaya çıkardığı mücadelelerin daha yoğunlukta olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu devletler, her ne kadar müstakil bir devlet görüntüsü sergileseler de Büyük Selçuklu sultanları tarafından görevlendirilen hanedan mensubu kişilerce yönetilmişlerdir.

Bu bağlamda Selçuklu soyuna bağlı bu hükümdarlar zaman zaman kendi kontrolündeki coğrafyada sultanlığını ilan etmek için isyan etmiş; zaman zaman da merkez Selçuklu sultanını tahtından etmek için isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu isyanlar gerek iç; gerekse dış merkezli tahrikler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Yine bu isyanlar incelendiğinde, büyük çoğunluğunun başlangıç aşamasında bastırıldığı yahut da başarısızlık ile sonuçlandığı görölmektedir. Ele alınan isyanların

toplam sayısı 29 olup içlerinden yalnızca 4'ünün başarı ile sonuçlandığı görülmektedir. Başarı ile sonuçlanan isyanların başında 1092-1094 yıllarında Sultan Melikşah'ın oğlu Berkyaruk'un kardeşi Mahmud'a karşı çıkarmış olduğu isyan gelmektedir. Üstünlük mücadelesi için oluşturulan ittifaklar neticesi annesi Terken Hatun ve taraftarları tarafından tahta oturtulan (henüz çocuk yaşta) Mahmud'un kaybetmesi ile neticelenmiştir. Selçuklu tahtına oturan Sultan Berkyaruk, hüküm sürdüğü yıllar boyunca birçok kez kardeşleri tarafından çıkarılan saltanat mücadeleleri ile tekrar karşılaşmıştır; fakat sultanlığını bırakmayarak yerini korumuştur.

Başarıyla neticelenen ikinci isyan hareketi ise; İzzeddin Mesud'un 1116 tarihinde kardeşi Şahinşah'a karşı ayaklanmasıdır. Bu isyan girişimi de başarılı bir şekilde sonuçlanmış ve İzzeddin Mesud Anadolu'da hüküm süren Türkiye Selçukluları tahtına oturmayı başarmıştır. Üçüncü başarılı isyan girişimi de yine Türkiye Selçukluları hanedan üyeleri arasında vuku bulmuştur. 1192-1196 yıllarında II. Rükneddin Süleyman Şah, kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsre ve karşı giriştiği taht mücadelesini kazanarak büyük bir başarı elde etmiştir. Dördüncü ve başarılı son isyan ise 1205 tarihinde, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, III. İzzeddin Kılıçarslan'ı tahtından ederek hükümdar olduğu isyandır.

Bahsi geçen isyanların tamamı Selçuklu hanedan mensupları arasında cereyan etmiştir. Zira Selçuklu Devleti'nde ülke, hanedanın ortak malıdır anlayışı kabul gördüğü için herhangi bir komutan, vezir veya halife gibi farklı kandan birisinin tahtı elde etmek için giriştiği herhangi bir isyan bulunmamaktadır. Ancak bu zümrelerin farklı dönemlerde vuku bulan taht mücadelelerine taraf tutarak isyan eden hanedan üyesine destek verdikleri görülmektedir. Bu şahısların kendi çıkarlarını düşünerek hareket ettikleri bilinmektedir.

Yine isyanlar içerisinde Berkyaruk ve Mahmud mücadelesi, merkez Selçuklu tahtını ele geçirmek için yapılan başarılı bir isyan iken yukarıda bahsedilen diğer 3 başarılı isyan ise merkeze bağlı tabi devletlerde ortaya çıkmıştır. Yani bu üç başarılı isyanın amacı merkez Selçuklu tahtını ele geçirmek değil Türkiye Selçukluları tahtını ele geçirmektir.

Geriye kalan 25 isyandan 9 tanesi tabi devlet olan Türkiye Selçuklu Devleti coğrafyasında vuku bulurken diğer 16'sı merkez Selçuklu tahtını ele geçirmek için çıkarılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmış isyanlardır.

Bu isyanlardan başka, saltanat makamı adına yaşanan birçok çekişme mevcuttur. Bu çekişmelerin saltanat taraftarları ya da emirlerin intikam amacıyla ortaya çıkardığı isyanlardan mütevellit olduğu bilinmektedir.

Hanedan mensupları arasında yaşanan ve deyim yerindeyse devletin sonunu getiren bu mücadeleler, kardeşin kardeşi kestiği acı sonuçlar doğurmuştur. Öyle ki, Selçuklular ne kadar da saltanat davası ile yıpranıp dağılmaya yüz tutan bir devlet olsa da, Oğuz Türkmenleri tarafından kurulan bu büyük devlet yine Oğuz Türkmenleri tarafından yıkılmıştır.

Selçuklu Devleti'nin sonunu getiren Saltanat Mücadeleleri, son hükümdar Sultan Sencer döneminde önü alınamaz bir hale gelmiş, bu durum komşu devlet konumundaki diğer devletlerle ilişkilerin zayıflamasına sebebiyet vererek devleti bir çıkmaza sürüklemiştir.

Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesi ve devlet idaresinde meydana gelen uzun dönemli boşluk, telafisi olmayan zararların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar son hükümdar Sultan Sencer devleti ayakta tutmaya çabalamışsa da bu konuda yeterince başarılı olamamış, kendisinin ölümü ile birlikte Selçuklu Devleti de tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Selçuklu Devlet ve kontluklarında ortaya çıkan saltanat mücadelelerine etki eden faktörlerin, Osmanlı İmparatorluğu gibi Selçuklu ardılı Türk devletlerinde de aynı etkiyi gösterdiği kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu öncülü olan Türk devletlerinde yaşanan taht kavgalarının en büyüklerine kendi içerisinde şahit olmuş ve bu mücadelelerden devletin etkilenmemesi adına bir takım kanunlar çıkararak kavgaları ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu konuda II. Mehmet (Fatih) ve I. Ahmet'in kanunları örnek teşkil etmektedir. Fatih çıkarttığı kanunnamede bu kavgaları önlemek adına kardeş katline dahi cevaz vermiştir. Ancak çok sayıda şehzadenin öldürülmesi veya ölüm korkusuyla akli dengesini kaybetmesi neticesinde I. Ahmet bu durumu düzeltmeye çalışmış ve "Ekber ve Erşed Sistemi" adıyla bilinen yeni kanunları ortaya koyarak, yaşça en büyük ve en akıllı şehzadenin devletin başına geçmesini sağlamış, bunun sonucu olarak devlet hem kardeş katlinin önünü almış hem de taht kavgalarına son vermiştir. Taht kavgaları konusunda Türk Devlet geleneğine yeni bir soluk getiren bu sistem devlet yapısının da ne kadar mükemmelleştiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Bunun yanında diğer faktörlerinde yine Osmanlı Devletinde aktif olarak bu kavgalara sebep olduğu da görülmektedir. Örneğin Selçuklu Devletinde olduğu gibi saray kadınları, vezirler ve diğer devlet adamları ve dış devletlerin Osmanlı Tahtına müdahaleleri olduğu yine kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Saray kadınları konusunda Hürrem Sultan, Kösem Sultan ve Hatice Turhan Sultan gibi isimlerin kendi dönemlerinde tahta müdahale noktasında çok etkin oldukları bilinmektedir. Vezirler ve diğer devlet adamlarına gelince özellikle Çandarlılar, Sokullu Mehmet Paşa ve Köprülüler gibi isim ve aileler zikredilebilir. Bunların vezaretleri sırasında devlet işlerinde ne kadar etkin oldukları kaynakların ifadeleriyle sabittir. Bu kişi ve ailelerin tahta kimin çıkması konusundaki görüşleri oldukça etkili olmuştur. Özellikle Çandarlı ailesinin Fatih Sultan Mehmet'in tahta ilk çıkışından sonra tekrardan tahtı babası II. Murad'a devretmesindeki rolü buna çok güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Dış devletlerin müdahaleleri Osmanlı Devletinde tahta pek bir etki etmeyi başaramamıştır. Bu konuda Cem Sultan ve Şehzade Mustafa örnekleri verilebilir. Papa'nın II. Bayezid'a karşı elinde bir koz olarak Cem Sultanı kullanma çabalarına gerek halk ve gerekse saray çevresi pek itibar etmemiştir. Bunun gibi İran Şahı Şah Tahmasb'ın Kanuni Sultan Süleyman'ı tahttan edip yerine Şehzade Mustafa'yı geçirme planları da Kanuni'nin olayı öğrenerek Şehzade Mustafa'yı boğdurmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda İran'ın Osmanlı Devletindeki taht kavgalarına nispeten etki ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak; Sultan Tuğrul Bey ile başlayan ve Sultan Sencer devri ile son bulan Selçuklu Devleti parçalanarak çeşitli isimlerle varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Her ne kadar kurdukları devlet kısa ömürlü olsa da; hiç şüphesiz oluşturdukları medeniyetin izleri hala devam etmektedir. Kan bağıımızın olduğu bu aziz atalarımızın, diğer bütün coğrafyalarda zamanla hâkimiyetleri son bulmuş olsa da, Anadolu topraklarında oluşturmuş oldukları teşkilatlanma ve kökleşme politikaları ile bizlere şu an üzerinde yaşadığımız ve dünya döndüğü müddetçe de bu topraklarda olacağımız eşsiz bir vatan bırakmışlardır.

KAYNAKLAR

Kaynak ve Araştırma Eserler

- ABU'L-FARAC TARİHİ**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK, 1999, C. I, 350 s.
- ADIGÜZEL**, A. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi, e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi, Diyarbakır, Kasım 2014, 187-220 s.
- AGACANOV**, S. G. *Oğuzlar*, Çev: Ekber N. Necef, Ahmed R. Annaberdiyev, İstanbul, Selenge Yayınları, 2002, 456 s.
- *Selçuklular*, Çev: Ekber N. Necef, Ahmed R. Annaberdiyev, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, 392 s.
- AHMED** Bin Mahmud, *Selçukname*, Haz. Erdogan Merçil, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2011, 344 s.
- AKTAŞ**, Ü. *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, İstanbul, Bakış Yayınları, 1998, 726 s.
- ALKAN**, A. T. *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara, Ötüken Neşriyat, 2013, 262 s.
- ALPTEKİN**, C. *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, MÜFEF Yayınları, 1985, 32+222 s.
- Türkiye Selçukluları, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C, VIII, Konya, Kombassan Yayınları, 1994, ss. 209-406.
- Zengi İmâdeddin bin Aksungur, *İA*, C.XIII, İstanbul, MEB1978, 526-532 ss.
- Atabeg, *DİA*, C.4, İstanbul, TDV, 1991, ss. 38-40.
- ANNA** Komnena, *Alexiad-Malazgirt'in Sonrası-İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2012, 568 s.
- ANONİM**, *Selçuknâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Histoire Des Seldjoukides D'asie Mineure)* Çev. Feridun Nafiz Uzluk (1952), Ankara, TTK, 276 s.
- ARSLAN**, M. *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984, 126 s.
- *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987, 131 s.

- AVCI, C.**, Hilafet, *DİA*, C.17, İstanbul, TDV, 1998, ss. 539-546.
- AYÖNÜ, Y.**, Selçuklular ve Bizans, Ankara, TTK, 2014, 332 s.
- AZİMÎ TARİHİ** (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler; H.430-538), Çev., Ali Sevim, Ankara, TTK, 1988, 318 s.
- AZİMLİ, M.**, *Halifelik Tarihine Giriş-Başlangıçtan IX. Asra Kadar*, İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2012, 180 s.
- BARTHOLD. V. V.**, “Orta Asya’da Moğol Fütuhatına Kadar Hıristiyanlık”, Çev. Köprülüzade Ahmed Cemal Bey, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1925, C. I, 47-100 s.
- *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz: H. Dursun Yıldız, Ankara, TTK, 1990, 644 s.
- *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara, TTK, 2013, 240 s.
- BOSWORTH, C.E.**, “The Origins Of The Seljuqs”, *The Seljuqs: Politics, Society and Culture*, Ed. Christian Lange, Mecit Songul, Edinburgh University Press, 2011, pp. 13–21.
- BAL, M. S.**, “Türk Saltanat Veraseti Usulü ve Türkiye Selçuklu Devlet’inde Uygulanışı”, İstanbul, TDA, 2005, S. 159, 9-26 s.
- BAŞER, S.**, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, Ankara, İrfan Yayınevi, 2011, 174 s.
- BAYKARA, T.**, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi Şehit*, Ankara, TTK, 1997, 106 s.
- BAYKARA, T.**, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, Ankara, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, 448 s.
- *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1985, 167 s.
- “Selçuklu Devri Türk Şehrinin Genel Özellikleri”, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri-I, Konya, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001, ss. 49-153.
- *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara, TDV, 2000, 221 s.
- BEYHAKÎ**, Ebû’l-Fazl Muhammed (2008), (v.470/1077), *Tarih-i Beyhakî*, Tsh., Azizullah Ali Zâde, Gnti Gârât-ı Firdevs, Tahran.
- BEZER, G. Ö.**, Terken Hatun, *DİA*, C.40, İstanbul, İSAM, 2011, ss. 509.
- BOMBACI, A.**, “*Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar*,” Fuad Köprülü Armağanı (60. Doğum Yılı Münasebetiyle), Ankara, TTK, 2011, 600 s.
- BUNDÂRİ**, El-Feth Ali bin Muhammed, *Zübdetü’n-Nusra ve Nuhbetü’l-Usra*, Çev., Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul, 1943.
- BURSLAN, K.**, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1999, 306 s.
- CAHEN, C.**, *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi*, Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, TTK, 1988, 59 s.
- *Osmanlılar’dan Önce Anadolu*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 420 s.

- CÜZCÂNÎ**, Minhac Sirâc, “Tabakat-ı Nasrî On İkinci Tabaka: Selçuklular”, Yay. Haz. Abdülhay Habîbî Tahran 1363, Çev. Akbar A. Aghdam, *Tarih Okulu Dergisi*, Eylül-Aralık 2010 S. VIII, 111-140 s.
- ÇAĞATAY, N.**, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK, 1992, 510 s.
- ÇAYCI, A.**, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2008, 325 s.
- DEMİR, M.**, *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya, Sakarya Kitabevi Yayıncılık, 2011, 248 s.
- DEMİRKENT, I.**, *Urfa Haçlı Konluğu Tarihi*, Ankara, TTK, 1990, 176 s.
- *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultanı Kılıçarslan*, Ankara, TTK, 1996, 92 s.
- *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2007, 376 s.
- DONUK, A.**, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, İstanbul, TDAV, 1988, 109 s.
- “*Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı*”, TED, 1979-1980, S. 10-11, ss. 30-56.
- EBERHARD, W.**, “Eski Çin Felsefesinin Esasları, Ankara”, *DTCF Dergisi*, 1944, C. II, S. 2, 265-276 s.
- “Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında”, *Belleten*, Ankara, TTK, Temmuz-1945, C. IX, S. 35, 120 s.
- EBU’L GAZİ BAHADIR HAN**, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*, Haz., Muharrem Ergin, Tercuman 1001 Temel eser, Kervan Kitapçılık, 97 s.
- EKİNCİ, E. B.**, “Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi”, Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan, Ankara, Yetkin Yayınları, 2006, ss. 1105-1117.
- el-HÜSEYNÎ**, Sadreddin Ebü'l-Hasan ‘Ali İbn Nâsır İbn’ *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Muhammed İkbâl, Lahor, 1933, s. 3,) Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1999, 150 s.
- ERER, R.**, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002, 181 s.
- er-RÂVENDÎ**, Muhammed bin Ali bin Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, Çev., Ahmed Ateş, TTK, Ankara, 1999, C.1, 238 s.
- GENÇ, R.**, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara, TTK, 2002, 265 s.
- GORDLEVSKİ, V.**, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, 1988, 346 s.
- GÖKSU, E.**, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara, TTK, 2010, 469 s.
- GÖMEÇ, S.**, “Kağan ve Katun”, Ankara, *Gök Dergisi*, 1996, C.II, S. 15, ss. 81-90.
- *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000, 150s.
- GRENARD, F.**, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Çev. Orhan Yüksel, Tarih Dizisi, İstanbul, M.E.B., 1992, 172 s.

- GÜNALTAY, M. Ş.**, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991, 460 s.
- GÜNGÖR, H.**, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, Ankara, *Türkler*, 2002, C. III, ss. 261-263.
- GÜNGÖR, E.**, *Tarihte Türkler*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993, 425 s.
- GÜRÜN, K.**, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1984, 415 s.
- HACIGÖKMEN, M. A.**, “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu”, Konya, *SÜTAD*, 2011, S.25, ss. 231-261.
- HASAN, İ. H.**, *İslam Tarihi I*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1987, 35 s.
- HEROTODOTOS TARİHİ**, Çev. Müntekin Ökmen, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2006, 832 s.
- HOUTSMA, M. T.**, “Mahmud bin Muhammed Tapar”, *İA*, İstanbul, MEB, 1987, C.VII, ss. 170-171.
- HONİGMANN, E.**, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Türkçe Çev., Fikret Işıltan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, 282 s.
- IOANNES Kinnamos**, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Çev. Işın Demirkent, Ankara, TTK, 2001, s. 261.
- İBN BİBİ**, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, *Selçuknâme*, II, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014, 694 s.
- İBN HAVKAL**, *Kitabü'l Mesalik Ve'l Memalik*, Çev. Yusuf Ziya Yörükân (2004). *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağda Türkler*, I. Bölüm, Gelenek Yayıncılık, 448 s.
- İBN KESİR**, *el-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, Çev. Mehmed Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 15 Cilt, 1995, 8500 s.
- İBN-İ BATTUTA**, (1304-1369). *Büyük Dünya Seyahatnamesi, Tuhfetü'n-Nûzzâr fi Garâibi'l-Emsar ve'l-Acâibi'l-Efsar*, İstanbul, Yeni Şafak Yayınları, 511 s.
- İBNU'L ESİR**, *el Kâmil fi't -Tarih*, Haz., Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1966; Çev., Abdülkerim Özaydın, C. IX-XII, İstanbul, 1987.
- İBNÜ'L ADİM**, *Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Halep (Seçmeler)*, Çev. Ali Sevim, Ankara, TTK, 1989, 258 s.
- İBNÜ'L-CEVZÎ**, Sıbt, *Mir'âtü'z-Zeman fi Tarihi'l-Âyan*, Çev. Ali Sevim, Ankara, TTK, 2011, 298 s.
- İLGÜREL, M.**, “Çaka Bey”, *DİA*, İstanbul, TDV, 1993, C.8, ss. 186-188.
- İNALCIK, H.**, “Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”, *SBF Dergisi*, 1959, C, 14 S, 1, ss.69-94.
- İZGİ, Ö.**, “XI. Yüzyıla Kadar Orta-Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler,” *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1978, C. IX, 87–106 s.
- KAFESOĞLU, İ.**, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, *TM*, İstanbul, 1958, C. XIII, 117-130 s.
- *Selçuklu Tarihi*, BKMK Yayınları, 1972, 125 s.
- *Selçuklu Tarihi*, Tarih Dizisi, İstanbul, M.E.B, 1992, 125 s.

- *Türk-İslâm Sentezi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999, 187 s.
- *Harezmsahlr Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara, TTK, 2000, 315 s.
- “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *TED*, İstanbul, 1981, S, 10-11, ss,1-29.
- *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000, 466 s.
- *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2014, 376 s.
- *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul, Ötürken Neşriyat, 2014, 239 s.
- *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, 448 s.
- *Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti*, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, Ankara, TTK, 2010, 599 s.
- “Kavurd”, *İA*, İstanbul, MEB, 1977, C.VI, ss. 456-459.
- “Malazgirt”, *İA*, İstanbul, MEB, 1977, C.VII, ss. 242-248.
- “Selçuklular”, *İA*, İstanbul, MEB, 1988, C.X, ss. 367-368.
- “Nizamü'l-mülk”, *İA*, İstanbul, MEB, 1964, C.IX, ss.329-330.
- KARA, S.**, *Selçukluların Dini Serüveni: Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, İstanbul, Şema Yayınevi, 2006, 717 s.
- KARAKAŞ, S.**, “Erken Dönem Türk Yönetim Tarihinde Cumhuriyet Düşüncesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, C. 7, S, 33, ss, 341-350.
- “Kut-Tanrı İlişkisi Bağlamında Türklerde Yönetim Erkinin İlahi Temelleri”, Ankara, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, C.29, Özel Sayı, ss, 29-44.
- KAYA, P.**, “Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtıniler İle Yapılan Mücadeleler”, İstanbul, *Tarih Dergisi*, 2013, S. 58, ss, 43-64.
- KAYA, S.**, *I. Gyâsedin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara, TTK, 2006, 241 s.
- KAYHAN, H.**, “Haçlılar Karşısında Selçuklular”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 2005, 8 (33), ss, 299-319.
- KAYMAZ, N.**, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara, TTK, 2011, 220 s.
- KEMALOĞLU, M.**, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2013, C. 2, No. 3, ss.1-38.
- KESİK, M.**, “Türkiye Selçukluları İle Danişmendliler Arasındaki İlişkiler”, *Türkler*, VI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss, 537-546.
- *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara, TTK, 2003, 184 s.

- KIZILÇELİK, S.**, *Sosyoloji Tarihi I-İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*, Ankara, Anı Yayınları, 2006, 456 s.
- KİTAPÇI, Z.**, “Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları”, Konya, S.Ü. Yayınları, 1995, 368 s.
- KOCA, S.**, *Türk Kültürünün Temelleri I*, İstanbul, Damla Neşriyat, 1990, 99 s.
 ----- *Türk Kültürünün Temelleri II*, Ankara, ODES Kültür Yayınları, 2003.
 ----- Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, C. 29, Özel Sayı, ss. 280-323.
 ----- *Sultanı İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara, TTK, 1997, 128 s.
- KOÇAK, K.**, “İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Haziran 2011, S,4, ss. 102-117.
- KONUŞ, F.**, *Selçuklular Bibliyografyası*, Konya,Cizgi Kitapevi Yayınları, 2006, 370s.
- KÖPRÜLÜ, M. F.**, “Türk ve Moğol Sülalelerinin Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, İstanbul, *THİTM*, I, 1944, ss, 1-9.
 ----- “Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, Ankara, TTK, Temmuz 1943, C. VII, S, 27, ss, 474.
 ----- “Harizmşahlar”, *İA*, İstanbul, MEB, 1987, C.V/1, ss. 265-296.
 ----- *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, İstanbul, Kanaat Matbaası, 1923, 263 s.
- KÖYMEN, M. A.**, “Sencer”, *İA*, İstanbul, MEB, 1979, C. X, ss. 486-489.
 ----- “Kirman Selçukluları Tarihi”, Ankara *DTCF Dergisi*, 1943, C.II, S,1, ss, 127-134.
 ----- *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, 170s.
 ----- *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, TTK, 1989, 310 s.
 ----- *Alparslan ve Zamanı, Tarih Dizisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, ss, 83.
 ----- *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, Kuruluş Devri, I*, Ankara, TTK, 2011, 392 s.
 ----- *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı, Kuruluş Devri*, Ankara, TTK, 2016, 532 s.
 ----- *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi II-İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara, TTK, 2011, 524 s.
 ----- *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi V-İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara, TTK, 1991, 488 s.
 ----- “Selçuklu Devri Hukuku”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Haziran 1992, S. 66, s. 25.
- KURAT, A. N.**, “Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi, (M.S. 1081-1096)”, *TKAE*, 1987, ss, 82.

- “Göktürk Kağanlığı”, *DTCF Dergisi*, 1952, C. X, S. 1–2, ss, 1–36.
- KÜÇÜKDAĞ, Y., ARABACI, C.**, *Selçuklular ve Konya*, Mikro Yayınları, Konya, 1999, 336 s.
- KHONİATES**, Niketas, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev., Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 1995, s. 162.
- MATEOS, U.** *Vekayi-Nâme*, Türkçe Çev. Hrand D. Andreasyan, (1962), *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Drigor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara,TTK, 411 s.
- MÂVERDÎ**, Ebü'l Hasan Habib, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1994, 504 s.
- MERÇİL, E.**, *Kirman Selçukluları*, İstanbul, KBY Yayınları, 1980, 414 s.
- “Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti”, IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, TTK, 1988, C.II, ss, 657-663.
- *Kirman Selçukluları*, Ankara, TTK, 1989, 266 s.
- *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara, TTK, 1991, 162 s.
- *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK, 1991, 411 s.
- “Büyük Selçuklu Devleti Tarihi”, Ankara, *Türkler*, 2002, C. IV, ss, 597-633.
- “Kirman Selçukluları, Ankara”, *Türkler*, 2002, C. IV,ss, 760-763.
- *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara, TTK, 2007, 138 s.
- *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara, TTK, 2007, 283 s.
- *Büyük Selçuklular Devrinde İpek Yolu Üzerinde Bir Şehir: Nişabur, Düünden Bugüne İpekyolu*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008, 130 s.
- *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, 156 s.
- “Büyük Selçuklu Devleti Tarihi”, *Türkler*, C. 4, ss, 606.
- MEVDÛDÎ**, *Selçuklular Tarihi I*, Çev., Ali Genceli, İstanbul, Hilal Yayınları, 1971, 276 s.
- MİRCEA, E., LOAN, C. P.**, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İstanbul, İnsan Yayınları, 1997, 366 s.
- MİRCEA, E.**, *Kutsal ve Dindışı*, Çev. Mehmed Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınları, 1991, 191 s.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah**, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi I (Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, Der. Ali Öngül, İzmir, Akademi Kitbevi Yayınları, 2000, 271 s.
- *Câmiu'd-düvel, Selçuklular Tarihi, I-II, Horasan-Irak-Kirman ve Suriye Selçukluları, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Yay. Ali Öngül, (2001), İzmir, Akademi Kitabevi Yayınları, C. I, ss, 44-272-200, C. II, ss, 268-193.
- NEVİN, A. M.**, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet: Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar (h.1-232\ m. 622-846)*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001, 422 s.

- OSTROGORSKY, G.**, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK, 2006, 541 s.
- OCAK, A.**, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul, TATAV, 2002, 445 s.
- ONAT, A.**, Han Sülalesi Zamanında Ch'e-shih Bölgesindeki Hun-Çin Mücadeleleri, Ankara, 1978.
- ÖGEL, B.**, *Türk Mitolojisi*, Ankara, TTK, 1971, C. I, 745 s.
- *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, 788 s.
- “Doğu Göktürkler Hakkında Vesikalar ve Notlar“ Ankara, *Belleten*, 1957, C. XXI S. 81, ss, 81-137.
- *Türk Mitolojisi, I, II*, Ankara, TTK, 2003, C.,I, ss, 745, C.,II, ss, 778.
- *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*, Ankara, TTK, 2014, 455 s.
- *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, ss, 368.
- ÖNGÜL, A.**, “Emir Ayaz, Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı”, İstanbul, *İÜEF Yayınları*, 1995, ss, 273-280.
- *Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2014, 416 s.
- *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2014, 545 s.
- ÖZ, Ş.**, Kutadgu Bilig’de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun, 2011, C, 11 S. 1, ss, 22.
- ÖZAYDIN, A.**, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara, TTK, 1990, 178 s.
- “Sencer”, *DİA*, C.36, TDV, İstanbul, ss.507-511.
- “Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa”, İstanbul, *TİD*, 2000, ss, 405-421.
- “Danişmendliler”, *DİA*, İstanbul, *TDV*, 1993, C. VIII, ss. 469-474.
- “Cend”, *DİA*, İstanbul, *İSAM*, 1993, C.VII, ss. 359-360.
- “Selçuklular”, *DİA*, C. 36, ss. 364-365
- “Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)”, İstanbul, *TİD*, 2001, ss, 404-608.
- ÖZDEMİR, G.**, “Batı’da ve Türklerde Egemenlik Kavramı”, Kütahya, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, S, 23, ss, 123 -138.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir**, “Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24, Konya, ss. 315-367.
- ÖZGÜDENLİ, O. G.**, “Nişâbûr”, *DİA*, İstanbul, TDV, 2007, C. 33, ss. 149-151.
- “Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)”, *İSAM*, 2017, C.I, 367 s.

- ÖZGÜL**, O., “Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2011, S. 8, ss, 91-106.
- LANE-POOLE**, S., “The Successors of The Seljuks in Asia Minor”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Vol. 14, No. 4 (Oct., 1882), Cambridge University Press, pp. 773-780.
- PEACOCK**, A.C.S., “The Seljuk Sultanate of Rüm and the Turkmen of the Byzantine frontier, 1206–1279”, *Al-Masâq Journal of the Medieval Mediterranean*, 2014, Vol. 26, Issue 3, pp.267-287.
- *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, 260 s.
- RASONYI**, L., *Tarihte Türklük*, Ankara, TKAE, 2007, 560 s.
- “Selçuk Adının Menşesine Dair”, *Belleten*, Ankara, TTK, Nisan 1939, C. III, S. 10, ss, 377-385.
- REŞİDÜ'D-DİN FAZLULLÂH**, *Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, Çev., Erkan Göksu-H.Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, 208 s.
- RİCE**, T. T., *The Seljuks in Asia Minor, Thames and Hudson Edition*, London, 1961, 280 s.
- RİCAUT**, P., *Türklerin Siyasi Düsturları*, Çev., M. Reşat Uzmen, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, 332 s.
- ROUX**, J. P., *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*, Çev., Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007, 565 s.
- SAMİ**, Ş., *Kamus-u Türki*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2005, 382 s.
- SEVİM**, A., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1983, 293 s.
- *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara, TTK, 1987, 133 s.
- *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara, TTK, 1989, 198 s.
- *Ünlü Selçuklu Komutanları Aşşın, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara, TTK, 1990, 115 s.
- “Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü” (Kasım 1092-Şubat 1095), *Belleten*, Ankara, TTK, 2000, C. 27, S. 107, ss. 551.
- “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin ‘Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l Âyan'Adlı Eserindeki Selçuklular İlgili Bilgiler I Sultan Tuğrul Bey Dönemi”, *Makaleler II*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 3-185.
- “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin ‘El-Muntazam' Adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (1038-1092)” *Makaleler II*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 437-605.
- “İlginç Yönleriyle Sultan Alparslan”, *Makaleler III*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 281-304.
- “İlginç Yönleriyle Sultan Melikşah”, *Makaleler III*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 305-334.

- “Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Devleti (1075-1086)”, *Makaleler III*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 335-349.
- “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l Âyan'Adlı Eserindeki Selçuklular İlgili Bilgiler III, Sultan Melikşah Dönemi”, *Makaleler II*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 287-435.
- “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l Âyan'Adlı Eserindeki Selçuklular İlgili Bilgiler II Alparslan Dönemi”, *Makaleler, II*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 187-285.
- “Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, *Makaleler I*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, ss, 415-447.
- *Makaleler I*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, 597 s.
- *Makaleler II*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, 776 s.
- *Makaleler III*, Haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, 650 s.
- *Azîmî Tarihi-Selçuklu Tarihi ile İlgili Bölümler (H.430-538-1038/39-1143/44)*, Ankara, TTK, 2006, 318 s.
- *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara, TTK, 2014, 226 s.
- *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara, TTK, 2015, 70 s.
- “Çağrı Bey”, *DİA*, İstanbul, İSAM, 1993, C. 8, ss. 183-186.
- “Tutuş”, *İA*, İstanbul, MEB, 1979, C.XII/2, ss. 134-137.
- SEVİM, A., MERÇİL, E.**, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara, TTK, 2014, 768 s.
- SEYİTDANLIOĞLU, M.**, “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2009, C.28, S.46, ss.1-11
- STANLEY, Lane-Poole**, *Düvel-i İslâmiye*, Çev., Halil Edhem, Devlet Matbaası, 1927, 640 s.
- SÜMER, F., SEVİM, A.**, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler Ve Çevirileri)*, Ankara, TTK, 1988, 79 s.
- SÜMER, F.**, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992, 384 s.
- *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999, 5. Basım, ss, 510.
- “Mes'ûd”, *İA*, İstanbul, MEB, 1978, C.VIII, ss. 134-142.
- “Keykavus” I, *DİA*, İstanbul, İSAM, 2002, C.XXV, ss. 352-353.
- “Selçuklular”, *DİA*, İstanbul, İSAM, 2009, C.36, ss. 365-371.

- “Arslan Argun”, *DİA*, İstanbul, TDV, 1991, C.III, ss. 399-400.
- “Mesud I”, *DİA*, Ankara, TDV, 2004, C. XXIX, 29, ss.339-342.
- ŞADRUDDİN** Ebu'l-Hasan Ali İbn, Naşır İbn Ali El-Hüseyni, (1999), *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Ankara, TTK, 150 s.
- ŞEKER**, M., *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara, DİB Yayınları, 1991, 160 s.
- TANSU**, Y. E., “XIII. Yüzyılda Bir İlim ve Kültür Merkezi Olarak Konya”, Ankara, *Türk Yurdu Dergisi*, 1996, S.XVI, ss. 63.
- "Menâkıbü'l- Arifin'e Göre XIII. Yüzyıl Anadolu'sunun Siyasî, Sosyal, İktisadî, Dinî ve Kültürel Hayatı" Ankara, *Tarih Çevresi iki Aylık Tarih ve Kültür Dergisi*, 1994, S. 11, ss. 47-54.
- TANERİ**, A., *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, 400 s.
- “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, Ankara, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1963, C.5, S.8, ss.75-186.
- “Harizmşahlar”, *DİA*, İstanbul, İSAM, 1997, C.XVI, ss. 228-231.
- TARHAN**, M. T., “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler-Kimmerler ve İskitler”, Ankara, *Türkler*, C. I, 2002, 1789 s.
- TAŞAĞIL**, A., *Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016, 352 s.
- *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014, 368 s.
- *Göktürkler I*, Ankara, TTK, 2003, 224 s.
- TOR**, D.G., “Sovereign And Pious: The Religious Life Of The Great Seljuq Sultans”, *The Seljuqs: Politics, Society and Culture*, (ed.) Christian Lange, Mecit Songül, Edinburgh University Press, 2011, pp. 39-62.
- TOGAN**, Z. V., “Oğuzların Hıristiyanlığı Meselesine Aid”, İstanbul, *Türkiyat Mecmuası*, 1928, C.II, ss. 61-68.
- *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981, 537 s.
- *Alamut, İA*, İstanbul, MEB, 1978, C.I, ss. 289-290.
- TUFANTOZ**, A., “Selçuklular Zamanında Kayseri'nin Askeri ve Ticari Önemi”, Kayseri, IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, 2003, ss. 511-520.
- TURAN**, A. N., *Tarih El Kitabı Selçuklular'dan Bugüne*, Ankara, Grafiker Yayıncılık, 2006, 575 s.
- TURAN**, O., “Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Belleten*, Ankara, TTK, 1945, C. 19. S. 35, ss, 305-319.
- “Selçuklular ve İslamiyet”, Ankara, *DTCF Dergisi*, 1946, C.IV, S.IV, ss. 457-485 Aynı Makale, ss.1-32.
- “Selçukluların Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri”, Ankara, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1970, C.I, ss, 111-139.

- *Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresi Tarihi, (Türk Dünya Nizamının Millî, İslâmî ve İnsani Esasları)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994, C.I, 347 s.
- *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2003, 542 s.
- *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekânizması*, İstanbul, MEB, 1995, 211 s.
- *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004 296 s.
- *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara, TTK, 2014, 601 s.
- *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, 762s.
- “Keykubad I”, *İA*, İstanbul, MEB, 1977, C.VI, ss.654-658.
- “Kılıçarslan IV (Rükneddin)”, *İA*, İstanbul, MEB, 1977, C.VI, ss. 703-704.
- “Keykavus II”, *İA*, İstanbul, MEB, 1979, C.VI, ss. 640-644.
- “Keykavus I”, *İA*, İstanbul, MEB, 1977, C.VI, ss. 631-642.
- “Kılıçarslan II (İzzeddin)”, *İA*, İstanbul, MEB, 1979, C.VI, ss. 688-689.
- “Süleymanşah II (Rukneddin)”, *İA*, İstanbul, MEB, 1979, C.VI, ss. 228-229.
- “Süleymanşah I”, *İA*, İstanbul, MEB, 1979, C.XI, ss. 201-219.
- UYUMAZ, E.**, *Alâeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Ankara, TTK, 2003, 31 s.
- UZUNÇARŞILI, İ. H.**, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, TTK, 1988, 584s.
- *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK, 2011, C. II, 756 s.
- “Fâtiht Sultan Mehmed'in Vefatı Üzerine Vezir İshak Paşa'nın İkinci Bayezid'i Saltanata Davet Arızası”, *Belleten*, Ankara, TTK, 1961, C.XXV, S. 97, ss. 75-77.
- ÜNAL, M. A.**, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2012, 232 s.
- ÜNAL, O.**, *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihine Giriş*, Ankara, Töre Devlet Yayınevi, 1980, 248 s.
- VERGİN, N.**, *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, 352 s.
- YALTKAYA, Ş.**, “İbn Hassül'ün Türkler Hakkında Bir Eseri”, *Belleten*, Ankara, TTK, 1940, C. IV, S. 14–15, ss. 265.
- YAZICI, N.**, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014, 447 s.
- YAZICIZADE, A.**, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Ankara, TTK, 2014, 454 varak, 101 s.

YINANÇ, M. H., *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, TTK, 1944, 191 s.

----- “Anadolu'nun Fethi”, *Türkler*, Ankara, 2002, C. VI, ss, 194-212.

----- “Arslanşah”, *İA*, İstanbul, MEB, 1978, C.I, ss.610-616;

----- “Alp Arslan”, *İA*, MEB, 1978, C.I, ss. 384-386.

----- (1979). Danişmendliler, *İA*, C.III, MEB, İstanbul, ss. 468-479.

YÖRÜKÂN, Y. Z., *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle, Ortaçağ'da Türkler*, Der. Çev. Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, ss, 124-130.

YUSUF HAS HÂCİB, *Kutadgu Bilig*, Haz. Yaşar Çağbayır, Ankara, TDV, 2016, 247s.

----- *Kutadgu Bilig*, nşr, Reşit Rahmeti Arat, I, (Metin), İstanbul 1947, Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II (Tercüme)*. Ankara, 1959.

YÜCEL, Y., SEVİM, A., *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, Ankara, TTK, (?) 446 s.

----- *Türkiye Tarihi I, (Fetihten Osmanlılara Kadar 1018-1300)*, Ankara, TTK, 1990, 445 s.

ZAPOROZHETS, V.M., *The Seljuks*, (İngilizceye çev.) K.A. Nazarévskaja, European Academy of Natural Science Printed, 2012, 321 s.

Doktora Tezleri

ADALIOĞLU, H. Hüseyin, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği Münasebetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih ABD, İstanbul, 1996, ss, 231.

AĞIRNASLI, Nilay, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2013, ss, 316.

AKŞİT, Ahmet, *Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Kayseri, 1996, ss, 186.

ARIKAN, Âdem, *Büyük Selçuklular Döneminde Şia*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri ABD, İstanbul, 2010, ss, 403.

ATİLA, Marina, *XI.- XII. yüzyıllarda (1040-1171) Selçuklu-Fatımi İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 1996, ss, 159.

AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İzmir, 2007, ss, 285.

BEDİRHAN, Yaşar, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Konya, 1999, ss, 293.

BİRBİÇER, Ali *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2014, ss, 389.

- ERDEM**, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 1995, ss, 570.
- ERSAN**, Mehmet, *Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da Ermeniler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İzmir, 1995, ss, 268.
- KIRKIL**, Emin, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Elazığ, 1999, ss, 250.
- METİN**, Tülay, *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*, Gazi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2010, ss, 273.
- PİYADEOĞLU**, Cihan, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan 1040-1157*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2008, ss, 383.
- SOLMAZ**, Gürsoy, *Selçuklular'dan Osmanlılar'a Gence*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, 1997, ss, 219.
- SUTAY**, Gonca, *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği ile Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum, 2013, ss, 432.
- TAŞCI**, Kemal, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum, 2013, ss, 725.
- TEKCAN**, A. Recep, *Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri'de Şehir Hayatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2012, ss, 452.
- TOPAL**, Nevzat, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Niğde, 2006, ss, 150.
- UYUMAZ**, Emine, *Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 1997, ss, 142.
- ÜREMİŞ**, Ali, *Türkiye Selçukluları'nın Doğu Anadolu Siyaseti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Malatya, 2001, ss, 299.
- YAVUZCAN**, Gaye A. A., *Türkiye Selçukluları Devletinde Yöneten-Yönetilen İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İzmir, 2013, ss, 396.
- YAZAR**, Nurullah, *Selçuklular Döneminde İsfahan*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Ankara, 2013, ss, 371.

Yüksek Lisans Tezleri

- DAYANDI**, Ahmet, *Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devleti'nin Dini Siyaseti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Konya, 2010, ss, 147.

GÜNLER, Mevlüt, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Konya, 2011, ss, 199.

İBADİ, Mohammad Qasim, *Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Konya, 2011, ss, 110.

KOZAN Tayfur, *Prof. Dr. Osman Turan'a Göre Din ve Türk Cihan Hâkimiyeti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat ABD, İstanbul, 2006, ss, 131.

TÜTEN, Murat, *Büyük Selçuklu Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İzmir, 1998, ss. 182.

VELİOĞLU, Mehmet Şükrü, *Türkiye Selçukluları Dönemi Taht Mücadeleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Van, 2008, ss, 91.

YAZAR, Nurullah, *Büyük Selçuklu Devletinde İsyandar, Ankara Üniversitesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Ankara, 2007, ss, 171.

YURDUSEVDİ, Mehtap, *Selçuklular Devrinde Hükümrarlık Anlayışı ve İmgesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2008, ss, 125.

Tahran Üniversitesinde Yapılmış Bazı Lisansüstü Çalışmalar

Seyyid Muhammed Hüseyin Muhammedî (2008). Selçukluların Ortaya Çıkışından Moğol Saldırısına Kadar Rey'in Sosyal Durumu, Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Tahran Kitabhane-yi Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yi İslam i, Araştırma Tezleri Bölümü, Nr. 307839.

Hamid Esad Pur (1994). Selçuklular Döneminde Hilafet ve Saltanat Değişiminin Tarihi Esasl, Tahran Şehid Behiştî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Kitabhane-yi Merkezî ve Esnad-i Daneşgah-i Şehid Behiştî, Tezler Bölümü, Nr. 42, ss, 247.

Nur Ahmed Bulend Ahter Neştiganî (2004). Büyük Selçuklular Döneminde Güç (Erk) ve Meşruiyet Hakkında Bir İnceleme, Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Tarih Bölümü, YLT, , Eylül 2004, Tahran Kitabhane-yi Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yi İslam i, Araştırma Tezleri Bölümü, Nr. 266473, ss, 206.

Fardin Evazpour (2005). Siyâset-nâme'de Selçuklular Devleti'nin Siyasi Meşruiyet Olgusunun Değerlendirilmesi Hakkında Bir İnceleme, Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Tahran Kitabhane-yi Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yi İslam i, Araştırma Tezleri Bölümü, Nr. 337578.

Alirza Mutesaddi Zorandi(2008). Selçuklular ve Fars Körfezi (Kirman Selçukluları ve Fars Atabekleri Odaklı), Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Tahran Kitabhane-yi Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yi İslam i, Araştırma Tezleri Bölümü, Nr. 1303011, ss, 163.

- Gulamriza** Mokaddes (1998). *Oğuz Türklerinin İran Topraklarına Nasıl Nüfuz Ettiği ve Selçuklu Hanedanının Kuruluşu*, Tahran Şehit Behiştî Üniversitesi, Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü,. Kitabhane-yi Merkezî ve Esnad-i Daneşgah-i Şehid Behiştî, Tezler Bölümü, Nr. 165, ss, 145.
- Moslem** Mohammadi (2007). *Büyük Selçukluların Abbasi Hilafeti İle İlişkileri (431-485/1039-1092)*, Tahran Şehit Behiştî Üniversitesi, Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Kitabhane-yi Merkezî ve Esnad-i Daneşgah-i Şehid Behiştî, Tezler Bölümü, Nr. 911, ss, 128.
- İbrahim** Arslani Melayiri (2008). *Selçuklular Dönemi İran'ında Camilerin Siyasal-Sosyal Faaliyetleri (431-590/1040-1194)*, Tahran Şehit Behiştî Üniversitesi, Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Doktora, Kitabhane-yi Merkezî ve Esnad-i Daneşgah-i Şehid Behiştî, Tezler Bölümü, Nr. 1064, ss204.
- Seyyid** Haşim Hoşnud Mokaddem (2009). *Nizamiye Medreseleri ve Hicrî Altıncı (miladî 12.) Yüzyılda İslami İlimlere Etkileri*, Tahran Şehit Behiştî Üniversitesi, Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Kitabhane-yi Merkezî ve Esnad-i Daneşgah-i Şehid Behiştî, Tezler Bölümü, Nr. 1065, ss, 138.
- Alirza** Mokaddem (2010). *Ahilik Teşkilatı ve Tarihi Seyri*, Tahran Şehit Behiştî Üniversitesi, Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi Fars dili ve Edebiyatı Bölümü, Kitabhane-yi Merkezî ve Esnad-i Daneşgah-i Şehid Behiştî, Tezler Bölümü, Nr. 1170, ss, 196.
- Hasan** Mezahiri (2002). *Selçuklular Döneminde Isfahan*, Tahran İnsani Bilimler ve Kültür Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları, Ktp. Nr. 47522, ss, 130.
- Ali** Bahtiyari (2002). *Selçuklular Dönemi Yapılarının Kitabelerinde Kufi Yazısında Harflerin Grafiksel Usulünün İncelenmesi (Kazvin Mescid-i Cami Kebir, Erdestan Mescid-i Cami ve Damgan Pir Alemdar Türbesi yapıları örneği)*, Tahran Terbiyet Müderris Üniversitesi Sanat Fakültesi, Görsel İletişim Bölümü, Ktp. Nr. 42343, ss, 260.
- Merziyeh** Porvendî (1991). *Selçuklular Tarihinin İsimleri*, Tahran Üniversitesi İlahiyat ve İslami İlimler Fakültesi, İslam Ülkeleri Tarih ve Medeniyeti Bölümü, Ktp. Nr. 74172, ss, 120.
- Muhammed** Rıza Kalizadeh (1998). *Hicrî 5. ve 6. (miladi 11. ve 12.) Yüzyılda İran'da Dinî Durum*, Tahran Şehid Behiştî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Ktp. Nr. 25732, ss, 220.
- Zerrin** Şerifiyan Pur (2005). *Selçuklular Devleti'nin kuruluşunun başından Melikşah'ın ölümüne (485/1092) kadar İran'da siyasî ve iktisadî Durum*, Azadi İslami Üniversitesi- Mehallat Yerleşkesi, Ktp. Nr. 92055, ss. 240.
- Muhammed** Bageri (1997). *Türklerin İran Topraklarına Yönelmesinin ve Türk Soylu Hanedanlıkların Kurulma Sebeplerinin İncelenmesi* Meşhed Firdevsi Üniversitesi Dr. Ali Şeriatî Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi, Ktp. Nr. 22862, ss, 125.
- Şehbaz** Nuri Elfeşarekî (2000). *IsfaHan Şehrindeki Selçuklu Dönemi Minarelerinin Mimari Sanatının İnceleme ve Araştırılması*, Tahran Terbiyet-i Moderris Üniversitesi İnsani İlimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ktp. Nr. 31139, ss, 124.

İbrahim Kazım Mokaddem (2000). Selçuklular Dönemine kadar Şairin önemi ve Şairlik, Tahran Terbiyet-i Moallim Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Ktp. Nr. 35542, ss, 162.

Moctebî Halife (2001).Dandanakan Savaşından Gazneli Behramşah'ın Saltanatının Sonuna Kadar Gazneli-Selçuklu Siyasi-Sosyal İlişkileri (431-552/1040-1157), Şiraz Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Sonbahar 2001, Ktp. Nr. 38497, ss, 142.

DİZİN

A

A. Bombacı	145
A. Caferoğlu	145
A. V. Gabain	145
Aaron	169
Abakoglu Yusuf	207
Abbasi 16, 34, 39, 40, 46, 47, 48, 49, 53, 56, 58, 63, 79, 92, 106, 110, 111, 128, 166, 254, 255, 270, 277, 280	
Abbasi Halifelîği	16, 39, 58, 111, 128, 277
Abdurrahman Alpzen	42
Abdürrezzakoğlu Abdüdevle Abak	207
Abu İshak al-Fuka	40
AdudDevleti'l-Kâhire	53
Afganistan	4, 259
Afrasyab	40
Afrika	72
Afşin	50, 58, 274
Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye	8, 9, 267
Ahlât	60, 79, 108, 205
Ahmed 9, 15, 17, 19, 58, 70, 72, 89, 95, 114, 176, 188, 189, 193, 194, 195, 196, 209, 210, 211, 213, 265, 266, 267, 268, 272, 280	
Ahmed Şah	58
Ahvaz	172, 177
Ak (Sarı) Ogur	154
Ak Hun	154
Ak Hunlarda	154
Ak Macar	154
Aksungur 50, 71, 72, 78, 79, 88, 106, 108, 110, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 265, 274	
Alâeddin Ebu Bekir	99
Alamut	73, 89, 276
Alaşehir	68
Alâüddevle Muhammed	39
Aleksios	9, 138, 230, 231, 232
Aleksios Komnenos	9, 138
Alexiad	9, 232, 233, 265
Ali İbnü-ül Esir	7
Ali Sevim 8, 9, 12, 21, 28, 38, 43, 45, 46, 47, 49, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 66, 67, 68, 71, 126, 127, 133, 134, 138, 139, 183, 266, 268	
Ali Tekin	21, 22, 24, 25, 26, 27, 39
Alp İlig	19, 68, 143
Alparslan .. 11, 12, 13, 19, 29, 38, 43, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 72, 73, 79, 89, 103, 104, 113, 114, 115, 116, 117, 123, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 160, 166, 167, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 208, 210, 249, 257, 258, 259, 260, 270, 274, 279, 291, 292	
Alpiliğ (Yülük)	134
Alp-Kara	24
Altuncan Hatun	49, 175, 176, 177
Altuntaş	25, 79, 184, 205, 210
Amasya	229, 237
Amidülmülk .. 42, 51, 52, 53, 54, 172, 175, 176, 179	
Amidülmülk Kündüri	175, 176, 179
Amidülmülk Muhammed el-Kündüri	51, 53, 54
Amidülmülk Muhammed Kündüri	42
Amuderya Nehri	26
Anadolu 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 21, 23, 36, 43, 44, 45, 46, 50, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 68, 70, 71, 80, 82, 103, 111, 125, 126, 133,	

134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 159, 161, 165, 166, 167, 169, 172, 178, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 257, 259, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279	
Ani	55, 56, 110, 276
Ani Kalesi	56
Ankara 1, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 21, 22, 36, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 56, 57, 60, 65, 67, 73, 83, 86, 92, 94, 95, 96, 98, 101, 103, 114, 115, 126, 133, 134, 136, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 158, 167, 183, 190, 226, 229, 230, 233, 234, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 244, 252, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 291, 292	
An-lo	251, 252
Anna Komnena	9, 232, 233
Antakya.68, 71, 78, 80, 82, 127, 135, 139, 141, 201, 203, 204, 226, 227, 255	
Anuş Tigin	67
Aral Gölü	13, 258
Aran	59
Arap Yarımadası	4, 259
Arapça	7, 11, 147
Arslan .. 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 56, 57, 62, 64, 79, 80, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 107, 108, 110, 111, 114, 116, 120, 122, 123, 124, 133, 141, 143, 144, 146, 147, 160, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 208, 209, 210, 211, 224, 229, 231, 233, 237, 238, 239, 247, 249, 250, 254, 256, 257, 270, 273, 275, 277	
Arslan Argun	43, 64, 79, 80, 208, 209, 210, 211, 249, 250, 275
Arslan Besasiri.47, 48, 171, 174, 175, 176, 177, 178	
Arslan Yabgu	17, 18, 21, 22, 23, 53
Arslanşah	57, 110, 111, 112, 113, 119, 120, 122, 123, 124, 277
Artuk Bey	68, 71, 136, 227
Asya Hun Devleti	146, 153
Atabey	84, 89, 104
Atsız.. 12, 50, 69, 95, 96, 97, 98, 101, 125, 126, 134, 135, 274	
Attilla	152
Avrupa	45, 80, 105, 146, 152, 153, 261
Avrupa Hunları	45
Ayaz	63, 64, 84, 85, 87, 195, 215, 218, 220, 223, 224, 272
Aydın	57, 146, 190
Ayet-üs-Sürür	9, 267
Ay-Tekin	205, 206
Azerbaycan	4, 45, 54, 59, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 107, 110, 133, 159, 161, 169, 196, 199, 203, 205, 212, 221, 224, 225, 259
Azimi	8

B

Badgis	42
Bağdat...7, 40, 47, 48, 49, 53, 56, 58, 71, 72, 74, 76, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 92, 93, 101, 105, 108, 109, 110, 166, 171, 172, 173, 174, 177, 179, 195, 196, 197, 205, 206, 209, 212, 214, 215, 216, 220, 221, 227, 278	

Bahattin Ögel	40, 144, 147
Balhan	27, 30
Bargiri	46
Basra.....	109, 172, 258
Bâtını.....	72, 74, 88, 92, 97, 108, 119, 258
Baverd	30, 37
Bedr İsa Caşu	114
Behramşah.....	94, 122, 123, 124, 132, 281
Belh.....	35, 36, 40, 42, 67, 94, 98, 99, 100, 191, 193, 195, 209, 210, 211
Berdesir	116, 119, 184, 186
Berkyaruk. 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 103, 118, 126, 141, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 249, 250, 253, 255, 259, 260, 261, 262, 273	
Berzem (Barzam) Kalesi	63
Bilge Teğın (Wu-yen-chü)	251
Bizans7, 9, 18, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 68, 70, 72, 81, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 161, 165, 166, 169, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 257, 266, 268, 272, 278	
Boğaziçi	15, 75, 276
Bozan (Buzan).....	78, 201
Bozan-Buzan.....	71, 72
Böri Tekin	35
Böri-Bars (Börüpars).....	79
Böri-Pars	210
Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Halep	9
Buhara	15, 16, 18, 21, 23, 24, 25, 39, 72
Bulgar.....	61, 154
Bulgarlar.....	154
Bumin Kağan	151, 161
Burhanu Emirilmü'minin	53
Busenç (Venec)	192
Bürucird (Buüercd).....	77
Büveyhoğulları	45, 47
Büyük Hun Devleti.....	150
Büyük Selçuklular ..9, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 267, 271, 272, 278, 280	

C

Cafer.....	71, 76, 197
Cami'ü't-Tevârîh.....	7, 8, 273
Celaleddin Karatay	247
Cenahuddeve Hüseyin.....	207
Cend. 14, 15, 16, 17, 18, 26, 28, 35, 38, 57, 95, 256, 272	
Ceyhan	235
Ceyhun 26, 27, 30, 40, 57, 63, 96, 97, 102, 256, 257	
Ceyhun Nehri	26

Cezire.....	83, 169, 205, 214, 221, 225
Chronographia	10
Cibal	36, 37, 45, 84, 92, 168, 170, 179, 225
Cihan Pehlivan.....	111
Ciruft.....	121, 184
Cizre	7, 203
Cürcan.....	36, 44, 101, 217, 219, 257
Cüzcan	42

Ç

Çağaniyan	35
Çağrı7, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 55, 64, 80, 87, 100, 103, 114, 148, 168, 176, 177, 178, 179, 182, 199, 209, 211, 256, 257, 268, 273, 274	
Çağrı Bey..19, 20, 21, 28, 29, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 48, 50, 64, 100, 103, 114, 177, 199, 209, 211, 256, 257, 274	
Çaka Bey.....	9, 70, 140, 230, 269, 271
Çin 4, 72, 75, 96, 146, 150, 151, 152, 153, 159, 160, 161, 258, 259, 267, 269, 272	
Çolak Bazdar	119
Çoruh	70
Çubuk	72, 227, 229

D

Damgan.....	41, 45, 178, 216, 217, 218, 280
Damgan (Damegan).....	52
Dananadakan Savaşı	133
Dandanakan ... 29, 33, 34, 38, 39, 42, 114, 182, 256, 279, 281	
Dandanakan kalesi	38
Danişmendli Emir Gazi.....	232, 234
Darhân	25
Darülmemleke.....	53
Davidoğlu Giorg (Kiurike)	55
Demir Yaylı	13
Devlet (Dolat)	134, 143, 237
Deylem.....	74, 89
Dımaşk7, 69, 78, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 200, 203, 206, 228, 265	
Dihistan.....	27, 29
Dinever	45, 93, 107
Diyarbakır.....	45, 59, 70, 73, 83, 202, 255, 265
Dolat (Delet)	68
Dragos (Drakon)	138
Dukak	13, 15, 127, 128, 131, 132, 207

E

Ebu Ali Şadan	42, 43
Ebü Şücân.....	53
Ebü Tahir Arrani.....	74
Ebu Talib	47
ebu'l Hasan I. Nasır Han.....	63
Ebu'l-Hasan I. Nasır Han.....	67
Ebul Fazl.....	42
Ebul Feth (Abu'l-Fath)	56
Ebul-Feth	42
el Kâmil fi't-Tarih.....	7
el-Bidaye ve'n-Nihaye	7, 268
Elbistan	235, 237, 238
el-Evamirtü'l Ala'ıye fi'l-umuri'l-Ala'ıye	8

el-Muktedi Biemrullah	76
el-Mustansır.....	48, 134, 175
Emir Anuştekin Şirgir	89
Emir Bozkuş.....	217, 218
Emir Çavlı.....	86, 87, 119, 186, 218, 230, 231
Emir Çavlı Sakavu	86, 87, 218, 230
Emir Çökürmüş	85, 214
Emir Ebul Kasım.....	140, 141
Emir Gün-Deniz	217
Emir İlyas	63
Emir İnanç Bey.....	52
Emir Kumaç	96, 98, 99, 100, 198
Emir Kürboga (Gürboğa)	198
Emir Mevdûd	87, 88
Emir Porsuk.....	69, 138, 141, 218, 226
Emir Sav Tekin.....	117
Emir Süleyman.....	179
Emir Üner... 118, 197, 198, 199, 200, 205, 206, 207, 212, 213, 250, 260	
Emir Yağısyan.....	52
Emir-Dâd Habeşi.....	218
Emir-i Emiran.....	80
Emru'l-Umera Osman	67
Enuşirvan.....	176, 177
Erciş	46, 60
Erdoğan Merçil..... 12, 21, 41, 48, 53, 57, 66, 67, 92, 98, 114, 116	
Ermeni.. 7, 9, 55, 56, 57, 61, 81, 137, 139, 190, 191, 192, 234, 243	
Ermeni Prensi	55
Ertaş (Er-Taş)	43

F

Fahru'd-Devle Muhammed bin Cüheyr.....	70
Fars57, 84, 86, 87, 92, 105, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 183, 185, 187, 188, 225, 271, 280	
Farsça	7, 11
Faruk Sümer.. 12, 13, 60, 80, 94, 111, 163, 235, 243	
Fatimi	46, 47, 48, 175, 177
Fatimiler	48, 73, 82, 175, 265
Fazlûye.....	115, 182
Feramurz bin Kakuye	42
Ferave.....	27, 29, 31, 37
Filistin 21, 45, 69, 79, 82, 87, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 227, 228, 273	
Frenk	61
Fuat Köprülü	48, 97, 144, 177

G

Gag ovası.....	110
Gazneli20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 45, 67, 80, 254, 256, 281	
Gazneli Devleti.....	20, 22, 29, 33, 34, 254
Gazneliler . 16, 20, 28, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 42, 67, 94, 98, 254, 256, 258, 271	
Gence 59, 78, 80, 82, 88, 125, 213, 221, 255, 278	
Georgios Akropolites	10
Gevher.....	67, 90, 93
Gıyasü'l-Müslimin	53
Gilan	105
Girdkuh	51, 52, 179, 180
Girdkuh kalesi	51
Gök Tanrı	15, 144, 154
Göktürkler	40, 154, 155, 167, 252, 272

Gulâm	33, 73
Gurgan (Cürcan)	41
Gurlular.....	98
Gümüş Tekin Candar	198, 200
Gümüş Tigin	58, 67
Gümüş Tigin (Gümüş Tekin).....	58
Gürcistan.....	56, 169, 241
Gürcü	7, 9, 61, 137
Gürcüler	70, 88, 110, 241

H

Habur	78, 86, 231
Hacib.....	28, 31, 32, 33, 144, 184
Hacip Ali Bar	91
Hacip Erdem Kazvin.....	52
Haçlı80, 81, 82, 86, 87, 88, 204, 230, 236, 255, 259, 261, 267	
Haçlılar	9, 81, 84, 87, 88, 129, 130, 131, 269
Halep.....8, 9, 60, 69, 71, 78, 82, 109, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 135, 139, 141, 161, 201, 203, 204, 205, 226, 228, 268, 278	
Hamedan.8, 45, 57, 66, 79, 83, 88, 92, 93, 107, 117, 170, 175, 176, 177, 182, 189, 190, 205, 206, 209, 215, 218, 220, 221, 223, 225	
Hanikin	45
Hânsi kalesi.....	32
Harezm.4, 25, 26, 27, 28, 33, 43, 57, 63, 95, 97, 98, 208, 212, 259	
Harezmşah	25, 31, 96, 97, 101, 111, 212
Harun	25, 26, 27, 144
Harzemşah	26, 95
Hasan Sabbah.....	73, 74, 265
Hatice Arslan	43
Hazar Denizi	13, 58
Herat 31, 33, 35, 37, 41, 44, 67, 80, 98, 101, 181, 191, 210	
Herodotos.....	150
Hezâresb	171, 172
Hıristiyan	15, 34, 56, 77, 105
Hindistan.....	23, 31, 32, 34, 42, 94, 159, 178
Historia	10, 268, 271
Horasan 12, 15, 20, 22, 23, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 45, 50, 51, 54, 57, 58, 63, 67, 70, 71, 80, 82, 90, 91, 94, 97, 100, 101, 102, 103, 107, 175, 192, 194, 202, 207, 209, 210, 211, 216, 218, 219, 221, 225, 257, 266, 272, 277, 278	
Hoy	49, 83, 224
Huhanyeh.....	251
Hulvan	45
Humar Tekin.....	179
Huttelan	35, 42
Huzistan 83, 84, 86, 105, 108, 172, 214, 218, 220, 225	
Huzistân	82, 92
Hükümdar	1, 149, 154, 157
Hükümdarlık	2, 41, 92, 148, 152, 260, 271
Hürmüz	114

I

I. Alâeddin Keykubad	243, 244, 245
I. Gıyaeddin Keyhusrev	9
I. Gıyâeddin Keyhüsrev.....	239, 240, 241, 242, 243
I. İzzeddin Keykâvus	243
I. Kılıçarslan 80, 86, 87, 142, 143, 229, 230, 231, 233	

I. Mesud	9, 143, 234, 235, 270
I. Süleyman	9
I. Süleyman Şah.....	9
II. Alâeddin Keykubad	246, 247
II. Gıyaseddin Keyhüsrev	143, 245, 246
II. İzzeddin Keykavus.....	142, 246, 247, 248, 250
II. Kılıçarslan.....	143, 235, 237, 238, 239, 240
II. Rükneddin.....	240, 241
III. İzzeddin Kılıçarslan.....	142, 241, 242, 250, 262
III. Tuğrul.....	111, 112
Ioannes Kinnamos	10, 268
Ioannes Komnenos	233
Irak ... 4, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23,	
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,	
37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,	
50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64,	
65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77,	
78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91,	
92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,	
104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114,	
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124,	
125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 159, 168,	
169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179,	
180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191,	
192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202,	
203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212,	
213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223,	
224, 225, 226, 259, 261, 266, 272, 279	
Irak ve Horasan Selçukluları.....	50, 103, 175, 266
Irak-ı Acem	92, 168, 169, 225
Irak-ı Arap.....	92, 106, 225
İrkıl-Hoca (veya Uluğ-Türk)	159
IV. Romanos Diogenes.....	62
IV. Rükneddin	247, 248
IV. Rükneddin Kılıçarslan... 142, 246, 247, 248, 249	

İ

İbn Bibi	8, 268
İbn Kesir.....	7, 268
İbn-i Haldun	1
İbnü'l Adim.....	9
İbnü'l Esir... 7, 54, 55, 56, 72, 74, 77, 83, 84, 85, 86,	
87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 101, 102,	
105, 106, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 118, 119,	
126, 241	
İbrahim Kafesoğlu... 1, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 48,	
54, 58, 62, 95, 96, 97, 98, 114, 117, 136, 144,	
145, 149, 153	
İbrahim Yınal ... 19, 27, 33, 41, 44, 45, 48, 168, 169,	
170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 249	
İldeniz.....	110
İlgazi.....	87, 88, 131, 214
İl-teber.....	152
İran . 4, 7, 14, 22, 39, 44, 45, 73, 133, 159, 259, 280,	
281	
İrânşah.....	118, 119, 123, 124
İsfahan 42, 51, 67, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 83, 84,	
85, 89, 90, 92, 105, 117, 118, 141, 167, 182, 183,	
185, 187, 193, 198, 199, 200, 202, 205, 206, 207,	
213, 214, 222, 223, 224, 225, 279	
İsfizar	41, 67
İslamx, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 24,	
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,	
38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,	
52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,	
65, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81,	
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95,	

96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,	
108, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 119, 120, 121,	
125, 126, 127, 128, 131, 133, 135, 136, 137, 140,	
146, 158, 160, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171,	
172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181,	
183, 189, 191, 193, 197, 202, 230, 231, 235, 236,	
237, 238, 239, 243, 247, 255, 256, 257, 259, 267,	
268, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281	
İsmail ..11, 20, 31, 78, 105, 139, 144, 196, 199, 205,	
224, 255, 266	
İsrail.....	15, 16, 17, 18, 21, 22, 28, 49, 133, 178
İşpara (Şa-po-lu).....	161
İznik.....	68, 80, 136, 137, 138, 140, 141, 229, 230

K

K. H. Menges.....	144
Kaaim Biemrillah.....	34, 172
Kadılık	9
Kafkas.....	59, 109
Kafkasya	4, 13, 21, 59, 69, 259, 278
Kağan..146, 147, 151, 152, 155, 159, 160, 161, 251,	
252, 267	
Kaim bi-Emrillah	39, 47, 257
Kaim Biemrillah	53, 179
Kaim-Biemrillâh	43
Kakavmenos	169
Kale-i Kûh	120, 121
Kâlıncâr kalesi	23
Kâmûs-ı Türkî.....	148
Kan (Han)	152
Kara Arslan Kavurd Bey.....	41
Kara Hun.....	154
Kara Macar	154
Kara-Han	159
Karahanlı ..16, 20, 21, 22, 24, 25, 35, 39, 43, 57, 59,	
63, 66, 67, 72, 94, 96, 101, 144, 162, 163, 197,	
255, 256, 258, 267	
Karahanlılar	16, 17, 20, 65, 67, 256
Karahanlılar Devleti.....	16
Karahıtaylılar	96
Karluklar	154
Karmasin.....	45
Kars.....	55, 56, 70
Kartli	59
Kasimu Emiri'l-Mü'minin	48
Katîf.....	121
Katvan.....	96, 97, 98
Kavurd Bey.41, 58, 65, 66, 114, 115, 117, 182, 188,	
189, 260	
Kazvin (Gazvin).....	73, 111
Kehfü'l-enam.....	53
Kerec.....	78, 199
Khronographia	10
Kınık	11, 12, 14, 15, 18
Kızıl Arslan.....	111
Kızılsarg	73
Kirman 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24,	
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,	
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51,	
52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66,	
67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,	
80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92,	
93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,	
104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114,	
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124,	
125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 169, 170,	
172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181,	

182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 257, 261, 270, 271, 272, 279, 280	
Konya ... 8, 11, 13, 21, 23, 33, 34, 38, 49, 64, 74, 75, 133, 138, 177, 230, 232, 233, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 265, 266, 268, 270, 271, 275, 278, 279	
Kubadiyan	27, 43
Kudüs	69, 80, 82, 125, 161, 255
Kuhistan	41, 73
Kumis	92
Kureyş bin Bedrân.....	174
kut 1, 3, 148, 153, 156, 157, 158, 162, 163, 189, 259, 260	
Kut..... iv, v, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 153, 158, 159, 162, 163, 252, 253, 266, 269	
Kutalmış 19, 23, 41, 45, 49, 51, 52, 53, 68, 133, 134, 137, 142, 169, 171, 178, 179, 180, 181, 249, 257	
Kutalmışoğulları.....	68, 135, 136, 137
Kutluğ Bilge Kül Kağan.....	151
Kürboğa.....	81, 82, 204, 214, 215, 272
Kür-Boğa (Gürboğa)	77

L

L. Rasonyi	145
Lülü.....	130, 131

M

Macarlar	154
Mahmud ... 12, 22, 23, 24, 25, 40, 45, 60, 75, 76, 79, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 101, 104, 105, 106, 112, 113, 121, 124, 147, 148, 176, 178, 188, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 213, 249, 258, 259, 261, 262, 265, 268	
Malatya.. 80, 139, 230, 233, 235, 236, 243, 278, 279	
Malazgirt 9, 47, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 68, 104, 133, 166, 232, 257, 265, 269, 275	
Malazgirt savaşı.....	9
Malazgirt Zaferi.....	133
Mangışlak.....	57, 95
Mansur	19, 68, 69, 134, 137, 143, 225, 250
Marmara Denizi.....	4, 135, 140, 259
Maurikianus.....	161
Maveraünnehir . 12, 16, 18, 20, 22, 65, 96, 217, 225, 256, 258	
Maveraünnehir	16
Maveraünnehir	225
Maveraünnehr.....	22
Mâzenderân	92
Medine	84, 161
Mekke.....	84, 161
Melik Arap	233, 234
Melik el-Maşrık ve'l Mağrib	47
Melikşah8, 12, 55, 57, 58, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 84, 85, 86, 87, 90, 103, 104, 109, 112, 113, 115, 116, 117, 125, 126, 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 167, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 208, 211, 212, 226, 227, 228, 229, 231, 239, 240, 249, 258, 259, 261, 269, 274	
Melikü'l-Arap.....	53

Mengübars	85
menşur (ferman).....	30
Merv ... 12, 27, 29, 30, 32, 33, 35, 37, 39, 40, 42, 43, 50, 57, 64, 69, 79, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 114, 176, 192, 194, 209, 210, 212	
Mervaniler Devleti.....	70
Mervu'r-Rud.....	54, 193
Mervu's- Şahcan.....	193
Mervürüd (Mervu'r-Rud)	54
Meryem-Nişin.....	55
Mesud .25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 67, 79, 90, 91, 93, 94, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 142, 143, 144, 147, 194, 195, 210, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 250, 262, 275	
Meşhed.....	101, 281
Mezopotamya	92
Mısır 4, 36, 47, 48, 59, 60, 69, 72, 134, 159, 160, 161, 175, 177, 227, 259, 277	
Mikail	15, 17, 19, 23, 168, 181
Mikhail Psellos	10
Moğol14, 15, 33, 48, 57, 67, 98, 152, 177, 246, 248, 266, 270, 279	
Moğollar	8
Mubarekşah	130
Muhammed bin Ali.....	9, 267
Muhammed Tapar 75, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 100, 103, 104, 112, 119, 130, 196, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 230, 231, 232, 250, 253, 254, 259, 260, 268, 272	
Muhyiddin Ertaş	128
Muhyiddin Mesud.....	240, 241
Muineddin Süleyman Pervane	248
Muktedi.....	71, 74, 75
Muktedi-Billâh.....	71
Musa ... 17, 19, 24, 25, 27, 29, 33, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 51, 52, 53, 169, 181	
Musa İnanç 17, 29, 33, 39, 40, 41, 42, 44, 51, 52, 53	
Musa İnanç Yabgu.....	41, 44
Musul.....7, 78, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 108, 139, 169, 171, 173, 174, 175, 178, 193, 195, 201, 214, 221, 225, 226, 230, 231	
Mü'eyyed Ay-Aba	100
Müderristik	9
Müeyyed el-Mülk	82
Müslim..... 139, 198, 201, 226, 227, 231	
Müslüman .15, 16, 17, 21, 23, 27, 29, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 67, 69, 70, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 130, 133, 134, 135, 136, 140, 157, 159, 169, 170, 174, 175, 194, 238, 240, 255, 256, 268, 271, 277	
Müsterşid	92, 93, 106, 107
Müverrih	8

N

Nahcivan	49
Nesa	28, 31, 37, 256
nevbet	41, 83, 92, 221, 225
Nikephoros Botaniates	138, 226
Niketas Khoniates.....	10, 271
Nişabur.....28, 32, 33, 34, 36, 37, 41, 44, 45, 79, 97, 100, 101, 180, 192, 194, 195, 209, 256, 257, 271	
Nizam-ı âlem	157

Nizamülmülk....	8, 54, 55, 56, 59, 64, 65, 66, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 89, 104, 116, 134, 186, 189, 191, 192, 194, 196, 198, 209, 219, 257, 258
Norman.....	61
Nur Ata.....	16
Nusaybin	78, 175, 201, 203, 206

O

Oğuz... 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 26, 28, 34, 40, 45, 46, 50, 61, 99, 101, 102, 122, 151, 159, 256, 263, 280	
Oğuz Kağan.....	151, 159
Oğuzlar. 12, 13, 14, 15, 17, 20, 21, 27, 99, 100, 101, 102, 154, 163, 164, 265, 275	
Osman Turan.....	12, 133, 157, 160, 164, 166, 279
Osmanlı Devleti.....	3, 153, 161

P

Payitaht.....	45, 49
Peçenek (Kuman).....	61
Pervane Devri.....	248
Porsuk.....	49, 69, 88, 138, 195, 206, 226

R

Râhat-üs-Sudûr.....	9, 267
Rahbe	78, 86, 201
Resul Tekin ...	19, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 249
Reşat Genç	22, 144, 162
Reşidü'd-dîn Fazlullah	7
Reşit Rahmeti Arat	144
Rey 32, 36, 37, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 77, 79, 82, 83, 84, 91, 92, 93, 94, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 170, 177, 179, 180, 182, 189, 191, 194, 195, 198, 203, 206, 207, 208, 213, 216, 220, 222, 224, 225, 279	
Rıdvan	126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 206
Rüdrâver.....	83
Rumlar.....	81
Rük'n ed-Din.....	48
Rükneddin ..	142, 143, 166, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 262, 276

S

S.G. Agacanov.....	12
Sabar (Sibir, Sabir).....	45
Sabran (Savran).....	57
Sadreddin Ebü'l-Hasan Ali.....	8
Sadreddin Ebü'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn el-Hüseynî.....	8
Safiyye Hatun	43
saltnat mücadelesi... 4, 84, 136, 191, 208, 221, 222, 224, 233, 240, 245, 246, 253, 258	
Samani.....	16, 20, 42
Samanogulları.....	16
Sav Tigin	59
Sefidrud (Aknehir)	215
Selçuk... x, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 24, 34, 40, 44, 48, 51, 52, 53, 57, 64, 133, 134, 168, 169, 171, 178, 230, 256, 257, 269, 273, 277, 278, 279	
Selçuklu...iv, vii, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,	

40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 291, 292

Selçuklu Devleti.. iv, vii, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 20, 21, 29, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 50, 53, 58, 69, 72, 73, 75, 77, 84, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 112, 114, 116, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 173, 175, 176, 182, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 211, 214, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 238, 245, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 270, 271, 273, 276, 277, 278, 279, 291, 292

Selçuklular .... iv, vii, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 293

Selçuknâme.....	8, 265, 268
Selçukşah ..	90, 92, 93, 105, 106, 108, 113, 120, 121, 124
Semer kant	16, 95, 96
Sencer .75, 80, 82, 83, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 120, 121, 196, 210, 211, 212, 216, 217, 219, 220, 221, 225, 254, 259, 263, 264, 269, 270, 293	
Serahs 27, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 43, 96, 193, 194, 195	
Sermâc (Sarmac) kalesi.....	170
Seyf el-Devle Sadaka.....	88
Seyhun	13

Seyyidü Mülûki'lümmem.....	53
Sılav	61
Sır-Derya.....	13
Siyaset Bilimi	6
Siyasetnâme.....	8
Sosyoloji.....	1, 6
Subaşı	13, 31, 32, 33, 256
Sultan ...	8, 12, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 121, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 146, 160, 161, 167, 169, 171, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 269, 270, 272, 273, 274, 279, 293
<i>Sultan Alparslan</i> ...	51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 115, 116, 134, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 257
Sultan Mesud.....	25, 27, 28, 29, 31, 32, 35, 38, 108, 109, 233, 235, 236, 237
Sultan u Diyarî'l-Müslimin	53
Sultan-ı Azam.....	104
Sultan-Şah.....	117, 123, 124, 131, 132, 187, 239
Suriye .	4, 7, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 159, 160, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 255, 259, 261, 272, 273
Süleyman er-Rävendî	9
Süleyman-Şah... 19, 68, 71, 125, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 178, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 240, 257	
Süryani	7, 9, 137
Süryanî Mihail.....	9

Ş

Şah Melik.....	42, 43
Şahdiz (Dizkûh).....	89
Şahinşah	9, 86, 87, 124, 142, 143, 231, 232, 237, 250, 262
Şahmelik.....	26, 27, 35
Şam... 7, 60, 69, 78, 87, 88, 125, 126, 127, 131, 161, 200	
Şaman-Kam.....	15

Şan-yü.....	152
Şehrizur.....	45
Şehzade.....	22, 71, 92
Şemsaniyye.....	87
Şemsülmülk	59, 63, 67
Şihâbüddeve Tekiş.....	67
Şihâbüddeve Tekiş (Tokiş)	191
Şii 16, 46, 47, 48, 59, 72, 125, 127, 128, 134, 174	
Şii Büveyhi Devleti.....	16
Şirak.....	59
Şiraz.....	172, 185, 187, 281
Şöklü.....	134
Şurâhan	25

T

Taberistan	44, 84
Taberiyye.....	88, 135
Tabgaç (To-ba) Devleti.....	150
Tacüd-Devle Tutuş	69
Tacülmillet'lbâhire.....	53
Tacülmülk Böri	129
Tacülmülk Ebul Ganaim	74
Tahir bin Fahirülmülk.....	101
Tahran Üniversitesi.....	279, 280, 281
Taht Kavgaları	141, 259
taht mücadeleleri.....	2, 48, 122, 137, 153, 240, 261
Taht Mücadelesi.....	249, 250
Tanhu	146, 152
Tapar (T'a-po)	251
Tarih Bilimi	6
Tarih-i Azimî	8
Tawu (Büyük).....	251
Tebriz.....	49, 203, 224
Tekiş (Töküş).....	70, 111
Telhab	36
Telhâb	32
Tell-Danis	88
Temür Yalğ.....	13
Terken Hatun 57, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 96, 196, 197, 198, 199, 200, 206, 207, 209, 212, 213, 255, 258, 262, 266	
Tiflis	59
Tirmiz	27, 43, 79, 102, 192, 193, 209, 210
Toharistan	67, 191, 195
Tohoristan.....	42, 63
Tokat.....	229, 240, 242
Trabzon.....	70
Tuğrul. 12, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 29, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 72, 90, 91, 92, 93, 103, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 115, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 188, 231, 233, 249, 250, 256, 257, 264, 270, 274	
Tuğrul Bey 12, 17, 19, 21, 29, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 72, 103, 107, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 256, 257, 264, 270, 274	
Tuğtekin.....	54, 87, 88, 128, 129, 130
Tukak	13
Turanşah	117, 118, 122, 123, 124
Tus	37, 101
Tutak.....	68
Tutuş .64, 69, 71, 72, 77, 78, 79, 125, 126, 128, 131, 132, 139, 195, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 227, 228, 249, 255, 274	

Tuz Köyü (Dih-i Nemek)	52
Türbe-i Nizam	74
Türk Kağanı	1, 2
Türkistan	4, 14, 30, 35, 37, 39, 57, 63, 67, 96, 98, 99, 259, 266
Türkmen ...	12, 18, 23, 27, 30, 31, 34, 38, 46, 54, 58, 63, 68, 71, 116, 133, 134, 136, 175, 176, 193, 257

U

Ukayliler.....	125
Ukaylogulları.....	201
Uluborlu	239, 247
Umman.....	13, 114, 118, 119, 121, 188, 258
Urfa	9, 60, 71, 78, 81, 86, 87, 134, 141, 201, 203, 204, 205, 255, 267
Urfalı Mateos ...	9, 53, 54, 55, 56, 60, 62, 71, 75, 78, 82, 88, 90, 139, 201, 203, 227, 271
Uygur Devleti	151
Uygurlar	150
Uz (Oğuz).....	61

Ü

Üç-Ok.....	11, 12
Ülüg.....	2
ülüş.....	1

V

Vanand	59
Vekayinâme.....	9
veliaht.....	2, 51, 58, 64, 72, 74, 84, 85, 91, 115, 116, 120, 149, 151, 153, 184, 196, 198, 231, 237, 239, 246, 251, 252, 258

VII. Mikhael	62
--------------------	----

W

W. Barthold	144
-------------------	-----

Y

Yabgu .	13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 33, 34, 39, 40, 41, 44, 51, 52, 53, 133, 152, 169, 171, 181, 215, 216, 256
Yağıbasan	71, 78, 81, 234, 235, 236, 237, 250
Yağısıyan	81, 201, 203, 204, 207, 208, 224
Yahız et-Türkmanî	194
Yâkûti	43
Yengi-kent	14
Yenikent.....	14, 15
Yoruntaş.....	73
Yunus.....	i, iv, v, vii, 17, 52, 133, 234
Yusuf el-Harezmi.....	63, 64
Yusuf Has Hâcib.....	156, 162, 163
Yusuf Kadir Han.....	22
Yusuf Yinal.....	17, 18, 19, 24, 33, 43

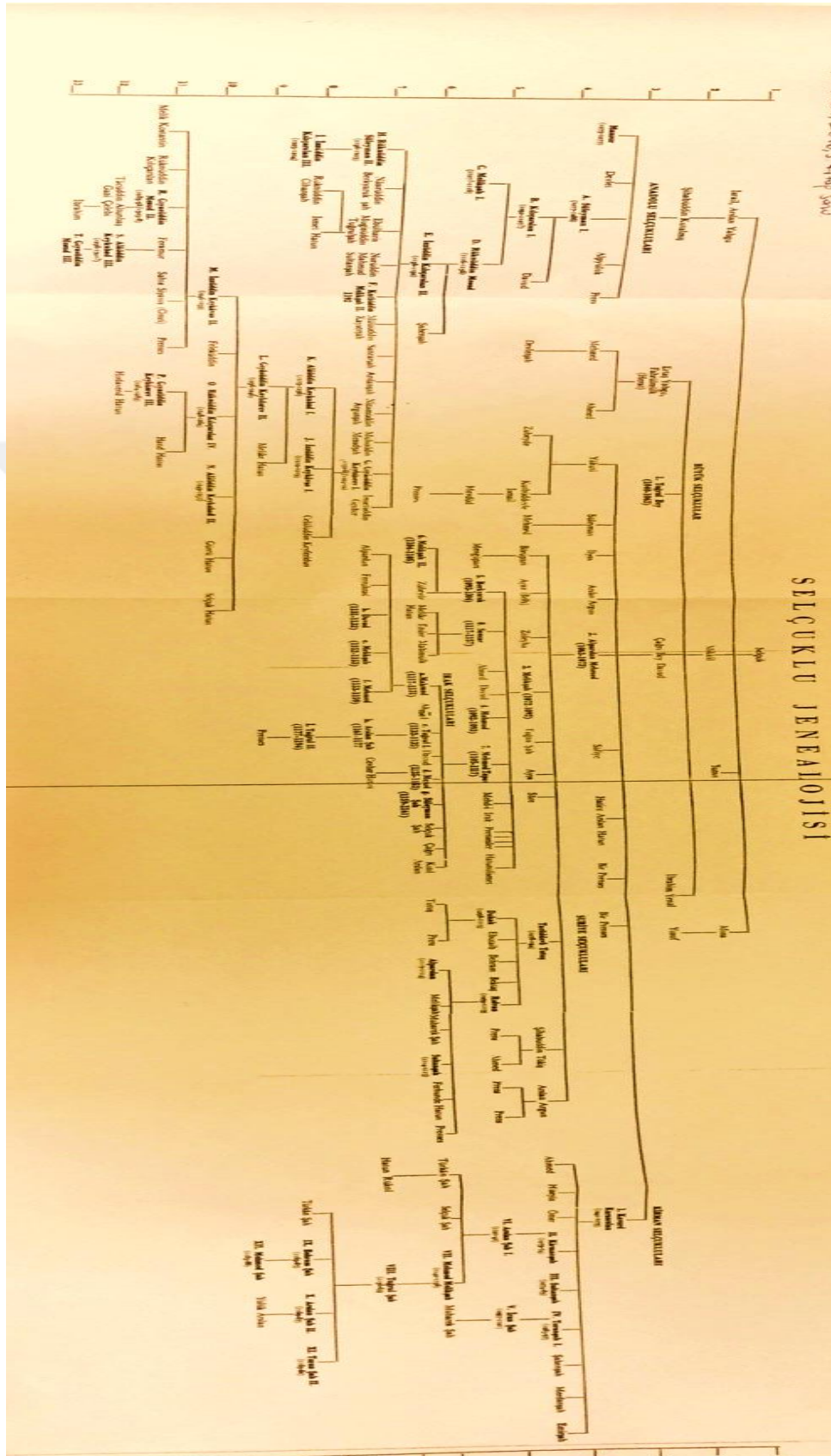
Z

Zafaraniyye	89
Zahirü'l-İmam.....	53
Zap Suyu.....	169
Zeki Velidi Togan.....	12, 73
Zerefşan ırmağı.....	16
Ziyâüddin.....	53
Zübeyde Hatun.....	82, 200
Zülkarneyn.....	236

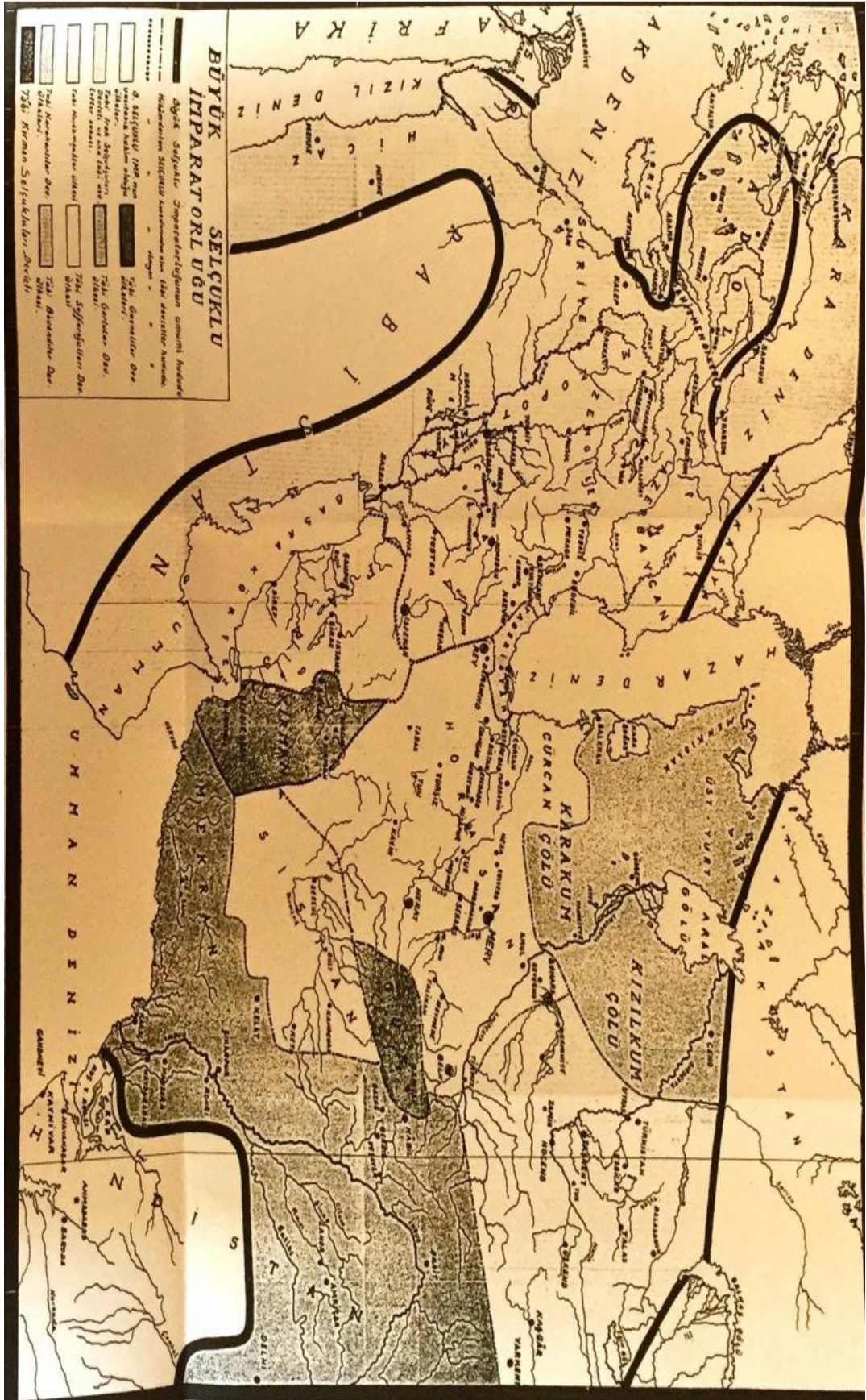
EKLER

Ek 1: Selçuklu Soy Kütüğü

Kaynak: M. A. Köymen, (2016). *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi III, Alparslan ve Zamanı*, TTK, Ankara, s, Kitap sonu.

Ek 2: Selçuklu Devleti Haritası

Kaynak: M. A. Köymen, (2016). *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi III, Alparslan ve Zamanı*, TTK, Ankara, s, Kitap sonu.

ÖZ GEÇMİŞ

Abdullah Bayındır, 1983 yılında Gaziantep/Nizip'te doğdu. İlk, Orta ve Lise eğitimini Gaziantep/Nizip'te tamamladı. 2005 yılında başladığı Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih ABD'nı 2009 yılında bitirdikten sonra yine Gaziantep Üniversitesi Tarih ABD Genel Türk Tarihi alanında Yüksek Lisans yapmaya başladı. Bayındır, “*Piyade Sınıfına Mahsus Dâhiliyye ve Seferiyyeden Mevâdd-i Mücmeleyi Hâvî Ma'lûmât ve Terbiye-i Askeriyye Kitabının Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*” adlı çalışması ile Yüksek Lisans eğitimini bitirerek 2013 yılında yine Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi alanında Doktora eğitimine başlamıştır. Bayındır, *Selçuklular'da Saltanat Mücadeleleri* adlı çalışması ile halen Gaziantep Üniveristesinde eğitimine devam etmektedir.

Yayınlanmış Çalışmaları

BAYINDIR. A. (2017). “Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Gaziantep, Cilt 16, Sayı 1, ss. 115-128.

VİTAE

Abdullah Bayındır was born in Nizip district of Gaziantep in 1983. He completed his primary, secondary and high school education in Nizip. In 2005, he began his university education at Gaziantep University in Faculty of Science and Literature of the department of History and he graduated from the university in 2009. Then, he started the master in the field of Science and Literature of General Turkish History at Gaziantep University. He completed master with a named work "Mevadd-i succinct Hawi Ma'lûmat and Military Discipline from Dahiliyy of Infantry Class book review and transcription". In 2013 he began PhD program in General Turkish History Department of History at Gaziantep University. Bayındır is still keep his studying which is named The Throne Struggles in the Seljuks at Gaziantep University.

Publications

BAYINDIR. A. (2017). “The Era of Sultan Sencer (1119-1157) Struggles of Throne during Seljuk's Period”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Gaziantep, Vol. 16, No. 1, pp. 115-128.